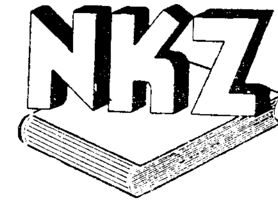
Eve Curie

Marija Curie Skłodowska

NKZ

Izdavač:
NARODNA KNJIŽARA — ZAGREB
S. i V. Korunda

EVE CURIE:

MARIJA CURIE-SKLODOWSKA

(MADAME CURIE)

Preveo: A. Lj. Lisac

ZAGREB 1945.

Odobreno rješenjem Vojne Cenzure Komande grada Zagreba broj 65/45 od 25. VI. 1945.

U V O D

U životu Marie Curie toliko je značajnih crta, da bi morali pripovijedati njenu povijest kao legendu.

Žena je, pripadnica potlačivanog naroda, siromašna, lijepa.

Jak nagon privede je iz njene domovine Poljske u Pariz, gdje studira i živi nekoliko godina u samoći i u bijedi.

Tu sretne čovjeka, genijalnoga kao što je i sama. Za njega se uda. I njezina je sreća neizmjerna.

Sa svestranim naporom otkriju Marija i Pierre Curie čudotvorno počelo — radij. Njihovim otkrićem ne porodiše se samo nove znanosti i nove filozofije, nego je ono također donijelo ljudima sredstvo za liječenje strahovite bolesti.

I upravo, kada postaje slava oboje učenjaka svjetovna, prignjeći žalost Mariju. Smrt joj iznenada ugrabi divnoga druga.

Usprkos groznoj duševnoj rani i tjelesnim mukama, nastavlja ona sama započeto djelo i divotno razvije znanost, što je stvoriše oboje.

Ostatak njezinog života još je samo darivanje. Potpuno bezobzirna do sebe brine se ona isprva sa najvećim požrtvovanjem za ratne ranjenike. Poslije dijeli znanje, vrijeme i savjete učenicima, budućim učenjacima koji pridolaze k njoj iz sviju strana svijeta.

Kada je ispunila svoje poslanje, iscrpljena umre; bogatstva nikada nije tražila, a slavu je primala ravnodušno.

★

Ne bi bilo pravo, ako bih bilo čime poljepšala ovu povijesti sličnu bajku. Nisam navela niti jednog događaja iz njezinog života, koji nije siguran i utvrđen. Niti jednoga stavka od bitne važnosti nisam izmijenila, da, niti boje kakavoj haljini nisam izmijenila. Čini su izvršeni, a riječi bijahu izgovorene.

Svojim poljskim rođacima, prije svega starijoj sestri moje majke, gospođi Dluski, koja joj je bila najvažnija drugarica, moram se zahvaliti za dragocjena pisma i za neposredno pripovijedanje o mladosti učenjakinje. Za opis njezinih kasnijih godina upotrebljavala sam njezine osobne dokumente i kratke životopisne podatke što ih je bila još ona sama napisala; nadalje nebrojene službene tekstove, svjedočanstva i pisma francuskih i poljskih prijatelja, kojima se ne mogu dosta toplo zahvaliti, te konačno uspomene moje sestre Irene Jolliot-Curie, svâka Frédérika Jolliota, kao i moje vlastite.

Htjela bih, da bude čitatelj ove knjige svijestan onoga, što je kod gospođe Curie još mnogo dragocjenije nego njezino djelo ili ona bujna raznoličnost njezinog života, da bude svijestan čvrstoće njezinog značaja, neisprosne i prodorne inteligencije, mogućnosti potpune zaboravi na samu sebe, radi koje može samo davati, a ne može ničega primiti niti prihvatiti te konačno izvanredne duševne čistoće koju nije mogao nagraditi ni najveći uspjeh, a niti najstrašnija protivništva.

Jer joj je duša bila takova, Marija Curie se mogla bez žrtve odricati prednosti što ih priznati geniji mogu uživati radi svoje izvanredne slave.

Trpjela je već zbog lika što ga je svijet htio vidjeti u njoj. Toliko je bila zahtjevna i uporna, da se čak ni do svoje smrti nije priučila ponašanju što ga traži slava: povjerljivosti mehaničnoj ljubeznosti, jednostavnosti volje, prividnoj skromnosti.

Ona nije znala biti slavna.

★

Mojoj je majci bilo trideset i sedam godina, kada sam se rodila. Prije nego sam bila toliko stara da bih je mogla dobro upoznati, već je bila ona starija, slavna žena. Upravo ta »slavna - učenjakinja« u njoj ostala mi je najviše tuđa — sigurno zato, jer za pomisao, da je slavna, u duševnosti Marije Curie nije bilo mjesta. Imam pak osjećaj, da sam cijelo vrijeme živjela pokraj siromašne, sanjive študentice, kako je to bila Marija Sklodowska davno prije, još prije nego sam bila na svijetu.

Toj mladoj djevojci sličila je Marija i u trenutku svoje smrti. Duga, naporna i blistava staza života nije mogla Marije niti uzvisiti, niti počastiti, niti je osramotiti. Na zadnji dan bila je isto tako mila, samovoljna, bojažljiva i sposobna za sve stvari kao i u vrijeme nepoznatih početaka.

Bilo bi oskvrnuće, kad bi pokopavali takovu pokojnicu sa blještavim sjajem kakov daje država svojim velikanima. Ona je pokopana na pokrajinskom groblju, usred ljetnih ruža, tiho i priprosto, kao da se život, koji je upravo ugasnuo, nimalo ne razlikuje od tisuća drugih života.

Htjela bih posjedovati darove pisca, kako bih mogla prikazati vječnu studenticu kojoj je bila njena vlastita životna staza tuđa, koja je bila uvijek jednostavna, naravna, gotovo ravnodušna na svoju čudnovatu sudbinu i o kojoj je Einstein rekao: »Gospođa Curie je između sviju slavnih bića jedina koju slava nije iskvarila.«

Eva Curie.

PRVI DIO

Prvo poglavlje

MANJA

Poput svake nedjelje, gimnazija na Nowolipkama počiva u nedjeljnoj tišini. Glavna vrata pod kamenim svodom, sa natpisom u ćirilici: »Muška gimnazija«, zatvorena su i veža sa stupićima sliči napuštenom hramu. Iz te duguljaste, niske, jednokatne zgrade, iz svijetlih učionica sa redovima crnih drvenih klupa, koje su uzduž i poprijeko izrezuckane i ispisane najrazličnijim inicijalima, život je nestao. Ovamo se čuje tek

zvono sa crkve Bl. Djevice, koje poziva na litanije, te katkada drndanje kola ili lijeni korak u »došku« upregnutog konja. Zaprašena i siromašna četiri grma španjolske bazge za zgradom kod ulaza prepuna su cvijeća i nedjeljno obučeni šetaoci okreću se, kada ih nenadano oblije val slatkoga mirisa. Vruće je, premda je tek konac svibnja. U Varšavi je sunce podjednako nametljivo i jednako žeže kako god je i oštra zima.

Ipak tu nešto narušuje nedjeljni mir. Iz lijevoga krila zgrade, odanle, gdje u prizemlju stanuje gospodin Vladislav Sklodowski, profesor fizike i gimnazijski podinspektor, dolaze mukli glasovi tajanstvene zaposlenosti; kao da netko neredovito i nepravilno razbija sa čekićem. Zatim se čuje tresk, kao kad se ruši pozornica, a istovremeno se razliježu poklici veselja. Još nekoliko udaraca... Kratki nalozi na poljskom jeziku.

»Hela, municije mi je ponestalo!«

»Toranj, Joža... Ciljaj na toranj!«

»Marija, ukloni mi se s puta!«

»Ne, ta nosim ti kocke! O — oh, — oh!!!«

Štropot. Drvene kocke sruše se s paklenim treskom na ulašteni parket: toranj ne stoji više, Vika raste, meci postaju još žešći i pogodaka je sve više i više...

Bojište je opsežna kvadratna soba sa prozorima na unutarnje gimnazijsko dvorište. U uglovima stoje četiri dječja kreveta. Četvero djece od pet do devet godina uz groznu viku polazi u rat. Kada je stric, koji rado igra whist i patience, poklonio mladim Sklodowskima za Božić zamotak drvenih kocaka, sigurno nije pomislio što će oni započeti s njegovim darom. Nekoliko su dana doista Josip, Bronja, Hela i Manja marljivo gradili gradove, mostove i crkve za koje su našli nacrte u velikom zamotku. No ubrzo uvidješe, da bi bile kocke i prečke i za drugu upotrebu: kratki stupići postadoše im topovi, male kocke taneta, a arhitekti se pretvoriše u maršale.

Joža, ležeći na trbuhu, osvaja zemljište i premješta po nacrtu svoje topove prema neprijatelju. I u najžešćoj bici njegovo je zdravo lice ozbiljno kako se pristoji zapovjedniku armade. Od četvero, što su ovdje, najstariji je i najpametniji. Osim toga on je i jedini muškarac. Oko njega same djevojčice, sve same djevojčice jednako obučene. Sve imadu sitno naborane okovratnike na nedjeljnim haljinicama i tamne pregače obrubljene čipkama.

No moramo biti pravedni i priznati: te se djevojčice dobro bore. Oči Jožinog saveznika Hele iskre se divljim bljeskom. Srdita je što je stara istom šest godina i pol, htjela bi bacati kocke još dalje i jače. Baš ništa ne mari za Bronjinih osam godina. Takmiči se s tim krasnim, okruglim bićem, čija plava kosa lepršа po zraku, dok živahno brani svoja uporišta ležeći između dva prozora.

Na Bronjinoj strani pobire malјušni adjutant u obrubljenoj pregači taneta i požrtvovno trči od bataljuna do bataljuna. Obrazići mu gore i njegove usnice od prejakog vikanja i prevelikog smijeha osušiše se...

»Manja!...«

Dijete zastane i spusti pregaču koju je zamotanu stiskalo k sebi. Zaliha kocaka prosipa se uz štropot po podu.

»Što je?«

Ušla je Zoša, najstarija od petero djece Sklodowskoga. Iako još nije navršila dvanaest godina, među mlađima već izgleda kao odrasla. Pepeljasta, unazad počešljana kosa pada joj na ramena, njezino odrješito lice je lijepo, a sanjave oči imadu svojstvenu sivu boju.

»Mama, veli da se već predugo igraš. Moraš prestati«.

»Ali Bronja me treba... nosim joj kocke!«

»Mama je rekla, da idem po tebe«.

Poslije kratkog oklijevanja Manja se prihvati sestrine ruke i dostojanstveno izvede uzmak. Sa svojih pet godina želi ratovati i djevojčica, koja je iscrpla svoju snagu, nije baš nezadovoljna što mora ostaviti bojište. Iz susjedne sobe zove je nježni glas nabrajajući sva ljupka imena:

»Manjo... Manjušo... Ančupečo...«

U Poljskoj strastveno ljube deminutive. Kod Sklodowskih su odvajkada zvali najstariju »Zoša« namjesto Sofija, »Bronja« je zamijenjivalo Bronislavu, Helena je bila »Hela«, a Josip »Joža«. Nitko pak nije dobivao toliko imena kao Marija, najmlađa, ljubimica obitelji.

»Moj Ančupečo, kako si raskuštran, kako vruć!« Dvije bijele i suhe ruke zavežu razvezani trak od pregače i poravnaju kratku kosu što okružuje tvrdoglavi obraščić kasnijeg učenjaka. Blagotvorna nježnost osvoji dijete i polako ga umiri.

Manja neizmjerno ljubi svoju majku. Čini joj se, da na svijetu nema bića koje bi bilo tako milo, dobro, pametno...

Gospođa Sklodowska je najstarija kći plemića Feliksa Boguskoga koji pripada mnogobrojnom poljskom pokrajinskom plemstvu. Kako je bio presiromašan da bi živio na svome posjedu, upravljao je vlastelinstva bogatijih porodica. Njegova ženidba bila je romantična: zaljubio se u mladu plemkinju, također bez imetka, ali iz uglednije obitelji nego što je bila njegova. Odveo ju je i protiv volje njezinih roditelja potajno oženio. Onda su prolazile godine... Zavodnik je postao bojažljiv, smrznuti starčić, a njegova »velika ljubav« pretvorila se u zajedljivu staru babu.

Od njihovih šestero djece gospođa Sklodowka još je najbistrija i najinteligentnija. Na njoj ne možeš opaziti niti jedne između slavenskih »osebina«. Ona nije niti mušičava, niti prenagla, a niti razdražljiva. U jednoj od varšavskih škola ona se odlično izobrazila. Kako se odlučila za učiteljsko zvanje, postala

je na istoj školi učiteljica i poslije ravnateljica zavoda. Kada je, dakle, profesor Vladislav Sklodowski zaprosio godine 1860. njezinu ruku, nije slabo izabrao. Nema doduše imetka; ali je iz dobre obitelji, pobožna je i vrijedna. Pa i kariera joj je osigurana. Štaviše i glazbeno je nadarena: svira glasovir i pjeva krasnim, ponešto čeznutljivim glasom savremene romance. A konačno i lijepa je. Odlična fotografija iz vremena, dok je bila nevjesta, odaje nam lice bez prigovora, gustu, glatko začešljanu kosu, prekrasne obrve te miran i dubok pogled iz sivih, nekako egipatskih očiju.

Par, koji dobro pristaje, kako vele ljudi. I Sklodowski pripadaju nižem plemstvu, koje je propalo zajedno s nesretnom Poljskom. Sklody, gdje im je kolijevka, naselje je sa većim seljačkim gospodarstvima, a udaljeno je kakovih sto kilometara sjeverno od Varšave. Odanle potječe i više obitelji sa imenom Sklodowski. Međusobno su si u daljnjem rodu: nekoć je naime vlastelin dozvolio po tadanjem običaju svojim zakupnicima, da smiju nositi njegov grb.

Prirodno zanimanje ovih obitelji je obrađivanje zemlje. Ali u nemirno doba zemlja osiromaši i tek slabo vraća trud. Iako je u osamnaestom stoljeću izravni pred Vladislava Sklodowskog imao još nekoliko stotina hektara zemlje te je mogao udobno živjeti, iako su njegovi potomci bili još uvijek bogati zakupnici, nije imao Josip, otac mladoga učitelja, od svega toga ništa više. Taj je Sklodowski študirao, da bi si tako poboljšao neugodan položaj i proslavio ime, na koje je bio ponosan. Radi revolucija i ratova bio mu je životni put vrlo buran, dok nije konačno postao ravnateljem muške gimnazije u Lublinu, a što je dobro mjesto. On je bio prvi intelektualac u ovoj obitelji.

Boguski i Sklodowski bili su i te kako brojne obitelji: ovdje šestero, ondje sedmero djece. Poljodjelci, učitelji, notar, časna sestra. Osim ovih, bilo je i nekoliko ekscentričnih tipova. Henrik Boguski, jedan od braće gospođe Sklodowski, nepopravljivi

je diletant koji se osjeća pozvanim izvršivati genijalne i nesigurne poslove. A šta tek vratolomni sladokusac Zdzistav Sklodowski, profesorov brat, koji je bio redom študent u Petrogradu, vojnik za vrijeme poljskog ustanka, provensalski pjesnik u doba prognanstva, a po povratku kući notar u pokrajini; neprestano je lebdio između neuspjeha i uspjeha.

U obim granama obitelji žive uz romantične nature također umjereni značaji i životni mudrijaši kraj putujućih vitezova.

Roditelji Marije Curie nalaze se među mudrima. On je po očevom primjeru dobio višu izobrazbu na petrogradskom sveučilištu, našto se vratio u Varšavu, da bi tu podučavao matematiku i fiziku. Majka uspješno vodi penzionat u ulici Freti u koji ponajbolje varšavske obitelji šalju svoje djevojčice u školu. Osam godina boravi bračni par u ovome zavodu. Stan im je u prvome katu sa izgledom na dvorište i zgodnim balkončićima koji se kao girlande pletu od prozora do prozora. Svakoga jutra, kada ga učitelj napušta, već odzvanja prednji prostor od glasnog žamora mlađarije koja čeka na početak školskoga sata.

Kada je pak bio godine 1868. Vladislav Sklodowski imenovan profesorom i podinspektorom gimnazije na Nowolipkama, morala se i njegova žena prilagoditi novim prilikama. Nemoguće je boraviti u stanu, do kojega muž imade pravo po službi, i održati još dalje vodstvo penzionata te kod toga po svojim načelima uzgajati petero djece kojima je dala život. Sa žalošću se je gospođa Sklodowska oprostila od svog djevojačkog penzionata i napustila stan, u kojemu se nekoliko mjeesci prije, naime 7. prosinca 1867., rodila gospođa Curie — mala Manja...

»Da li spavaš, Ančupečo?«

Manja, koja sjedi na klupčici do maminih nogu, odvrati:

»Ne, mama... već je dobro«.

Još jednom pogladi gospođa Sklodowska nježnom rukom najmlađu po čelu. Ta povjerljiva kretnja je Manjin najmiliji doživljaj. Doklegod siže njezino pamćenje, nikada je maka nije poljubila. I zato ne pozna veće sreće nego da se stisne k toj zamišljenoj ženi i da osjeća po skoro neopaznim znakovima i po kakovoj riječi, osmijehu ili ljubeznom pogledu, da je okružuje beskonačna nježnost koja bdije nad njezinom sudbinom.

Ništa još ne zna o krutom uzroku ove suzdržljivosti i osamljenosti na koju se njena majka sama osudila: gospođa Sklodowska je opasno bolesna. Prvi znaci sušice pokazaše se kod Manjinog poroda. U pet se godina bolest znatno razvila usprkos liječničkoj pomoći i brižnoj njezi. A srčana, kršćanska žena htjela je, da u vječno zaposlenoj domaćici ne bi nitko naslutio bolesnice. Odredila si je stroga pravila: upotrebljava posudu koje nitko drugi ne smije rabiti, a sina i svoje kćeri nikada ne ljubi. O strašnoj bolesti ne znaju djeca gotovo ništa... Kratki napadaji suhoga kašlja, što ga čuju u svoju sobu, tamna sjenka očaja na profesorovom licu i kratki stavak: »Daj opet zdravlja našoj mami« koji nedavno primiše u svoju molitvu. To je sve.

Mlada se žena ustane i lagano odgurne dijete koje se privije uz nju.

»Pusti me, Manjušo... imam posla«.

»Smijem li još ostati ovdje?.. Smijem... smijem li čitati?«

»Radije bih vidjela, da pođeš u vrt. Lijepo je!«

Ako nadođe razgovor na čitanje, navre Manji od neke posebne plašljivosti sva krv u lice. Bronji se, kada je lanjske godine bila na selu, nije dalo samoj učiti abecede, pa si je uzela kao vježbenika mlađu sestru te se s njome igrala »škole«. Nekoliko su tjedana djevojčice u vrlo čudnom redosljedu razvrstavale slova izrezana iz ljepenke. Kad je zatim jednoga jutra Bronja pred roditeljima teško sricala sasvim jednostavni

tekst, uzela joj je nestrpljiva Manja knjigu iz ruku i prvi stavak na stranici gotovo glatko pročitala. A jer joj je šutnja, s kojom svi primiše njezino nastojanje, laskala, ona je tu krasnu igru nastavila. No odmah nato spopade je silni strah. Kada je opazila iznenađene poglede svojih roditelja i uvrijeđenu Bronju, još je nešto nerazumljivo izmucala i jedva sustavila plač: čudnovato dijete odjednoć je opet samo četverogodišnja djevojčica koja grčevito plače i žalosno ponavlja: »Nemojte se ljutiti... nemojte se ljutiti... nisam to hotimice učinila... nisam kriva... i Bronja nije kriva!... To je zato, jer je to tako lako!..« I u očaju se Manji najedanput pričini, da joj možda neće nikada oprostiti što je naučila čitati.

Od tog značajnog dana postadoše djetetu sva mala i velika slova potpuno domaća; da nije još i više uznapredovala, krivi su roditelji koji joj oduzeše knjige. Kao dobri odgojitelji pobojali su se prerane dječje zrelosti. Svaki puta, kada je posegnula po kojoj od knjiga, tiskanih velikim slovima, a koje su bile razbacane po sobi, opomenuo bi je glas: »Mogla bi se igrati s kockama... Gdje ti je lutka?... Daj mi zapjevaj onu...« ili pak kao danas: »Radije bih vidjela, da pođeš u vrt...«

Manja se okrene prema vratima kroz koja je trenutak prije unišla. Štropot od padanja kocaka po podu i povici, što se tek neznatno sobnim zidom ublažuju, uvjeravaju je da tamo neće naći društva za šetnju. Upravo je tako očajan položaj i u kuhinji, jer je neprestani žamor i buka posla oko štednjaka jasan dokaz da djevojke pripravljaju večeru.

»Potražit ću Zošu«.

»Možeš, ako hoćeš«.

»Zošo... Zošo!...«

Držeći se za ruku pođu sestre preko livade, gdje se svaki dan love ili igraju »slijepoga miša«, zatim uz gimnazijsku zgradu, dok ne stignu do vrta, što ga zatvaraju rastočena vrata. S rijetko obraslih livada i sa drveća, zatvorenog u ove zidove, širi se lagani miris po kraju, po zemlji...

»Zošo, da li ćemo skoro u Zwole?«

»Još ne... prije srpnja sigurno ne. Zar se još sjećaš Zwola?«

Manja imade izvanredno pamćenje i još se svega sjeća: brzog potočića, gdje je sate i sate lađarila sa sestrama; kolača, što su ih kriomice mjesile iz blata i sušile na suncu na dasci, za koju su samo one znale, te su si pošteno zamazale svoje haljine... Sjeća se ona i stare lipe, na koju se katkada uzveralo po sedam ili osam urotnika, bratića i drugova u igri i kamo posjedoše i nju, »malu« s još preslabim rukama i prekratkim nožicama; veće grane oviše s mrzlim i šuštavim zeljastim listovima, a među manje grane spremiše zalihe trešanja, mekog sirovog korijenja i ribizla te sve to opet prekriše lišćem.

Sjeća se još da je u Markama onaj strašni hambar gdje se Joža učio računanja i gdje su nju zakopali u žito. I sjeća se još starog Skrzypowskog koji je tako veselo pucketao bičem tjerajući »brek«! Pa onda konj strica Ksavera!

Ta gradska djeca imadu uvijek čudesne praznike. Od cijele brojne obitelji samo se jedna grana pogospodila: u svakoj se pokrajini moglo pronaći po nekoliko Sklodowskih i po nekoliko Boguskih koji ostadoše na komadu poljske zemlje i koji imadu priproste domove, a ipak dosta prostrane, da ljeti uzmognu primiti pod svoje okrilje gimnazijskog profesora i njegove. Tako se kroz ljeto ovo gradsko dijete izmijeni u krepko seljačko djevojče slijedeći pri tom duboko ukorijenjeni nagon svoje rase.

»Sad ćemo potrčati... Kladim se da ću biti prije tebe na kraju vrta!« poviče veselo Zoša. Upravo ozbiljno preuzima ulogu »matere«.

»Neću trčati. Radije mi pripovjedaj priču...«

Ni profesor, a ni njegva žena ne znadu tako lijepo pripovijedati priče kao što to znade

Zoša. Njena mašta pridodaje pripovijestima i pričama najčudnije potankosti. Ona znade također izmisliti i kratke vesele igre koje onda s najvećim žarom igra pred sestrama i bratom. Sa svojim pjesničkim talentom i darom za igranje ona si je zarobila Manju, da se smije iدršće, kada sluša čudesne zgode kojima mašta petgodišnjeg djeteta često još nije dorasla.

Djevojčice se ubrzo vraćaju. Čim se više približuju školskoj zgradi, tim tiši postaje glas Zoši. Pripovijest, koju si uzput izmišlja, još nije završena; Zoša usprkos tome umukne. Šuteći idu djeca pokraj prozora u desnom krilu zgrade.

Iza tih prozora prebiva netko kojega se obitelj Sklodowski najviše boji te ga i najviše mrzi: gospodin Ivanov, ravnatelj gimnazije, čovjek koji među ovim zidinama predstavlja carsku vladu.

U godini 1872. sudbonosno je biti Poljak i ruski državljanin te pripadati upravo do skrajnosti živčano razdraženoj inteligenciji među kojom tinja nezadovoljstvo, jer osjeća tlačenje bolnije od ostalih staleža.

Prošlo je točno sto godina, otkako su lakomi vladari, opasni susjedi oslabljene Poljske, zaključili da je dokrajče. U tri diobe redom Njemačka, Rusija i Austrija raskomadale su tu nesretnu zemlju i prisvojile si njezine dijelove. Poljaci se svojim tlačiteljima odupriješe. Ali uzalud: ovi još više pritegnuše uzice. Poslije neuspjelog, junačkog ustanka godine 1831. car Nikola naložio je ruskoj Poljskoj najstroža prinudna sredstva. Mnoštvo rodoljuba zatvoreno je i deportirano, a imetak im je zaplijenjen...

Godine 1863. opet nov pokušaj i nov poraz. Pobunjenici se suprostavljaju carskim puškama s kopljima, kosama i toljagama. Poslije osamnaest mjeseci očajnih bitki postavljeno je na varšavskoj

tvrđavi pet vješala i na njima svršiše tjelesa vođa ovoga ustanka.

Nakon ove drame pokušaše sa svim sredstvima da bi Poljsku, koja neće da umre, pritisnuli na tle. U međuvremenu, dok se prema snježnim sibirskim poljanama vuku duge kolone okovanih pobunjenika, preplavljuje zemlju bujica »rusifikatora« — policaja, učitelja i činovnika. A njihova je misija? Da nadziru Poljake, da progone njihovu vjeru, da zabranjuju časopise i sumnjive knjige, da postepeno zatru narodni jezik... Ukratko: da narodu ubiju dušu.

Ali i protivnik ne miruje. Žalosni pokušaji poučiše Poljake, da se u takovom položaju silom ne mogu osloboditi. Moraju čekati i dotle se boriti protiv opasnosti koje su s čekanjem u vezi: protiv mlakosti i malodušja.

Oblik se borbe promijenio. Junaci ove borbe nisu više s kosama naoružani vojnici, koji napadaju kozake i umiru kao slavni Louis Narbutt sa usklikom: »Koliko sreća umrijeti za domovinu!« Sada su an redu inteligenti, umjetnici, svećenici, učitelji — oni koji daju oblik budućim pokoljenjima. Njihova snaga je u tome, da su veliki u pretvaranju, da radije trpe sva poniženja, nego da izgube mjesta na kojima ih je još pustio car i s kojih mogu kriomice uzgajati mladež i voditi sunarodnjake.

I tako se pod krinkom lojalnosti na svim poljskim gimnazijama pojavilo jako trvenje između pobjeđenih i pobjednika, između zapostavljanih učitelja i njuškavih ravnatelja, između Sklodowskih i Ivanova.

Ivanov je na Nowolipkama još posebice oduran. Spram podređenih, koji moraju poučavati djecu svoje domovine u ruskom jeziku, on je neisprosan. Sladak je kao med, a već u slijedećem trenutku napada čovjeka s najsurovijim riječima. Neznalica je, ali njegova zagrijanost je tako velika, da njuška po bilježnicama za »polonizmima« koji su se možda eksternisti-

ma izmakli. Njegov odnošaj s profesorom Sklodowskim vidljivo se ohladio onoga dana kada mu je ovaj, htijući zaštititi jednoga od svojih učenika, mirno rekao u brk: »Gospodine Ivanov, ako je dijete pogriješilo, sigurno se zabunilo. I vi pišete — i to štaviše vrlo često — nepravilno ruski. Uvjeren sam, da to nije hotimice, kao što ni dijete nije namjerno učinilo pogrješku...«

Upravo o tom Ivanovu, s prigušenim glasom razgovara profesor sa svojom ženom, kada Zoša i Manja na povratku iz šetnje strugnu u očevu radnu sobu.

»Da li se sjećaš, kako su prošli tjedan drugoškolci naručili i platili misu da bi im se ispunila njihova najgorljivija želja? Potrebni novac sabraše međusobno, a svećeniku nisu nikako htjeli reći koja je to njihova izvanredna želja. No, jučer mi je mali Barzynski sve priznao: dečki saznadoše, da je ravnateljeva kći oboljela od tifusa pa su iz neprijateljstva do ravnatelja naručili misu, da bi mu dijete umrlo... Siromašni župnik; kako bi on bio nesretan, da znade, kakovu si je odgovornost naprtio«.

Gospodina Sklodowskog taj događaj po svoj prilici zabavlja, no njegova žena, koja je pobožnija od njega, ne smije se. Još se više prigne nad svoj dosta teški posao: spretno upotrebljavajući šilo i iglu šiva cipele. Nema posla kojega bi se ona sramila. Kad su je trudnoće i bolest vezale na dom, naučila se cipelarstvu i danas je cipele, koje djeca tako brzo razderu, stanu samo toliko, koliko stoji koža. Život nije baš tako lagan...

»Taj će par biti tvoj, Manjušo. Gle, kako će biti lijepi!«

Manja gleda, kako se njezini dugi, uski prsti bave dretvom ili prirezuju potplate. Odmah pokraj nalazi se najdraži očev naslonjač u koji se čovjek udobno posjeo. Zapravo bi bilo vrlo prijatno

popeti mu se na koljena, poigrati se s njegovom brižno zavezanom kravatom ili pak ga malo povući za kestenjastu bradu koja mu obrubljuje donekle grubo, a ipak dobroćudno nasmijano lice.

Radije ne! Razgovor je odraslih previše dugočasan. »Ivanov ... policija ... car ... deportacija... urota... Sibirija...« Otkada živi, sluša Marija dan na dan iste riječi, te im nesvijesno pripisuje sudbonosno značenje. I nagonski ih izbjegava te odlaže vrijeme kada će sve razumjeti.

Dijete se zatvorilo u svijet svojih sanja, zaboravilo na roditelje i na njihov tihi razgovor koji prati šklocanje škara, što režu kožu, ili tvrdi udarac čekića koji zabija čavao. S uzdignutom glavicom hita po sobi i radoznalo zastaje pred najdražim predmetima.

Marija drži, da je radna soba najljepša ili bar najzanimljivija soba u cijelome stanu. Osjeća poštovanje do mahagonijevog širokog francuskog pisaćeg stola i do naslonjača iz vremena restauracije koji su presvučeni s nevjerojatno izdržljivim crvenim baršunom. Kako čisto je to pokućtvo, kako se blista! Jednoć, kad bude veća i kad će ići u školu, dozvolit će i njoj da sjedi kod velikog radnog stola profesora Sklodowskog gdje imade toliko pretinaca i oko kojega se poslije podne sakupe djeca, da načine zadaće.

Veličanstvena, zlatno uokvirena slika, koja prikazuje nekog biskupa i resi zadnji zid te ju u obitelji — ali samo u obitelji! — pripisuju Tizianu, Mariju baš odviše ne zanima. Ali se zato divi zanimljivom trbušastom satu iz živozelenog malahita koji stoji na pisaćem stolu i stoliću što ga je prošle godine neki rođak donio iz Palerma. Ploča mu je ujedno šahovsko polje i svaka četvorina imade uložak iz drugačijeg mramora.

Onda se brižno izmakne polici, na kojoj je šalica iz plavog sevreškog porcelana sa portretom dobrodušnog Ljudevita XVIII. — već je tisuću

puta opomenuta, da se je ne dotiče — te zastane pred svojim najvećim blagom.

Jedno od toga visi na zidu: precizni barometar s bijelim brojčanikom i pozlaćenim kazaljkama koje profesor od vremena do vremena pred pozornom djecom brižno naravna i očisti.

Drugo je pak blago vitrina s mnogim policama po kojima su naslagani čudni, fini instrumenti. Tu su staklene cjevčice, osjatljive vage, različite rude, da, štaviše i elektroskop sa zlatnim listićem je ovdje ... Nekada je gospodin Sklodowski uzimao ove predmete sa sobom u učionicu. Ali otkada je vlada smanjila broj prirodoslovnih satova, ormar je uvijek zatvoren.

Marija si ne može zamisliti, za što bi se ti čudnovati predmeti mogli rabiti. Kada ih je jednoć, stojeći na prstima, ogledavala, rekao joj je otac samo kako se zovu: »Fi - zi - kal - ni - a - pa - ra - ti!«

Čudan naziv.

Nije ga zaboravila, ta i onako nikada ništa ne zaboravlja, a kada je dobre volje pjevajući ga ponavlja.

Drugo poglavlje

MRAČNI DANI

»Marija Sklodowska!«

»Ovdje!«

»Pripovijedaj nam o Stanislavu Augustu!«

»Stanislav August Poniatowski bio je godine 1764. izabran za poljskoga kralja. Bio je mudar, vrlo izobražen i prijatelj umjetnika i književnika. Poznavao je pogrješke, koje su slabile kraljevstvo, i zato ih je pokušao odstraniti. No na nesreću bio je bez smjelosti ...«.

Učenica, koja je ustala — a bila je u trećem redu pokraj velikog prozora sa izgledom na sniježne gredice đačkoga vrta — i koja je ugodnim, jasnim glasom odgovarala na pitanje, gotovo se i nije razlikovala od svojih drugarica. Tamnoplava penzionatska odora, sa kovinastim dugmetima i jako naškrobljeinm bijelim okovratnikom, odavala je obris desetgodišnje djevojčice. A šta je sa njezinom plavom i uvijek raskuštranom kosom? Pretvrdo spletena, sa uskim trakom povezana kita zadržava je iza malih lijepih ušiju tako, da prkosni obraščić izgleda sasvim svakidašnje. I Marijina sestra Hela, koja sjedi u susjednoj klupi, morala je svoju, do sada po engleski povijenu kosu, splesti u kite. U posebničkoj školi gospođice Sikorske dozvoljene su samo najpriprostije haljinice i češljanja. A ne bismo mogli prigovoriti niti učiteljici za katedrom zbog koketnosti u oblačenju. Tamno-svilena bluza sa visoko zatvorenim ovratnikom nije baš bila nikada moderna kao što niti gospođica Antonija Tupalska nije nikada bila ljepotica. Ali njezino grdo i bez oblika lice ipak je prijatno. »Tupca«, kako je djevojčice nazivaju, nastavnica je iz matematike i povijesti te imade povrh toga još i nadzornu vlast. A kao nadzornica mora često nastupiti protiv »male Sklodowske« koja je više puta svojeglava i »slobodoljubiva«.

Ipak je u pogledu, koji počiva na Mariji, mnogo srdačnosti. A kako da i ne bude ponosna na učenicu, koja znade sve, iako je dvije godine mlađa od svojih saučenica, za koju nema poteškoća, koja je bez sumnje najbolja u matematici, najbolja u povijesti,, najbolja u literaturi, francuskom, vjeronauku?

U razredu je potpuni mir, da, gotovo više nego mir. Povijesni sat stvara dojam napete duševne sabranosti. Oči dvadeset i pet mladih rodoljupki kao i oporo lice Tupčino rasplamćuje veliko oduševljenje. Ma da Marija govori o davno već mrtvom kralju, njezin glas podrhtava od uzbuđenosti:

»Na nesreću bio je bez smjelosti...«

Ta slabo privlačiva učiteljica, što podučava poljsku povijest poljskim jezikom, te ova i previše tiha djeca sliče družbi sukrivaca, družbi urotnika.

I doista se svi kao sukrivci prenu, kada lagano pozvoni zvono.

Dva duga, dva kratka signala.

Ovaj znak uskomeša cijeli razred. Tupca skoči i pobere svoje knjige što se brže dalo. Brze ruke pobiru s klupa poljske knjige i bilježnice te sve nestaje u pregačama pet djevojčica; ove odbrzaju sa svojim plijenom u internatsku spavaonicu. Još se čuje odmicanje stolica, otvaranje i lagano zatvaranje pretinaca i ulaženje onih pet djevojčica koje opet sjednu na svoja mjesta. I vrata predsoblja polako se otvore...

Na pragu se pojavi gospodin Hornberg, nadzornih posebničkih škola u Varšavi. Ukrućen je u svojoj lijepoj uniformi— žute hlaće, plava bluza — na kojoj se svjetlucaju dugmeta. Čovjek je ugojen te imade kratku, po njemački podrezanu kosu. Obrazi su mu usaljeni, a oči iza zlatno obrubljenih naočala pronicave.

Šuteći bulji inspektor u učenice, a isto tako i nepomična predstojnica Sikorska koja ga prati. No koliko je prikrite bojazni u njezinom pogledu! Danas su tako malo vremena imali... Jedva je podvornik dao dogovoreni znak, već ga je Hornberg pretekao i upao u školsku sobu. Bog zna, da li je sve u redu!

Sve je u redu. Dvadeset i pet malih djevojčica sagiblje se nad ručnim radom i marljivo šiva rupice za gumbe ... Škare i konci leže, doduše, na praznim pultevima. Tupci je navrla krv u obraze, ta pred sobom imade otvorenu rusku knjigu.

»Djeca imadu dva sata tjedno pouku u šivanju, gospodine inšpektore«, reče mirno ruskim jezikom predstojnica.

Hornberg se približi učiteljici.

»Čitali ste na glas, a kakova je to knjiga, gospođice?«

»Krilove basne. Danas smo s njima počeli«.

Tupca je odgovorila sasvim hladnokrvno. I njezini obrazi dobiše opet običajnu boju.

Sa rastrešenom kretnjom podigne Hornberg pokrivač s najbližeg pulta. Ništa. Ni bilježnice, ni knjige.

Kad su učenice dovršile zadnje ubode i brižno zatakle igle u jastučiće, odlože posao. Sada sjede prekriženih ruku, nepomične, sve podjednake u svojim tamnim odjećama sa bijelim ovratnicima. A tih dvadeset i pet dječjih lica postaralo se za godine i dobilo odrasli izraz za kojim se sakrivaju strah, lukavost i neprijateljstvo.

Gospođica Tupalska ponudi Hornbregu stolicu na koju se on nekako nemarno sjedne.

»Pozovite, molim, jednu od tih djevojčica!«

U trećem redu instinktivno Marija Sklodowska okrene svoje naprčeno lice prama prozoru. Preuzme je potajna želja: »Daj, dragi Bože, da ne budem ja. Samo ne ja! Samo ne ja!...«

Pa ipak dobro znade da će biti upravo ona pozvana. Još je svaki puta pozvaše, kada je trebalo odgovarati vladinom nadzorniku, jer najviše zna, a i ruski govori bez pogrješke.

Kad je pozovu, ustane. Pričini joj se, da žari — ne, da se ledi. Jako se stidi te imade osjećaj da će je zadušiti.

»Moli!« zapovjedi Hornberg. S lica mu čitaš ravnodušnost i dosadu.

Skoro bez glasa moli Manja pravilno očenaš. Među najrafiniranija poniženja, što si ih je car izmislio, nedvojbeno spada običaj, kojim sile poljsku djecu da svaki dan mole katoličke molitve na ruskom jeziku. Pod krinkom vjerske snošljivosti oskvrnjuju time ono što im je sveto.

Tišina.

»Koji su carevi vladali našom svetom Rusijom od smrti Katarine II.?«

»Katarina II., Pavao I., Aleksandar I., Nikola I., Aleksandar II....«

Nadzornik je zadovoljan. Dijete imade dobro pamćenje. I kako krasno izgovara. Kao da je iz Petrograda.

»Nabroj mi imena i nazive članova carske obitelji!«

»Njezino Veličanstvo carica. Njegovo carsko Visočanstvo carević Aleksandar, Njegovo Visočanstvo veliki knez...«

Kad je završila dugo nabrajanje, Hornbreg se smješka. To je vrlo dobro, sigurno! Čovjek ne vidi — ili bar neće vidjeti — da je Manja smetena i da tek s najvećom težinom prikriva svoju odvratnost.

»Kakov je carev naziv po redoslijedu dostojanstvenika?«

»Veličanstvo«.

»A moj naziv?«

»Visokorođe«.

Nadzorniku se čine potankosti iz rodoslovlja važnije od matematike ili slovnice. Više od veselja — postavi on još jedno pitanje:

»Tko nama vlada?«

Budući odgovor nije dosta brzo uslijedio pitanju, Hornberg ga nešto glasnije i razdraženo ponovi.

»Njegovo Veličanstvo Aleksandar II., car sviju Rusa«, izusti Manja zadnjim silama; obrazi joj problijedješe.

Dosta je bilo. Inspektor ustane i otputi se sa škrtim pozdravom u susjednu sobu. Sikorska ga prati.

Sada Tupca odahne.

»Dođi amo, dušice...«

Manja pristupi učiteljici koja je bez riječi poljubi u čelo. Cijeli razred iznova oživi, a mlada se Poljakinja više ne može svladati i obliju je suze; njeni živci popustiše.

★

»Inspektor je bio kod nas!...«

Uzbuđene djevojčice pripovijedaju novost svojim majkama ili pak svojim »njanjama« što ih čekaju pred izlazom, od kuda se djeca i odrasli što prije raštrkaju. I razgovarati se moraju prigušenim glasovima: svaki uličnjak, svako zurilo pred izlogom zna biti u službi policije.

Teti Mihalowski — teti Luciji — koja je čekala obadvije sestre, Hela oduševljeno pripovijeda o dopodnevnom događaju.

»Hornberg je ispitivao Manju... Vrlo dobro je odgovarala... a najposlije je plakala.

Manja ide šuteći kraj tete. Iako je prošlo već nekoliko sati od ispitivanja, ona je još uvijek uznemirena. Djevojče mrzi takova neočekivana iznenađenja, takovo ponižavanje i postavljanje na ogled, kad moraš uvijek lagati, samo lagati...

Zbog Hornbergovog posjeta osjeti danas težinu svojega života više no ikada. Da li se uopće sjeća, da je kada bila bezbrižno dijete? Nesreća za nesrećom se u zadnje četiri godine gomilala nad obitelj Sklodowskih. Da li su to bile samo teške sanje?

Najprije je otputovala majka sa Zošom u Nicu. Manji su tada tvrdili, da će se mama vratiti potpuno zdrava. A kada je poslije godinu dana dijete opet ugledalo majku, jedva je još prepoznalo ostarjelu i od sudbine obilježenu ženu.

Nato je u jesen godine 1873. došao žalosni dan, kada se vratiše s praznika. Otac je tada našao na svom pisaćem stolu službeni izvještaj kojim mu se oduzima besplatan stan, zabranjuje naslov podinspektora i smanjuju službena beriva. Bio je u nemilosti. Ravnatelj Ivanov bezobzirno se osvetio nad podređenim koji se nije dovoljno služinski ponašao.

Pošto su nekoliko puta mijenjali stan Sklodowski se naseliše u kući na uglu između Nowolipki i Karmelićanske ulice. U njihov život neopazice dođoše promjene što ih uzrokuje pomanjkanje. Najprije je profesor uzeo na hranu i stan, dva, tri — nato pet, osam i dapače deset svojih đaka te ih također posebno podučavao. Kuća se izmijenila u bučni mlin i iz obiteljskog života nestalo je svako osjećanje doma.

Na sve to ne prisiliše ih samo izdaci za liječenje na Rivieri, pa ni smanjeni dohoci gospodina Sklodowskog; toga inače tako mudrog čovjeka zaveo je njegov svak u čudnu špekulaciju — postao je suvlasnikom parnoga mlina. Preko noći je izgubio trideset tisuća rubalja, svu svoju uštednju. Od tada je neutješiv, taru ga brige za budućnost, predbacuje si i optužuje sebe, da je obitelj osiromašio i djevojke lišio miraza.

A pred dvije godine, mjeseca siječnja Manja je još brutalnije spoznala nesreću. Jedan od gojenaca, koji je obolio od tifusa, zarazio je njime također Bronju i Zošu. Kako su to bili strašni tjedni! U jednoj sobi majka koja kuša ugušiti mučni kašalj, u drugoj djevojčice koje uzdišu u vrućici...

Bila je upravo srijeda, kada je otac pozvao Josipa, Helu i Manju k starijoj sestri. Zoša je ležala na mrtvačkom odru, bijelo obučena, sklopljenih ruku i bekrvnog lica koje se smješkalo; bila je neizmjerno lijepa, iako su joj kosu na kratko podrezali.

To je bio prvi Manjin susret sa smrću. Prvi puta je išla sa sprovodom; a gospođa Sklodowska, kako je bila preslabašna da bi smjela na ulicu, vukla se od prozora do prozora i pogledima slijedila lijes sa djetetom.

★

Pet je sati. Poslije večere su sluškinje pospremile stol i zapalile petrolejsku svjetiljku. To je ura posla. Đaci se razmjestiše po sobama, gdje

borave zajedno po dvojica ili trojica. Profesorov sin i kćerke ostadoše u blagovaonici, koja se pretvorila u učionicu, te otvoriše svoje knjige i bilježnice. Ubrzo se počeše razlijegati iz svih kuteva nesnosne litanije koje će ostati dugo godina osebujnost domaćeg života.

Uvijek su isti koji moraju na glas odbubati svoje latinske stihove, godine, zadaće... U svakom kutu te tvornice znanja netko jauče, netko se muči. Kako je sve to teško! Koliko puta mora profesor miriti očajnog učenika, koji vrlo dobro slijedi tumačenje u materinskom jeziku, a koji, ma da se trsi, ne može razumjeti stvari na ruskom jeziku, a još je manje može ponoviti u ovom službeno propisanom jeziku.

Mala Manja ne poznaje takovih briga. Njezino je pamćenje tako odlično, da je drugarice optužuju prevare, misleći, da se je učila kriomice, jer im bez pogrješke izdeklamira pjesmicu što ju je tek dva puta pročitala. Svoje zadaće svršava uvijek prva i u svojoj prirođenoj uslužnosti, pa i jer imade vremena na pretek, pomogne često saučenici iz nevolje.

A najradije sjedne, kao ovu večer, za stol tako, da se podboči na lakte, pritisne ruke na sljepočice, s palcima si začepi uši i zadube se u knjigu. Tako se osigura pred Helom koja ne zna učiti drugačije nego da viče. A zaštitna sredstva zapravo su joj nepotrebna. jedva naime prođe nekoliko minuta, već izgubi u čitanje zadubljena Manja svaki dodir sa svijetom oko sebe.

Sposobnost potpunog usredotočenja, koja je jedina nesvakidanja osebina normalnog, dobro razvijenog djeteta, jako zabavlja njezine sestre i prijateljice. Koliko su puta Bronja i Hela s domaćim đacima organizirale kraj zadubene Manje paklenu dreku, a nisu postigle niti toga da bi ona odvratila pogled od knjige.

Danas, kad je ovdje također Henrika, kćerka tete Lucije, izmisliše nešto posebno. Nepomičnoj Manji približiše se na prstima i sagradiše iz

stolica kule oko nje. Nato su tiho uzmakle i pričinjale se, da rade. Čekale su.

A čekati su morale dosta dugo. Dijete nije ništa opazilo. Niti prišaptavanja, niti prigušenog smijeha, niti sjena što ih bacahu stolice po njenoj kosi. Pola je sata sjedjela tako u toj strašnoj piramidi. Kada je zatvorila knjigu i podigla glavu, zgrada oko nje srušila se sa užasnim štropotom. Stolice su plesale po podu. Hela je od veselja vriskala, a Henrika i Bronja pripremile se na obranu; očekivale su protunapadaj.

Ali Manja ostade hladnokrvna. Nije se znala razbjesniti, a nije je niti zabavljala šala od koje se prestrašila. Njezine pepeljaste sive oči izražavale su samo zatečenu mjesečarku koju iznenada trgoše iz njezinih sanja. Lecne lijevim laktom, što ga je stolica u padu dosta nesmiljeno dohvatila, uzme zatim knjigu i ode s njome u susjednu sobu. Kad morade mimo »velikih«, izusti samo tri riječi:

»To je bedasto!«

Činjenična presuda, koja »velikima« sigurno nije baš mila.

Trenuci potpune zadubljenosti u knjige jedini su trenuci u kojima Manja iznova preživljava sreću svog ranog djetinjstva. Čita sve što joj dođe pod ruku: školske knjige, pjesme, pustolovne dogodovštine, a i stručna djela, koja si potraži u knjižnici gospodina Sklodowskog...

Tako umakne za kratke sate tamnim sjenama što je progone. Tada zaboravi na ruske uhode, na Hornbergove posjete, zaboravi na umornost, od sitnih briga izmučeno očevo lice, na vječni nemir u kući i na prerano ustajanje, kada mora, još na pol spavajući, isprazniti uski divan, da se uzmogne blagovaonica, koja je ujedno i spavaonica mlade Sklodowske, urediti još prije nego stanari dođu k zajutarku.

Zaboravi također na svoje strahove: na strah pred tlačiteljima, na grozu pred bole-

sti i smrti te na svoje vjerske sumnje. U njoj živi nesvisna želja da pobjegne iz te mučne okolice.

Kratki trenuci odmora. Jedva si je svijesna da je opet sve tu. Prije svega briga za majku. Nekada tako lijepa, danas je bolesnica samo još sjena. Utješne riječi, što ih čuje, Manje ne mogu varati; zna, da neće ni njezina silna ljubav, a ni iskrenost njezinih molitava zaustaviti strahote koja dolazi.

Manja je opet obučena u crno. Lunja po stanu i ne može se sprijateljiti sa istinom da sada prebiva u majčinoj sobi Bronja, da ostadoše na divanu još samo Hela i ona, da dolazi nadzirati sluškinje i djecu druga domaćica. Profesor posvećuje siroticama sve svoje slobodno vrijeme, ali njegova dirljiva i nespretna muška njega ne može nadomjestiti majke.

Rano spoznaje Manja da je život težak; težak za čovječanstvo i težak za pojedinca.

Zoša je mrtva, mrtva je gospođa Sklodowska. Bez majčine nježnosti, bez zaštite starije sestre raste dijete u djelomičnoj zapuštenosti, no bez optužbe.

Ipak Manja ne klone. Neki mrki otpor osjeća u sebi, kada kleči u crkvi kamo ju je nekoć pratila mati. Ne obraća se više s prijašnjom povjerljivošću Bogu koji ju je tako kruto pogodio i ubio u njoj radost i veselje za život.

Treće poglavlje

MLADOST

Gimnazije; penzionati, škole... cijela je mladost Marije Sklodowske izražena tim riječima. Sklodowski podučava na gimanziji, Bronja je svršila gimnaziju, Marija polazi gimnaziju, Josip sveučilište, Hela penzionat Sikorske ... I dom je neke vrsti škola! Marija si predstavlja svijet sigurno kao ogromnu gimnaziju u kojoj su sami profesori i učenici i gdje je samo jedan ideal: učenje!

Gojenci postadoše podnošljiviji otkada se obitelj preselila iz žalosne Karmelićanske u Lesznu ulicu. Nov stan je lijep: pročelje je u starom slogu, dvorište, po kome guču sivi golubovi, mirno je, a balkone ovija divlja loza. Stan, koji zaprema cijeli prvi kat, dosta je prostran da mogu živjeti odijeljeno od gojenaca te da za se zadrže četiri sobe.

Sa školskom torbicom na leđima žuri Manja k palači Zamoyskih, k »Plavoj palači« ... Ugne se glavnom ulazu na starovječno dvorište koje čuva brončani lav. Iznenada zastade: na dvorištu nema nikoga. Prijazni glas je pozove:

»Pričekaj, Manjušo, Kaža će odmah doći«.

»Hvala, gospođo ... Dobar dan, gospođo!«

Nagovorila ju je gospođa Przyborowska, žena knjižničara grofa Zamoyskog; na prozoru je u prizemlju i dobrodušno motri mladu, okruglu i živooku Sklodowsku. Manja je već dvije godine najbolja prijateljica njezine kćerke Kaže.

»Danas poslije podne moraš k nama na užinu. Pripravit ću vam »pačke« i ledenu čokoladu!«

»Jasno da moraš doći«, vikne Kaža i dotrči po stepenicama prihvativši se svoje prijateljice. »Ajde, brže pođimo, Manjo, čini mi se da smo zakasnile ...«

Kaža je vrlo milo, živahno i veselo građansko djevojče što ga nježni roditelji previše razmazuju. I Manju razmazuju, smatraju je skoro svojom i čine sve, da bi zaboravila na svoju osirotjelost. Pa ipak se može već po vanjskim znacima odmah prepoznati da jednu od njih svako jutro njeguje brižna majka, a da druga četrnaest i pol godišnja djevojčica raste u kući gdje nitko nema vremena da se brine za nju.

Držeći se pod ruku, hitaju djevojčice po uskoj Žabljoj ulici. Još od sinoć se nisu vidjele,

pa zato imadu tisuću nužnih stvari što si ih moraju reći! A sve se više ili manje tiču gimnazije u Krakovskom predgrađu.

Prijelaz iz penzionata na gimnaziju značio je za djevojčice veliku promjenu. Dok je zavod gospođice Sikorske posve poljski, na državnoj školi prevladava rusifikatorski duh. A morale su prijeći, jer se valjane svjedodžbe mogu dobiti samo na carskoj gimnaziji. Djevojčice to osjećaju kao nasilje pa se zato i osvećuju. Kadgod im je to moguće, zagude one ruskim profesorima i pastoru Medingu, učitelju njemačkog jezika, a još posebice omraženoj nadzornici, maloj, smeđoj i masne kose gospođici Mayer koja je najveća Manjina neprijateljica. Predbacuje joj sve njezinu tvrdoglavost i njezin »prezirni smijeh« s kojim da se Manja ruga njezinim uvredljivim opaskama.

»Izaći na kraj sa Sklodowskom je upravo tako nemoguće, kao što je nemoguće glavom kroz zid!« jadikuje cjepidlaka. Osobito je uznemiruje neupokorljiva kosa djevojčice; čini joj se »neuređenom i smiješnom«, te je pokušava urediti jakim češljanjem; iz Poljakinje bi ona htjela učiniti njemačku Gretchen sa pletenicama. A uzalud! Već za nekoliko minuta, njezina je glava opet lagano kovrčava, a njezin svježi obraščić s nedužnim živim očima izvanrednom ustrajnošću upire se u masnu nadzorničinu prečku.

»Zabranjujem ti, da me tako gledaš ... tako s visoka!« izbaci kroz zube rasrđena Mayerova.

»Pa kad ne znam drugačije!« odgovori joj smiono za glavu viša Manja.

Između kisele gospođice i samostalne učenice ne dođe do primirja. Najgore je bilo lani. Kada je gospođica Mayerova jednoć iznenada stupila u razred, uhvatila je Manju i Kažu kako su od veselja plesale među pultevima i tako slavile ubojstvo cara Aleksandra II. Jedna od najžalosnijih posljedica

političkog terena je podivljalost potlačenih. Manja i Kaža mogu mrziti što je slobodnim licima uvijek tuđe. Istina, po naravi su mekane i dobroćudne, no za njih ipak vrijedi zakon nekog svojevrsnog morala, morala robova, po kome je neprijateljstvo krijepost, a pokoravanje kukavičluk.

Protivno tome, djevojčice se silno oduševljavaju za sve što im je dozvoljeno ljubiti. Mnogo poštuju mladog i lijepog profesora Glassa koji im predaje matematiku; isto tako i profesora prirodopisa gospodina Slozarskoga: obojica su Poljaci — dakle saveznici u uroti. Pa ni do Rusa nisu čuvstva uvijek sasvim jednaka. Što neka na primjer misle o profesoru Mikieszynu koji je nekoj učenici dao za nagradu primjerak pjesama revolucionara Nekrasova? Školarke su iznenađene ustanovile, da su i u protivnom taboru sumišljenici. U svetoj Rusiji, dakle, ne prebivaju samo caru vjerni podanici.

U manjinom razredu sjede zajedno Poljakinje, Židovke, Ruskinje i Njemice. Među njima nema ozbiljnih prepiranja. Njihova mlada dob i međusobno takmičenje izbrisuju razlike u narodnostima i u nazorima. Kad bi ih gledao kako kod učenja jedna drugoj pomažu ili kako se u odmorima zajednički igraju, mislio bi, da među njima vlada potpuna sloga. No jedva što prestupe gimnazijski prag i nađu se izvan škole, na ulici, već nađe svaka između njih svoj govor, svoju ljubav prema domovini i svoju vjeru. Od sviju su najponosnije Poljakinje. Ponosne su, jer su progonjene. Odilaze kući u gustim redovima. Na zajedničke sastanke, što ih priređuju, ne smije ni jedna pozvati Ruskinju ili Njemicu.

A kazna je za njihovo nepomirenje vječni nemir. Koliko im muka prouzrokuje njihova zla savjest! Sa svime, tako im se čini, griješe: ako osjete prijateljstvo od tuđinke i ako se u srcu vesele, kad slijede poduku svojih tlačitelja. A ta od države priznata

nastava, koja im se potajno tako sviđa, ipak je ono što moraju načelno osuđivati.

U Manjinom pismu iz tog vremena nalazimo ganutljivo i sramežljivo priznanje:

Da znaš, Kažo, usprkos svemu volim gimnaziju. Možda ćeš mi se podsmjehivati, a ipak Ti ponavljam, da je volim, dapače vrlo volim. Sada sam to spoznala. Dakako, ne smiješ misliti, da mi manjka! O ne, niti najmanje ne! Ali misao, da ću se morati ubrzo onamo vratiti, baš ništa me ne uznemiruje i godine, koje ću još na njoj proboraviti, ne čine mi se više tako teške, strašne i duge, kako sam to ispočetka mislila.

★

Lazienki su Manjin najmiliji perivoj. Tamo proboravi najviše slobodnog vremena. A vrlo voli i Saški trg.

S Kažom ide mimo širokih stupova saške palače i već dolaze na široki trg, kad Manja iznenada usklikne:

»Zaboravile smo na spomenik! Odmah moramo natrag!«

Kaža se bez riječi okrene. Kada ne bi propušteno popravile, ne bi im bilo oprošteno. Nasred Saškog trga*) stoji naime veličanstven obelisk kojega okružuju četiri lava. Na obilesku je ruski natpis u ćirilici: »Poljacima, vjernim svome vladaru«. Taj je poklon dao načiniti car onima koji postadoše saveznici svoga tlačitelja; zato je rodoljubima trn u oku te se ukorjenio običaj, da svaki, koji prođe mimo, pljune ... Ako je tko na to slučajno zaboravio, morao se vratiti.

Kad su savjesno udovoljile običaju, nastavljaju razgovor:

---

*) današnji trg maršala Pilsudskog

»Danas će kod nas plesati«, reče Manja, »hoćeš li doći gledati!?«

»Da ... Oh, Manjušo, kad ćemo i nas dvije smjeti na ples«, uzdahne nestrpljiva Kaža.

»Kada? Prije ne, dok učenice ne budu uvedene u svijet.« Jasno, da se smiju djevojčice međusobno ili sa gimnazijskim plesnim učiteljem vježbati u polki, mazurci ili obereku. Isto tako smiju gledati plesne vježbe što ih kod Sklodowskih priređuju svaki tjedan nekoje prijateljske obitelji. No s muškima će smjeti plesati istom onda, kada napuste gimnaziju.

Već su pred golom, velikom gimnazijskom zgradom. I mala plavokosa Wulfova je već ovdje i Anja Rottertova, Njemica, koja je poslije Manje najbolja učenica u razredu, pa Leonija Kunicka ....

Ali što je danas Kunicki? Sva je zaplakana i, premda je uvijek brižno obučena, danas izgleda kao da je haljinu samo nabacila na sebe.

Manja i Kaža odmah se prestanu smijati. Već su kod nje.

»Što se dogodilo? Što je, Kunicka?«

Njezino je fino lice bez kapi krvi. Govori s najvećom mukom.

»Zbog brata ... sudjelovao je u uroti ... Prijavili su ga ... Tri dana nismo znali gdje je ...«

Zatim nadoda gušeći se u plaču:

»Sutra u jutro će ga objesiti.«

Potresene djevojčice htjele bi je još i dalje ispitivati, pomoći joj. Ali ih pozove oštar glas gospođice Mayerove:

»Idemo, gospojice, dosta je brbljanja. Požurimo!«

Od strave onijemila Manja potraži svoje mjesto. Još je čas prije sanjala o glazbi i plesu. A sada, kad joj u uho udaraju prvi stavci zemljopisne lekcije, a koje niti površno ne slijedi, u duhu tek gleda mladog i vatrenog osuđenika — i vješala, i krvnika, i uže ...

Tu noć probdije šestero petnaestgodišnje djece u sobi Leonije Kunicke; od tih je četvero nosilo još gimnazijsku odoru.

Kad je blijeda zora obasjala njihova već i onako blijeda lica i navijestila da je nadošao trenutak smrti, svih se šest djevojčica bacilo na koljena i mrmljajući zadnju molitvu sakrilo dlanovima obraze koji su se grčili u neopisivoj grozi.

12. lipnja 1883. Marija je završila gimnaziju. Zlatna medalja, koju je dobila tom prilikom, već je treća u obitelji. U zagušljivoj vrućini pročitaše imena nagrađenih, nato su slijedili govori, fanfare i čestitanja profesora. Gospodinu Apuhtinu, glavaru svega školstva u ruskoj Poljskoj, zahvalila se Manja za lagani stisak ruke zadnjim poklonom ... Zatim se sa obećanjem da će svaki tjedan pisati, oprostila od prijateljica i otišla u svojoj svečanoj crnoj i s ružama ukrašenoj haljini u pratnji svog ponosnog oca za uvijek iz gimnazije. Natovarena je bila s ruskim knjigama što ih je dobila za nagradu i koje je dosta glasno — a što bi joj se sada još moglo dogoditi — nazvala bezvrijednima.

Manja je mnogo radila. A radila je dobro. Profesor Sklodowski odluči, da će je, prije nego si Marija izabere zvanje, poslati kroz godinu dana u pokrajinu.

Godinu dana praznika! Skoro bismo očekivali, da će se genijalno djevojče, slijedeći unutarnjem glasu, potajno baciti na študij znanstvenih knjiga. Ali ne ... U Mariji se događa tajanstveni proces sazrijevanja u djevojku, tijelo joj se oblikuje i obraz joj dobiva još finije crte, te je cijelu preuzme umorna lije-

nost. Odbacivši školske knjige, uživa prvi i zadnji puta u životu slatku omamljenost nerada.

»Jedva još mogu vjerovati, da postoji geometrija i algebra«, piše Kaši. »Na oboje sam sasvim zaboravila«. Daleko od Varšave i gimnazije zadržava se mjesece i mjesece kod svojih rođaka u pokrajini. I tek tu i tamo pomaže njihovoj djeci kod učenja. Potpuno se predala životnoj radosti.

Kako je vesela i kako se pomladila! Doista, mlađa je nego što je bila u tamnim danima svog djetinjstva!

U godini ljenčarenja, kada joj je umni polet tako reći zaspao, Manju je obuzela strast kojoj cijeli život više neće izbjeći: strast za životom na selu. Kada opaža danas u ovoj, sutra u onoj pokrajini izmijenjivanje godišnjih doba, otkriva svaki puta nove ljepote poljske zemlje po kojoj su se raštrkali članovi njezinog roda. U Zwolama je pokrajina mirna; ništa ne zaustavlja pogled sve do obzorja koje izgleda udaljenije nego bilo gdje na svijetu. U Zawieprzycama, kod strica Ksavera, u ogradama je do pedeset rasnih konja, već gotovo pravo veliko gojilište. Kod svojih bratića Manja si unajmila ne baš elegantne hlaće i naučila se jahati u kasu i propnju.

Kako je oduševljena, kada ugleda prvi puta Karpate! Snježni vrhunci i visoke omorike izvanredno jako djeluju na dijete ravnice. Nikada neće zaboraviti kako se uspinjala po putevima između borova, neće zaboraviti na planinske kuće kod kojih je svaki drveni predmet mala umjetnina i nikada na čisto, poput leda hladno i svjetloplavo jezerce, gore među vrhovima koje se, dakako, zove »Morsko oko«.

Nedaleko odavle na galicijskoj granici, u veseloj obitelji strica Zdzislawa, proživjela je Manja zimu. Stric, notar u Skalomiercima, pravi je veseljak. Žena mu je ljepotica. Tri se kćerke cijeli dan samo raduju svome životu. Kako bi se ovdje Manja dosađivala? Svakog tjedna dođe kakov gost ili su tu blagdani — i život je postavljen naglavce. Roditelji pripravljaju divljač, a djevojke se brinu za kolače, ako se nisu pozatvarale u svoje sobe, da u najvećoj tišini sašiju za slijedeći »kulig« nove kostime.

»Kulig!« Plesna priredba? Još više! Usred pokladnog veselja »kulig« je bajoslovni doživljaj. Na dvjema saonicama odjure Manja i njene tri sestrične u noć. Obučene su u nošnju galicijskih seljakinja. Prate ih momci na konjima; i oni su u šarenim narodnim nošnjama. U rukama im baklje. Već se vidi kroz omorike niz drugih baklji; uskoro uho razlučuje melodije. Četvorica seoskih židovskih svirača bez odmora će vabiti iz svojih gusala još dva dana i dvije noći obredne napjeve valcera, krakovjaka i mazurki, a tekst će pjevati u zboru cijela družba. Mali Židovi sviraju, dok im se ne pridruži još pet, deset saonica. Makar za vratolomne vožnje nizbrdo, po zaleđenoj cesti saonice samo odskakuju, sviraju oni dalje koliko mogu i pobjedonosno dovezu svoju noćnu fantastičnu farandolu do prve stanice.

Raspojasana družba dođe pred prvu kuću, koja izgleda zagljibljena u san, i pokuca na vrata. Glumljeno iznenađenje . . . Nekoliko časaka kasnije već sjede svirači za stolom i ples započinje. Plesalište rasvjetljuju baklje i svjetiljke. Otvore se spremnice u kojima su već davno pripravljena jela. Nato kratki znak i kuća se isprazni.. Maske, ukućani, hrana, konji, saonice — svega nestane u tamnoj noći. Tako porasla farandola ode kroz šumu, dođe do slijedeće kuće, koju isto tako isprazni, zatim do treće, četvrte, priključivši si uvijek nešto novih četa. Sunce izađe, sunce zađe. Svirači gotovo nemaju prilike da odahnu i da se na kakvom sjeniku za nekoliko minuta zajedno sa umornim plesačima odmore. Kad se konačno druge večeri zaustavi povorka pred najbogatijom kućom, gdje će istom »pravi ples« započeti, zagude mali Židovi napokon svoj prvi krakovjak u tako pobjedonosnom fortissimu, da se svi razvrstaju za ples.

Iz vrste istupi mlad momak. Obučen je u bijelo vuneno odijelo sa šarenim vezovima. Pozvat će najbolju plesačicu. Zaustavi se pred jedrim šesnaestgodišnjim djevojčetom koje u svojoj nošnji izgleda kao prava goranka u vilinskim haljinama. Ime joj je Manja Sklodowska...

Mnogo godina kasnije više mi puta moja majka tihim rezigniranim glasom oživljavala svoje svijetle uspomene. Kada sam onda promatrala njezino od briga i gotovo polstoljetnim intenzivnim radom obilježeno i izmoreno lice, bila sam zahvalna sudbini, da je dala toj ženi, još prije nego ju je pozvala na strogi i neisprosni put njenoga zvanja, doživjeti divlje noći »kuliga« i u jednoj samo noći isplesati par pozlaćenih cipela.

Četvrto poglavlje

ZVANJE

U rujnu, poslije četrnaestmjesečnog skitaranja, Manja se vrati u Varšavu i dođe u nov stan Sklodowskih; bio je u blizini one gimnazije u kojoj je Manja proživjela svoju mladost.

Profesorove novčane prilike međutim su se tako jako izmijenile, da je morao otkazati stan u Lesznoj ulici i preseliti se u Nowolpke. Radi starosti nije se mogao više baviti gojencima, iako je još

i dalje zadržao svoje učiteljsko mjesto na gimnaziji. Nov stan je, dakako, mnogo manji i siromašniji, no zato i besprimjerno familijarniji. Njegov položaj i sve što je s njime u vezi potiče na rad i razmišljanje.

Profesor Sklodowski čini dojam nepristupačnog čovjeka na one koji ga prvi puta susretnu. Trideset godina školskoga rada dalo je malom, ponešto debeljuškastom čovjeku svečani izraz; mnogo pojedinosti na njemu svjedoči, da je skroz na skroz ispravan činovnik; njegovo odijelo je tamno i uvijek brižno očišćeno, kretnje su mu umjerene, a govor promišljen. Sve svoje poslove obavlja metodično. Njegova pisma su sitno ispisana, misli logično izgrađene. Ako se u praznicima otputi s djecom na izlet, ne ostavlja on ništa slučajnosti. Prema potanko pripremljenom nacrtu on ih vodi na znamenita mjesta te ih putem upozorava na ljepotu okolice ili pak na povijesno značenje kakvog spomenika.

Manja nije niti svijesna ovih malih očevih nastranosti. Odana mu je s nježnom ljubavlju. On je njezin zaštitnik i njezin učitelj. Još malo, pa bi vjerovala, da njezin otac sve znade.

Profesorovo znanje je stvarno izvanredno opsežno i temeljito. Taj otac obitelji, koji jedva i s teškoćom drži svoj proračun u ravnoteži, ne boji se nikakovih poteškoća, kada si mora nabaviti novih znanstvenih publikacija. Ne čini mu se ničim naročitim, da prati razvoj kemije i fizike, da poznaje ruski, francuski, engleski i njemački jezik te da prevađa na poljski po izbor-djela tuđih pjesnika i književnika. I sam pjeva; pjesme brižno zapisuje u crno i zeleno ukoričene školske bilježnice: »Mojim prijateljima za obljetnicu«. »Zdravica na svadbi«. »Mojim bivšim učenicima...«

Svaku subotu uveče sabere se obitelj oko samovara: večer je posvećena književnosti. Otac deklamira pjesme ili na glas čita. Djeca ga slušaju sa iskrenim oduševljenjem, jer u profesora je veliki govornički dar. Tako upoznaje Manju od subote do subote

taj dobro poznati glas sa najboljim djelima iz prošlosti. Pred više godina ovaj joj je glas pripovijedao priče i doživljaje s putovanja te joj čitao Davida Copperfielda iz izvornika tako, da joj ga je odmah prevađao na poljski, a da nije pri tom niti jedanput zastao. Sada pak taj glas, kome su brojni školski satovi oduzeli nešto svježine, upoznava svojih četvero mladih slušaoca s djelima romantičara koji su u Poljskoj bili pjesnici ustanaka: Slowackoga, Krasinskoga, Mickiewicza. Okrećući stranice knjiga, od kojih su neke bile zabranjene i potajno tiskane, skandira čitaoc junačke tirade iz »Pana Tadeusza« i Kordyanove bolne stihove.

Manja ovih večeri neće nikada zaboraviti. Ocu mora zahvaliti, da je izrasla u duhovnoj atmosferi, što je bilo malo kojoj djevojci dano. Jaka je veza drži za čovjeka koji se tako ganutljivo trudio učiniti život zanimljivim i napuniti ga sadržajem. Ljubi ga i zato naslućuje bol koja se krije pod njegovom prividnom veselošću. Bol osamljenog supruga koji ne može zaboraviti. Bol nepoćudnog činovnika koji mora izvršivati podređeni posao. Vlastitu osudu tankoćutnog čovjeka koji si još uvijek predbacuje lakoumnost radi koje je izgubio svoj skromni imetak.

Katkada zajadikuje:

»Kako sam se ipak mogao tako prenagliti! Ja, koji sam vam htio pružiti najbolji odgoj, poslati vas na putovanja i omogućiti vam študij na stranim sveučilištima... Sada vam ne mogu pomoći. Nije daleko vrijeme, kada ću vam i sam biti na teret. A šta će biti s vama?«

A pred sobom vidi četiri prkosna čela, četiri prpošna smiješka... U svim tim živahnim očima titra isti zanos, ista nada:

»Mladi smo. Jaki smo«.

Problem je vrlo jednostavan. Sa svojom će plaćom ili sa još manjom mirovinom profesor jedva pokrivati izdatke za stan, za hranu i za sluš-

kinju. Josip, Bronja, Hela i Manja moraju se, dakle, sami za sebe pobrinuti.

Za djecu dvojice pedagoga je najnaravnije da prvo pomisle na istrukcije. »Slušatelj medicine želi instruirati«. »Abiturientica želi podučavati aritmetiku, geometriju, francuski. Honorar umjeren«. Tako su se mladi Sklodowski uvrstili među one stotine varšavskih inteligenata koji se prehranjuju poučavanjem.

Vrlo je to nezahvalan posao. Još niti sedamnaestgodišnja Manja okuša sve napore i sva poniženja koji su sastavni dio pomoćne učiteljice. Po zimi i kiši mora ona naokolo po gradu. Učenici su lijeni ili pak neposlušni. Njihovi je roditelji puštaju beskonačno čekati po predsobljima gdje je nesmiljeni propuh. (»Samo časak... kćerka će doći najkasnije za četvrt sata!«) Ili pak iz zaboravljivosti ne plate koncem mjeseca ono par rubalja na koje taj dan računa sa svom sigurnošću.

Da li je Manja sad samo poduzetna i pametna gospojica bez miraza kojoj je samo jedna želja: povećati broj svojih učenika? Ne... Jer je to bila potreba, bez prigovora je popustila zahtjevima života. No uz ovaj vanjski život živi još i drugim sakrivenim kojemu se sva predaje. Kao i sve Poljakinje u toj dobi i iz takovih okolnosti, i ona se predaje sanjama.

Svi ti mladi ljudi imadu nešto zajedničkoga: nacionalni san. U svim njihovim nacrtima prvenstveno mjesto imade volja služiti narodu; njoj su podređeni svi ciljevi ličnog častohleplja i ljubavi. Netko sanja o udaru i organizira urote na vlastitu ruku i vlastitu opasnost. Drugi hoće da postane polemičar. Treći se iživljava u misticizmu — jer i katolička vjera je utočište i obrana pred pravoslavnim tlačiteljima.

Crkva za Manju više ne znači mnogo. Crkvene obrede posjećuje još jedino iz običaja. Kad joj je umrla majka, njezina je vjera počela jenjavati. Šest do sedam godina živjela je pod očevim uplivom

koji je bio u vjerskim stvarima mlak i po svom bistvu slobodouman. Od one djetinjske pobožnosti ostala joj je samo neodređena želja, da bi mogla obožavati nešto vrlo veliko, vrlo uzvišeno...

Iako su među njezinim prijateljima također pravi revolucionarci, kojima štaviše posuđuje svoju izkaznicu, kad su u pogibelji, ne sanja nikada o tome da bi bacala bombe na carevu ili guvernerovu kočiju. Kod »inteligencije«, u koju se ubraja, porasao je otpor protiv nesmotrenih nacrta i individualnih obračunavanja. Tek jedno je potrebno: raditi, stvoriti u Poljskoj silni duhovni kapital, dignuti razinu ljudske izobrazbe o kojoj oni na vlasti namjerice neće ništa čuti.

Filozofske nauke toga vremena daju narodnoj prosvjeti neki određeni, smjer. Pozitiviste August Comte i Herbert Spencer stvoriše u Evropi novo mišljenje. Upravo tada djela Pasteura, Darwina i Clauda Bernarda pribaviše eksatnim naukama ogromon ugled. Romantika gubi također u Varšavi — a tu možda još i više nego drugdje — svoje značenje. Čustvenost i umjetnost postaju nemoderni.. Mladež, koju njihova dob sili na kategorička rasuđivanja, cijeni sada kemiju i biologiju više od literature; ne obožava više pjesnike nego učenjake. No u Poljskoj je svaka manifestacija duha sumnjiva: ideje, koje se mogoše u slobodnim državama nesmetano razvijati, ovamo su dolazile podzemnim putevima.

Manja je bila uskoro nakon svoga povratka primljena u kolo gorljivih »pozitivista«. Neka Piasecka zadobi nad njome veliku moć. Suha i grda, no ipak simpatična dvadesetsedamgodišnja gimnazijska učiteljica zaljubljena je u študenta Norblina kojega zbog političkog djelovanja isključiše sa sveučilišta i ona cijela živi za moderne ideje.

Manja je isprva oprezna i nepovjerjiva, no doskora joj nije više moguće odhrvati se smionim prijateljičinim osnovama. Sa sestrama Bronjom i Helom te sa prijateljicom Marijom Rakowskom smjede

prisustvovati sastancima »Putujuće univerze« koja podučava mlade ljude anatomiju, prirodoznanstvo i socijalne nauke. Tajne tečajeve priređuju u stanu Piasecke ili pak u kojoj drugoj posebničkoj kući. Tečajci se sastaju između osam i deset sati. Među njima kruže brošure i članci. Na najmanji štropot lecnu se: ako ih zateče policija, svi će u zatvor.

Još se živo sjećam prijazne atmosfere ovog duhovnog i socijalnog drugarstva, napisat će Marija Curie četrnaest godina kasnije. *Mogućnosti za rad bile su vrlo ograničene, pa i postignuti uspjesi nisu mogli biti zadovoljivi. A ipak još uvijek vjerujem, da jedino ideje, koje su nas tada vodile, znače socijalni napredak. Ne očekujemo, da ćemo stvoriti bolji svijet, dok ne stvorimo boljeg čovjeka. S tim ciljem pred očima mora se svaki najprije sam usavršiti; neka preuzme na se svoj dio odgovornosti, što ga nalaže opća humanost, neka prije svega pomogne onima kojima može koristiti.*

Cilj »Putujuće univerze« nije bio samo u tome, da mladež, koja je završila gimnazijski študij, usavršuje u znanju. Učenici moradoše biti i učitelji. Po želji Piasecke Manja je počela podučavati priproste žene iz puka. Izabrala si je namještenice nekog većeg krojačkog poduzeća te im polako stvorila malu poljsku knjižnicu.

Sedamnaestgodišnje djevojče zaživjelo je novim opojnim životom. Sada Manja sva kipi i vrije, ne zadovoljava je više domaći svijet. Lagano prodire u dosada nepoznate znanstvene discipline. Bavi se Augustom Comtom i problemima socijalne evolucije. Ne sanja samo o tome kako bi upoznala matematiku i kemiju. Izmijeniti želi red koji postoji. Široke ljudske slojeve hoće prosvijetliti. Sa svojim naprednim idejama i plemenitošću duše ona je socijalistkinja u najčistijem smislu te riječi, iako neće pripadati organiziranoj socijalističkoj đačkoj skupini u Varšavi. Sačuvati si želi slobodno rasuđivanje i zato je plaši duh, što ga donosi opredijeljenost za stranku. A uz to je njezino poljsko rodoljublje udaljuje marksizmu i internacionalizmu. Iznad svega i pred svim joj je služba domovini. Još si nije svijesna, da će morati među tim svojim sanjama birati i izabrati. aZ sada je u njoj još sve pomiješano: nacionalno čustvovanje, ideali humanosti i nejzine intelektualne težnje.

Usred tih nauka i gibanja sačuvala si je na čudovit način svoju dražest. Strogi odgoj, što ga je primila, i svijetli primjeri, što su bdjeli nad njezinom mladošću, očuvaše je sada pred pretjerivanjem. U njezinoj prirodi nalazi se neko mirno dostojanstvo i milina, pa je ni najveća oduševljenost neće zamoriti. Nikad neće igrati nezadovoljnice, nikad neće pokazivati loših navika. Iako je duhovno slobodna, ipak neće upotrebiti kakove nepristojne riječi. Nikad joj neće pasti na pamet, da bi si pripalila cigaretu...

Ako imade između instrukcija, između podučavanja po radionicama ili između tečajeva »Putujuće univerze« po koji sat vremena, zatvori se u svoju sobu gdje čita i piše. U to vrijeme guta Dostojevskoga i Gončarova te »Emancipiranke« od Boleslava Prusa koji slika njoj jednake i znanja željne mlade Poljakinje. Njezin dnevnik odaje mladu djevojku koja još traži sebe i koja je smetena zbog darova što ih otkriva u sebi. U njem ćemo naći kakvih deset stranica risarija olovkom koje bi imale ilustrirati La Fontainove basne. Pjesme na njemačkom i poljskom jeziku. Odlomak iz knjige Maksa Nordaua »Konvencionalna laž«. Krasinski, Slowacki, Heine. Tri stranice iz Renanove knjige »Život Isusov«. »Nitko osim njega nije još tako visoko podigao opće ljudske probitke nad ništavilo svega svjetovnog...« Slijede eseji ruskih filozofa, stavak Louisa Blanca, stranica iz Brandèsa. Nato opet risarije cvijeća i životinja. Pa iznova Heine, Musset, Sully Prudhomme i François Coppée, što ih je Manja prevela u poljske stihove. Kakova protivnost! Emancipiranka, koja si je dala lijepu

plavu kosu podrezati sasvim na kratko, jer nije htjela biti koketna, kriomice katkada ipak uzdiše i prepisuje stranice plitkih stihova:

Kad bih reko vam na sve to, da vas ljubim,
Crnko plavokosa, kakvo bi vam bilo lice?

Svojim drugovima, koji baš nisu pjesnički nadahnuti, Manja nije sigurno nikada priznala ovih »slabosti«. Skoro da se boji priznati ih i sebi. Priprosto obučena, kratko podrezane kose koja daje njezinom djetinjskom licu dječački izraz, što je dakako u protivnosti s njezinom ozbiljnom naravi, trči od zborovanja do zborovanja, uznemirena je, raspravlja. Ako krasnoslovi svojim prijateljima, onda je sigurno izabrala oduševljene stihove pjesnika Asnyka, koji postadoše Credo toga kruga:

Tražite jasne, istinske zrake,
tražite nove, neznane pute.
...Pa da i čovjek vidi još dalje,
nestalo ne bi božjih čudesa.
...Svaki trenutak drukčije sanja,
sanje od jučer zaboravi šalje.
Zapalite baklje znanja,
Umetnite nova djela u zgrade stoljeća
Sagradite palaču budućnosti ...

Pa čak i preko fotografije, na kojoj je naslikana s Bronjom, a koju je poklonila prijateljici Mariji Rakowskoj, napisala je stavak, koji zvuči kao vjeroispovijest: »Idealnoj pozitivistkinji — dvije pozitivističke idealistkinje«.

★

Naše »pozitivističke idealistkinje« razmišljaju sate i sate kako bi si stvorile budućnost. Niti Asnyk niti Brandès ne može im otvoriti sveučilišna vrata u gradu gdje žene nemaju prava na sveučilišnu izobrazbu. Upravo tako ne mogu im ova dvojica

dočarati takovih prihoda, da bi za kratko vrijeme obogatjele. Od lekcije zasluže samo po pol rublja.

Manja očajava. Najmlađi član obitelji misli, da je odgovoran za daljnju sudbinu starijih. Na sreću ne zadaju im mnogo briga Josip i Hela. Josip će postati liječnik, lijepa i vjetrenjasta Hela, koja još uvijek oklijeva između učiteljskog zvanja i pjevačke karijere, posvećuje se pjevanju, dobiva dipome i dijeli košarice proscima koji se pojavljuju.

No Bronja! Kako da pomogne Bronji? Otkako je završila gimnaziju, sav je teret kućanstva na njoj. Ona je, doduše, postala dobra domaćica — a muči je, da je samo to. Manja zna za njezinu bol, zna za njezinu veliku tihu želju, da uzmogne doći u Pariz, študirati tamo medicinu, vratiti se potom u Poljsku i raditi negdje u pokrajini. Sirotica je doista nešto uštedjela, no život je u tuđini skup. Koliko će mjeseci, koliko godina još morati čekati?

Manja je po značaju takova, da ne može mirovati kraj Bronjina jada i malodušja. Zbog nje zaboravi na svoje vlastite nacrte. Zaboravi, da je i sama sanjala o obećanoj zemlji, da je u snima nebrojeno puta preletljela daljinu, što je dijeli od pariške Sorbonne na kojoj bi mogla utažiti žeđu za znanjem, žeđu koja je postala dio njenoga bivstva. S dragocjenim blagom bi se zatim vratila ljubljenom narodu i postala priprosta učiteljica u Varšavi.

Kad je jednoga dana Bronja opet zbrajala na komadiću papira svoje uštednje, a to je učinila sigurno već i po tisuću puta, iako joj se imetak pri tom baš ništa nije uvećao, Manja joj u lice rekne što misli.

»Već dosta dugo razmišljam o stvari, pa i s ocem sam već o tome govorila. Mislim, da bi išlo«.

»Što bi išlo?«

Manja se približi sasvim Bronji. Ono, što će joj predložiti, zakučasta je stvar. Odvagnuti mora svaku riječ, prije nego je izrekne.

»Pa to. Koliko bi mjeseci mogla živjeti u Parizu sa svojom uštedom?«

»Mogla bih si platiti vošnju do Pariza i godinu dana tamo živjeti«, odvrati naglo Bronja. »No ti znaš, da medicinski študij traje pet godina«.

»Znam. Sigurno je dakle, da sa instrukcijama po pol rublja nećemo nikada doći na zelenu granu«.

»No, pa?«

»Povezati se moramo. Ako će svaka raditi za se, neće nikada niti jedna otputovati. A ako prihvatiš moj nacrt, bit ćeš možda na jesen već u Parizu...«

»Zar si poludjela, Manjo?«

»Nisam. Najprije ćeš trošiti svoj novac. Onda ću ti ja pomagati, a i otac također. Istovremeno ću štedjeti već i za se. Kad budeš liječnica, dolazi red na mene. Tada ćeš ti meni pomagati«.

Bronji navru suze na oči. Svijesna je veličine koja se nalazi u toj ponudi. Ipak joj nešto u Manjinom nacrtu nije sasvim jasno.

»Ne shvaćam pravo... A kako misliš toliko zaslužiti, da ćeš moći uzdržavati sebe, bar djelomično i mene, i još si kraj toga nešto prištedjeti?«

»A ipak će biti tako!« odvrati joj Manja s potpuno bezbrižnim glasom. »Baš u tome je moj nacrt. Ići ću za odgojiteljicu. To znači, da ću osim stana, hrane i rublja imati još otprilike četiri stotine rubalja godišnje plaće, možda čak i više... Vidiš, onda bi išlo«.

»Manjo... moja mala Manjušo!«

Bronju to ne uznemiri, da si je Manja izabrala tako neslobodno uposlenje. Obadvije su u sebi već pobjedile socijalne predrasude. No ne može se sprijateljiti s mišlju, da bi se zbog njezinog študija Manja osudila na zvanje, koje je bez svake ljepote, i na besplodno čekanje. Još se opire.

»A zašto da ja započnem? Radije zamijenimo uloge. Ti si tako nadarena... vjerojatno nadarenija od mene. Ti bi brzo postigla cilj. Zašto dakle ja?«

»Bronjo, molim te, ne budi bedasta! Zato, jer je tebi dvadeset, a meni sedamnaest godina. Zato, jer se mučiš već svu vječnost, dok ja imadem još mnogo vremena pred sobom. I otac veli, da je sasvim pravo, ako dođe starija prije na red. Kad si budeš uredila praksu, možeš me zakopati zlatom na što dakako načunam! Već je vrijeme na započnemo nešto pametno, korisno...«

Jednog rujanskog jutra godine 1885. sjedi mlado, tiho djevojče u čekaonici posredništva za službe i čeka, da dođe na red. Od dviju haljina, što ih posjeduje, obukla si je onu priprostiju. Igle, pod crnim šeširom, koliko im je to moguće, drže u redu svijetlu kosu koju si je opet pustila rasti. Odgojiteljica ne smije biti ošišana. Odgojiteljica mora biti u svakom pogledu korektna, svakidanja, ni u čemu se ne smije razlikovati od svoje okolice.

Vrata se otvore. Suha žena, porušena lica odlazi i mimogred pozdravi kretnjom. Kolegica. Čekajući zajedno, neko su se vrijeme razgovarale i zaželjele si mnogo uspjeha.

Manja ustane. Preplašena je. Nesvijesno gužva u ruci papire. U susjednoj sobi sjedi za miniaturnim pisaćim stolom debela žena.

»Što želite, gospojice?«

»Tražim mjesto odgojiteljice«.

»Imate li preporuke?«

»Da... Već sam podučavala. Tu su potvrde roditelja, a ovdje svjedodžba zrelosti«.

Vlasnica posredovnice preleti vještim okom dokumente. Nato digne glavu i s nešto više zanimanja upita:

»Da li perfektno vladate njemačkim, ruskim, francuskim, poljskim, engleskim jezikom?«

»Da, milostiva, engleski ne sasvim... Mogu podučavati i sve gimnazijske predmete. Gimnaziju sam završila sa zlatnom kolajnom«.

»A!... I koliko zahtijevate?«

»Opskrbu i četiri stotine rubalja godišnje«.

»Četiri stotine«, ponovi dama sasvim ravnodušno. »Što su vaši roditelji?«

»Otac je gimnazijski profesor«.

»Dobro, ispitat ću. Možda će se za vas nešto naći. A koliko ste stari?«

»Sedamnaet«, reče Manja, i oblije ju crvenilo. A nato brzo i sa ohrabrenim smiješkom nadoda: »...ali ću biti ubrzo osamnaest!«

Debela žena si zabilježi:

»Marija Sklodowska. Dobre ocjene. Sposobna. Želi mjesto odgojiteljice. Plaća: četiri stotine rubalja godišnje«.

Potom vrati Manji papire:

»Hvala, gospojice. Javit ću vam, ako se štogod nađe«.

Peto poglavlje

ODGOJITELJICA

Manja svojoj sestrični Henriki Michalowskoj 10. prosinca 1885:

Draga Henrika! Od našega rastanka živjela sam život zatočenice. Kako Ti je poznato, prihvatila sam mjesto kod odvjetnika B. Niti svom najvećem neprijatelju ne bih priuštila toga pakla. Kad je moj odnošaj do gospođe B. toliko ohladio, da toga više nisam

mogla podnositi, rekla sam joj što me muči. Kako je ona otprilike isto mnijenje imala o meni, vrlo smo se dobro razumjele.

To je jedna od onih bogatih kuća, gdje pred gostima govore francuski — užasni francuski jezik — po pola godine ne plaćaju računa, bacaju novac kroz prozor, a škrtare na petroleju za svjetiljke. Služinčadi je petero, obitelj se drži naprednom, a u njoj vlada najveća mračnjačka glupost. S najslađim riječima ogovaraju i to tako temeljito, da na bližnjemu ne ostane niti malkac ljepote.

Sada sam nešto bolje spoznala vrstu kojoj je ime čovjek. Život me u toj kući naučio, da doista žive i takovi ljudi kakove romani opisuju i da je doista tako, ako si u doticaju s ljudima koje je bogatstvo demoraliziralo ...

Slika, što je Manja crta bez svake zlobe, nije baš obzirna, a pokazuje nam također, kako je još jako naivna i koliko je još iluzija u njoj. Kad je potražila službu kod bogatije poljske obitelji, očekivala je, da će naići na razumijevanje roditelja i na prijaznu djecu. Htjela im se prilagoditi i zavoljeti ih. A razočaranje je moralo biti teško.

Dogodilo se, doduše, da je Manja naišla i u intelektualnom krugu, iz kojega je izišla, na poprečne ljude; no s čovjekom bez časti ili s niskom dušom sigurno se još nikada nije upoznala. Kod kuće nije nikada čula gadnih i surovih riječi. Zato se pokazao u mladoj djevojčici uvijek neki otpor, kada se susrela s glupošću, malenkošću ili prostaklukom.

Visoka kvaliteta njenih drugova iz mladosti možda nam razjašnjuje, zašto već prije ne otkriše njezine genijalnosti. Zašto je ne poslaše odmah u Pariz, umjesto da joj dozvoliše postati odgojiteljicom?

Jer se nalazila usred samih natpoprečnih talenata, jer je rasla kod kuće s troje što dobiše redom u školi diplome ili zlatne kolajne i koji

bjehu baš kao i ona u svakom pogledu svijetli, poletni i izvanredno radini, pa nije čudno, kad u budućoj »Marie Curie« ne vidješe nikakove iznimke. Nije još ništa odavalo, da bi bila iz drugoga tijesta nego li brat joj i sestre. A niti sama si još toga nije bila svijesna.

Kada sebe uspoređuje sa svojima, njena skromnost graniči poniznošću. No u građanskoj obitelji, u koju je dovede novo zvanje, pokazala se njezina superiornost u tolikoj mjeri, da ju je zapazila i ona sama. Djevojka, koja ne cijeni ni prednosti rođenja ni prednosti bogatstva i koje se neće zavist nikada dotaknuti, odjedanputa je ponosna na svoj rod i na svoj odgoj. U sudovima, što će ih ona izreći o svojim gospodarima, katkada ćemo naići na nedužni ponos i samosvijesno omalovažavanje.

Ovaj prvi pokušaj nije Manju prisilio samo na filozofska razmišljanja o čovjeku, nego ju je također uvjerio, da će morati izmijeniti nacrt što ga je učinila s Bronjom.

Zaželjela si je službu u Varšavi misleći da će ovdje dovoljno zaslužiti i da joj neće trebati ići u izgnanstvo. Ostati u Varšavi bilo je novopečenoj odgojiteljici toliko kao i zamijeniti pakao sa čistilištem. Mislila je, da će živjeti u neposrednoj blizini obitelji i da će svaki dan moći vidjeti bar na čas oca. Pa i od prijatelja s »Putujuće univerze« neće se trebati oprostiti; da će možda, štaviše moći polaziti ovaj ili onaj večernji tečaj, pa još i sama podučavati.

Ipak žrtva ne bi bila žrtva, da je polovična. Put, što si ga je djevojče izabralo, još nije dosta trnovit. Manja ne zaslužuje dosta, a prije svega odviše troši. Novac joj samo nestaje za svakidanje sitnice i pod konac mjeseca nema gotovo ništa više. A morala bi gospodariti tako, da pomogne i Bronji koja je s Marijom Rakowskom otputovala u Pariz i tamo bijedno životari u Latinskoj četvrti. A uvijek se više približava i vrijeme očevog umirovljenja. Onda će i njemu trebati potpore. Što da čini?

Manja ne razmišlja dugo. Nedavno joj rekoše za dobro plaćeno mjesto u pokrajini... Rečeno, učinjeno! Odluči se za daleku pokrajinu, za skok u nepoznato. Duge godine će sada biti daleko od svojih i od svega što joj je drago. Bit će sama. Pa ništa zato. Plaća je veća, a neće moći potrošiti u takvom zabitnom kutu niti rublja.

»Čudno, da već prije nisam pomislila na takvo rješenje«, rekla si je, »kad već obožavam prirodu«.

Prvog siječnja 1886. oprosti se osamnaestgodišnja Manja od svoga oca. Prvi je puta u životu osjetila, da je potpuno osamljena...

Tri sata vožnje vlakom, pa opet četiri sata saonicama. Oko sto kilometara sjeverno od Varšave imadu svoje posjede princi Czartoryski. U Szczukama živi njihov upravitelj gospodin Z. i njegova obitelj. K njemu se uputila Manja. Već je mrkla noć, kad zakuca na njegova vrata. Sva promrzla i umorna jedva još razlučuje lik gospodara kuće, uz njega nejasno lice žene te iza njih radoznale izvjedljive poglede djece.

Vrući čaj i prijazne riječi, to je dobrodošlica novoj odgojiteljici.

Manja sestrični Henriki 3. veljače 1886.:

Već je mjesec dana, otkako sam kod gospođe i gospodina Z. Imala sam, dakle, dosta vremena prilagodili se. Do sada sam posve zadovoljna. Oboje su zgodni ljudi. S Bronkom, njihovom najstarijom kćerkom, sklopila sam prijateljstvo, što opet na svoj način pripomaže, da mi život nije težak. Anča, moja desetgodišnja učenica, vrlo lako uči, no ipak je vrlo razmažena i nedisciplinirana. Naposljetku nešto savršeno nisam ni očekivala!

U ovome kraju zapravo nitko ne radi. Ljudi samo razmišljaju o tome, kako bi se zabavljali, a

kako nismo uvijek prisutni, dosta nas ogovaraju. Promisli, jedva tjedan dana nakon mog dolaska, već su me neprijazno imali na jeziku, što sam odbila poziv na neki ples u Karwaczu, glavnome mjestu toga kraja. Doduše ja nisam žalila, jer se gospodin i gospođa Z. povratiše sa toga plesa u jedan sat poslije podne.

I kod nas je već bio ples. Dobro sam se zabavljala promatrajući neke uzvanike koji bi zavrijedili, da ih pero karikaturiste ovjekovječi. Mladež baš nije ništa zanimljiva: djevojke su guske koje ne znadu ni usta otvoriti ili pak se vladaju izazovno. Vjerojatno imade među njima i drugačijih, no zasada mi se čini, da je moja Bronka (gdična Z.) izuzetni biser koliko zbog zdrave pameti, toliko i zbog životne razboritosti.

Raditi moram dnevno po sedam sati: četiri sa Ančom, tri sa Bronjom. To je dosta, ali što možemo!

Manja odloži za nekoliko časaka pero i pođe na balkon. Pogled, koji joj se pruža, nasmiješi je. Doista je zabavno, kad putuješ nekuda u pokrajinsku samoću sa uvjerenjem, da ćeš tamo naći seljački život, prostrane livade i šume, a onda, jedva što otvoriš prozor svoje sobe, već imadeš pred nosom visoki tvornički dimnjak sa stupovima dima koji zatamnjuju i natmuruju nebo.

Na kilometre naokolo ne vidiš niti jednoga grma, niti jednoga pašnjaka: do kuda seže oko, sve su samo jednolična prostrana polja po kojima raste šećerna repa. Na jesen voze ove blijede gomolje s volovima u tvornicu šećera. Za tu tvornicu seljaci siju, plijeve, spremaju. Uz njezine turobne zgrade iz crvene cigle nanizale se kućice seoca Krasiniec. Pa i potok je rob tvornice. Pritičući je bistar, a kada odtiče, crn je i blatan te pokriven slamnatim pjenušavim krpama.

Z. nadzire prirod repe na dvije sto hektara zemlje. Dobar dio tvorničkih dionica nalazi

se u njegovim rukama. Zato je tvornica i u njegovoj kući središtem svega zanimanja kao i kod ostalih.

»Pa nisam baš ni tako zlo pogodila«, misli si Manja zatvarajući prozor. »Istina: tvornica nije lijepa, a opet njoj se moramo zahvaliti, što je to pokrajinsko gnijezdo živahnije od ostalih. Ljudi više puta dolaze iz Varšave, a neki se opet pokatkada voze onamo. U tvornici je zgodno društvance inžinjera i ravnatelja, pa si od njih čovjek može posuditi kakovu knjigu ili reviju. Značaj gospođe Z., doduše, nije baš najbolji, no ipak ona nije nimalo loša žena. Ako i nije uvijek taktična sa odgojiteljitom, bit će to zato, jer je nekada i sama bila odgojiteljica pa je potom prebrzo obogatila. Njezin je muž simpatičan, starija kćerka je anđeo, a ostala su djeca podnošljiva. Zbilja, mogu biti zadovoljna!«

Osamljena guvernanta rado piše pisma. Na ove dobiva odgovore i s njima novosti iz grada. Kada polako prolaze tjedni i mjeseci, Manja javlja svojima »promjene« u svome životu. Jedino sestrični Henriki, koja živi s mužem u Lvovu i koja je postala vatrena pozitivistkinja, znade prostodušno povjeriti i drugih stvari.

Manja sestrični Henriki 5. travnja 1886.:

... Živim kako se to već pristoji mome zvanju. Podučavam, katkada i štogod čitam, a ipak to nije tako jednostavno, jer često nadolaze gosti pa mi nije moguće dobro razdijeliti vrijeme. To me smeta, jer Anča je jedno od one djece koja oduševljeno pozdrave sve, što ih može odvratiti od rada, pa ih je onda teško opametiti. Upravo sam danas doživjela s njome takovu neugodnost, kada nije htjela u pravo vrijeme ustati. Moradoh je za ruke izvlačiti iz postelje. U meni je uzavrelo. Ne možeš si predstaviti kako mene takove sitnice uznemiruju: još sam nekoliko sati nakon toga upravo bolesna. A ne smijem popustiti!

O čemu se u našem društvu razgovaraju? Tračevi i opet tračevi. Govore jedino o plesovima, susjedima i primanjima ... Što se tiče plesa — boljih plesačica sigurno nema daleko unaokolo. Nisu loše, da, imade među njima štaviše i inteligentnih, no njihov im odgoj nije razvio duha. Među mladićima je tek malo ljubeznih i izobraženih. Za prve su, kao i za druge, riječi poput »pozitivizam«, »radničko pitanje« i slično, prave crne ovce, jasno, ako su ih uopće kada i čuli, što pak nije sigurno. Naša je kuća još dosta kultivirana. Gospodin je doduše staroga kova, no pošten, simpatičan i uman. S gospođom se teže sporazumjeti, no ako je kušaš shvatiti, vrlo je prijazna. Mislim štaviše, da me i voli.

Šteta, što ne promatraš moje uzorno vladanje! Svake nedjelje i zapovijedanog blagdana ja sam u crkvi. Nisam još nikada ostala kod kuće sa isprikom, da me glava boli ili da sam prehlađena. Nikada ne govorim o akademskoj izobrazbi žene. Uopće pazim na svoje riječi kao rijetko koja odgojiteljica..

Za uskrsne blagdane doći ću u Varšavu. Ako pomislim na to, ja sam tako sretna, da bih najradije vriskala od veselja.

Ma da Manja — ne bez poruge — govori o svom »uzornom vladanju«, ipak je previše osebujna i prepoduzetna, a da bi dugo mogla izdržati u hladnoj učtivosti. »Pozitivistička idealistkinja«, koja želi biti korisna i boriti se, još uvijek živi u njoj.

Kako iz dana u dan susreće seljačku djecu, u krpe obučenu, sazrije u njoj nov nacrt. Zašto ne bi oživjela svojih naprednjačkih ideja u ovom ograničenom krugu? Tek je pred godinu dana sanjala kako bi prosvjetljivala puk. Zar nema sada krasne prilike? Seoska su djeca većinom nepismena. Oni rijetki, što polaze školu, nauče se samo ćirilice. Naučiti ovu

djecu kriomice poljski, uzbuditi u mladim srcima ljubav za materinski jezik i za narodnu prošlost — kako je to mamljiva misao!

Odgojiteljica obrazloži svoje ideje gospojici Z. Ova se odmah oduševila i obećala pomoć.

»Promislite dobro, čemu se izlažete«, rekne joj Manja, da nešto ublaži njezino oduševljenje, »Ako nas prijave, morat ćemo obadvije u Sibiriju!«

Nema priljepčivije stvari od srčanosti. Manja čita u Bronkinim očima tvrdu odluku. Sad još mora predobiti poglavara obitelji i početi u kućama s tihom propagandom.

Manja Henriki 3. rujna 1886.:

Ponudiše mi polagodišnji dopust, a jer nisam znala, kuda da pođem, ostadoh u Szczukama. Da sam otišla u Karpate, potrošila bih odviše novaca. Sa Ančom se dosta mučim, s Bronkom čitamo, a svakog dana pripravljam za školu i sina nekog radnika. Osim toga imademo s Bronkom još po dva sata dnevno školu za seosku djecu. Desetero ih je, skoro cijeli razred. Svi imadu dobru volju, no ipak naš rad nije lak. Tješi me spoznaja, da se uspjesi vidljivo poboljšavaju, Dani su mi, dakle, ispunjeni, a uza sve to još i sama ponešto učim ...

Manja Henriki u prosincu 1886.:

Broj mojih seljačkih učenika popeo se na osamnaest. Dakako, ne dolaze svi odjednoć, to mi ne bi bilo moguće, a ipak mi i ovako oduzmu po dva sata dnevno. Srijedom i subotom zadržim ih dulje, i do pet sati. Školu mi omogućuje zgodan položaj moje sobe, koja se nalazi u prvome katu, a do koje dolaziš iz dvorišta posebnim stepenicama tako, da nikoga ne smetam. Moji mališani su mi na veliko veselje i utjehu ...

Manji, dakle, još nije dosta rada, što Anču uvađa u tajne znanja i podučava Bronku te potiče Juleka kojega je poslije svog povratka iz Varšave dobila na brigu; ne, jedva što obavi taj posao, umorna djevojka ode u svoju sobu i čeka, dok joj capkanje bosih nogu ne navijesti dolazak njezinih učenika. Iz omoričinog drveta dala si je načiniti stol i stolice. Od svoje ušteđevine nakupovala je bilježnice i pera što ih neokretni prsti s velikom mukom povlače po papiru. Kad se sabere sedam do osam mališana, Manja i Bronja dosta se trude, da pomognu svojim izgubljenim učenicima koji uzdišu od muke i straha, učeći težu riječ.

Djeca zakupnika, sluškinja i tvorničkih radnika, koja se gnjetu oko tamno obučene Manje, nisu uvijek umivena i njihov zadah nije najprijatniji. Imade među njima i po koji zloćko. No ipak se većini krijese oči i svjedoče o priprostoj i gorljivoj želji ovladati čudovitu spretnost čitanja i pisanja. I kada je postignut cilj, kada se velika slova crne na papiru te za dečke imadu već i neko značenje, kada su zabezeknuti neuki roditelji i djeca triumfiraju — tada pretrese Manju oštra bol.

Misli na neiskorišćenu volju tih ljudi. Na nadarenost, koja u njima počiva. Kako slabašna, kako nemoćna je kraj oceana neznanja.

Šesto poglavlje

GODINE ČEKANJA

Seljaci ne pomišljaju kako »gospojica Marija« razmišlja o vlastitom neznanju. Ne znaju oni, da bi voljela biti učenica i da bi radije učila nego li podučavala.

Kako da otjera pomisao, da u trenutku, kad gleda kroz prozor brojeći uvijek iznova s repom natovarena kola, na tisuće mladih ljudi u Berlinu, u Beču, u Petrogradu i Londonu sluša predavanja

i radi po laboratorijima, muzejima, bolnicama! Kako da se posebice riješi misli, da na slavnoj Sorboni uče biologiju, sociologiju, kemiju, fiziku!

Više nego ne znam kamo želi si Manja Sklodowska u Francusku. U Berlinu i u Petrogradu gospoduju neprijatelji Poljske. A u Francuskoj ljube slobodu, poštuju sva čustva, sva vjerovanja, tamo primaju nesretne izagnanike, došli oni ma od kuda. Da li će nadoći sat, kada će moći sjesti u vlak za Pariz? Da li će kada osjetiti tu veliku sreću?

Već je izgubila nadu. Kroz dvanaest mjeseci zagušljivog pokrajinskog života sasule se sve iluzije mladoj djevojci koja ni uz duhovne strasti i snove nije nikada ipak bila fantastkinja. Ako stvori odluku, točno znade, na čemu je, a ne vidi nikakovog izlaza. U Varšavi joj je otac, koji će doskora trebati njezine pomoći, u Parizu Bronja, koju će morati još godinama podupirati prije nego će sama služiti, ovdje je na posjedu u Szczukama opet ona, odgojiteljica Manja Sklodowska. Ako pomisli na kapital, koji je nekoć nadala se uštedjeti, nasmjehne se. To je bio dječji nacrt. Kraju, kao što su Szczuki, ne izbjegneš!

Njezina slomljenost svjedoči, kako ni genijalna bića nisu neranjiva. Ni u njoj nema vjerovanja koje bi nadilazilo njezine sile. Baš kao i svaka druga devetnaestgodišnja djevojka, trpi i ona i gubi srčanost. Dirne nas, kad vidimo, kako si protuslovi. Jedva što rekne, da se odrekla svega, već se svim silama bori, da ne bude živa pokopana. Jaki nagon veže je večer za večerom za stol na kojemu leže fizičke i sociološke rasprave što ih je posudila iz tvorničke knjižnice. Isti taj nagon tjera je, da se živahno dopisuje sa ocem o matematičkim pitanjima te si tako proširuje svoje matematičko znanje.

Njezina je zadaća tako nezahvalna, da se zbilja moramo čuditi kako ustraje. U toj pokrajinskoj kući bez uputa je i bez savjeta. Kao u

tami, gotovo prepuštajući se slučaju, luta po labirintu područja znanosti što ih želi upoznati, a do kojih je zastarjele knjige mogu dovesti samo površno. U časovima malodušnosti slična je svojim seljačkim učenicima koji u bijesu baciše knjigu u kut, jer nikada ne mogoše iz nje naučiti čitati. I s pravom seljačkom tvrdokornošću ona se iznova baci na posao.

Književnost, sociologija, eksaktne znanosti, sve me je tada jednako mnogo zanimalo, napisala je četrdeset godina kasnije. Ipak sam kušala utvrditi u tim godinama rada, gdje je moje pravo područje. Nađoh ga u matematici i fizici...

Nije lako sam študirati. Znanstvene podloge, što mi ju je dala srednja škola, bila je manjkava, svakako je ne mogu usporediti sa izobrazbom francuskog abiturienta. Kušala sam je na svoj način upotpuniti time, da sam na slijepu sreću nosila kući knjige te ih obrađivala. Ta metoda nije najkorisnija, no ipak sam se tako priučila samostalnom radu, a i mnogo toga naučila, što mi je kasnije vrlo koristilo...

Ovako pak opisuje jedan svoj dan u Szczukama: Manja Henriki u prosincu 1886.:

Premnogi dan me zvanje zaposluje od osam do pola dvanaest i od dva do pola osam bez ikakovih odmora. Između pol dvanaest i dva moramo u šetnju i na ručak. Poslije čaja čitam sa Ančom, ako je bila dobra, inače se razgovaramo ili pak sjednem za svoj posao. Od devet u večer zadubem se u knjige i radim, ako ne dođe što neočekivano...

Da pridobim na vremenu, naučila sam se ustajati u šest, no ipak to ne mogu uvijek. Sada je u posjetima prijazni stari gospodin, Ančin krsni kum kojeg sam po želji gospođe Z. morala zamoliti neka me uči šahirati, jer se s time rastrese. I karte moram uzeti u

ruke, ako nema četvrtog igrača, a sve me to odvraća od mojih knjiga.

Sada čitam.

1. Danielovu fiziku; prošla sam prvu knjigu;
2. Spencerovu sociologiju na francuskom;
3. Bersovu anatomiju u fiziologiji na ruskom.

Čitam uvijek po više stvari u isto vrijeme: s neprestanim študijem jednog samo predmeta previše bih umorila već i onako preopterećeni mozak.

Kad opazim, da već uopće ne znam što sam čitala, stanem rješavati algebarske i trigonometričke zadatke i doskora sam opet u pravom toku, jer oni ne trpe ljenčarenja misli.

Sirota Bronja mi je pisala iz Pariza. Na ispitima joj čine poteškoće, vrlo je zaposlena, a osjeća se slabo.

Moji nacrti? Nemam ih, odnosno toliko su svakidanji i priprosti, da o njima zbilja nije vrijedno govoriti. Pokušat ću progurati se; a ako više ne bude išlo, reći ću tom »lijepom svijetu« zbogom. Štete neće biti velike, a i suza ne više nego za kim drugim.

Takove su moje namjere. Nekoji me kušaju uvjeriti, da još svakako moramo preboljeti bolest, kojoj se veli ljubav, ali za nju nema mjesta mojim nacrtima. Nekada sam imala drugačije nacrte; međutim se rasplinuše, zatvorila sam ih, pokopala, sakrila i zaboravila ih; pa znaš da su zidovi još uvijek tvrđi od glava koje se zalijeću u njih...

Neodređene samoubilačke misli, što ih spominje, baš kao i skeptičan i razočarani stavak o ljubavi, trebaju razjašnjenja.

A razjašnjenje je jednostavno i svakidanje. Možemo ga nazvati »roman siromašne djevojke«. U mnogim sentimentalnim knjigama naslikan je upravo takav lik.

Manja Sklodowska je postala lijepa. Kad je iz Varšave došao na praznike najstariji sin Kazimir, našao je u roditeljskoj kući odgojiteljicu, odličnu plesačicu, vještu veslanju i sklizanju, duhovitu i dobro odgojenu; guvernantu koja je s jednakom lakoćom pjevala pjesme, jahala i vozila »brek« — ukratko osobu koja se silno razlikovala od djevojaka njegove okolice. I on se zaljubio. Manja, prikrivajući pod revolucionarnim naukama lako ranjivo srce nije ostala ravnodušna do lijepog i simpatičnog studenta ...

Njoj još nije punih devetnaest godina, a njemu je jedva nešto više. Htjeli bi se uzeti.

Zapreka kao da nema. Manja je doduše u Szczuzama samo »gospojica Marija« — dječja odgojiteljica, no svi je vole; gospodin Z. se s njome često šeće, gospođa Z. joj pomaže, Bronka je obožava. Poslodavci već više puta pozvaše k sebi njezinog oca, brata i sestre. Za rođendan prima cvijeće i darove.

Kazimir zamoli s velikom nadom roditelje, da mu odobre zaruke. Na odgovor nije trebao dugo čekati. Kako si je mogao izabrati djevojku koja nema ni pare, koja se mora potucati po tuđim kućama! I on, koji se može sutra oženiti, ako to ushtjedne, s najodličnijom i najbogatijom djevojkom cijeloga kotara! Pa on je poludio!

Najednoć bijahu tu dva svijeta, i to u obitelji koja je stvorila na izgled prijateljski odnos sa odgojiteljicom. Njezina obitelj, njezina izobrazba i duhovitost, njezin dobar glas i glas njezinog oca — sve je to izblijedjelo pred poraznim stavkom: sa odgojiteljicom se čovjek ipak ne može oženiti.

Student nije tvrde kičme. Njegova odlučnost popusti. Boji se posljedica. A Manja se uvrijeđena zbog omalovažavanja ljudi, s osjećajem da je iznad njih, zatvori u ledenu šutnju. I odluči: ne ću više ni pomisliti na tu idilu.

A s ljubavlju je baš kao i sa častohlepnošću. Želiš li da je satareš, nije dovoljno osuditi je na smrt.

Manja ne može ostaviti obitelji Z. Strah ju je uznemiriti oca. A prije svega ne smije odbaciti dobro plaćene službe. Bronjine uštede već dugo nema i sada je Manja sa svojim ocem na redu, da se brine za najstariju sestru koja se upisala na medicinski fakultet. Svaki joj mjesec šalje petnaest do dvadeset rubalja, skoro polovicu svoje plaće. A gdje da ih onda uzme? Između nje i gospodina ili gospođe Z. nije bilo nikakvog mučnog razgovora, nikakvih izravnih razjašnjavanja. Bolje je, dakle, da podnese poniženje i ostane u Szczukama kao da se nije ništa dogodilo.

Nesretna u ljubavi, razočarana u svojim intelektualnim očekivanjima, novčano skučena — jer pomaže svima i njoj ne može dovoljno ostati — želi zaboraviti na svoju sudbinu koja ju je dovela u bezizlazan položaj. Ona živi samo još za svoje. Ne zove ih u pomoć, a niti im tuži svoje jade, u svakom ih pismu obasipa savjetima i pruža im svoju pomoć. Hoće, da bi njezinima bilo dobro.

Manja ocu 1886.:

Prije svega neka se moj dragi otac ne muči s mogao učiniti nego što je on učinio. Više ne bi nitko mogao učiti nego što je on učinio. Dobro smo školani i zadobili smo čvrstu duhovnu kulturu. Naši značajevi nisu među najslabijima. Neka, dakle, moj otac ne gubi srčanosti; svi ćemo se sigurno dobro izvući. Što se mene tiče, vječno ću biti zahvalna za sve, što je dragi otac učinio za me, a toga je mnogo. Jedino, što me boli, jest, da ne možemo ocu svoje zahvalnosti iskazati. Ne možemo ništa drugo nego ljubiti i poštivati ga, koliko je u ljudskoj moći ...

... Držim, da bi mogao, ako si posudiš nekoliko stotina rubalja, ostati u Varšavi umjesto da se zako-

paš negdje u pokrajini. Ne ljuti se, moj dragi braco, ako ti napišem kakovu glupost. Sjeti se, kako smo se dogovorili, da ćemo ostati iskreni.

Gle, svi vele, da znači praksa u malom mjestancu konac za svaki znanstveni rad i da onemogući svaki duhovni porast. Ostat ćeš u kakvom zakutku i uništili si karijeru. Bez ljekarne, bolnice i knjige ne možeš napredovati, pa da imaš ne znam kako dobre nakane. I ako se bude s Tobom tako dogodilo, vrlo bi me boljelo, jer otkako sam za se izgubila svaku nadu da postanem netko, usredotočila sam sve svoje želje na Tebe i na Bronju. Neka bude bar vama dano, da si život usmjerite u skladu sa darovima koje posjedujete. Nezatajiva nadarenost u našoj obitelji ne smije biti odbačena bez koristi: barem u jednom od nas mora se razviti. Koliko se manje nadam za sebe, toliko više očekujem od vas dvoje ...

Manja Henriki (koja je porodila mrtvo dijete) 4 travnja 1887.:

...Kako velika mora biti bol za majku svijest, da su tolike muke bile uzalud! Kad bi si barem mogli s kršćanskom rezignacijom reći: »Bog je tako htio, neka bude njegova volja!« S time bi nam bio oduzet dobar dio gorčine. Ali takova utjeha nije dana svakome. Svjesna sam, da su ljudi, koji se ravnaju po njoj, sretni. A čudno je to, da koliko im više zaviđam, toliko manje mogu dijeliti s njima njihovu vjeru ...

...Oprosti mi za ova mudrijaška razmišljanja. Nastale su pod utiskom Tvojih jadanja, radi nazadnjaštva koje Te okružuje u kraju gdje živiš. Ne sudi ga prestrogo; politička i socijalna konzervativnost imade svoje korijenje obično u vjerskoj konzervativnosti, a ta može biti korisna, iako nam je postala nerazumljiva. Ja neću hotimice nikada nikome oduzimati vjere. Nek si je svaki čuva, samo da je iskrena. A

zazirem od licemjerstva koje je baš tako rašireno kao što je istinska vjera rijetka... Licemjerstvo mrzim. A gdjegod naiđem na istinsko vjersko čustvovanje, poštujem ga, pa prozašlo ono i iz ograničenog duha ...

Manja Henriki 10. prosinca 1887.:

Moji su nacrti vrlo skromni, o tome sanjam, kako bih našla kutić gdje bih mogla prebivati s ocem. Teško mu je bez mene. Drage volje bih dala pola života, da budem opet neovisna i da imadem ponovno svoj dom.

Odmah, čim budem mogla — doduše to neće biti tako skoro — napustit ću Szczuke i naseliti se u Varšavi. Ako bde moguće, postat ću učiteljica u kakvom penzionatu, a nešto ću si zaslužiti i s lekcijama. To su sve moje želje. Život nije vrijedan, da bi si radi njega trli glave.

Manja Josipu 16. ožujka 1888.:

Dragi Joško, na ovo ću Ti pismo prilijepiti još zadnju marku što je imam. I jer nemam niti probijene pare — niti jedne! — neću vam više pred blagdanima pisati, osim ako još gdje slučajno ne nađem kakovu marku.

Joško moj, kad bi Ti znao, kako mi je teško i kako bih rada pošla na nekoliko dana u Varšavu! Ne radi haljina, iako su i one već dotrajale i trebaju marljivih ruku ... Ali moja je duša pri kraju svojih sila. Kad bih mogla bar za nekoliko dana pobjeći iz te hladne, ledene atmosfere, pobjeći kritici i onom neprestanom nadzoru nad vlastitim riječima, izrazima i kretnjama! Kao kupelji u sparnome danu, koja bi me osvježila, potrebna sam toga. Pa i inače imadem dosta razloga željeti si takovu promjenu.

Bronja mi već dosta dugo nije pisala. Sigurno ni ona nema marke ... Ako je Ti još smogneš, mo-

lim Te, piši mi. Potanko mi opiši, kako je kod kuće, jer u očevim i Heleninim pismima sama su jadovanja tako, da moram ispitivati, ide li zbilja sve po zlu. Onda se mučim i nadodam k svemu još i svoje ovdašnje brige o kojima bih ti mogla mnogo toga reći, kad bih htjela. Da nemam brige za Bronju, još danas bih otkazala, ma da dobro plaćaju . . .

Manja prijateljici Kaži (koja ju je obavijestila o svojoj zaruki) 25. listopada 1888.:

Ne znam, što bi mi sve mogla povjeriti — a da mi se neće učiniti pretjeranim ili smiješnim. Kako ne bih imala kao Tvoja posestrima razumijevanja za Tvoje osjećaje kao što ga imadem za svoja?

O sebi mogu reći, da sam vrlo vesela — samo za mojim smijehom često nema ni trunka prave veselosti. Tome sam se naučila, kad sam upoznala, da ljudi koji tako jako osjećaju kao ja i koji ne mogu izmijeniti svoju narav, moraju nastojati, da je barem, koliko je moguće, prikriju. No nipošto ne misli, da mi to spoznanje i štogod koristi! Niti malo! Najvećma me moja ćud zavede, da govorim riječi za koje mi je poslije žao, i to opet više žao nego je potrebno.

Ovo pismo ne pišem bez gorčine, Kažo! Kako bih i mogla! Ti se nalaziš, kako veliš, u najsretnijem tjednu svoga života, a ja, ja sam u ovim praznicima proživjela tjedne kakove Ti nećeš nikada spoznati. Bilo je mučnih dana na pretek; da mi je bar još uspomena na njih podnošljiva, moram zahvaliti činjenici, da sam usprkos svemu izišla iz njih poštena i da idem još uvijek uspravna . . . (Kako vidiš, još uvijek nisam napustila onog držanja radi kojega me je već gospojica Mayerova zamrzila.)

Manja Henriki 25. studenog 1888.:

Ne misli, da mi svojim pripovijedanjem dosađuješ. Naprotiv, za me je pravo oslobođenje, kada čujem, da postoje na svijetu još krajevi gdje se ljudi kreću i štaviše — misle! Međutim, dok Ti živiš u središtu djelatnosti, moj je život jako sličan životu mekušaca u prljavim mlakama naše rijeke. Na svu sreću ja se nadam, da ću se uskoro iskopati iz te letargije.

Pitam se, kakov će biti Tvoj sud, kad me pogledaš; da li su mi ove godine koristile ili škodile. Ovdje vele, da sam se jako izmijenila otkada sam u Szczukama; tjelesno i duševno. Pa nije ni čudo. Kad sam došla ovamo, bilo mi je jedva osamnaest godina. I što sam već sve za to vrijeme proživjela! Tu su trenuci koje ću ubrajati među najgorčije u životu. Svaku stvar osjetim upravo s fizičkom silom, a onda se opet saberem. Moja zdrava priroda ne podleže, svaki puta mi se učini kao da sam se riješila teške more . . . Najviše načelo treba da bude: ne daj se svladati ni ljudima ni događajima.

Brojim sate i dane što me još dijele od blagdana kada ću otputovati k svojima. Katkada si tako jako zaželim novih utisaka, promjene, života i gibanja, da bih mogla počiniti najveće gluposti, samo da mi život ne bi tekao uvijek jednako. Na sreću imadem toliko posla, da su takovi trenuci dosta rijetki.

Ovdje sam zadnju godnu. Zato se moram toliko više potruditi, da djeca dobro završe ispite . . .

Sedmo poglavlje

BIJEG

Već je tri godine »gospođica Marija« učiteljica. Tri jednolične godine: mnogo posla za malu plaću, nešto veselja, nova žalost. A sada počeše donositi nemir u tragičnu nepokretnost Manjinog života skoro neprijatni događaji. Neki od tih događaja, što se događaju u Parizu, Varšavi i Szczukama, na prvi su pogled sitnice, a odlučuju njezinom sudbinom.

Kada umiroviše profesora Sklodowskog, poćeo je on tražiti zaposlenje koje bi mu

nešto nosilo. Mora pomoći svojim kćerkama. U travnju 1888. primio se neprijatnog i nezahvalnog posla: postade voditeljem dječjeg popravilišta u Studziencu kraj Varšave. Atmosfera i okolica, sve je neprijatno. Sve, osim plaće koja je razmjerno dobra i na koju dobričina odmah podigne predujam za Bronjin študij.

Tada zaprijeti Bronja Mariji, da joj novaca ne smije više slati. A oca zamoli, neka joj umjesto dosadanjih četrdeset rubalja šalje mjesečno još samo trideset i dva, a osam neka zadrži, kako bi mogao s njima po malo vratiti najmlađoj svotu što ju je od nje dobila. Od toga vremena Manjin imetak, koji je bio još uvijek jednak ništici, raste ...

Pisma pariške medicinarke govore nam i druge stvari. Ona radi. Sa ispitima nema poteškoća. I da je zaljubljena! Zaljubljena u vrlo darovitog i zgodnog študijskog druga, Poljaka Kazimira Dluskog koji imade samo jednu pogrješku, da se naime ne smije vratiti u rusku Poljsku, jer ga tamo čeka deportacija.

U Szczukama na proljeće 1889. neće više biti potrebna Manjina pomoć. Morat će potražiti drugu službu. Nešto joj se već obećaje, i to u Varšavi, kod veleindustrijalca F. To će ipak jednoć biti stvarna promjena, promjena koju si je ona uvijek tako živo željela.

Slijedeća je godina mladoj djevojci gotovo odmor. Gospođa F. je vrlo lijepa, vrlo elegantna i vrlo bogata. Imade krzna i dragulja na izbor. Kao posmatračica upozna Manja mnoge od tih ljupkih frivolnih stvari, što okružuju razmaženu i bogatu ženu, stvari kojih sama neće nikada imati.

To je njezin prvi i zadnji susret s raskošom. Gospođa F. se oduševila za »neobičnu

gospođicu Sklodowski, pjeva joj hvalospjeve i želi da prisustvuje svim večerama i svim plesovima ....

Najednoć, kao grom iz vedra neba, neko jutro donese listonoša pismo. Šalje ga Bronja koja ga je napisala u brzini, za odmora između predavanja. Nudi joj gostoprimstvo za slijedeću godinu u svom novom domu!

Bronja Manji u ožujku 1890.:

...Ako se ne dogodi što neočekivano, udat ću se u velikim praznicima. Moj zaručnik bit će već doktor, a ja ću još samo zadnji ispit imati pred sobom! U Parizu ostajemo još godinu dana, a onda se vraćamo u Poljsku...

A sad glede Tebe, draga Manjo! Ako si uštediš ove godine nekoliko stotina rubalja, na godinu bi mogla u Pariz. Stanovala bi i hranila se kod nas. Za upis na Sorbonu svakako ti je potrebno par stotina rubalja. Prvu ćeš godinu živjeti s nama. A drugu i treću, ako mi više ne budemo ovdje, pomagat će Te otac, to Ti jamčim.

Odluči se odmah; predugo si morala čekati! Za dvije ćeš godine postići licencijat. Misli na to, štedi novce i nikome ih ne posuđuj...

A što je Manja odgovorila na taj poziv? Manja Bronji (iz Varšave) 12. prosinca 1890.:

Draga Bronja! Bila sam bedasta, bedasta sam i bedasta ću ostati za cijelog života! Ako baš hoćeš, mogu to reći i ovako: nikada nisam imala sreće, nemam je i neću je imati u životu.

O Parizu sam sanjarila kao o oslobođenju. Ali, već je dugo što sam izgubla svaku nadu da ću ga ikada vidjeti. I sada, kada mi se ta mogućnost pruža, ne znam što bih s njome... S ocem se ne usuđujem govoriti o tome, mislim, da mu je naš zajednički boravak, koji imademo u nacrtu za drugu godinu, potreba srca, pa bih htjela u njegovu starost unijeti bar malo sreće. Dakako ne tajim kako mi se srce grči kod pomisli na moje neiskoriščene sposobnosti koje bi ipak morale nečemu poslužiti. A osim toga sam i Heli obećala, da ću je za godinu dana dopremiti opet kući i u Varšavi pronaći zaposlenje za nju. Ne možeš si predstaviti kakve me brige taru zbog nje! Ona će u našoj obitelji uvijek biti »pepeljuga«, pa mi je dužnost čuvati je — sirotica, potrebna je toga!

A Tebe, Bronja, molim, da se energično pobrineš za Josipovu sudbinu... Mora ostati u Varšavi i tamo prakticirati i usavršavati se... Samo u tom će slučaju koristiti zajednici. Ako pak bude morao u pokrajinu, on je izgubljen.

Sigurno Ti dosađujem pripovijedanjem o Heli, o Josipu, o ocu i o svojoj promašenoj budućnosti. U mome je srcu takva tama, takva žalost, da osjećam, kako krivo činim govoreći Ti o svemu tome i trujući Tvoju sreću. Ti si jedina između nas, koju je ona potražila. Oprosti mi, ta vidiš koliko imade stvari, koje me bole i zato je doista teško naći ovome pismu veseli zaglavak...

Bronja ne klone. Nažalost je presiromašna, da bi joj jednostavno poslala voznu kartu do Pariza i tako je prisilila na odlazak. No konačno se ipak sporazumješe: Manja, kada ispuni obveze spram gospođe F., neka još godinu dana ostane u Varšavi. Živjet će u zajedničkom kućanstvu sa ocem, koji je napustio službu u Studziencu. Za to se vrijeme može baviti posebničkim podučavanjem, a onda će s pršteđnjom poći u Pariz.

Nakon pokrajinskog mrtvila i mondene kuće gospođe F., Manja se opet našla u dragome

krugu. Došla je u vlastiti stan, k starom profesoru Sklodowskom s kojim se zanimljivo i pobudno razgovara. Tajanstvena vrata »Putujuće univerze« opet joj se otvoriše. Ina svoju besprimjernu radost — velikog li doživljaja — prvi puta u životu stupi Manja u laboratorij.

Kuća broj 66 u Krakovskom predgrađu imade dvorište zasađeno španjolskom bazgom, a u njemu je mala jednokatnica s niskim prozorima i zvučnog imena »Muzej za industriju i poljodjelstvo«. Vodi ga Manjin bratić Josip Boguski. Ovaj preuzetan i neodređen naslov samo je varka za ruske vlasti. »Muzej« ne pobuđuje sumnje! Zato i nitko ne brani, da se iza njegovih prozora podučavaju mladi Poljaci u prirodoslovstvu ....

Nisam imala dosta vremena za rad u ovom laboratoriju, pisala je kasnije Marija Curie. Obično sam mogla onamo tek na večer ili pak u nedjelju i bila sam sama sebi prepuštena. Pokušavala sam ponavljati eksperimente kako su bili opisani u kemijskim i fizičkim raspravama i katkada sam postigla neočekivane rezultate. Najmanji me uspjeh obodrio; a odmah zatim, jer nisam imala iskustva, slijedili su neuspjesi koji bi me bacali u očaj. No uglavnom me je šteta učila, da napredak na ovome području ne može biti ni lak ni brz; ti prvi pokusi razvili su u meni smisao za eksperimentalno istraživanje.

Manja ostavlja svoje elektrometre i precizne vage istom kasno u noć. Već raspremljena i ispružena na uskom divanu još dugo ne zaspi. Oduševljenje, koje ne može usporediti niti s jednim do tada joj poznatim čuvstvom , razburkuje joj krv, da ne može usnuti. Iznenada začu tajanstven poziv u sebi. Iz maglovitih obrisa izluči se jasna svijest o zvanju koje mora slijediti. Kad su njene lijepe vješte ruke držale muzejske epruvete, sjetila se na daleke dječje godine i na

fizičke aparate u zatvorenoj očevoj vitrini, a s kojima se tako rada igrala. Našla je i opet nit svojega života.

Kako su joj od vrućice nemirne noći, tako su — barem na oko — mirni njezini dani. Manja krije pred okolicom svoju besmislenu nestrpljivost. Htjela bi vidjeti svojega oca u ovim zadnjim mjesecima njihovog zajedničkog života potpuno zadovoljnog. Brine se za bratovu ženidbu, Heli traži službu. Možda joj još i po koja lična bol otežava, da odredi dan svoga odlaska. Čini joj se, da još uvijek ljubi Kazimira Z. I premda je Pariz privlači nesavladivom silom, nešto se u njoj kida, kad pomisli da će više godina biti odsutna.

U Zakopanima, gdje Manja provodi praznike, dvoje se mladih ljudi susrelo zadnji puta. Kada joj študent, sigurno već po stoti puta, navađa uzroke svoga oklijevanja i svoje bojazni, sruši izmučena Manja sve mostove među njima sa stavkom:

»Ako vi sami ne nalazite pravoga puta, da raščistite položaj, nisam ni ja zvana, da vam ga pokažem.«

Manja načini račun o mučnim godinama, što ih je strpljivo podnosila. Osam je godina otkako je ostavila gimnaziju, šest od ovih osam godina bila je odgojiteljica. Nije više ono nedoraslo djevojče pred kojim se još nalazi cijeli život. Za nekoliko tjedana bit će joj dvadeset i četvrta godina!

I tada zavapi glas u pomoć:

Manja Bronji 23. rujna 1891.:

...Sada Te molim, Bronjo, da mi dadeš konačni odgovor. Reci, da li me doista možeš primiti, jer sada bih došla. Nisam potpuno bez sredstava. Ako me, dakle, možeš prehraniti, a da se ne moraš zbog toga čemu odreći, javi mi. Bila bi to za me velika sreća, jer sam potrebna moralnog oslonca poslije naučnih ovogodišnjih iskušenja koja će uplivati na cijeli moj život. A ipak Ti ne bih htjela biti na teret.

Dok mi ne daš svojega odgovora, ne mogu Ti pisati ni o čemu drugome, tako me je obuzela misao na mogućnost mog odlaska. Zato Te žarko molim, odgovori mi odmah ...

Možete me postaviti kamogod hoćete, neću vam biti na putu; obećajem, da vam neću činiti neprilika ili nereda. Zaklinjem Te, odgovori mi, ali — iskreno!

Preko Njemačke štropotom poskakuje na tračnicama vlak četvrtog razreda .....

Zgurena na svom zaklopnom sjedalu Manja se predaje nebeskim užicima. Noge su joj zavijene u gunj, oko sebe je naslagala komade prtljage, koju od vremena do vremena brižljivo prebrojava. Misao joj bježi natrag, pa se onda odmah vraća na taj tako žuđeni odlazak. Pokušava si naslikati i budućnost. Vidi sebe kako se vraća u rodni grad, da u njemu bude skromna profesorica.

Tuđa joj je misao, da je u času stupanja na vlak birala između tame i svijetla, između neznatnih jednoličnih dana i izvanrednog života.

DRUGI DIO

Osmo poglavlje

PARIZ

Nećeš vidjeti najljepših krajeva Pariza, ako pođeš iz La Villette na Sorbonnu; a i vožnja nije ni brza niti udobna. Od Rue d'Allemagne*), gdje stanuje mladi bračni par, do istočnog kolodvora vozi dvokatni omnibus sa konjskom spregom. Po pužasto zavijenim stepenicama mogu se ljudi, kojima se ne zavrti

* Danas Avenue Jean-Jaurès.

u glavi, uspeti na »imperijalku«. Na istočnom kolodvoru moraš preći na drugi omnibus, ako hoćeš na Rue des Ecoles.

Manja se, dakako, vozi na »imperijalki«, koja je doduše izvrgnuta svim vremenskim nepogodama, ali je zabavnija i jeftinija.

Pod pazuhom stišće staru torbu za spise koju je upotrebljavala već na »Putujućoj univerzi«. Sada sjedi na krovu te pokretne osmatračnice, naginje se preko ograde, isteže vrat, da bi bolje vidjela i ne mari za oštri zimski vjetar, koji joj brije mimo ušiju. Zašto da se brine za svakidašnjost beskrajne Rue Lafayette ili za žalobni red prodavaonica na bulvaru Sébastopol! Te prodavaonice, ti goli brijestovi, ta svjetina, taj zrak po prahu, sve je to Pariz... Napokon ipak Pariz!

Kako se čovjek pomladi u tome gradu, kako se pričinja samome sebi jak, živahan, pun nada! I — neprocjenjiv osjećaj za mladu Poljakinju — osjeća se oslobođenom!

U trenutku, kada je smućena Manja poslije zamorne vožnje sašla na zadimljenom sjevernom kolodvoru, odjednoć je nestao nesnošljiv pritisak sužanjstva, leđa joj se izravnaše, pluća joj duboko udahnuše zrak i srce joj se osjeti olakšanim. Manja prvi puta u životu udiše zrak slobodne države. Njezino je oduševljenje toliko, da joj se sve čini neizmjerno lijepo. Divno je, što se smiju šetaoci, koji zastajkuju po pločnicima, razgovarati o čemu žele; divno, što smiju knjižari prodavati knjige iz cijeloga svijeta ... A čudo nad čudesima jest to, da sve ove prema središtu grada lagano naslonjene ravne ulice vode nju, Manju Sklodowsku, upravo pred širom otvorena vrata nekog sveučilišta. I to kakovog sveučilišta! Najznamenitijeg, koje je bilo već pred stoljećima označeno kao »svijet u malom«; do onog, za kojeg je Luther rekao: »»U Parizu je najslavnija i najbolja škola; zove se Sorbonna!«

Čini joj se, da doživljava priču. Polagani i hladni omnibus ide spotičući se kao začarana kočija koja vozi ubogu zlatokosu kraljevnu iz bijednoga doma u plaču njenih snova.

Kočija vozi kraljevnu upravo preko Seine, svuda oko nje sama je krasota: oba rukava zamagljene rijeke, veličanstveni, a ipak ljupki otoci, spomenici, trgovi i tamo dolje na lijevo tornjevi crkve Notre-Dame. Zbog uspona na bulvaru Saint-Michel vuku konji polaganije. Tu smo! Študentica pograbi torbu za spise i malko pridigne nabore svoje teške vunene suknje. U brzini se zaleti u suputnicu. Izvine se bojažljivo i nekako mucajući francuski. I već se spustila niz stepenice »imperijalke« te stala na ulicu. Sa izrazom napetosti u licu gotovo potrči prema ogradi palače.

Ta palača učenosti imade godine 1891. vrlo čudnu vanjštinu. Već šest godina pregrađuju Sorbonnu. Slična je ogromnoj zmiji koja mijenja kožu. Za dugim novim pročeljima, čija kričava bjelina smeta oko, stoje trošne zgrade iz Richelieujevog vremena, a do njih skele s kojih se razliježu udarci zidarskog bata. Ti radovi donašaju prijatan nered u študentski život. Predavaonice se sele iz jednoga kraja na drugi, kako već napreduju građevni radovi. Privremene laboratorije moradoše smjestiti u starim kućama ulice Saint-Jacques kojih već odavna nisu upotrebljavali u tu svrhu.

Ali tko da si radi toga tare glavu, ako je kao i prijašnjih godina i ove na daski kraj vratareve lože obavijest:

Francuska republika
Prirodoznanstveni fakultet — Prvi semestar.
Predavanja na Sorbonni započinju 3. studenog 1891.

Kako čarobne riječi, kako uzbudljive riječi!...

S malenom svotom, koju je rubalj po rubalj uštedjela, Manja je stekla pravo da izabere između predavanja, čiji komplicirani raspored prekriva oglasnu ploču. Upravo tako dobila je mjesto u

laboratoriju, gdje pod stručnim vodstvom bez oklijevanja upotrebljava aparate i priprema priprostije eksperimente. Manja je — kolike li sreće — slušateljica prirodoznanstvenog fakulteta.

Doduše nije više Manja, a ni Marija; kod upisa navela je francusku transkripciju — Marie Sklodowska. Budući pak kolege ne mogoše pravilno izgovoriti barbarske slogove njenog prezimena »Skłodowska«, i jer Poljakinja nikome ne dozvoljava, da bi je zvali s Marie, ostade ona nekako tajanstveno anonimna. Često se događa, da je po akustičnim hodnicima susreću mladi ljudi. Tada se začuđeno ozru za bijedno obučenom djevojkom sa plahim osebujnim licem i lepršavom svijetlom kosom. »Tko je?« Ako uopće može tko na to pitanje odgovoriti, to je odgovor vrlo neodređen: »Neka inozemka... S nemogućim imenom!... Na predavanjima iz fizike sjedi uvijek u prvome redu... Vrlo je šutljiva...« Mladići je slijede očima, dok im dražesna pojava ne nestane u susjednom hodniku, pa utvrđuju: »Lijepa kosa!« Ta pepeljasta kosa i njezina slavenska glava bit će dosta dugo sve, po čemu će studenti Sorbonne poznati svoju povučenu drugaricu.

Mladi ljudi tada niti najmanje ne zanimaju Marije. Oduševljena je jedino za neku ozbiljnu gospodu od kojih bi htjela izmamiti njihove tajne. Zovu se sveučilišni profesori. Po tadanjem časnom običaju dolaze na predavanja u frakovima, na kojima su uvijek tragovi krede, i sa bijelim kravatama. A Marijine oči postoje samo za ove sjedokose u svečanim odijelima.

Prekjučer je slušala profesora Lippmanna. Bio je vrlo određen i logičan. Jučer profesora Boutya, u čijoj su majmunskoj glavi prave riznice znanja. Manja bi najradije polazila sva predavanja i upoznala svih dvadeset i tri profesora, čija su imena nabijena na oglasnoj ploči. Čini joj se, da nikada neće utažiti svoje strašne žeđe.

Već odmah u prvim tjednima pojavile se i neočekivane poteškoće. Mislila je na primjer, da doista vlada francuskim jezikom. Varala se. Cijele stavke gubi, ako ih prebrzo govore. Upravo je tako bila kriva njezina pretpostavka, da je dostatno izobražena za sveučilišni študij. Samotno učenje u Szczukama, znanje zadobiveno pismima, što ih je izmijenjivala s ocem, eksperimenti, što ih je na slijepu sreću radila u Muzeju za industriju i agrikulturu — sve to ne može biti zamjena za temeljite »baccalauréate« pariških gimnazijalaca. Marija otkrije ogromne praznine kako u svome znanju matematike, tako i fizike. Koliko će još biti rada prije nego dosegne krasni cilj: licenciat*) iz prirodoslovlja!

Danas predaje Paul Appell. Njegovo razglabanje je jasno, a slog slikovit. Marija je došla među prvima. Izabrala si je mjesto dolje kod katedre. Prosinački dani tek skromno rasvjetljuju amfiteatralno građenu predavaonicu. Marija stavi preda se držalo i bilježnicu u koju će svojim pravilnim i lijepim rukopisom zapisivati bilješke. Već se unaprijed kuša sabrati i usredotočiti svoju pozornost; uvijek glasnijeg žamora oko sebe niti ne osjeća; a upravo tako niti ne zapazi iznenadne tišine, kada uđe profesor.

Napeti mir, što ga znadu neki učitelji postići, uviek nas iznova iznenađuje... Mladi ljudi, kojima se s lica čita umni rad, sagnuti su nad bilježnicama; u njih prepisuju jednadžbe koje piše na ploču učenjakova ruka. U predavaonici su još samo strastveni učenici. Mjesta matematici! U strogom fraku, s bradom podrezanom na uglove Appell je sjajan. Njegov mirni glas, s nešto teškim alzaškim prizvukom izgovara svaki slog čisto i razgovjetno. Njegove su demonstracije elegantne i jasne. Jak i miran prodire do najsuptilnijih tančina spoznavanja, igra se s brojkama i svjetovima. I jer se ne boji prispodoba, rekne s najnaravnijim glasom prateći svoje riječi kretnjom velikog gospodina:

*) Akademski stupanj između ispita zrelosti (baccalauréat) i doktorata!

»Uzmem sunce i bacim ga...«

Poljakinji zaigra na usnicama blaženi osmijeh najveće sreće. Svjetlosive oči pod visokim čelom žare joj od sreće. Tko tvrdi, da je znanost suhoparna? Imade li na svijetu nešto čudesnijega od vječnih zakona, koji vladaju svemirom, nešto vrijednijega čuđenja od ljudskog duha koji ih je otkrio? Kako su prazni romani, kako bez mašte pripovijesti, ako ih usporedimo s tim izvanrednim fenomenima, koji su međusobno povezani skladnim zakonima, ili pak, ako ih usporedimo s tim redom u prividnom neredu... Zanos, što ga poznaje samo još ljubav, spaja dušu mlade djevojke s beskrajnošću znanja, sa stvarima i njihovim zakonitostima.

»Uzmem sunce i bacim ga...«

Već su time, što je čula taj stavak iz ustiju umjerenog i ponosnog učenjaka, bile plaćene sve njezine borbe i sve trpljenje zadnjih godina.

Marija je potpuno sretna.

★

Kazimir Dluski (Bronjin muž) svome tastu Sklodowskom:

...Kod nas je sve u redu. Gospojica Marija prihvatila se ozbiljno posla. Sve svoje vrijeme proboravi na Sorbonni, vidimo se svaki dan tek kod večere. Jako je samovoljna tako, da je niti ovlaštenjima, što ste mi ih dali, ne mogu prisiliti k respektu i poslušnosti. Moje pedagoške sposobnosti nisu se iskazale. Ipak se vrlo dobro razumijemo i živimo u najboljim odnosima.

Nestprljivo očekujem Bronjin povratak. Mojoj se mladoj ženi baš ništa ne žuri kući, gdje bi bila njezina prisutnost korisna i gdje je već teško trebamo...

To su prve vijesti, što ih šalje doktor Dluski o svojoj svastici: Kako je Bronja bila ne-

koliko tjedana u Poljskoj, morao je sam primiti Mariju i smjestiti je u svom stanu na Rue d'Allemagne. Zajedljivac je odlično izvršio svoju dužnost. Bronja si je izabrala između svih poljskih emigranata, koji su tada prebivali u Parizu, najljepšeg i najpametnijeg. I kakova je aktivnost gorjela u njemu! Studirao je u Petrogradu, Odesi i Varšavi. Kad ga osumnjičiše, da je sudjelovao u atentatu na Aleksandra II., morade bježati iz Rusije. Postao je najprije revolucionarni novinar u Ženevi, zatim u Parizu slušatelj visoke škole za političke znanosti, pa onda slušatelj medicinskog fakulteta u Parizu i konačno liječnik. Negdje u Poljskoj imade doduše bogatu rodbinu, ali u spisima francuskog ministarstva vanjskih poslova nalazi se za njega vrlo neugodan lični opis, koji je preuzet prema izvješćima carske policije, — opis, koji će mu za uvijek onemogućiti, da bi zadobio francusko državljanstvo i dozvolu stalnog boravka u Parizu.

Oboje burno primiše Bronju, kad se povratila iz Poljske. Ta već je bilo zadnje vrijeme, da vješta ruka preuzme brigu za stan i kućanstvo. Već nekoliko sati nakon njezinog dolaska sve je po kući u najljepšem redu. Hrana je opet ukusna, prašine je nestalo, u vazama su ruže. Bronja imade organizatorski talent!

Njezina je bila volja, da su napustili središte i unajmili stan u La Villette kod perivoja Buttes - Chaumont. Jednoć si je posudila manju svotu i obašla nekoliko radnja. I jednoga dana bio je stan opremljen dražesnim venecijanskim pokućtvom, klavirom i lijepo vezenim zastorima. S time je ugođaj doma stvoren. Isto je tako mlada žena odredila svakome njegov dnevni red. U određene sate pripada ordinacijska soba Kazimiru. Tada dolaze onamo njegovi bolesnici, većinom mesari iz klaonica. Bronja ipak imade za svoju ginekološku praksu opet svoje satove. Mladi par se ne boji napora. Bolesnike obilaze i po njihovim kućama.

No uveče, kod zapaljenih svjetiljki zaboravljaju na sve brige. Kazimir Dluski rado se

zabavlja. Ni od najnapornijeg rada, ni od potpune »suše« u džepu nije on slabe volje. Poslije vrlo napornog rada priušte si jeftino mjesto u kazalištu. Ako pak nemaju ni za to novaca, sjedne kod kuće Kazimir za klavir koji odlično svira. Još u kasne sate dolaze prijatelji, mladi bračni parovi, ta cijela poljska naseobina znade, »da možeš doći Dluskim u svako vrijeme.« Bronja nestane i za časak je opet ovdje. Čaj kipi, na stolu su uz sladoraču i svježu vodu odjedanput i kolačići što ih je doktorica ispekla poslije podne između dviju konzultacija.

Kad je jedne večeri Marija sagnuta nad knjigom u svojoj sobici i sprema se na posao, koji će tek kasno u noć svršiti, uleti k njoj njezin svak.

»Uzmi ogrtač i šešir, brzo! Imam besplatne ulaznice za koncert!«

»Ali ...«

»Nikakov ali! Radi se o poljskom pianistu, o kome sam ti već govorio. Nije prodano gotovo ništa ulaznica pa moramo jadniku učiniti bar tu uslugu, da mu »napunimo« dvoranu. Sabrao sam već lijepi broj dobrovoljaca pa ćemo pljeskati, da nam dlanovi popucaju. Uspjeh mora biti ... Kad bi znala, kako krasno svira!«

No, pa mu se opri, ako možeš! I Manja zatvori knjigu.

Ubrzo zatim sjedi u dvorani Erard. Jedva je zauzeta četvrtina sjedala. Na pozornici se pojavi visok, suh čovjek; njegovo je lice nešto izvanredna. Ovjenčavaju ga pramenovi duge crvene kose. Već prilazi klaviru. Pod njegovim finim prstima oživljuju Liszt, Schumann, Chopin. Oči su zaneseno uprte u daljinu. Marija se sva predala tom neobičnom interpretu koji usprkos ponošenom fraku i praznoj dvorani, ne pobuđuje izgled nepoznatog debutanta. Tog je trenutka vladar, jest Bog.

Umjetnik će više puta biti gost kod Dluskih. S njime će dolaziti krasna žena, gospođa

Gorska u koju je zaljubljen i koja će kasnije postati njegovom ženom. O svom bijednom životu, svojim razočaranjima i borbama on će govoriti bez gorčine.

Marija i Bronja obnavljaju s gospođom Gorskom uspomene. Ovoj je bilo šesnaest godina, kada je pratila gospođu Sklodowsku u lječilište. »Kad se mama vratila u Varšavu«, pripovijeda nasmijana Bronja, »rekla je, da se nikada više ne bi usudila uzeti vas sa sobom u kakovo kupalište, jer ste bili prelijepi!«

Glazbom prožeti mladi čovjek plamene grive prekine ih sa nekoliko akorda. Pošteni pianino Dluskih doživje čudesnu promjenu: postade božanski instrument.

Pianist će postati genijalni virtuoz i jednoga dana predsjednik oslobođene i obnovljene Poljske.

Ime mu je Paderewski.

★

Marija se gorljivo prihvatila svega, što joj je pružao nov život. Radi kao u vrućici. Otkriva također radosti drugarstva i solidarnosti koju stvara zajednički rad na sveučilištu. Ipak je za francusko društvo još uvijek previše plašljiva i zato se radije druži sa svojim sunarodnjacima koji sačinjavaju u Latinskoj četvrti otočić slobodne Poljske. Njezinim prijateljem postanu uz druge i Stanislav - Szalay, njezin budući svak (oženit će Helu) i mladi Wojciechowski, jedan od budućih predsjednika Poljske.

Kako je ova mladež bez većih novčanih sredstava, priređuje često društvene sastanke, božićnice ili slično na kojima poslužuju dobrovoljni kuhari sa varšavskim specijalitetima: kipućim »boršćom«, zeljem sa vrganjima, punjenom štukom, makovim kolačićima, vodkom i poplavom čaja. Isto tako priređuju kazališne predstave.

Pohađa ih i Marija. Doduše ona nema vremena, da bi učila uloge i nastupala u veselim igrama. A kada je priredio kipar Waszinkowski neku rodoljubnu svečanost, izabrao je Mariju za živu sliku koja predstavlja Poljsku kako kida okove sužanjstva. Za tu večer postala je stroga studentkinja drugo biće: u tunici, zavijena u narodne zastave, raspuštene kose, s izrazito slavenskim crtama lica ona je za cijelo to društvo pravo utjelovljenje njihovog plemena.

Kako vidimo, niti Marija, a niti njezina sestra nisu se rastavile od Varšave, iako je ona tako daleko. Žive na rubu grada u koji se još pravo ne usuđuju, kraj sjevernog kolodvora i vlakova koji ih dovezoše u Francusku. Njihova domovina ide još s njima i veže ih s tisuću veza od kojih nije najmanja ona iz dopisivanja s ocem. Dobro uzgojene djevojke, koje poštuju oca i nagoravaju ga uvijek u pismima u trećoj osobi*) te ih završuju sa stavkom: »Ljubim ruke svome ocu«, pripovijedaju mu o svim svojim zgodama i mole ga za svakovrsne kupnje. niti na misao im ne dođe, da bi bilo moguće nešto kupiti još negdje drugdje osim u Varšavi ili da bi se i u Francuskoj moglo naći kakovo glačalo ...

Jasno, da je Marija javila ocu i o svom velikom uspjehu kao »Polonia«. Ipak profesor nije odviše oduševljen:

Profesor Sklodowski Mariji 31. siječnja 1892.:

Tvoje zadnje pismo me je ražalostilo. Nije mi pravo, da si tako aktivno sudjelovala kod organizacije ove večeri. Makar je stvar potpuno nedužna, priređivačima se posvećuje velika pažnja. Vrlo dobro znaš, da je i u Parizu dosta ljudi, koji brižno paze na svaki vaš korak, koji bilježe imena osoba koje se bilo kako ispostavljaju te potom šalju ovamo izvještaje o njima.

Radi tih izvještaja kasnije imadu ljudi ovdje velike poteškoće i zabranjuje im se više puta čak i izvršivanje određenih zvanja. Zato je pametnije, ako želiš jednoć u Varšavi služiti kruh, da ostaneš u pozadini.

Vrlo bi me boljelo, kada bi i Ti došla na popis osumnjičenika. Upravo zato sam Ti već u prijašnjim pismima nekoliko puta spomenuo te stvari i zamolio te, da ostaneš čim više po strani ...

*) U poljskom nadomješta treća osoba vikanje.

Bilo da je bio uzrok očev autoritet ili pak Marijin prirodni osjećaj koji se opirao nedužnim zabavama, svakako je uskoro spoznala, da bi je ove osjetljivo smetale u radu. Makne im se. Nije u Francuskoj zato, da nastupa u živim slikama; svaka minuta, koje ne upotrijebi za studij, za nju je izgubljena.

Treba odstraniti još jednu smetnju. Život kod sestre i svaka doista je lijep i prijatan, ali joj je nemoguće kod njih postići pravu sabranost. Svaku ipak ne može zabraniti sviranje klavira ili primanja gostiju, ne može mu ni zabraniti, da dolazi u njezinu sobu, kad ona rješava teške jednadžbe kao što ne može spriječiti klijentima dolaženje u stan. Noćno zvono i nezgrapni koraci onih koji dolaze po Bronju, jer negdje leži mesarica na porodu, bude je u spavanju.

A i neudobno je stanovati u La Villette. Do sveučilišta se vozi jedan sat! I jer se mora služiti sa dva omnibusa, vožnja je takodjer skuplija.

Na obiteljskom bojnom vijeću konačno zaključe, neka si Marija potraži stan u Latinskoj četvrti, kako bi imala pri ruci sveučilište, laboratorije i knjižnice. Dluski joj narinu zajam za selidbene troškove i Marija si odmah drugi dan potraži sobu.

Žao joj je što napušta stan u kraju oko klaonica. Makar je izgubljen u prozaičnoj okolici, ipak u njemu domuje nježnost, srdačnost i dobra volja. Između Marije i Kazimira unišla je bratska simpatija koja će biti živa do kraja njihova života. Odnos pak između Marije i Bronje već je nekoliko godina unazad pijev žrtvovanja i uzajamne pomoći.

Bronja, kojoj u kretanju već smeta trudnoća, nadzire slaganje i utovarivanje bijedne imovine, što je cijelu staviše na kolica. U svečanoj pratnji Kazimira i Bronje, stigne »mala« u svoju studentsku sobicu.

Deveto poglavlje

ČETRDEST RUBALJA NA MJESEC

Istinski Marijin život još uvijek nije dosta gol, još uvijek imade stvari kojih će se odreći! Tih nekoliko mjeseci u Rue d'Allemagne bilo je samo etapa u prilagođivanju novim prilikama. Vidimo je kako se pomalo odmiće u samoću. S ljudima, koje susreće, njezine se misli baš tako malo uposluju kao i sa zidom o koji se slučajno očesala, i razgovori još jedva prekidaju tišinu kojom se zavila. Živjet će život o kojemu

je uvijek sanjala, život koji će biti savršen u takovom smislu u kakovom je savršen život redovnika i misionara.

Sve je u njemu samostanski, priprosto. Otkako se je dragovoljno odrekla stana i hrane kod Dluskih, mora za sve sama skrbjeti. Njezin mjesečni dohodak — mali iznosi, što joj ih šalje otac i njezine na obroke razdijeljene prištednje — iznosi četrdeset rubalja.

Kako može sa četrdeset rubalja na mjesec ili s tri franka na dan pristojno živjeti u Parizu godine 1892. žena, i to tuđinka koja s time mora plaćati sobu, hranu, odjeću, knjige, bilježnice i upisninu na sveučilištu. To je problem koji traži brzo rješenje. No, još se nikada nije dogodilo, da Marija ne bi takov problem riješila!

Marija bratu Josipu 17. ožujka 1893.:

Sigurno Ti je već otac rekao, da ću se preseliti bliže institutima. To je bilo potrebno s više razloga, barem za tekući semestar. Nacrt sam izvela; pišem Ti već u novome stanu 3. Rue Flatters. Sobica je malena, no ipak prijatna, a prije svega nije skupa. Do kemijskog laboratorija samo je četvrt sata, do Sorbone dvadeset minuta. Jasno, da se bez pomoći Dluskih ne bih mogla tako ugodno smjestiti.

Radim tisuću puta više nego što sam radila u Rue d'Allemagne. Moj predragi svak običavao je zasmetati me, kada mu se to prohtjelo. Nije nikako mogao podnositi misli, da se u njegovoj kući bavi još nečim drugim osim ugodnog časkanja. Radi toga smo se često pograbili. Nekoliko dana poslije seobe već se stužili za mnom i došli mi u posjete. Pili smo zajedno čaj samotarke, a zatim smo posjetili još S. koji isto ovdje stanuje.

Da li se Tvoja žena brine za oca, kako mi je obećala? Samo neka pazi, da me potpuno ne izgura iz kuće! Otac nekako prenježno govori o njoj, pa se bojim, da će me i zaboraviti . . .

Marija nije jedina studentica, koja se mora probijati sa sto ranaka na mjesec; većina njezinih poljskih drugarica nije ništa bogatija. Nekoje od njih stanuju po tri, a i po četiri u jednoj sobi te se i zajednički hrane. Druge, talentiranije, stanuju same, po više sati na dan bave se kućanstvom, kuhanjem i spremanjem, lože si sobu, štaviše do sita se najedu i još se dosta elegantno oblače. Tako je nekoć radila Bronja koja se sa svojim sposobnostima za kućanstvo proslavila u cijeloj Latinskoj četvrti.

To su svijetli primjeri, a Marija ih ne želi slijediti. Previše cijeni svoj mir, da bi htjela dijeliti sobu sa prijateljicama. Odviše je rob studija, da bi se brinula za svoju udobnost. A ne bi ni znala, kad bi i htjela. Već je sa sedamnaestom godinom pošla za odgojiteljicu te je podučavala sedam do osam sati na dan. Gdje bi si bila uzela vremena, da se privikne kućanstvu? O stvarima, što ih je upoznala Bronja, kad je vodila kućanstvo ocu, Marija nema ni pojma. Po poljskoj koloniji već se širi glas, kako »gospođica Sklodowska ne zna iz čega se skuha juha«.

Istina je, da ona toga ne zna i također ne će da zna. Čemu gubiti dopodne sa tajnom govedine i govedske juhe, kad se za to vrijeme može naučiti nekoliko stranica fizike ili se pak načini u laboratoriju zanimljiva analiza.

Promišljeno je brisala iz svog programa sve zabave, prijateljske sastanke i doticaje s ljudima. Isto tako odluči da ne će pripisivati materijalnoj eksistenci nikakove važnosti, već će je jednostavno zatajiti. Prema ovim načelima izgradila si je neki posebni špartanski, gotovo nečovječni život.

Rue Flatters, Boulevard du Port-Royal, Rue des Feuillantines... Sve sobe, u kojima prebiva, slične su si po manjkavoj opremi i po neudobnosti. Prva je u sirotinjski opremljenom svratištu gdje si traže zaklona studentski bračni parovi te liječnici i časnici iz susjedne vojarne. Jer hoće potpuni mir, uzima poslije tavansku sobicu u građanskoj kući. Baš se ništa ne razlikuje od prostorija za služinčad. Za petnaest-dvadeset franaka dobiješ maleni predjel u koji ulazi svijetlo kroz okno koje ti također pruža izgled na kosi krov i komadić neba. Jasno, da je izba neložena, bez osvjetljenja i bez vode.

Marija opremi prostoriju sa svim što posjeduje: sa željeznom zaklopnom posteljom, strunjačom koju je donijela iz Poljske, s peći i stolom iz mekoga drva, s kuhinjskim stolcem i umivaonikom. Imade još petrolejsku svjetiljku sa sjenilom za dva soua, vrč za vodu koji mora puniti na vodovodnoj cijevi stepeništa, grijalo na špirit koje nije veće od malog tanjura, iako će na njemu pripremati tri godine svoje objede; dva tanjura, nož, vilice, žlica, šalica i ponva. Tri čaše i samovar na kojemu kuha po poljskome običaju čaj, kada dolaze Dluski u pohode. U rijetkim prilikama, kada je tko posjeti, vrijede dakako svi zakoni gostoljublja; tada naloži pećicu i za sjedalo dovuče iz kuta svoj veliki, smeži kovčeg koji joj inače nadomješta ormar.

Dvorkinje nema; da je naruči samo za jedan sat, preopteretila bi s tim izdatkom proračun. Odrekla se izdataka za vožnju; po svakom vremenu ide pješice na Sorbonnu. Malenkosna potrošnja goriva: za svaku zimu jednu ili dvije vreće briketa što ih kupuje kod trgovca na uglu te ih takodjer sama u vedru nosi u šesti kat, makar je stepenište tako strmo, da se mora odahnuti gotovo na svakoj stepenici. Što manje osvjetljenja; pod noć se studentica sklone u blaženo zaklonište, knjižnicu Sainte - Geneviève, gdje svjetli plin i gdje je toplo. Tuj, kod jednoga od onih dugih stolova, siromašna

si Poljakinja može poduprijeti glavu dlanovima i raditi, dok u deset sati ne zatvore vrata. Onda još treba samo toliko petroleja, koliko ga rabi svjetiljka, do dva sata u jutro. Istom tada odloži Marija knjigu i legne upaljenih očiju u postelju.

Jedina stvar, koju znade iz područčja praktičnog života, jest šivanje. To je zasluga »ručnih radova« u penzionatu Sikorske i uspomena na duge dane u Szczukama, kada je, nadzirući učenje djece zaposlila i svoje ruke. No ne smijemo misliti, da si je od vremena do vremena u iznenadnoj provali taštine kupila komad jetinog tvoriva i sašila si novu bluzu. Naprotiv, izgleda, kao da se zaklela, da ne će nikada odložiti svojih varšavskih haljina i da će ih nositi, makar se već svijetle te su oguljene i ponošene. Ali ih brižno čuva, čisti i prepravlja. Pa i pere si sama u izbici, kada zbog umornosti ne može više raditi i treba odmora.

Marija si nikad ne će priznati, da je zebe ili da je gladna. Da pri̇štedi ugljen, a katkada i radi rastresenosti zaboravi naložiti pećicu, te piše brojke i jednadžbe, a da uopće ne bi opazila, kako joj prsti utrnjuju i da je zebe. Vruća juha i komadić mesa sigurno bi je oživjeli. Ali Marija ne zna juhe pripremiti, a da izda jedan franak i izgubi pola sata za pripremanje nareska, toga se brani. Gotovo nikada ne uđe u mesnicu, a još manje u restauraciju; bilo bi to preskupo. Po cijele tjedne živi o kruhu, sirovom maslu i čaju. Ako si htjedne nešto posebno priuštiti, pođe u najbližu mljekarnicu, gdje si naruči dva jaja i kupi komadičak čokolade ili voće.

Djevojče, koje je pred nekoliko mjeseci ostavilo Varšavu jako i zdravo, u ovakovim prilikama vidljivo propada. Kad ustane od stola, često joj se zavrti u glavi. Jedva još stigne do postelje, gdje se sruši bez svijesti. Kada dođe k sebi, ispituje se, zašto se onesvijestila; misli, da je bolesna i baš kao sve ostalo, ona omalovažuje i svoju bolest. Niti se ne sjeti, da gubi svijest zbog oslabljenosti i da umire od gladovanja.

Pred Dluskima se, dakako, nikada nije pohvalila, da si je prekrasno uredila život. Ako je ispituju o njenom napretku u kuharskom umijeću i o njenom jelovniku, uvijek je vrlo mučaljiva. Kad se svak zabrine za njeno zdravlje, odgovara mu, da se preopteretila radom i misli, da je to doista jedini uzrok njenoj slabosti. S bezbrižnim trzajem otrese se takovih briga i radije se posvećuje nećakinji, Bronjinom djetetu, koje je jako zavoljela.

Jednom se onesvijesti pred drugaricom. Ova o tome odmah izvijesti Dluskog. Sat kasnije popne se u njen stan Kazimir i uđe u tavansku sobicu, gdje nađe svastiku kod knjige i još uvijek vrlo blijedu. Pregleda je, a prije svega pregleda čiste tanjure, praznu ponvu i smočnicu gdje nađe jedino mali omot čaja. Tada shvati. Presluša je:

»Što si danas jela?«

»Danas?... Ne znam... Upravo sam objedovala...«.

»Što si jela?« ponovi neumoljivi Kazimir.

»Trešnje, zatim... još mnogo drugih stvari...«

Marija mora klonuti: od jučer je založila svežnjić rotkvica i četvrt kilograma trešanja. Radila je do tri sata izjutra i spavala svega četiri sata. Onda je išla na Sorbonnu. Kad se vratila kući, pojela je rotkvice i izgubila svijest.

Liječnik joj ne propovijeda dugo. Bijesan je. Bijesan na Mariju. Njezine pepeljastosive oči gledaju ga s izrazom nedužne prijaznosti. A srdit je i na sebe. Predbacuje si, da nije dosta brižno pazio na »malu« koju mu je povjerio profesor Sklodowski. Sva prigovaranja svoje svastike, prečuje: mora uzeti ogrtač i šešir te knjige i bilježnice koje će trebati slijedeći tjedan. Šuteći i slabe volje odvede je u La Villette. Već na vratima zove Bronju koja odmah leti u kuhinju.

Dvadeset minuta kasnije uzima Marija na zalogaje lijekove, kako joj je propisao Kazimir: ogromni, još na pol sirov bifstek i tanjur

pečenih krumpirovih narezaka. Ubrzo joj se obrazi zarumene. Uveče u jedanaest sati uđe Bronja u sobu gdje pripremi sestri ležaj i ugasi joj svijetlo. Nekoliko se dana Marija brani, da je njeguju i dobro hrane. A kada se nešto oporavi, pomisao na skore ispite opet je tjera u njenu mansardu. Ali mora obećati, da će odsada paziti na sebe.

Slijedećeg dana počela je opet živjeti od zraka.

★

Raditi!... Raditi!... Marija se bacila na studije, opijala se uspjesima; htjela je sve razumjeti, sve naučiti što su drugi odkrili. Slušala je predavanje iz matematike, fizike, kemije. Uskoro pridobije ručnu spretnost koja je potrebna za uspješne znanstvene pokuse. Ubrzo će joj profesor Lippmann učiniti veselje povjerivši joj pokuse koji doduše ne će biti važni, ali će ipak s njima moći pokazati svoje rukovanje i duhovitost. Marija prokušava svoje sile u fizičkom laboratoriju na Sorbonni.

U tu atmosferu napete tišine i pozornosti upravo se žarko zaljubila. To je »klima« laboratorija, koja će joj do zadnjega dana biti draža od svake druge. Stoji, uvijek stoji kod hrastovog stola, na kome je precizni aparat ili pak raspiruje mjehom plamen pod lončićem u kome kipi kakva rastopina. U velikom ogrtaču iz gruboga platna jedva se što razlikuje od mladih ljudi koji su kraj nje sagnuti nad drugim grijalima i drugim aparatima. S njima zajedno poštiva tišinu toga kraja. Ničim ne zaštropoće, a i nepotrebne riječi ne progovori.

Samo jedan licenciat joj nije dosta! Marija odluči da će absolvirati dva: iz fizike i matematike. Nekoć skromni nacrti tako se naglo mijenjaju i povećavaju, da niti nema vremena, a još manje srčanosti javiti ih ocu koji već nestrpljivo očekuje njezin povra-

tak u Poljsku. Kod njega se zapaža neko žaljenje, što je pustio u svijet ovu presamostalnu djevojku koja pokušava nakon žrtvovanja i podređenosti letjeti vlastitim krilima.

Sklodowski Bronji 5. ožujka 1893.:

...Istom sam iz Tvog zadnjeg pisma saznao, da se Manja želi prijaviti za licenciatske ispite. Nikada mi to nije spomenula u svojim pismima, iako sam je o tome ispitivao. Piši mi što podrobnije, kada će biti ispiti, za koliko će se vremena Manja moći na njih pripremiti, kakovi su troškovi i koliko stoji diploma. Moramo to znati unaprijed, kako bih mogao pravovremeno poslati novac.

Držim, da ću i druge godine ostati u ovome stanu. Za mene i Manju — ako dođe — baš je kao stvoren. Manja će si s vremenom pridobiti dosta učenika. Uostalom, uvijek sam spreman dijeliti s njome štogod imam. Neće nam biti zlo.

Marija se uza svu svoju plahost ne može od ljudi sasvim odmaknuti. Nekoliko je mladića vrlo ljubeznih i srdačnih. Na Sorbonni su tuđinke »dobro zapisane«. Siromašne, obično vrlo nadarene djevojke, koje dođoše iz dalekih krajeva na sveučilište, pobuđuju u mladim Francuzima simpatiju. Poljakinja postade krotkija, čim spozna, da je drugovi, koji se većinom »gule« i »pile«, cijene i da bi joj htjeli biti uslužni. Pa i previše uslužni! Marija je morala biti prekrasna, kada je jednoga dana njezina prijateljica Dydynska, koja se postavila za njezinu tjelesnu stražu, htjela kišobranom rastjerati prevatrene obožavaoce.

Marija taj posao drage volje prepušta Dydynskoj, jer je spram takovih ponuda sasvim ravnodušna. Ali se približava ljudima, koji joj ne udvaraju i s kojima može raspravljati o svome radu. Za odmora između predavanja iz fizike i vježbi u laboratoriju

razgovara se s Paulom Painlevéom, koji je tada već profesor, Jeanom Perrinom, Charlesom Maurainom, sve samim budućim vodećim učenjacima. Niti to drugarstvo ne prelazi određenih granica. Marija nema vremena za prijateljstvo ili ljubav. Ljubi matematiku i fiziku...

Njen mozak djeluje tako nepogrješivo, njena misao je tako nevjerojatno jasna, da nikakova »slavenska« smetnja nije kadra poremetiti njezino nastojanje. Pomažu joj željezna volja, strastvena želja za usavršavanjem i nevjerojatna tvrdoglavost. Sa sistematskim radom i strpljivošću postigne oba cilja: godine 1893. prva je u fizičkom licenciatu, a godine 1894. druga u matematičkom.

Odlučila je, da će se pošteno naučiti francuski, bez čega ne može biti. Umjesto da mjesecima ponavlja pjevajućim glasom krive stavke, kako to čini mnogo Poljaka, ona je temeljito naučila sintaksu i pravopis, te odstranila još zadnje tragove nepravilnog naglaska. Ostala joj je tek neznatna vibracija glasa »r«, ali zato je i čar njezinog nešto prigušenog i milog glasa još veći.

Naučila je živjeti sa četrdeset rubalja i, jer se odrekla i najpotrebnijeg, dozvoli si kadikad veći raskoš: večer u kazalištu ili pak izlet u parišku okolicu, odakle donosi poljskoga cvijeća. Seljakinja u njoj još nije umrla. Izgubljena među gradskim zidovima ludi ona za bujanjem novog života; jedva što imade nešto vremena i novaca, već hiti prema šumama.

Marija ocu 16. travnja 1894.:

Prošle nedjelje bila sam u Raincyju, vrlo dražesnom i prijatnom kraju u pariškoj okolici. Španjolska bazga kao i sve sađeno drveće, da, i jablani bijahu već u cvatu i zrak je bio prepun ružinog mirisa.

U Parizu se zazeleni drveće već početkom ožujka. Toplo je kao ljeti. Sobica mi postaje već pre-

vruća. Dobro je, da u srpnju, kada ću imati ispite, neću biti više ovdje, jer sam sobicu za srpanj otkazala.

Što se više približuju ispiti, to mi se više čini, da neću biti pripravna. U najgorem slučaju odgodit ću ih do studenog, no ipak bih s time izgubila polugodište, a to baš nije ugodan osjećaj. No konačno — qui vivra, verra!

Srpanj. S njime užurbanost, vrućica, uzbudljivi ispiti i zamorni dopodnevni sati, kada je Marija, zatvorena sa trideset drugova u dvorani za ispite, tako nervozna, da joj slova plešu pred očima i nekoliko minuta ne može pročitati ni sudbonosnog papira sa zadaćom i pitanjima. Po završenom ispitu slijede dani neizvjesnosti, dok se svečano ne objave rezultati. Marija se toga dana prikrade među kandidate i njihove rođake koji napuniše dvoranu. Izabranici će biti prozvani po redu što ga određuje postignuti uspjeh. Mariju od sviju strana pritiskuju i gurkaju, dok ne uđe egzaminator. I u neobičnoj tišini začuje kao prvo svoje ime: Marija Sklodowska.

Svima znade prikriti svoje uzbuđenje. Odbije čestitke drugova, umakne njihovoj skupini i pobjegne im. Došlo je vrijeme odmora, vrijeme odlaska u Poljsku, kući.

Siromašni Poljaci vraćaju se u domovinu po već starom obredu kojega se drži do potankosti i Marija. Kod sunarodnjaka, koji je dosta bogat da si zadrži stan i preko ljetnih mjeseci, spremi pokućtvo. Onda se oprosti od svoje sobice i vrlo brižno je očisti prije no što je ostavi zauvijek. Prijazno se oprosti i od najmodavke koje neće nikada više vidjeti; zatim si kupi nešto hrane na put. Kad je prebrojila ostatak svoga imetka, uđe u jednu od velikih trgovina, čega već godinu dana nije učinila, da probere među sitnarijama i pasovima . . .

Sramota bi bila vratiti se kući s novcem u džepu. Velika moda i običaj zahtijevaju, da izdaš zadnji i to doista zadnji novac za darove svojima i da sjedneš na vlak bez pare. I to je također pravo! Jer na drugom kraju tračnica, dvije tisuće kilometara odavle, žive profesor Sklodowski, Josip i Hela, tamo je domaći krov pod kojim može utažiti svoju glad, tamo je švelja koja joj za malo novaca skroji i sašije rublje te popravi haljine koje će nositi u studenom, kad se bude opet vraćala.

A povratit će se rascvala i — recimo po pravici — nešto podebela, jer će je prije, ogorčeni zbog njene mršavosti, tri mjeseca toviti svi Sklodowski, raskropljeni po cijeloj Poljskoj. I onda će opet moći stupiti u novu školsku godinu, opet će moći raditi, učiti se i pripremati za ispit, te — mršavjeti . . .

A sa svakom se jeseni vraća i tjeskobno pitanje: gdje da uzme novac za Pariz? Njezine prištednje nestaju i stidi se, kada pomisli na male radosti kojih se otac njoj za volju odrekao. Godine 1873. prilike su upravo očajne. Kada već sve ukazuje na to, da će Marija morati ostati u domovini, iznenada se dogodi čudo. Ona Dydynska, koja ju je prošle godine obranila s kišobranom pred štovateljima, sada ju je još ugodnije iznenadila. Uvjerena, da Mariju čeka još velika budućnost, podigla je cijelu Varšavu na noge, kako bi joj osigurala Aleksandrovićev štipendij koji je namijenjen najboljim đacima za študij u inozemstvu.

Šest stotina rubalja! Dosta za petnaest mjeseci! Marija, koja tako lako moli za druge, ne bi se nikada borila za potporu, jer ne bi imala srčanosti za korake, potrebne za to. Omamljena i razveseljena odmah se otpremila na put.

Marija bratu Josipu 15. rujna 1893. (iz Pariza):

...U čistoj i pristojnoj ulici jedva sam pronašla praznu sobicu u šestome katu. Reci ocu, da sam s njome vrlo zadovoljna; prozori se dobro zatvaraju i neće biti ni hladna, kad si budem sve uredila, jer pod nije iz kamenih pločica, već je parketiran. Ako je uspoređujem sa lanjskom, to je prava palača. Plaćat ću za nju sto i osamdeset franaka godišnje, dakle je šesdeset franaka jeftinija od one koju mi je otac preporučio.

Da li je potrebno, da Ti spomenem, kako sam luda od veselja, šo sam opet u Parizu? Ponovni oproštaj od oca bio mi je težak, vidjela sam, da je zdrav i još vrlo živ te mu neću manjkati, a pogotovo kada si Ti u Varašavi. Za mene je sav život na vagi...

Mislim, da mogu još ostati ovdje, a da me ne bi pekla savijest.

Sada neprestano študiram matematiku, kako bih bila spremna za početak predavanja. Tri puta tjedno pripravljam neku svoju drugaricu, Francuskinju za ispite što sam ih ja upravo završila. Reci ocu, da sam se tome poslu već priučila, da me ništa više ne umara i da ga ne mslim napustiti.

Danas započinjem sa uređivanjem svog ovogodišnjeg kutića. Bit će po siromaški, a šta ćeš? Raditi moram sama, jer bih inače plaćala, da bi bilo grozno. Urediti moram također pokućtvo, iako ne zaslužuje tog imena, jer je sve ropotarija koja jedva vrijedi dvadeset franaka.

Ovih ću dana pisati Josipu Boguskom te ću ga zamoliti za neka razjašnjenja glede njegovog laboratorija. O odgovoru ovisi, s čime ću se odsada baviti

Marija Josipu 18. ožujka 1894.:

...Moj je život tako jednoličan i u biti tako malo zanimljiv, da Ti zbilja ne mogu pružiti kakovih potankosti. Ipak me ta jednoličnost ništa ne smeta; tek nečega mi je uvijek žao — da su dani tako kratki i da tako brzo prolaze. Nikada ne vidimo ono što smo već svršili, nego uvijek tek ono što je još pred nama. Kad ne bismo ljubili svoj rad, vrlo bismo lako očajavali...

Željela bih, da se prihvatiš disertacije i načiniš doktorat... Čini mi se, da neće nitko od nas imati lagodan život. Ništa zato, biti moramo ustrajni i ne smijemo izgubiti vjere u sebe. Mora se vjerovati, da je čovjek za nešto nadaren i to mora postići, stajalo to koliko mu drago. Možda će biti u trenutku, kada se najmanje nadamo, još sve dobro.

Kakav Božji dar je taj Aleksandrovićev štipendij! Zagrižljivom škrtošću kuša se Marija sa svojih šest stotina franaka čim dulje uzdržati na površini i čim dulje ostati u raju predavaonica i laboratorija. Sa istom zagrižljivom škrtošću će nekoliko godina kasnije uštedjeti od svoje prve zaslužbe šest stotina franaka — »Društvo za podizanje nacionalne industrije« naručit će kod nje neku tehničku raspravu— te ih poslati tajniku Aleksandrovićeve ustanove. Taj će se moći načuditi! Ta, otkada postoji ova ustanova, još se nije dogodilo, da bi bivši stipendist povratio iznos što ga je bio primio.

Marija je primila štipendij kao znak povjerenja, kao časni dug. Njezina nepopustljiva narav predbacila bi joj nepoštenje, kad bi ma i za časak dalje, nego je to neophodno potrebno, zadržala novac koji bi mogao postati uže spasa kojoj drugoj siromašnoj djevojci.

Kadgod čitam majčinu kratku poljsku pjesmu o toj dobi života te se sjetim još svega onoga, što mi je s osmijehom i šaljivim opaskama katkada pripovjedala, pa ove uspomene još upotpunim sa fotografijom, koja joj je bila najmilija, a predstavljala je študenticu oštrog pogleda i odlučne brade, onda osjećam, da su joj te mučne godine bile milije od svih ostalih u njezinom životu.

Ah, kako stroga ljeta študentica živi,
dok drugi mladi ljudi zabave si traže
što sila neka uvijek obnavlja ih sama.
No iako je ona daleko od svijeta,
presretna je ipak u toj samoći —
jer nalazi ovdje u ćeliji svojoj oganj
koji širi srce . . .
A blaženo to vrijeme tako brzo bježi!
I gle već napušta zemlju znanja,
stupa na sive ceste života
u borbi za kruh . . .
. . . i kako će se često pun gorčine njezin duh
navraćati amo pod krov kutića toga
koji ostade mio njenome srcu,
jer odiše radinošću tihom
i ostavljenim svijetom uspomena . . .

Dakako da je Marija kasnije upoznala i druge radosti. Ipak i u satima najveće nježnosti, pa i u satima časti i slave nije bila vječna študentica nikada tako zadovoljna sa sobom, možemo reći, tako ponosna na sebe, kao što u bijedi i u ognju napona sviju sila. Na svoje siromaštvo je ponosna. Ponosna, jer neovisno živi u stranom gradu. Kad uveče radi u svojoj siromašnoj sobi kod petrolejske svjetiljke, pričinja joj se, da se njezina još neznatna sudbina veže s velikim životima, kojima se najviše divi, i da postaje ponizna, nepoznata drugarica velikih učenjaka prošlosti koji su, zatvoreni

u svoje slabo rasvijetljene ćelije i daleko od svoga vremena kao i ona, bodrili svoj duh, da im uz poznate već otkrije još i nove svijetove.

Da, te junačke četiri godine, makar i ne najsretnije, bijahu u njezinim očima najsavršenije i najbliže vrhuncima ljudskog poslanja, kamo se upro njen pogled. Dok je čovjek mlad i sam, te zakopan u študij, može postići maksimum života, pa da i nema »od čega živjeti«. Dvadesetšestgodišnja Poljakinja crpe iz svog oduševljenja toliku snagu, da bijede, koju trpi, pravo niti ne osjeća, da, njezin mukotrpan život štaviše pokazuje joj se u sjaju. Ljubav i materinstvo, brige udate žene i majke te kompliciranost ogromnog grada kasnije će presaditi opsjednutu u realni život. Ali u čarobnom trenutku, kada je siromašnija nego li će ikada biti, otkriva djetinju bezbrižnost. Lagodno se kreće u drugome svijetu, u onom koji će za njenu misao biti uvijek jedini pravi i jedini istinski.

Nije svaki dan blagdan, ako se nalaziš u takovim prilikama. Nepredviđena nezgoda okrene ti sve; pričini ti se, da će biti nemoguće još štogod popraviti: umornost koje ne možeš više svladavati, bolest koje ne smiješ zanemariti. A imade i drugih neugodnosti . . . Jedini par cipela, zapravo već odavna razdrapan, sada se potpuno raspao i trebat će kupiti novoga. Proračun će zbog toga biti cijele tjedne u neredu; veliki izdatak krije se stavkom za hranu i petrolej.

Zgodi se također, da se zima zavuče, što oštro osjeća taavnska soba u šestom katu. Radi hladnoće Marija više ne može spavati. Ugljena je nestalo . . . Je li moguće? Varšavska djevojka da klone pred pariškom zimom? Marija iznova zapali svijetlo. Obazire se naokolo i traži. Otvori veliki kovčeg i pokupi iz njega sve haljine, što ih imade. Obuče ih toliko, koliko ih može, zatim uđe ponovno u postelju, te se pokrije još sa ostalim i s rubljem. Još je uvijek zebe. Marija izvuče ruke, pograbi jedinu stolicu i stavi je na se povrh haljine, da bi joj barem težina dala iluziju topline.

Sada mora čekati samo još na san. Ne smije se pomaknuti, da se ne sruši građevina koju je nagradila na sebe.

Voda se u vrču međutim prekrije debelom ledenom korom.

Deseto poglavlje

PIERRE CURIE

Iz svog životnog programa Marija je brisala ljubav i brak.

U tome baš nije izvorna. Siromašno djevojče, poniženo i uvrijeđeno u svojoj prvoj ljubavi prisegne, da nikada više ne će ljubiti. Još lakše nego ostale, slavenska će studentica bez muke sa intelektualnim ambicijama odreći se svega što njezine vršnjakinje zasužnjuje i vodi ih u sreću ili nesreću. Slijedit

će jedino svoje zvanje. Žene, koje htjedoše postati velike umjetnice, od nekada prezirahu ljubav, materinstvo i normu.

Marija si je izgradila unutarnji svijet neumoljivom strogošću kojim sasvim prevladava znanost. Jedino još povezanost sa obitelji i ljubav do potlačivane domovine smiju imati u njemu svoje mjesto. A to je i sve! Osim toga nema stvari na svijetu koja bi još štogod vrijedila. Tako je barem odlučila dvadesetgodišnja samotna djevojka koja živi u Parizu i koja se na predavanjima i u laboratoriju svaki dan susreće s mladim ljudima. Opsjednuta je svojim sanjama, izmučena siromaštvom i umorna prenapornim radom. Nerada i njegovih pogibli ne poznaje. Ponos i plahost je štite. I njezina nepovjerljivost. Otkada je kod Z. ne htjedoše za snahu, uvjerena je, da se djevojke bez miraza ne smiju nadati požrtvovnosti i stalnosti kod muških. Takove teorije i gorka razmišljanja uče je cijeniti neovisnost.

Ne smijemo se ništa čuditi, da se genijalna, u teškoj životnoj borbi osamljena Poljakinja htjela čuvati znanosti na volju. Ali se moramo silno čuditi, da se za tu Poljakinju čuvao genijalni Francuz i da ju je nesvijesno čekao. Čudno je, da je upravo onog časa, kad je ona na Nowolipkama sanjarila o Sorbonni, napuštao baš tu Sorbonnu Pierre Curie koji je već učinio nekoliko značajnih otkrića te tada zapisao u svoj dnevnik ove melankolične retke:

Žena ljubi život radi života dosta više nego mi; genijalne žene su rijetke. Ako tada, tjerani od nekog tajanstvenog naloga pođemo na put, koji nas odmiče prirodi, kada usredotočimo sve svoje misli na rad koji nas udaljuje od svojih, naići ćemo uvijek na žene koje će nam se suprostaviti. Majka traži od svog djeteta prije svega ljubav, ma da bi moralo ostati glupakom. Upravo tako ljubavnica hoće imati muža za se: žrtvovati i najvećeg duha za sat ljubavi, čini joj se najprirodnija stvar na svijetu. U borbi između spolova, žena je gotovo uvijek jača. Na njezinoj je strani pravedna stvar: u ime života, u ime prirode želi nas iznova zadobiti.

Prošle su godine. Pierre Curie, odan dušom i tijelom znanosti, nije se oženio niti jednom od nevažnih ili dražesnih djevojaka koje mu križahu put. Sada mu je trideset i pet godina. Ni u koga nije zaljubljen.

Ako, igrajući se, lista po davno već napuštenom dnevniku i katkada pročita koju izblijedjelu bilješku, zaustavi mu se pogled i na četiri riječi, koje su pune žaljenja i duboke nostalgije:

... genijalne žene su rijetke.

Kad sam unišla, stajao je Pierre Curie između balkonskih vratiju. Iako je tada imao već trideset i pet godina, učinio mi se vrlo mlad. Što me na njemu najviše zadivilo, bio je bistar pogled, nekako nehajno držanje njegovog visokog tijela. S ponešto laganim i promišljenim govorom, priprostošću te svojim ozbiljnim, a mladosnim smijehom, odavao je povjerljivost. Među nama se razvio skoro prijateljski razgovor o nekim znanstvenim problemima. Bila sam sretna, jer sam saznala za njegovo mnijenje.

S tim priprostim, nedužnim riječima opisuje Marija taj prvi susret početkom godine 1894.

Kowalski, profesor fizike na sveučilištu u Fribourgu, također Poljak, nalazi se u Francuskoj na bračnom putovanju sa ženom koju Marija pozna još iz Szczuka. Boravak u Parizu upotrebi profesor i za znanstveni rad. Prisustvuje sjednicama fizikalnog društva i također predaje. Otkada je ovdje, zanima se za

Mariju. Studentica mu je povjerila svoje časovite brige: »Društvo za podizanje nacionalne industrije« naručilo je kod nje studiju o magnetskim osebinama raznih vrsti čelika. Radila je najprije u laboratoriju profesora Lippmanna. Na svojim je istraživanjima morala analizirati kovine i razvrstavati njihove uzorke, što je zahtjevalo mnogo mjesta, a u prenapunjenom laboratoriju. Marija sad ne zna, što bi i gdje da pronađe prostorije za svoje eksperimente.

»Već znadem«, rekne joj Josip Kowalski nakon kratkog razmišljanja. »Poznajem značajnog učenjaka koji radi na Ecole de Physique et de Chimie u ulici Lhomond. Možda bi imao primjerene prostorije. A svakako će vam moći savjetovati. Dođite sutra uveče k nama na čaj. Pozvat ću također tog mladog čovjeka; po imenu ga vjerojatno već poznajete: zove se Pierre Curie.«

U sobi obiteljskog svratišta, u kome boravi mladi bračni par, zbližila je te mirne večeri oboje fizičara u času porođena simpatija.

Pierre Curie imade zbog svoje ozbiljnosti i nehotične miline neki osebujni čar. Visok je. Staromodno odijelo doduše nekako visi na tijelu, no ipak mu usprkos svemu dobro pristaje. Prirodno je elegantan, a da si toga nije svijestan. Prsti su mu na rukama dugi i senzibilni. O njegovom pravilnom bradatom licu možemo reći, da je vrlo lijepo. Njegov pogled je besprimjeran: dubok, vedar i od sviju stvari udaljen.

Iako se taj čovjek drži stalno sam za se i nikada ne povisuje glas, ipak je nemoguće ne opaziti njegove izrazite razumnosti i odličnosti. U doba, kada duhovna nadmoć ne uključuje uvijek moralne vrijednote, Pierre Curie je gotovo jedinstveni primjer prave čovječnosti: duh mu nije samo jak nego i plemenit.

Naklonjenost, što je od prvoga časa osjeća spram mlade šutljive tuđinke, radi njegove jake radoznalosti, još se povećava. Ta gospojica Sklodowska je zbilja dosta čudnovato biće... Dakle, Poljakinja je i došla je iz Varšave, da bi studirala na Sorbonni? Prošle godine je bila prva u licenciatu iz fizike? Za nekoliko mjeseci će se prijaviti za licenciat iz matematike? I nabor između njenih pepeljastih očiju je odatle, što ne zna kamo bi postavila svoju aparaturu za istraživanje magnetizma u čeliku?

Općeniti se razgovor doskora ograniči na znanstveni dvogovor između Curieja i Sklodowske. Marija ispituje puna poštovanja, isto tako prima Pierrove pobude. I on pripovijeda o svojim nacrtima i opisuje pojave iz kristalografije s kojom se bavi. Kako je to neobično, misli si fizičar, govoriti sa ženom o radu što ga čovjek ljubi, rabiti u razgovoru tehničke izraze, komplicirane formule i vidjeti, da se ta mlada, dražesna žena oduševljava, da slijedi i da raspravlja čak o nekim potankostima s nepogrešivom bistrinom... Kako prijatno!

A kod toga motri njenu kosu, visoko, izbočeno čelo, ruke, što ih laboratorijske kiseline i rad u kućanstvu oštetiše. Njena milina, koja se još više ističe, jer u njoj nema nikakove koketnosti, smete ga. U pamćenju ponavlja što mu je o njoj rekao gostoprimac koji ga je pozvao na čaj: da je godine i godine radila prije no što je mogla u Pariz, da ni sada nema novaca i da živi sama u tavanskoj sobici...

»Hoćete li za uvijek ostati u Francuskoj?« pita Sklodowsku, makar ne zna, čemu takovo pitanje.

Sjenka preleti Marijinim licem. Svojim pjevajućim naglaskom odgovori:

»Jasno, da ne. Već ljetos, ako ću načiniti ispit, vraćam se u Varšavu. Vrlo bih željela na jesen opet doći u Pariz, no ne znam, bude li štogod novaca. Jednoć ću biti profesorica u Poljskoj; pokušat ću, da budem korisna. Poljaci ne smiju ostavljati svoje domovine.«

Razgovor, u koji se uplete i oboje Kowalskih, prijeđe na nasilna sredstva ruskog pritiska. Trojica emigranata osvježuju uspomene na rodnu

zemlju i izmijenjuju vijesti o domaćima i prijateljima. Osupnut, zapravo i nezadovoljan, sluša Pierre Curie Mariju, kako govori o dužnostima spram domovine.

Tako se sav predao fiziki, da ne razumije pravo, kako može ta izvanredno nadarena djevojka posvetiti ma i jednu samo misao nečemu što nije znanost i kako je moguće, da bi njena zadaća bila upotrebiti svoje moći u boju s carizmom.

Želio bi se još sastati s njome.

Tko je Pierre Curie?

Genijalni francuski učenjak, kod kuće gotovo nepoznat, a u inozemstvu među stručnim kolegama već vrlo cijenjen.

Rodio se u Parizu dne 15. svibnja 1859. kao drugi sin liječnika doktora*) Eugèna Curieja koji je i sam bio sin liječnika. Obitelj potiče iz Alzaške te je protestantske vjere. Rod Curie je nekada bio malograđanski, no kasnije se iz koljena u koljeno sve više intelektualizirao. Makar da si je Pierrov otac morao praktičnim liječništvom služiti kruh, bio je i vatreni učenjak. Bio je muzejski preparator i pisac djela o cijepljenju protiv sušice.

I oba njegova sina, Jacques i Pierre već su se od rane mladosti zanimali za znanosti. Sanljiv i slobodoljubiv Pierre nije se mogao prilagoditi disciplini i sistematskom gimnazijskom radu. Nikada nije bio redoviti učenik kakove škole. Kad je dr. Curie uvidio, da njegov svojevrsni sin ne će moći biti blještavi školarac, podučavao ga je najprije sam, a kasnije ga je povjerio nekom znamenitom profesoru.

---

*) Naslovom »doktor« nazivaju u Francuskoj samo liječnike. Kod neliječnika se akademski naslov nikada ne upotrebljava. Francuzi u međusobnom općenju obično ne rabe titule, nego se naprosto nagovaraju sa gospodin ili gospođa te prezimenom.

Slobodouman uzgoj bio je na mjestu: Pierre Curie je sa šesnaestom godinom abiturient, sa osamnaestom je načinio licenciat. Sa devetnaestom je imenovan na prirodoznanstvenoj fakulteti preparatorom kod profesora Dessainsa. Na tom mjestu ostaje pet godina. S bratom Jacquesom, koji je također preparator na Sorbonni, posvećuje se znanstvenom radu. Mladi fizičari doskora najave, da su otkrili nov, značajan fenomen — piezoelektričnost. Njihov eksperimentalni rad prouzrokuje također, da izume novu, vrlo upotrebljivu napravu: piezoelektrični kremenjak s kojim se mjere i male električne količine.

Obojica žale, kad se moraju godine 1883. rastati. Jacques je imenovan profesorom u Montpellieru, Pierre pak postane voditeljem laboratorija na gradskoj školi za fiziku i kemiju u Parizu. Iako ga praktičan rad sa učenicima vrlo zaposluje, nastavlja on svoja teoretska istraživanja o fizici kristala. Uspjeh toga rada je stavak o simetriji koji postade osnovom moderne znanosti.

Kad se opet počeo baviti eksperimentalnom fizikom, izumi i sastavi izvanredno osjetljivu vagu — Curiejevu vagu — zatim istražuje pojave magnetizma i dođe do otkrića jednog od osnovnih zakona — do Curiejevog zakona.

Kao nagradu za trud, koji je okrunilo toliko uspjeha, i za brigu, koju posvećuje svojoj tridesetorici učenika, francuska mu država dade godine 1894. — dakle, nakon petnaest godina rada — mjesečnu plaću od tri stotine franaka, otprilike toliko, koliko zasluži kvalificirani tvornički radnik.

A kada dođe u Pariz najslavniji engleski učejak lord Kelvin, nije mu dosta, da sluša predavanja Pierra Curieja u Fizikalnom društvu, ne, taj znameniti starac piše mladom fizičaru pisma, slavi njegov rad i želi se s njime sastajati. Lord Kelvin Pierru Curie, u kolovozu 1893.:

Dragi gospodine Curie,

jako sam Vam zahvalan za aparat koji mi omogućuje tako praktično motrenje piezoelektrike, tog divnog otkrića, što ga učiniste sa svojim bratom.

Za »Philosophical Magazine« sam napisao nekoliko bilježaka, gdje sam također utvrdio, da su Vaša djela nastala vremenski pred mojima...

3. listopada 1893.:

Dragi gospodine Curie,
nadam se, da ću već sutra uveče biti u Parizu. Zahvalan bih Vam bio, ako bi mi javili, kada bih vas smio u ovome tjednu posjetiti u Vašem laboratoriju...

Sigurno se ugledni učenjak ne malo čudio, kada je kod tih svojih posjeta i za dugih sati raspravljanja spoznao, da Pierre Curie kod znanstvenog rada nema niti pomoćnika, a niti prikladnih prostorija, da izgubi najviše svog vremena za slabo plaćeni rad i da u Parizju gotovo nitko i ne pozna ime fizičara kojega on, lord Kelvin, cijeni kao majstora.

★

A Pierre Curie nije samo znameniti fizičar. On je i čovjek koji prijateljima, kad mu savjetuju, da se pobrine za neko unosnije mjesto, ovako odgovara:

Rekoše mi, da će jedan od profesora vjerojatno napustiti službu i neka u tom slučaju kandidiram za njegovo mjesto. Čini mi se, da je gadna rabota biti kandidat, a nisam ni vičan takvom poslu koji prije svega demoralizira. Žao mi je, što sam te stvari spomenuo. Držim, da ne može niti jedna stvar biti duhu tako štetna kao bavljenje ovakovim poslovima.

Kad ga htjede ravnatelj predložiti za odlikovanje (»palmes academiques«!), otkloni s riječima:

Gospodine ravnatelju,

gospodin Muzet mi je rekao, da me ponovno namjeravate predložiti za odlikovanje.

Molim Vas, da toga ne činite. Ako uspijete sa svojim prijedlogom, prisilili biste me, da odbijem odlikovanje, jer sam tvrdo odlučio, da neću nikada primiti bilo kakvoga odlikovanja. Vjerujem, da ćete mi uštedjeti odbijanje koje bi me pred ljudima donekle i osmiješilo.

Ako ste htjeli pokazati zanimanje za me, postigli ste tu namjeru već na podatniji način, kada ste mi pružili mogućnost nesmetanog rada zbog čega ću Vam biti uvijek zahvalan...

I pisac je — to znači, mogao bi biti! Čovjek s tako svojevrsnim odgojem imade izvoran, elegantan i jak slog:

»Etourdir de grelots l' esprit qui veut penser.«)*

Da na svaki dašak ne poniknem glavom, slabić, kakov jesam, moralo bi oko mene biti sve nepokretno ili pak bih morao biti kao čegrtaljka, što zuji, da bih tako zbog gibanja bio nepristupačan vanjskim uplivima.

Ako sam na tome, da se zavrtim, da poletim oko svoje osi, upravo ništa me ne može — kakova riječ ili vijest, kakov časopis ili posjet — u tome spriječiti i prisiliti me na rakov put te mi možda dapače ugrabiti za uvijek čas, kada bih se zbog svog brzog okretanja usprkos svemu, što me okružuje, mogao potpunoma koncentrirati. Ide se za tim, da jedemo, pijemo, spavamo, ljenčarimo, ljubimo, to znači, da

---

*) Victor Hugo: Le Roi s'amuse.

smo u doticaju sa svim najslađim stvarima života, ali im ne podlegnemo. Ide se za tim, da se ničemu ne odreknemo, a da naše k prirodi usmjerene misli, kojima smo se zavjetovali, usprkos tome prevladavaju i nastavljaju svoj hladnokrvni put kroz naš mozak. Ide se za tim, da učinimo iz života san, a iz sna život.

Umjetnička je njegova osjećajnost, mašta, malodušnost, tjeskoba... U svoj dnevnik godine 1881. zabilježio je:

Kako će jednoć biti sa mnom?... Tek rijetko si sav pripadam; dio mojega bivstva obično miruje. Čini mi se, da postaje moj iz dana u dan neokretnijim. Prije sam se prepuštao znanstvenom ili bilo kakovom vrludanju, danas se predmeta jedva još lagano dotičem, ne usrkavamo ih u sebe. I tako je još beskrajno mnogo stvari preda mnom!

Bijedni razume, jesi li doista preslabašan, da gospodariš tijelom? I vi, moje misli, vi ste malo vrijedne, kad ne možete prodrmati siromašnog duha! Ponos i častohleplje, barem vas dvoje bi mogli dati poticaj: ili vam je draži takav život? Mašti bih još najprije dosudio, da će me izvući iz kolotečine. Možda će pokazati put mojemu razumu, možda će ga privući k sebi. Ali se vrlo bojim, da je i ona već mrtva...

Marija je podjarmila pjesnika i fizičara. S nježnom tvrdokornošću pokušava joj se približiti. Susreo ju je još dva ili tri puta na sjednicama Fizikalnog društva, kada je slušala izvještaje učenjaka o novijim istraživanjima. Zatim joj je poklonio »posebni otisak« svoje zadnje rasprave: »O simetričnosti kod fizikalnih pojava. O simetričnosti električnog i magnetskog polja« i na prvoj strani napisao posvetu »Gospojici Sklodowskoj iz poštovanja i prijateljstva poklanja autor P. Curie«. Vidio ju je također još u laboratoriju profesora Lippmanna, kada je bila sagnuta nad aparatima šuteći.

Zamolio ju je, bi li je smio posjetiti. Marija mu je dala svoj naslov: 11, Rue des Feuillantines. Primila ga je u svojoj sobici; doduše prijateljski, no suzdržljivo. Pierru se grčilo srce nad tolikim siromaštvom, ipak je negdje duboko u svojoj unutrašnjosti uživao nježnu skladnost osobe s okolicom. Nikada mu se nije pričinila u ponošenim haljinama Marija ljepšom nego li u toj gotovo praznoj sobi. Njenom mladom vatrenom licu, na kome se poznaše tragovi asketskog života, bila je ova gola soba najsavršeniji okvir.

Prođe nekoliko mjeseci. Prijateljstvo postaje sve iskrenije; u istoj mjeri kako raste obojestrano poštovanje, divljenje i povjerenje, raste također srdačnost. Pierre Curie je već zarobljenik prepametne i odviše bistrovidne Poljakinje. Sluša je, drži se njenih savjeta. Pod njenim uplivom pobjeđuje svoju bezbrižnost; usavrši svoje rasprave o magnetizmu i učini odličnu disertaciju.

Marija si umišlja, da je još uvijek slobodna. Ništa ne pokazuje, da bi bila spremna odgovoriti na zadnje pitanje što se ga učenjak boji postaviti.

Možda se već po deseti puta sastaše u Marijinoj sobi. Vrijeme je krasno: predvečerje lipanjskog dana. Na stolu leže matematički udžbenici — ispit je pred vratima — a pokraj njih stoji čaša s bijelim tratinčicama što ih nabraše na šetnji. Marija nalijeva čaj.

Fizičar je upravo opširno govorio o nekom radu kojim se bavi. Nato će bez prelaza:

»Htio bih, da upoznate moje roditelje. Živimo u maloj kućici u Sceauxu. Prekrasni su...«

Zatim joj opiše oca, visokog i vrlo živahnog starčića, plavih, živih očiju; pametan je, kolerik koji odmah plane, a neizmjerno dobar — i majku, koja je radi bolesti doduše nepokretna, no odlična doma-

ćica, srčana i vesela. Zatim joj govori o svojoj čudnovatoj mladosti i o besciljnom lutanju s bratom Jacquesom po šumama.

Marija ga začuđeno sluša. Kolika sličnost i tajanstvena suglasnost života! Samo neke sitnice bi trebalo zamijeniti: premjestiti kućicu u Sceauxu u bilo koju varšavsku ulicu i imala bi umjesto obitelji Curie obitelj Sklodowski. Ako ne izuzmemo vjere (slobodomislilac dr. Curie svojih sinova nije dao krstiti), vladalo je u obim isto ozbiljno i pošteno raspoloženje: isto čašćenje kulture, ista ljubav do znanosti, ista uzajamnost među roditeljima i djecom, isti smisao za prirodu.

Marija se otapa. Nasmijana pripovijeda o veselim praznicima na poljskoj zemlji — zemlji koju će opet vrlo brzo vidjeti.

»No u listopadu se vraćate? Obećajte mi, da ćete se vratiti! Ako ostanete u Poljskoj, nećete moći nastaviti studij. Sada više nemate prava odreći se znanosti!«

Iza ovih riječi beznačajne zabrinutosti sakriva se tjeskobna bojazan. Marija znade, da je htio sa stavkom: »Sada više nemate prava odreći se znanosti«, reći zapravo ovo: »Nikada me više ne smijete ostaviti«.

Dugi trenutak šutnje. Nato se Marija zagleda u Pierra i rekne još uvijek nekako oklijevajući:

»Vjerojatno imadete pravo. Htjela bih doći natrag«.

★

Pierre je više puta započimao govor o budućnosti. Pa i zaprosio ju je, ali bez uspjeha. Udati se za Francuza, za uvijek se odijeliti od obitelji, napustiti nacionalni rad, ostaviti misao na Poljsku, sve je to gospojici Sklodowskoj bilo kao strašno izdajstvo. Ne može! Ne smije! Ispite je odlično načinila, sad opet

mora u Varšavu, barem preko ljeta, ako ne za uvijek. Sjela je na vlak, a da nije zabezeknutom mladom učenjaku ništa obećala. Prijateljstvo, koje mu pruža, njega ne zadovoljava.

U mislima je prati. Htio bi je slijediti u Švicarsku, kamo se otputila na nekoliko tjedana s ocem, koji je došao pred nju, ili pak u Poljsku na koju je ljubomoran. Ali ne može...

Ovaj se puta iz daljine bori za svoju stvar. Gdjegod će Marija ljetos boraviti kroz praznike, dobivat će nezgrapnim i nekako djetinjim rukopisom pisana pisma koja će je uvjeravati, pozivati i opominjati, da Pierre Curie još uvijek čeka.

Prekrasna pisma.

Pierre Curie Mariji Sklodowskoj 10. kolovoza 1894.:

Ništa me nije moglo toliko razveseliti kao novosti o Vašem životu. Svijest, da dva mjeseca neću o Vama niti čuti, bila mi je vrlo neprijatna; time želim reći, koliko sam zadovoljan što ste se javili.

Nadam se da ćete se naužiti svježega zraka i vratiti se u listopadu. Ja po svoj prilici neću otputovati; ostajem u pokrajini gdje proboravim sve dane kod otvorenog prozora ili na vrtu.

Obećali smo si, da ćemo ostati velikim prijateljima (je li, da je tako?). Samo se nemojte predomisliti! Tä nisu obećanja koja vežu, nego nešto što je izvan naše volje. Ipak bi bilo prekrasno, tako krasno, da se u ostvarenje bojim i povjerovati, ako bi jedan kraj drugoga iživljavali naše sanje: naš narodni san i naš san čovječanstva, naš san znanosti.

Od svih tih sanja po mome mišljenju opravdane su tek posljednje. Time želim kazati, da nam nije dana moć mijenjati društvovni red; jer kad bi nam bila dana, ne bismo znali što da učinimo s njo-

me i usmjerujući svoje djelovanje u bilo koji smjer, ne bismo znali, da li možda ne uzrokujemo više štete od koristi, da li možda ne ometamo neki nužni razvoj. Naprotiv se pak možemo u znanosti truditi, da nešto postignemo; tu je tlo tvrđe i svako otkriće je dobitak, bilo ono ma i najsitnije.

Vidite, sve je u tako tjesnoj vezi ... To stoji, da ostajemo veliki prijatelji, ali ako ćete nakon jedne godine ostaviti Francusku, bit će prijateljstvo između dvoje ljudi, što se više neće sresti, ipak odveć platonsko. Zar dakle nije bolje, ako ostanemo zajedno? Znam, da o toj stvari nećete govoriti, pa je prema tome više neću spominjati — a nisam Vas ni vrijedan, ni u jednome pogledu ...

Htio sam Vas moliti dopuštenje, da bih Vas slučajno mogao sresti u Fribourgu. Ali ostajete ondje, kako izgleda, samo jedan dan, a taj će biti, dakako, posvećen našim prijateljima Kowalskim.

Odani Vam

P. Curie

Sretan bih bio, ako se budete još koji puta javili te mi obećali, da se u listopadu vraćate. Ako naslovite pisma izravno na Sceaux, imat ću ih prije u rukama: Pierre Curie, 13, Rue des Sablons, Sceaux (Seine).

Pierre Curie Mariji Sklodowskoj 14. kolovoza 1894.:

Nisam se mogao odlučiti na put; cijeli sam dan razmišljao, a naposljetku zaključih, ostati kod kuće. Kada sam čitao Vaše pismo, moj prvi utisak bio je takov, da bi Vam bilo draže, ako ne dođem; drugi pak, da ste ipak bili vrlo ljubezni, kad mi htjedoste omogućiti, da proboravim tri dana u Vašem društvu. Tada sam bio već na tome, da otputujem. Onda sam se ovog proganjanja — koje je zapravo protiv Vaše volje — ponešto stidio, a konačno me zadržala kod kuće svijest, da moja nazočnost ne bi bila mila Vašemu ocu i da bi mu pokvarila veselje nad Vašom prisutnosti.

Sada, kad je već prekasno, žao mi je, što nisam došao. Zar ne bi tri zajednički proboravljena dana produbila naše prijateljstvo i dala nam snage prkositi zaboravi u mjesecima rastanka?

Jeste li fatalistkinja? Da li se sjećate Mi-Carême?) Iznenada sam Vas u gužvi izgubio. Činilo mi se, da bi s time mogli biti prekinuti naši prijateljski odnosi, ma da si toga niti jedan nije želio. Nisam fatalist. Možda je to posljedica naših značajeva. U odlučnom ću času uvijek oklijevati.*

Doduše, to je samo Vama u korist, jer zbilja ne znam, kako sam si mogao utuviti u glavu, da morate ostati u Francuskoj, napustiti domovinu i svoje, kada Vam u zamjenu za žrtvu ne mogu pružiti ništa dobroga.

Mislim, da ste nešto preuzetni, kada tvrdite, da ste potpunoma slobodni. Svi smo više ili manje robovi svojih nagnuća, sužnjevi predrasuda onih, koji su nam blizu, a povrh toga se moramo preživljati i biti kotačić u stroju.

Najneprijatnije su koncesije predrasudama naše okolice: tih će koncesija biti mnogo ili pak nešto manje, u koliko si budemo svijestni svojih moći i slabosti. Ako bude koncesija premalo, satrt će nas. Ako ih bude previše, malo smo vrijedni i sami sebi ćemo se zgaditi. Kako sam se jako udaljio od načela što sam ih imao prije deset godina; držao sam tada, da treba u svemu pretjeravati i ni u čemu popustiti svojoj okolici. Pretjeravati kako u slabom,

---

*) Mi-Carême je u Francuskoj blagdan koji pada u treći četvrtak korizmenog vremena.

9 *Marija Sklodowska*

tako u dobrom. Onda sam nosio poput sviju radnika plave košulje i t. d. . . .

Po svemu tome vidite, da sam već vrlo star i također dosta oslabio.

Želim Vam mnogo zabave.

Vaš odani

P. Curie

Pierre Curie Mariji Sklodowskoj 7. rujna 1894.:

Lako ćete odgonetnuti, da me je Vaše pismo uznemirilo. Odlučno Vam savjetujem, da se u listopadu povratite u Pariz. Jako bi me boljelo, kad biste ove godine ostali kod kuće; nipošto pak ne mislitie, da me prijateljsko samoljublje nuka na taj savjet. Uvjeren sam tek, da bi ovdje lakše radili i vršili korisniju zadaću.

. . . Što bi si mislili o čovjeku, koji bi htio glavom srušiti zid iz tesanog kamena? Može biti ta nakana porođena iz ne znam kako plemenitih nagona, stvarno će biti smiješna i bedasta. Mnijenja sam, da nekoja pitanja zahtijevaju općenita riješenja, da ih danas samo djelomično ne možemo riješiti i da možemo učiniti mnogo zla, ako krenemo krivim putem. Upravo tako mislim, da pravda nije od ovoga svijeta i da će pobijediti najjači, odnosno najekonomičniji red. Da živi čovjek koji je radom sasvim iscrpen, svejedno u siromaštvu, to je pojava koja vapi u nebo, ali zbog toga ne će biti odstranjena.

A vjerojatno će biti odstranjena zato, jer je čovjek do neke mjere stroj i jer je gospodarski korisno, ako svaki stroj radi samo toliko koliko može i ako ga ne preopterećuješ.

Vaše pojmovanje samoljublja začuđuje; kad mi je bilo dvadeset godina, zadesila me teška nesreća; izgubio sam u strašnim okolnostima prijateljicu iz mladih godina koju sam vrlo volio — nemam srčanosti pripovijedati Vam o tome . . . Nato sam dane i noći živio u nekoj fiksnoj ideji, mučio se i osjećao pri tome kao neku nasladu. Dobronamjerno sam se zavjetovao duhovnom životu i odlučio se zanimati samo još za stvari, a potpuno zanemariti ljude i sebe. Kasnije sam se više puta pitao, da li nije bilo ovo odricanje života gola samoprevara s kojom sam na svirep način htio zadobiti pravicu da zaboravim.

Da li u Vašoj državi pregledavaju pisma? Vrlo je vjerojatno, da jest. Zato će u buduće biti pametnije, ako napustimo sva raspravljanja, koja bi vlast, iako su sasvim akademska, ipak mogla krivo tumačiti i prouzročiti Vam zbog njih neugodnosti.

Ako želite, možete mi pisati na 13. Rue des Sablons.

Vaš odani prijatelj

Pierre Curie

Pierre Curie Mariji Sklodowskoj 17. rujna 1894.:

Vaše pismo me je uznemirilo. Govorilo mi je o Vašoj smetenosti i neodlučnosti. A pismo iz Varšave opet me je umirilo, jer osjećam, da Vam se povratio unutrašnji mir. Vaša slika mi se jako sviđa. Dobro pogodiste, da ste mi je poslali. Najsrdačnije se zahvaljujem za nju.

Dakle ćete se ipak povratiti u Pariz, vrlo me veseli. Živo želim, da postanemo bar nerazdruživi prijatelji, a Vi ne?

Kad biste bili Francuskinja, ne bi Vam bilo teško dobiti profesorsko mjesto na gimnaziji ili pak u kakvoj ženskoj preparandiji. Da li bi Vam se takovo zvanje sviđalo?

Vaš odani prijatelj

P. Curie

Pokazao sam bratu Vašu sliku. Da li sam učinio pravo? Sviđate mu se. Nadodao je: »Izgleda vrlo odlučna, gotovo tvrdoglava«.

Listopad. Pierru se od sreće širi srce. Marija je obećanje održala i vratila se. Možete je naći na Sorbonni, na predavanjima ili pak u laboratoriju profesora Lippmanna. Ljetos — svoje zadnje godine u Francuskoj, kako sama misli, ne stanuje više u Latinskoj četvrti. Bronja joj je odstupila sobu kraj ordinacijskog kabineta u kući 39, Rue de Châtaudun. Kako su Dluski još uvijek stanovali u La Villette, a Bronja je bila samo kroz dan u ordinaciji, to je Manja mogla mirno raditi.

U tom mračnom i nekako žalosnom stanu ponovi Pierre svoje nježno udvaranje. Tvrdoglav je baš kao Marija, samo na svoj način. Vodi ga ista ona vjera kao i njegovu kasniju ženu, tek što je njegova još više zahtjevna i isključiva. Znanost mu je jedini cilj. Pa i njegovo doživljavanje ljubavi je neobično, gotovo nevjerojatno; jer u tom se doživljavanju susreće naklonjenost srca s nekom bivstvenom težnjom duha.

Tog učenog čovjeka vodi k Mariji strast kao i najviša potreba.

Spreman bi bio žrtvovati sve, što ljudi zovu srećom, da bi postigao onu sreću koju samo on poznaje.

Postavio je Mariji predlog koji je dosta neobičan, a ipak sasvim u skladu s njegovom prirodom, iako je na oko sličan lukavom približavanju. Ako ga već Marija ne može ljubiti, da li bi onda možda pristala na neko drugo, sasvim prijateljsko rješenje: radili bi u zajedničkom vrtnom stanu u ulici Mouffetard (stan bi se mogao razdijeliti u dvije samostalne polovice)?

Kada nešto moramo imati, spremni smo platiti svaku cijenu: što, kad bi pošao on,

Pierre Curie, s njom u Poljsku? Da li bi se onda udala za njega? Najprije bi podučavao francuski, a zatim bi prema mogućnostima zajednički znanstveno radili...

Pred nekadanjom učiteljicom, koju je obitelj poljskih seljačkih plemića nekoć prezirala, stajao je taj jedinstveni čovjek kao skromni prosac.

Marija povjeri Bronji svoju neodlučnost, pripovjedi joj, da je Pierre spreman iseliti se. Do takove žrtve nema nikakvoga prava. A taj dokaz njegove ljubavi jako je uznemiri.

Kad Pierre sazna, da je Marija kod Dluskih govorila o njegovim nakanama, pokuša još i od ove strane. Najprije sasvim predobi Bronju, a zatim pozove obe sestre na očev dom u Sceaux. Tu Pierrova majka s dirljivom ustrajnošću moli Bronju, neka utječe na svoju mlađu sestru. »Na cijelome svijetu nema boljega čovjeka«, ponavlja. »Neka vaša sestra ne oklijeva. Sretnija će biti s njime nego li bilo s kime!«

Tek će se poslije deset mjeseci tvrdokorna Poljakinja sprijazniti s mišlju na brak. Kao prava slavenska intelektualka Marija imade punu glavu teorija o životu i dužnostima. Nekoje odtih su lijepe i plemenite, druge samo .djetinjaste. Prije svega pak nisu niti prve niti druge — Pierre je to već dugo znao — ono što Mariju uzdiže iznad poprečnosti. Učeni Pierre baš ne cijeni visoko ona čuvstva što ih Marija dijeli s nekoliko tisuća izobraženih Poljakinja. Ono, što ga privlači i fascinira, to je njezina potpuna predanost radu, genij, koji je uznemiruje, te njezina srčanost i njezina plemenitost.. Ta dražesna djevojka imade značaj i nadarenost velikog muža.

Načela? I sam je dugo godina živio po načelima, a život mu je dokazao njihovu besmislenost. I on je bio odlučio, da se nikada neće oženiti. Doduše, nema Poljske, koju bi morao braniti, ali je uvijek bio uvjeren, da je brak nezdruživ sa životom, koji se posvetio znanosti. Tragični završetak vruće mladenačke ljubavi pretvorio ga je u pustinjaka i udaljio ga od

žena. Nikada više nije htio ljubiti. Spasonosno načelo, ta očuvalo ga je pred svakidanjom vezom i prištedjelo za susret sa izvanrednom ženom, sa ženom koja je bila »stvorena za nj«, s njom, Marijom! Valjda neće biti tako lud, da bi zbog nekog načela odbacio mogućnost velike sreće i predivne suradnje.

Sve to pomalo dokazuje gospojici Sklodowskoj. S takovim i još nježnijim riječima, sa svojim budnim pokroviteljstvom i sa neodoljivim čarom svoje svakodnevne osobne nazočnosti promijeni polako Pierre Curie od ljudi udaljenu samotarku u ljudsko biće.

★

14. srpnja 1895. pošalje Josip, Marijin brat ljubeznu privolu obitelji Sklodowski:

...Pošto si sada zaručnica gospodina Curieja, neka Ti najprije izreknem svoje najiskrenije želje, da bi našla uz njega svu onu sreću i veselje, što ga po mom osjećanju i osjećanju sviju, koji poznaju Tvoje nada sve dobro srce i Tvoj značaj, zaslužuješ.

Držim, da činiš pravo, ako slijediš svoje srce i ne postoji pravednik koji bi ti to mogao predbaciti. jer Te poznam, uvjeren sam, da ćeš ostati uvijek svom dušom Poljakinja i da u svome srcu nikada nećeš prestati biti članom naše obitelji. I mi Te nikada nećemo prestati ljubiti i smatrati Te našom.

Sto puta mi je draže da ostaneš u Parizu sretna i zadovoljna nego da Te gledam u domovini kao žrtvu, za uvijek satrtu Tvojim prerigoroznim pojmovanjem dužnosti. Morat ćemo nastojati, da se budemo uza sve to češće vidjeli.

...Tisuću Te puta ljubim, draga moja Manjo, i još Ti jedanputa želim sreće, veselja, uspjeha. Izruči svom zaručniku moje najsrdačnije pozdrave. Reci mu, da ga s veseljem primam kao budućeg člana naše obitelji i da već sada uživa moje iskreno prijateljstvo i svu moju simpatiju. Nadam se, da će i on naći u svom srcu za me prijateljstvo i poštovanje.

U iskrenoj ljubavi Tvoj brat
Josip

Nekoliko dana kasnije piše Marija prijateljici Kaži te joj javlja svoju važnu odluku:

Kada ćeš primiti ovo pismo, Tvoja će Marija već nositi drugo ime. Vjenčat ću se s mužem o kojem sam Ti lani u Varšavi pripovijedala. Žalostim se, jer ću za uvijek ostati u Francuskoj, a ne ide drugačije. Sudbina je htjela, da smo se sasvim navezali jedan na drugoga i da ne podnosimo misli na rastanak.

Nisam Ti prije pisala, jer je sve došlo vrlo nenadano. Jednu godinu sam oklijevala, jer nisam znala, kako da se odlučim. Nato sam se sprijaznila s mišlju, da ostanem ovdje. Moj je novi naslov:

Madame Curie, Ecole de Physique et de Chimie, 42, Rue Lhomond.

Tako ću se odsada prezivati. Moj muž je na toj školi profesor. Na godinu će me pratiti u Poljsku, kako bi upoznao i moju domovinu. Tom prilikom neću zaboraviti predstaviti ga svojoj maloj dragoj posestrimi s molbom, da bi ga i ona uzljubila.

28. srpnja Marija se zadnji puta probudi u stanu na Rue de Châtaudun. Vrijeme je prekrasno. Djevojčino lice je vrlo lijepo. Na njem je nešto, što mu podaje poseban sjaj, čega nisu študijski drugovi nikada vidjeli. Danas će postati gospojica Sklodowska gospođom Curie.

Počešlja si svoju bujnu kosu, obuče svadbenu haljinu, dar stare majke Kazimira Dluskog koja se međutim preselila k sinu. »Imadem jedino

haljinu koju nosim svaki dan«, rekla joj je Marija. »Ako mi zbilja želite jednu darovati, voljela bih, da bi bila tamna i praktična, kako bih je kasnije mogla ponositi kod rada«. Pod Bronjinim vodstvom je na to švelja sašila tamni kostum i k tome svijetloplavu prugastu bluzu, koja je čini još mlađom i još ljepšom.

Mariji je po volji, što neće njeno vjenčanje biti ni u čemu slično drugim svadbama. Bit će bez bijelih haljina, bez zlatnih prstena, bez svatova. Niti crkvenih obreda neće biti. Pierre je slobodomislilac, a i Marija već dugo nije bila u crkvi. Niti notar neće biti potreban, jer nemaju ništa na svijetu — ništa osim dviju novih blještavih dvokolica, bratićevog vjenčanog dara na kojima će u ljetnim praznicima upoznavati pokrajinu.

Da, lijepo će biti to vjenčanje, jer kod njega neće biti bezbrižnosti, niti radoznalosti, niti zavisti. U općinskom uredu gradića Sceaux i u vrtu kuće u Rue des Sablons bit će uz Pierrove roditelje jedino još Bronja i Kazimir, nekoliko vrlo dobrih prijatelja sa sveučilišta i profesor Sklodowski sa Helom. Njih dvoje prispješe iz Varšave.

Pierre je došao sam po Mariju. Voze se na kolodvor, da ih vlak poveze u Sceaux gdje ih čekaju roditelji. Sunce žeže na »imperialku«, kada se omnibus uspinje po bulvaru Saint-Michel. Sa ovog svog svečanosnog voza promatraju poznatu okolicu.

Kad se dovezu do Sorbonne, pred ulazom prirodoznanstvenog fakulteta Marija se tjesnije stisne uz druga i potraži njegov mirni i jasni pogled.

Jedanaesto poglavlje

MLADI BRAK

Slikovitost prvih dana zajedničkog života... Voze se na svojim čuvenim dvokolicama po cestama Ile de France. S remenjem su privezali nešto odjeće i dvije duge pelerine što ih nabaviše zbog kišnog ljeta. Hrane se s kruhom, sirom i voćem. Jedu, kada se odmaraju na mahovini šumskih proplanaka. Prenoćuju na slijepu sreću po nepoznatim gostionicama, gdje ih posluže vrućom gustom juhom i sobom kojoj su zidovi

presvučeni papirnatim tapetama. Svijeća po njima riše zabavne sjene. Tako ostaju posve sami u prividnoj tišini seoske noći.

Kad si zažele pobliže ogledati šumu ili kakove pećine, sađu s dvokolica i pođu pješke. Pierre jako ljubi pokrajinu; sigurno godi njegovom geniju i njegovom razmišljanju dugo tiho hodanje u jednakomjernom ritmu. Vani, na vrtu ne bi mogao mirno sjedjeti. Niti ne zna kako se ljenčari. Isto tako ne mari za obične šetnje s već određenim ciljem. Za vrijeme pak pogotovo nema nikakovog smisla: zašto bi dan bio prikladniji za izlete nego noć? Zašto bi bili za našu prehranu određeni nepromjenjivi satovi? Već se u ranoj mladosti naučio nenadano zaputiti na put; nikada se nije pitao, da li je zora ili polumrak i nikada nije znao, da li će se vratiti za tri dana ili za jedan sat. Na to svoje i bratovo skitarenje navezuje on najljepše uspomene:

Oh kako sam krasno doba proživljavao u onoj ugodnoj samoći, gdje sam zaboravljao na tisuću nesnosnih stvari koje su me mučile u Parizu... Ne, nije mi žao noći što sam ih probdio u gori, ni dana što su mi samo tako minuli. Kad bih imao vremena, vrlo bih rado pripovijedao o svom tadanjem sanjarenju. Rado bih također opisao dražesnu dolinu, prepunu daha mirisnog cvijeća i krasni rosnato-svježi krš, kroz koji je tekla rijeka Brèvre, zatim vilinski grad s kolonadama hmelja i sve pećinaste bregove, što se crnili od vrijesa i gdje je bilo čovjeku tako prekrasno. Da, uvijek ću se sa zahvalnošću sjećati planina La Minière! Taj mi je kut od sviju, što sam ih vidio, najdraži, tamo sam bio najsretniji. Često sam pod večer odlazio po dolini uzbrdo i vraćao se s punom glavom misli...

»Svadbena skitarenja« godine 1895. bila su još slađa, tà, poljepšavala i uveličavala ih je ljubav. S nekoliko franaka za sobe po seoskim krčmama

i sa hiljadama pritisaka na pedale zadobi mladi bračni par za svih tih začaranih dana i noći pravo na raskoš samoće u dvoje.

Danas spremiše dvokolice kod seljaka, ostaviše glavnu cestu i pođoše na slijepo nekom stazom. Sa sobom imadu tek nešto voća i kompas. Dugim koracima stupa Pierre pred Marijom koja baš ništa ne zaostaje. Da bi lakše hodala, prkoseći konvencionalnosti, podvila si suknju. Gologlava je i obučena u bijelu, još dosta lijepu i svježe opranu bluzu. Obula je velike cipele i opasala se doduše praktičnim, no ipak nelijepim kožnatim pojasom, koji sakriva u svojim džepovima nož, novac i sat...

Pierre glasno razglaba neko teško poglavlje iz kristalografije i niti se ne osvrće na svoju ženu. Dobro zna, da ga sluša i da će sve, što bude odgovorila, biti pametno, korisno i izvorno. I ona se bavi velikim nacrtima. Prijavila bi se na konkurzni ispit za profesora i skoro je uvjerena, da bi joj Schutzenberger, ravnatelj na Ecole de Physique, dozvolio za njezine pokuse upotrebu laboratorija u kojemu radi Pierre. Onda bi bili uvijek zajedno! Nikada se ne će rastati!

Par prispije kroz šikaru do obale nekog ribnjaka koji je obrasao trskom. S djetinjim veseljem pretraži Pierre floru i faunu tog mirnog mora. Odlično poznaje sve te vodenjake, vilin-konjice i velike šturke.... Međutim, dok se mlada žena ispruži po travi, upotrebi spretni Pierre trupac i riskira nedobrovoljnu kupelj, kako bi se domogao žutih perunika i blijedog lopoča.

Marija leži nepomična, drijemljiva i gleda lagane oblačiće na nebu. Kad osjeti na svom dlanu nešto vlažno, hladno i poviče. To je drhtava zelena žabica koju je Pierre oprezno položio na njezin dlan. Nije je mislio prestrašiti: za nj je intimnost sa žabama posve prirodna stvar.

»Pierre ... Gledaj, Pierre!« protestira Marija još uvijek u strahu.

Fizičar je uvrijeđen.

»Ti ne trpiš žaba?«

»Da, ali ne na svojim rukama...«

»To je velika pogrješka«, odgovori joj ravnodušno. »Vrlo je zabavno promatrati žabu... Otvori lagano ruku!... Gledaj, kako je dražesna!«

Kad joj oduzme životinjicu, Marija se olakšano nasmjehne. Nato stavi žabu na rub ribnjaka i vrati joj slobodu. Već mu je bilo odviše odmora, zato pođe novom stazom. I Marija se podigla i sada ga slijedi ukrašena prirodnim nakitom lopoča i perunika.

Opet ga preuzme misao na rad. Šuma i nebo, žabe i ribnjak, sve je u času zaboravljeno. Misao mu se bavi još jedino sa ogromnim poteškoćama znanstvenog istraživanja, sa divnom i tajanstvenom tvorevinom kristala. Potanko joj opisuje napravu koju će sastaviti za neki novi pokus. I iznova sluša Marijin vjerni glas, njezina jasna pitanja i promišljene odgovore.

U tim danima sreće nastade jedna od najljepših veza što je ikada združila muža sa ženom. Dva srca kucaju u istom ritmu, dva tijela postadoše jedno, dvije genijalne glave priučiše se na zajednički rad. Marija ne bi mogla postati ženom nikome do li ovom plemenitom fizičaru, a Pierre se nikada ne bi mogao oženiti s drugom nego li sa ovom plavokosom, nježnom i živahnom Poljakinjom, koja može biti u isto vrijeme djetinjasta i uzvišena, drug i družica, ljubavnica i učenjakinja.

★

Čudesno lijepo ljeto! Sredinom kolovoza bračni se par naselio na posjedu blizu Chantilly-a. To mirno bivalište pronašla je i za više mjeseci unajmila Bronja. Tu nađu Pierre i Marija staru gospođu Dlusku, Kazimira, Bronju s kćerkom Helenom (koju su zvali »Lu«) i profesora Sklodowskog s Helom, oni si produljiše boravak u Francuskoj. Poetična kuća usred šume, koju oživljavahu fazani i zečevi i kojoj je tlo bilo pokriveno lišćem đurđica, imala je svoj posebni čar. K tome još dodajmo čas prijateljstva, što je zbližilo dvije rase i tri roda...

Pierre Curie je potpunoma osvojio obitelj svoje žene. S tastom vodi znanstvene razgovore, a s malom trogodišnjom Lu, dražesnom, prpošnom i veselom miljenicom sviju sasvim se ozbiljno razgovara. Kadikad ih posjete također dr. Curie i žena. Tada stave na veliki stol još dva jedaća pribora, a živahan razgovor polazi od kemije k medicini, od odgojnih k socijalnim i općim pitanjima Francuske i Poljske.

Pierre nema baš ništa od one instinktivne nepovjerljivosti s kojom primaju često naši sunarodnjaci strance. I njega su Dluski i Sklodowski očarali. Da pruži ženi još jedan dokaz svoje ljubavi, obaveže se, da će naučiti poljski, taj najteži i, jer je zemlja podjarmljena, također najnepotrebniji evropski jezik. Marija se doduše usprotivi, a razveseljena je zbog ove dirljive pozornosti.

U Chautilly-u se »popoljačio« Pierre. A kada se u rujnu presele u Sceaux, na Mariji je red, da se »pofrancuzi«: Ništa ne prigovara. Uzljubila je svekra i svekrvu, njihova simpatija olakšat će joj život u tuđini, kad se otac i Hela vrate u Varšavu. Stare nije Pierrova ženidba sa siromašnom tuđinkom, što je živjela u tavanskoj sobi Latinske četvrti, niti uznemirila, a još manje iznenadila. Odmah su joj se u prvi čas divili. Nije bio samo čar »slavenske žene« koji je na njih tako jako djelovao. Omamio ih je također muški razum študentice i njezin značaj.

Jedino iznenađenje, što ga Marija u toj okolici doživje, jest otkriće političke gorljivosti svog svekra i njegovih prijatelja. Curie je pristaša ideja iz godine 1848. i dobar je prijatelj radikalnog političara Brissona koji je vrlo borbenog duha. Marija, koja je izrasla s jedne strane u borbi protiv tuđinskih zatirača, a s druge strane u mirnoj predanosti određenom socijal-

nom idealu, spoznaje sada i strančarske borbe u kojima se iživljavaju Francuzi. Mora slušati duge prepirke i tumačenje isto tako borbenih kao i velikodušnih ideja. Kada joj je dosta, pobjegne k mužu koji kod političkih razgovora šuti i prepušta se svojim sanjama. Kad žele nedjeljni gosti potegnuti i Pierra u prijateljsku prepirku, izazvanu kakovim dnevnim događajem, ovaj im se izmakne s kakvim slabim opravdanjem:

»Šteta sila, da se uznemirim!«

Marija će kasnije zabilježiti:

Pierre Curie nije imao smisla za aktivno posizanje u politiku. Radi odgoja i vlastitog čustvovanja bio je, doduše, pristaša demokratskih i socijalističkih ideja, ipak se nije nikada podredio kakvoj strančarskoj doktrini. Kako u privatnom, tako i u javnom životu on je bio protiv upotrebe sile.

Dreyfusova afera bit će jedna od rijetkih prilika, kada će i Pierre Curie odbaciti svoju nepristupačnost i posegnuti u politički boj. Pa i tada mu djelovanje neće voditi strančarski duh nego prirodna svijest, da se mora zauzeti za stvar progonjenog i nedužnog čovjeka. Borit će se kao svaki poštenjak protiv krivice koju mrzi.

S prozora stana u Rue de la Glacière, kamo se bračni par u listopadu uselio, lijep je pogled na drveće povelikog vrta. To je jedina privlačnost doma koji je inače bez svake udobnosti.

Ni Pierre ni Marija nisu sobice ničime ukrasili. Odbiše štoviše i pokućtvo što ga je ponudio dr. Curie. Svaki divan, svaki naslonjač bio bi opet predmet s kojega bi trebalo ujutro brisati prašinu i temeljito ga isprašiti u dane velikog čišćenja. A Marija toga ne može, a ni nema vremena za to. A i šta će im divan ili naslonjač, kad su odlučili, da neće primati posjete niti priređivati sastanke. Zanovijetala, koji se neće prestrašiti četvrtog kata i koji će doći smetati bračni par u njihovom brlogu, za uvijek će odbiti gola radna soba s policama za knjige i sa stolom iz mekanog drveta. Marijina je stolica na jednome kraju stola, a Pierrova na drugom. Na stolu leže fizičke rasprave, stoji petrolejska svjetiljka, a u vazi je kitica cvijeća. To je sve.

Pierre poznaje samo jedan cilj: živjeti za znanost kraj ljubljene žene koja se i sama predala tome idealu. A Marijin je život težak, jer su se pridružile mukama znanstvenog rada još i priproste dužnosti žene koje ipak zamaraju. Sada više ne može zanemarivati praktičnog života kako je to radila za vrijeme študija na Sorbonni. Zato je također prva stvar, što si ju je nabavila poslije praznika, crna računska bilježnica sa zlatnim natpisom: Izdaci.

Pierre Curie imade na školi pet stotina franaka mjesečnih dohodaka. Dok Marija ne dobije s diplomom, za koju se sprema, pravo na podučavanje, bit će tih pet stotina franaka jedini novac, s kojim raspolažu.

To bi još išlo, jer s tim novcem mogu skromni ljudi i pristojno živjeti — a Marija se naučila štedjeti! — ali je poteškoća u tome, kako posvršavati u dvadeset i četiri sata ogroman svakodnevni posao. Najviše vremena proboravi Marija u školskom laboratoriju gdje joj doista odstupiše nešto mjesta. Laboratorij je njezina sreća! Ali kod kuće, u Rue de la Glacière, treba pospremiti sobu, očistiti parkete. Isto tako mora biti muževa odjeća u redu, a i jelo da bude ukusno. Sve bez sluškinje...

Zato Marija ustaje vrlo rano, polazi na trg i uveče, kada se vraća s mužem kući, zaustavlja se još u mljekarnici ili kod trgovca mješovitom robom. Gdje su vremena, kada gospojica Sklodowska nije imala niti pojma, što sve spada u juhu! Za gospođu Curie je kuhinja pitanje časti! Kad se odlučila na brak, potajice se učila kuhanja kod Bronje i stare gospođe Dluski. Naučila je ispeći kokoš i ispržiti krumpirove nareske. Sada

marljivo kuha zdravu hranu Pierru koji je i onako utjelovljeno praštanje i tako rastresen, da ništa ne zna o poteškoćama, s kojima se mora boriti.

Mariju bodri neko djetinje samoljublje. Kakovo bi bilo poniženje za nju, kad bi je njezina francuska svekrva pri pogledu na neuspjelu palačinku kada upitala, što se zapravo uče mlade varšavske djevojke! Uvijek iznova pregledava svoju kuharsku knjigu, te u nju zapisuje savjesno i sa znanstvenom sitničavošću svoje misli o uspjelim ili neuspjelim kuharskim pokusima.

Izmišlja jela koja ne traže posebne pozornosti, koja se »kuhaju sama«, dok je međutim Marija u školi. Ipak je i kuhanje isto tako teški i tajanstveni posao kao kemija! Kako neka zapriječi, da se ne slijepe makaroni? Da li da pristavi govedinu u hladnoj ili vrućoj vodi? Koliko dugo mora grah kipjeti u loncu, da je kuhan? Rumenih obraza stoji kod štednjaka i milo uzdiše. Kako je bilo sve jednostavnije onda, kad se hranila s kruhom, namazanim maslacem, s čajem, s rotkvicom i trešnjama!

A polako njeno znanje u domaćinstvu ipak raste. Plinski štednjak, koji je nekoliko puta prigorio pečenku, sada znade kakova mu je dužnost. Prije nego Marija pođe od kuće, namjesti plamen s fizičkom točnošću, kao u nekoj brizi još jednoć baci pogled na lonce, koje je povjerila vatri, zatim zaključa vrata i pohiti niz stepenice, da dostigne muža s kojim dolazi u isto vrijeme u školu.

Nakon četvrt sata sagibat će se nad drugim retortama i sa istom brižnom kretnjom namještat će visinu plamena na plinskom grijalu.

Osam sati študija i dva do tri sata rada u kućanstvu: to još uvijek nije dosta. Kad su uveče upisani dnevni izdaci — Izdaci gospodinovi, Izdaci gospođe, — sjedne Marija na gornji kraj stola i udube se

u ispitni materijal. A s onu stranu svjetiljke pozorno se sagiblje nad stol Pierre i sastavlja nastavnu osnovu fizike za svoj rad na školi. Marija osjeti često duboki pogled svoga muža; tada i sama podigne oči, da prihvati poslanicu ljubavi i divljenja. Smiješak se pojavi na obrazima obojice što se ljube. Prozori njihovog stana rasvijetljeni su do dva ili tri izjutra. U radnoj sobi s dvije stolice čuje se sve do tada tiho šuštanje pera kako klizi i listova koje okreću.

Marija Josipu Sklodowskom 23. studenoga 1895.:

...Kod nas je sve u redu: zdravi smo i dobro nam je. Polagano si uređujem stan, i to u takvom slogu, da mi neće prouzrokovati brige i zadavati posebne muke zbog uzdržavanja, kada nemam prave pomoći u kućanstvu. K meni dolazi tek na jedan sat dnevno žena koja mi opere suđe i posvršava teže poslove. Kuham i spremam sama.

Skoro svaki drugi dan idemo u posjet k Pierrovim roditeljima u Sceaux. Rad nam s time ne zaostaje, jer u prvome katu imademo dvije sobe sa svim potrebnim tako, da smo tamo kao kod kuće pa se možemo posvetiti poglavljima koja ne iziskuju eksperimenata.

Ako je lijepo, vozimo se u Sceaux dvokolicama; na vlak idemo samo, ako lije kao iz kabla.

Moji »lukrativni« poslovi još su uvijek u zraku. Nadam se, da ću ove godine dobiti neki posao koji ću moći izraditi u laboratoriju. Napola znanstvena, napola industrijska stvar, a koja mi se više sviđa od podučavanja.

Marija Josipu Sklodowskom 18. ožujka 1896.:

Naš je život još uvijek jednak, bez promjene. Osim Dluskih i Pierrovih roditelja ne vidimo nikoga. Tek rijetko polazimo kazalište, a i inače si ne pri-

uštimo nikakve zabave. O Uskrsu ćemo si možda dopustiti nešto praznika i nekuda otputovati.

Žao mi je da neću moći prisustvovati Helinom vjenčanju. Kad ne bi bilo nikoga od naših u Varšavi, vjerojatno bih usprkos tome smogla novaca za put. A na sreću Hela nije zapuštena. Zato se moram odreći tog velikog veselja, tä ne bih si ga mogla priuštiti bez promišljanja.

Već je nekoliko tjedana kod nas jako toplo. Sva polja su se zazelenila. U Sceauxu smo još u veljači brali ljubice, a sada ih je tako mnogo. Na pariškim ulicama dobije se cvijeća za posve malo novaca tako, da imademo kod kuće uvijek po nekoliko kitica.

Marija Josipu i njegovoj ženi 17. srpnja 1896.:

Dragi moji, tako bih rado došla ove godine kući i zagrlila vas! Na žalost ne smijem na to niti pomisliti, nešto zbog novaca, a nešto i radi vremena. Profesorski ispit, koji sada radim, može mi se zavući i do sredine kolovoza . . .

Na ispitu za srednjoškolske profesore bila je Marija najbolja. Šuteći, s kretnjom zaštite i ponosa Pierre je zagrlio svoju Poljakinju. Zagrljeni došli su do svog stana. Odmah napuniše kotače dvokolica i torbe. Nakaniše se u Auvergnu; poučno putovanje.

Kako rasiplje naš bračni par svoje duševne i tjelesne sile! Čak u praznicima prekomjerno troše energiju.

Na jedan sunčani dan, zapisat će kasnije Marija, *ostala nam je svijetla uspomena. Tada smo poslije dugog i napornog uspona, koracali po svježem zelenilu aubraških livada i udisali čisti zrak visoravni. Drugu takvu živu uspomenu sačuvasmo na onu večer, kada smo već pod mrak okasnili u klancu*

kod Truyèra i začuli na naše osobito veselje melodiju neke narodne popjevke što je dolazila iz čamca, koji je plovio niz vodu, i lagano se gubila u daljini. Kako se preračunasmo u određivanju postaja, prispjeli smo do prenoćišta, kad se već danilo. Putem smo naletjeli na kola s plašljivim konjima koji se prestrašiše naših dvokolica. Morali smo zato preko obrađenih polja. Nato smo dospjeli na visoravan, koja se kupala u fantastičnoj mjesečini i gdje su nas iza otvorenih ograda promatrale krave sa svojim velikim, ozbiljnim i mirnim očima . . .

Druga godina u braku. Od prve se razlikuje samo po slabijem Marijinom zdravlju — posljedici trudnoće. Gospođa Curie si je željela to dijete, a ljuti je osjećaj slabosti koji joj ne dozvoljava, da bez znakova umornosti stoji pred aparatima i proučava magnetizam kovina.

Marija Kaži 2. ožujka 1877.:

Draga Kažo, sa čestitkama za rođen-dan sam dosta zakasnila, a bila sam zadnje vrijeme vrlo slaba tako, da nisam imala energije i dovoljno jasnih misli, a to je oboje potrebno za pisanje.

Dobit ću dijete i ta nada se već sada okrutno javlja. Već dva mjeseca i više, prouzrokuje mi nesvjesticu, bez prestanka, od jutra do večera. Jako sam umorna i oslabljena, nesposobna za rad i duševno neraspoložena.

Moje me stanje stavlja u još veću nepriliku, jer je i svekrva ozbiljno bolesna . . .

Marija Josipu Sklodowskom 31. ožujka 1897.:

. . . Ništa novoga. Bolesna sam cijelo vrijeme, ma da izgledam dobro i nisam omršavila. Majka mog muža još je uvijek bolesna i jako smo potišteni, jer

je njezina bolest neizlječiva (rak na prsima). Silno se bojim, da ne bi bolest došla do svoje kritične točke upravo kada i moja trudnoća. Kad bi se to dogodilo, imao bi moj Pierre teške dane pred sobom.

U srpnju 1897. se prvi puta rastanu muž i žena koji dvije godine gotovo niti jednog sata ne bijahu jedan bez drugoga. Profesor Sklodowski odlučio je proboraviti ljeto u Francuskoj. S kćerkom se naselio u Port-Blancu. Tamo će bdjeti nad njome, dok im se neće priključiti Pierre koji je zadržan u Parizu.

Pierre Mariji u srpnju 1897.:

Moja mala, draga, iznad svega ljubljena, primio sam danas Tvoje pismo i vrlo sam sretan. Ovdje nema ništa novoga, ako izuzmem, da mi silno manjkaš — s Tobom je pobjegla i moja duša...

Ti su reci s puno truda napisani poljski, na tom teškom jeziku kome je htio fizičar izmamiti najmilije riječi. Marija mu odgovara također na poljskom jeziku. Stavci su skoro djetinji, kako bi bili razumljivi početniku.

Dragi mužu, vrijeme je lijepo, sunce peče, vruće je. Bez Tebe sam žalosna, uskoro dođi, čekam od jutra do večera, a ne vidim Te, da dolaziš. Osjećam se dobro, radim koliko mogu, ipak je Poincaréova knjiga teža nego sam očekivala. O nekojim stvarima moram još s Tobom govoriti i moramo zajednički obraditi poglavlja koja mi zadaju muke.

Slijedeća pisma piše Pierre opet francuski. U brzini opisuje u njima svoj život i rad pri završetku školske godine. S najvećom ozbiljnošću govori o povojima, kaputićima i košuljicama za novorođenče:

Danas sam Ti poštom poslao zamotak. U njemu ćeš naći dva kaputića iz trikota što ih je poslala,

ako se ne varam, gospođa P. Najmanje su veličine koja odgovara rastezljivosti trikota, a platnene se moraju načiniti nešto šire. Moraš, dakle, imati kaputiće u dvije veličine.

I iznenada nađe teške i rijetke riječi za izpovijed svoje ljubavi:

...Mislim na svoju dragu, koja mi ispunjava život, i htio bih imati neku novu sposobnost. Kad mi se duh kao sada usredotoči isključivo na Tebe, pričini mi se, da bih Te morao ugledati pred sobom i slijediti Tvoje poslove, a Ti da bi morala osjetiti, da sam tog časa sav u Tebi — no ne uspijeva mi ugledati tu sliku.

Početkom kolovoza požuri se Pierre u Port-Blanc. Da li će ga dirnuti Marijino stanje — u osmome je mjesecu — te će u miru proboraviti pokraj nje svoje praznike? Ni najmanje! S neozbiljnošću bedaka — ili bolje učenjaka — otputi se dvokolicama u Brest. Pojedine su etape baš tako duge kao i inače. Marija tvrdi, da ne osjeća nikakove umornosti, a Pierre joj prerado vjeruje. Imade nekakov neodređeni osjećaj, da je ona nadnaravno biće, koje nije podvrgnuto prirodnim zakonima.

Ipak morade tijelo mlade žene ovaj puta moliti milosti. Marija je nažalost prisiljena prekinuti putovanje i povratiti se u Pariz gdje 12. rujna rodi kćerku Irenu, lijepo dijete, kasnijeg nosioca Nobelove nagrade. Dr. Curie nadzire porod. Stisnutih zubi te bez i najmanjeg krika podnosi Marija sve bolove.

Djetetov porod nije pobudio osobite pozornosti i nije bio ni skup. 12. rujna zapisala je u knjigu izdataka: »Izvanredni izdaci«: Šampanjac 3 franka, brzojavi 1 fr. 10. U rubrici »Bolesti«: lijekovi i bolničarka 71 fr. 50. Da

bi dala oduška svom nezadovoljstvu, što su se mjesečni troškovi obitelji Curie — 430 fr. 40 — s gornjim iznosima povećali. Marija je brojku 430 fr. dva puta debelo podcrtala.

Mariji ne dođe niti na misao, da bi se morala odlučiti ili za obitelj ili za znanost. Živjeti želi ljubavi, materinstvu i znanju te nikoga kod toga ne prikratiti. Uz jaku ljubav i volju to joj uspije.

Marija ocu 10. studenog 1897.:

Svoju malu Irenu još uvijek dojim, a već smo se ozbiljno pobojali, da ću dojenje morati napustiti. U tri tjedna djetetova se težina iznenada smanjila. Izgledala je slaba, mlohava i bez života. Nekoliko dana je bolja. Ako će se pravilno debljati, dojit ću je još sama. Ako ne, uzet ću dojilju, makar bi me to žalostilo, a bilo bi i dosta skupo. Ni za što na svijetu ne bih htjela kočiti djetetov razvoj.

Vrijeme je još uvijek vrlo lijepo, toplo i sunčano. Svaki dan idem s Irenom u šetnju. Kada ja ne dospijem ide sluškinja. Kupam je u malom čabru za pranje.

Radi energične liječnikove zabrane, morade Marija uskoro napustiti dojenje svoje kćerke. No svaki je dan ujutro, o podne, uveče i po noći previja, kupa i oblači. Dojilja se šeće s djetetom po perivoju Montsouris, dok je međutim mlada majka zaposlena sa aparatima i s redakcijom rasprave o magnetizmu koja će izići u Izvještajima društva za pospješivanje narodne industrije.

Iste godine, u razdoblju od tri mjeseca, Marija je dala svijetu prvo dijete i rezultate prvih istraživanja . . .

Imade trenutaka, kad izgleda, da ne će izdržati tih životnih akrobacija. Otkako je bila trudna, nije sasvim zdrava. Kazimir Dluski i dr. Vauthier, kućni liječnik obitelji Curie, misle, da joj je bolesna lijeva strana plućiju. Budući nasljedno opterećenje — Marijina je majka umrla od sušice — nije isključeno, savjetuju joj višemjesečno liječenje u sanatoriju. Tvrdoglavka ih sluša rastreseno i otvoreno izjavi, da im se neće pokoriti.

Imade dosta drugih briga! Laboratorij, muž, dom, kćerka . . . . Irenin plač, kad dobiva zubiće, gripa, manja nezgoda, to su stvari, koje često narušavaju mir i uzrokuju obojici noći nespavanja, pune tihe bojazni. Katkada spopane Mariju i u školi neshvatljiv strah, pa pobjegne u perivoj Montsouris. Što kad bi dojilja izgubila svoje dojenče? Ne . . . Već izdaleka ugleda ženu i kolica, u kojima može naslutiti nešto bijeloga.

U svom je svekru našla dragocjenu potporu. Dr. Curie, kome je nekoliko dana nakon Ireninog rođenja umrla žena, s nježnom se ljubavlju priljubio maloj unučici. Bdije nad njome, kad ona pokušava svoje prve korake na vrtu kuće u Rue des Sablons. Kada se Pierre i Marija preseliše iz Rue de la Glacière u skromni paviljon na bulvaru Kellermann, preseli se k njima i starac. Postat će Irenin odgojitelj i njezin najbolji prijatelj.

Kakov životni put od onog jutra u studenom godine 1891., kada je na sjevernom kolodvoru izišla iz vagona trećeg razreda Poljakinja, obložena zamotima svake vrste! . . . Marija Sklodowska je međutim upoznala fiziku, kemiju i štaviše ženski život. Svladala je lake, a i teške zapreke i nije pri tome niti trenutak samo pomislila, kako je izvanredne žilavosti i srčanosti bilo za to potrebno.

Borbe i pobjede izmijenile su je i tjelesno te su joj dale nov izraz. Teško je gledati bez ganuća sliku gospođe Curie, kada joj je bilo nešto iznad trideset godina. Mlado, jedro i dosta čvrsto djevojče postalo je bestjelesno biće. I nehotice bi rekli: »Kako očarljiva, osobita, lijepa žena!« Ali se pred tim visokim čelom i prodirnim pogledom nećemo usuditi progovoriti.

Gospođa Curie ide na sastanak sa slavom, pa se učinila lijepom.

Dvanaesto poglavlje

OTKRIĆE RADIJA

Mlada udata žena vodi kućanstvo, njeguje malo dijete, pristavlja pladnje na oganj... a u bijedno opremljenom laboratoriju škole za fiziku otkriva učenjakinja najznačajniji pronalazak savremene znanosti.

Dva licenciata, ispit za srednjoškolsku službu, rasprava o magnetizmu prekaljenog

čelika, to je bilanca Marijinog rada, kada se, još uvijek ne baš zdrava, povrati poslije poroda koncem godine 1897. k studiju.

Slijedeći cilj, kao posljedica logičnog razvoja njene karijere, jest doktorat. Tada nekoliko tjedana oklijeva. Potražiti si mora materijal koji će biti dosta plodan i izvoran. Kad traži temu za doktorsku tezu, još se jedanput ogleda po najnovijim fizičkim djelima.

Kod toga joj je važno Pierrovo mišljenje. On je glavar laboratorija i tako reći njezin nadstojnik. Osim toga je on i fizičar s većim iskustvima od njezinih i stariji je od nje. Pričinja joj se, da je kraj muža ponešto slična naučnici.

A presudni upliv na izbor predmeta moramo ipak priznati njezinom značaju i njezinom sakrivenom bivstvu. Već od rane mladosti opažamo kod nje želju za naukom i smionost istraživača. Jedino taj instinkt gonio ju je nekoć, da otkrije Pariz i Sorbonnu, prognao ju je iz udobnog stana Dluskih u zapuštenu sobu u Latinskoj četvrti. Na svojim šumskim šetnjama polazi još uvijek negaženim i pogibeljnim tragom.

Slična je putniku, koji se sprema na daleki put pa sagnut nad zemljovidom opazi u nekoj tuđoj zemlji ime, koje mu razdraži fantaziju, i zaključi da mora tamo i nikamo drugamo. Kada Marija lista po zadnjim izvještajima o fizičkim eksperimentima, zaustavi se kod rasprava francuskog fizičara Henrija Becquerela što ih je objavio prošle godine. Marija i Pierre već su ih poznali. Sada ih ona nanovo čita i studira s prirođenom joj pažljivošću.

Nakon što je Roentgen otkrio zrake X, Henri Poincaré se pitao, da li zbog upliva svijetla ne izbacuju slične zrake također fluorescentna tijela. Na isto pitanje upozoren, Henri Becquerel je istražio soli rijetke kovine — urana. No umjesto očekivanih pojava naišao je on na nešto drugo, neočekivano, nerazumljivo, što onome nije baš nimalo sličilo: uranove su soli izbacivale same od sebe neke nepoznate zrake, a da na njih nije uplivala svijetlost. Ako staviš kakov uranov spoj na fotografsku ploču, omotanu crnim papirom, taj spoj će djelovati na nju i kroz papir. I upravo tako kao što razelektriziraju zrake X elektroskop — razelektriziraju ga i uranove zrake, nakon što su zrak oko sebe učinile električno provodnim.

Henri Becquerel se uvjerio, da ta svojstva nisu u nikakovoj vezi s prethodnim osvjetljivanjem i da su ostala još i onda, kada je uranov spoj ostavio dulje vremena u tami. S time je otkrio pojavu koju će Marija Curie jednoć okrstiti imenom: radioaktivnost. Ipak je bio izvor tog izbacivanja zraka zagonetka.

Becquerelove zrake živo su zanimale oboje Curieja. Otkuda bi dolazila energija, doduše zbilja minimalna, koja se u obliku zraka izbacuje iz uranovih spojeva? Kakova svojstva imadu te zrake? Područje, koje je trebalo istražiti, tema za doktoratsku zadaću! Predmet je Mariju toliko više privlačio, jer je bio još sasvim neobrađen. Becquerelove rasprave bile su tek pred kratko vrijeme objavljene i u evropskim laboratorijima, koliko je to mogla ustanoviti, dosada se još nitko nije produbio u studij uranovih zraka. Kao ishodište i kao cjelokupnu literaturu upotrebit će Becquerelov izvještaj Akademiji znanosti iz godine 1896. Zanimljiva zadaća: prodrijeti u nepoznato i neiztraženo područje!

Sada je trebalo samo još pronaći mjesto gdje bi Marija mogla eksperimentirati — a tu već započinju poteškoće. Iako je Pierre bio već ponovno kod ravnatelja škole za fiziku, uspjeh nije sasvim zadovoljavao: Marija smije slobodno upotrebljavati stakleni atelier u prizemlju zgrade. No prostorija je prenatrpana i vlažna od pare, a ujedno je skladište i strojara.

Tehnička oprema je vrlo manjkava, a udobnosti nema baš nikakove.

Mlada žena ne izgubi srčanosti. Iako nema uvedenog električnog postrojenja, pa i inače još ničega, što bi bilo uvjet za prirodoslovni rad, ipak joj i u tom brlogu uspije staviti aparate u djelovanje.

A to nije lak posao! Precizne sprave imadu dva neprijatelja u zasjedi: vlagu i nejednaku temperaturu. »Klima« u ovoj maloj radionici nije neugodna samo za osjetljive elektrometre, nego je opasna i za Marijino zdravlje... Ali to nije važno! Ako je ipak previše zebe, osvećuje se nad zimom s time, da u radnu knjigu zabilježi dnevnu temperaturu. Tako zapiše 6. veljače 1898. među formule i brojke: »T e r m o m e t a r 6^{0} 25«.

Šest stupnjeva je doista premalo! Da bi dala oduška svom negodavanju, pripisala je još deset malih uskličnika.

Prva briga doktorantice posvećena je mjerenju ionizacijske sposobnosti uranovih zraka, to znači njihove sposobnosti učiniti zrak električno provodnim i razelektrizirati elektroskop. Odličnu metodu mjerenja, što je upotrebljava — metodu koja će biti ključ do njenih eksperimentalnih uspjeha — pronađoše nekoć, studirajući drugačije pojave, dva njoj dobro poznata fizičara Pierre i Jacques Curie. Naprava, kojom se Marija služi, sastoji se iz »ionizacijske ćelije«, Curiejevog elektrometra i piezoelektričnog kremenjaka.

Prvi uspjeh višetjednog rada bio je zaključak, da je jakost tih izvanrednih zraka razmjerna s količinom urana u istraženim primjercima i da na to izbacivanje, koje se može točno izmjeriti, nema upliva niti vrst kemijskog spoja, u kojem se trenutno nalazi uran, a niti vanjske okolnosti kao što su svijetlost i temperatura.

Ti rezultati kod lajika doduše ne pobuđuju naročite pozornosti, a za učenjaka su oni izvanredno zanimljivi. U fizici se često dogodi, da se može

već nakon kraćih istraživanja neraspoloživa pojava dovesti u sklad s već poznatim zakonima i zato se učenjak neće više baviti s njome. A u našem slučaju tomu nije tako! Koliko se više produbljuje Marija u bivstvo uranovih zraka, toliko više joj izgledaju neobični, toliko više joj je nepoznata njihova bit. Ničemu dosada poznatomu nisu slični. Na njih ništa ne može uplivati. Makar je njihova jakost slaba, imadu izvanredne »osebine«.

Razbijajući si s pojavom glavu i u želji, da što prije utvrdi istinu o njoj, ubrza Marija svoj rad i već ubrzo može tvrditi, da mora neshvatljivo izbacivanje biti svojstvo atoma. Postavi se novo pitanje: istina, da su tu pojavu opažali dosada samo kod urana, ipak s time još nije rečeno, da bi uran bio jedino kemijsko počelo koje joj je uzrokom. Zašto ne bi imale i druge tvari takovih sposobnosti? Moguće, da su bile zrake samo slučajno najprije otkrivene kod urana s kojim su zato u demonstracijama fizičara ostale uzročno povezane. Potražimo ih, dakle, još i drugdje!

Rečeno, učinjeno! Marija skine s dnevnog reda studij urana te se posveti istraživanju svih poznatih kemijskih počela. Na potvrdu svoje tvrdnje ne treba dugo čekati. Spojevi nekog drugog počela, torija izbacuju također sami po sebi zrake koje su slične uranovim i imadu podjednaku jakost. Mlada žena pravilno je zaključivala: pojava nije nikako vezana na uran, pa će zato biti potrebno dati joj ime kojim će se od njega razlikovati. Gospođa Curie predlaže za nj naziv: radioaktivnost, a počela, kod kojih se to izžarivanje javlja kao kod urana ili torija, zvat će se radioaktivna počela.

Mariju radioaktivnost tako jako zanima, da je traži uvijek po istoj metodi kod najrazličitijih tvari. Radoznalost, divno žensko svojstvo, a ujedno i najveća odlika učenjaka, Mariji je dana u najvećoj mjeri. A svoje pokuse ne radi samo sa priprostim spojevima, solima i oksidima, već je u času zahvati želja, uzimati iz školske mineraloške zbirke i na slijepu sreću, za

zabavu, raditi s rudama pokuse koji zbog elektrometra, što ga pri tom upotrebljava, sliče carinskom pregledavanju. Pierre udovolji toj želji te zajedno izaberu nekoliko žilavih, krhkih i tvrdih komada koje Marija svom silom želi prokušati.

Marijina ideja je jednostavna kao što su uopće sve genijalne zamisli jednostavne. Stotine i stotine istraživača na ovom bi prvom stupnju, do kojega se Marija dokopala, zaostalo mjesecima, a možda i godinama. Kad bi bili istražili sva već poznata kemijska počela i otkrili kao Marija izžarivanje torija, pitali bi se uzalud dalje, odakle ta tajanstvena radioaktivnost. I Marija se čudi i pita. No svoje iznenađenje izražava ona u obliku plodne radinosti. Vidljive mogućnosti je iscrpla: sada će se posvetiti neistraženim i nepoznatim.

Već unaprijed zna, odnosno naslućuje kakov će biti rezultat rada s rudama. Primjerci, koji ne sadržavaju niti urana niti torija, pokazat će se posve »neaktivnim«, oni pak s uranom ili torijem bit će radioaktivni.

Činjenice potvrdiše naslućivanja. Neaktivne minerale ostavi po strani, a kod ostalih mjeri njihovu radioaktivnost. Tu naiđe na pravo pozorničko iznenađenje: njihova je radioaktivnost veća nego što bismo smjeli očekivati po količini urana i torija koji se nalazi u istraženim tvarima!

»Kod eksperimentiranja mi se negdje izmakla pogrješka...« rekne si mlada žena — jer na neočekivanu pojavu uvijek je prva reakcija učenjakova sumnja.

Hladnokrvno ponavlja svoja mjerenja na istoj tvari. Deset puta, dvadeset puta, dok konačno ne bude prisiljena spoznati: količine urana i torija, koje se nalaze u rudama, nikako ne opravdavaju ustanovljene izvanredne jakosti izžaravanja.

Od kuda dolazi ta prekomjerna neobična radioaktivnost? Moguće je samo jedno obrazloženje: rude sadržavaju u malim količinama neku substancu koja je neprimjerno radioaktivnija od urana i od torija.

No koju substancu, kada je već Marija u prijašnjim pokusima eksperimentirala sa svim poznatim kemijskim počelima?

Učenjakinja odgovori na pitanje sa sigurnošću i veličanstvenom smionošću velikih duhova. Pribjegne riskantnoj hipotezi: bez sumnje sadržavaju minerali neku radioaktivnu tvar, a koja je ujedno i dosada još nepoznato kemijsko počelo — novo počelo!

Novo počelo! Očarljiva i zavodljiva slutnja... no ipak samo slutnja. To izvanredno jako radioaktivno počelo postoji dosada samo u njenoj i Pierrovoj mašti. Ali njih dvoje vjeruje u nj! S teško prikrivenim oduševljenjem otkrije se jednoć Marija čak Bronji:

»Znaš, izžarivanje, koje si nisam mogla rastumačiti, dolazi od nekog do sada nepoznatog elementa... Počelo je tu; ali ga treba naći! Baš ništa ne sumnjamo! Fizičari, kojima smo govorili o njemu, misle, da se potkrala kod eksperimentiranja kakova pogrješka pa nam savjetuju, da budemo oprezni. A ja znam, da se ne varam!«

Jedinstvene minute u jedinstvenom životu. Lajici imadu o učenjaku i njegovom otkriću romantično i pogrješno predstavljanje. Trenutka otkrića nije uvijek moguće utvrditi. Učenjakov rad je prenježan, da bi ga moglo u mučnom nastojanju kao munja iz vedra neba razsvijetliti spoznanje, da je napor ovjenčan uspjehom. Kad je Marija stajala pred svojim spravama, po svoj prilici nije osjetila opojnosti pobjede. Razdijelila se na više odlučnih i zbog velike nade grozničavih radnih dana. Ali kako je zanosan morao biti trenutak, kada je, logično razvijajući svoju misao, morala zaključivati, da je našla tragove još nepoznatog počela i kada je tajnu po-

vjerila starijoj sestri, svojoj saveznici. Makar i bez vidljivog ganuća, sestrama je tada sigurno oživjela uspomena na godine čekanja, međusobnih žrtava i mučnog studentskog života, a koji je usprkos tome bio pun sanja i vjere.

Jedva su četiri godine prošle, da je Marija pisala:

> *Čini mi se, da neće nitko od nas imati lagodan život. Ništa zato, biti moramo ustrajniji i ne smijemo izgubiti vjere u sebe. Mora se vjerovati, da je čovjek za nešto nadaren i to mora postići, stajalo to koliko mu drago.*

Marijin »za nešto« otvarao je znanosti neočekivani put.

U izvještaju Akademiji, što ga je dao profesor Lippmann i koji je bio objavljen u Izvještajima Akademije s danom 12. travnja 1898., navješćuje »Marie Sklodowska-Curie« vjerojatno opstojanje neke nove vrlo radioaktivne tvari u uranovom smolincu.

> *...Dvije uranove rudače: uranov smolinac (uranov oksid) i halkolit (bakrov uranilfosfat) dosta su aktivniji od samog urana. Ta činjenica je vrijedna pozornosti, jer vodi k slutnji, da bi se u navedenim rudačama mogao nalaziti element koji bi bio mnogo aktivniji nego uran...*

To je prvi stupanj otkrića radija.

Snagom svoje intuicije Marija je dokazala, da tvar opstoji. Ona joj je tako zapovijedala. Sada mora njezino bivanje još potvrditi. Slutnju mora pokusom dokazati i tvar izlučiti, da mogne reći: »Tu je. Vidjela sam je«.

Pierre Curie je velikim zanimanjem pratio uspješna istraživanja svoje žene. Doduše, nije joj stvarno pomagao kod rada, a davao joj je savjete i upute. Zbog velikog značenja postignutih uspjeha odluči za neko vrijeme odgoditi svoju raspravu o kristalima i pomoći svim silama Mariji, kako bi dobila novu tvar.

Tako je, dakle, kada je veličina zadaće zahtijevala sudjelovanje, podupre veliki fizičar koji je uz to njezin životni drug.

Tri godine prije ljubav je sjedinila tog izvanrednog muža i ovu izvanrednu ženu. Ljubav, a možda i potajna slutnja ili njihov nepogrješiv instinkt!

Borbene sile sada su udvostručene. U malenom i vlažnom atelieru ulice Lhomond dvije su glave i dva para ruku na radu oko traženja nepoznate tvari. Odsada će biti nemoguće dijeliti zasluge jednoga ili drugoga u radu obojice Curieja. U svibnju ili lipnju godine 1898. započinje doba njihovih zajedničkih napora koje će trajati osam godina, dok ga neće okrutno zaključiti smrtna nesreća.

Nemoguće, a i nepotrebno nam je ustanoviti, kakova je zasluga Marije kakova pak Pierra u uspjesima ovih osam godina. Ne bi im bilo pravo. Pierrova osobna genijalnost posvjedočena je djelima što ih je dovršio pred skupnim radom. Genijalnost njegove žene spoznajemo u prvom intuitivnom otkriću nove tvari, u njenom silnom zamahu. Otkriti ćemo je također već osamljenu, kada će gospođa Curie kao udovica nositi cjelokupni teret nove znanosti i kada će je od pokusa do pokusa bez malaksanja privesti do skladnog rascvata. Imademo, dakle, teških dokaza, da je bila u ovoj divnoj vezi muža i žene izmijena sebi jednakih.

Neka zadovolji ta svijest našu radoznalost i naše divljenje. Ne razdružujmo dvoje ljub-

ljenih bića što i na stranice radnih bilježnica naizmjence upisuju formule, dvoje bića što će skupa potpisivati gotovo sve svoje znanstvene publikacije... Pisat će: »Nađosmo... Opazili smo...« i tek kadikad na pritisak okolnosti, da svoje uloge podijele, upotrebljavat će ovaj dirljivi obrazac:

Nekoji minerali, koji sadržavaju uran i torij (uranov smolinac, halkolit, uranit) vrlo jako izžarivaju Becquerelove zrake. U nekoj prijašnjoj raspravi jedan je od nas dvoje upozorio, da je njihova aktivnost dapače veća nego uranova ili torijeva te je izrazio mnijenje, da će ta pojava biti posljedica neke druge vrlo aktivne tvari koja se u malim količinama nalazi u tim mineralima...

(Pierre i Marija Curie, Izvještaji Akademije od 18. travnja 1898.).

Curiejevi traže tu »vrlo aktivnu tvar« u nekom uranovom mineralu, u uranovoj smoli. Pokazalo se, da je sirova uranova smola četiri puta radioaktivnija od čistog uranovog oksida koji je u smoli. A sastav je te rudače dovoljno poznat. Količina novoga počela u njoj mora biti prilično neznatna, kad ga sve do sada uz svu pozornost učenjaka i strogost kemijskih analiza ne opaziše.

Po njihovim računima — koji su »pesimistični« kao uvijek, kada pravi fizičari zastanu između dviju mogućnosti — moglo bi biti u mineralu najviše jedan postotak novog počela. Drže, da je to malo... Kako bi bili slomljeni, kad bi znali, da nema u uranovoj smoli nepoznatog radioaktivnog počela niti u razmjeru jedan prama milijunu!

Strpljivo započnu sa istraživanjem upotrebljavajući pri tom metodu osnovanu na radioaktivnost, a koju su sami zamislili: sa običajnim analitičko-kemijskim postupkom dijele sve sastojine uranove smole i zatim mjere radioaktivnost svake posebno. Izlučujući ovako redom, opaze, da je »izvanredna« radioaktivnost sakrivena samo u nekojim sastojinama minerala. Koliko više s radom napreduju, toliko je uži krug njihovih istraživanja.

Radioaktivnost je usredotočena prije svega u dvije kemijske sastojine uranove smole. Za bračni par to znači, da imadu posla sa dva nova počela! U srpnju 1898. već mogu najaviti otkriće jedne od tih substanca.

»Ime joj moraš potražiti!« rekne tada Pierre svojoj mladoj ženi.

Bivša gospojica Sklodowska na trenutak se preda svojim mislima. Njeno je srce vodi u domovinu koju izbrisaše sa zemljovida. Sjeti se, da će o znanstvenom događaju pisati možda i u Rusiji, Njemačkoj, Austriji — kod tlačitelja — zato plaho odgovori: »Što, kad bi je nazvali polonij?«

U Izvještajima Akademije u srpnju 1898. stoji:

Držimo, da sadržava substanca, koju smo izlučili iz uranove smole, dosada još nepoznato počelo koje je po svojim analitičkim osebinama srodno bizmutu. Ako se iskaže, da ta kovina doista postoji, predlažemo, radi porijekla jednoga između nas, za nju ime polonij.

Izbor imena nam dokazuje, da Marija nije zatajila ideala svoje mladosti niti pošto je već postala Francuskinjom i fizičarkom. A za ovu tvrdnju imademo još jedan dokaz: još prije nego je bilješka za Akademiju znanosti »O novoj radioaktivnoj substanci u uranovoj smoli« tiskana u izvještajima, poslala je Marija rukopis u svoju domovinu baš onomu Josipu Boguskomu koji je vodio rad u laboratoriju Muzeja za industriju i poljodjelstvo, kada je tamo pravila svoje prve pokuse. Obavijest je bila tiskana u varšavskom mjesečniku za fotografiju »Swiatlo« skoro kada i u Parizu.

Domaći život nije se ništa promijenio. Pierre i Marija rade još više nego obično, to je sve. Kad nastupiše vrući dani, uzela si je Marija samo toliko vremena, da je na trgu kupila nekoliko košara voća koje je kao uvijek ukuhala za zimu po receptima obitelji Curie. Nato je zatvorila prozorske kapke, predala na stanici d'Orléans obadvije dvokolice i otputovala poput tisuća drugih mladih Parižanki s mužem i djetetom na praznike.

Bračni par si je unajmio seljačku kuću u Aurouxu u Auvergni. Kako im prija čisti zrak po štetnom zadahu u ulici Lhomond! Na dvokolicama se voze u Mende, Puy, Clermont, Mont-Dore. Uspinju se na brežuljke, razgledavaju špilje, kupaju se u rijekama. Živeći pustinjačkim životom u pokrajini, govore svaki dan i o svojim »novim kovinama«, o poloniju i o onoj drugoj koju će morati istom pronaći. U rujnu se vraćaju u vlažnu radionicu k svojim mutnim mineralima. S novim zanosom opet se laćaju svojega istraživanja.

Neka žalost zagorčuje kod rada Marijino oduševljenje: Dluski napuštaju Pariz. Odlučiše sagraditi u Zakopanom — u Karpatima — sanatorij za sušičave. Rastanak Marije i Bronje vrlo je žalostan. Marija gubi prijateljicu i zaštitnicu. Sada si je istom po prvi puta svijesna, da živi u progonstvu.

Marija Bronji 2. prosinca 1898.:

...Ne možeš si predstavljati praznine koju si ostavila. S vama sam izgubila sve, što sam u Parizu imala, ako izuzmem muža i dijete. Sada mi se čini, da izvan zidova našega doma i školske radionice nema Pariza.

Pitaj svoju svekrvu, koliko je puta na dan potrebno zalijevati biljku što ste je ovdje ostavili. Da li treba mnogo sunca i topline?

Makar je loše vrijeme, svi smo zdravi. Irena postaje velika nevaljanka. Kod prehrane mi zadaje velike muke, redovito neće skoro ništa jesti, pa ni jaja. Javi mi, kakova je hrana najprikladnija za djecu njene starosti...

★

Dobro činimo, ako navedemo nekoliko bilješki gospođe Curie iz te značajne 1898. godine, makar su vrlo prozaične, da, baš zato, jer su prozaične.

Na rubu knjige sa naslovom »Građanska kuhinja«, pripisala je k naputku za ribizlov pekmez:

Uzela sam osam funti voća i upravo toliko kristalnog šećera. Nakon kuhanja od deset minuta, istisnula sam smjesu kroz dosta sitno sito. Dobila sam četrnaest čaša neprozirnog vrlo kompaktnog voćnog sira.

U sivu školsku bilježnicu, kamo je mlada majka zapisivala svaki dan Ireninu težinu, način prehrane i pojavljivanje prvih zubića, ubilježila je 20. srpnja 1898. dakle tjedan dana nakon objave o otkriću polonija, ovo:

Irena rekne »hvala« s rukom... četveronoške već sasvim dobro koraca. Veli »Gogli, gogli, go.« Cijeli dan je na vrtu gdje se igra na sagu. Koprca se, ustaje i opet sjeda...

Na dan 15. kolovoza u Aurouxu:

Irena je dobila svoj sedmi zub, na lijevo odozdo. Pola minute već može stajati bez tuđe pomoći. već je tri dana kupamo u potoku. Kod kupanja uvijek viče- a danas se nije derala (četvrta kupelj) nego se u vodi igrala i brčkala.

Igra se s mačkom, bježi za njom i dreči. Više se ne boji stranih osoba. Rado pjeva. Ako je posjednemo na stolicu, uspinje se na stol...

Tri mjeseca kasnije, 17. listopada, zabilježi Marija s ponosom:

Irena već dobro hoda i više ne puže četveronoške.

I 5. siječnja 1899.:

Irena ima petnaest zubi!

U vrijeme između zadnjih bilješki — između bilješke od 17. listopada 1898., po kojoj Irena više ne puže, i bilješke od 5. siječnja 1899., kada Irena imade već petnaest zubi — te ubrzo nakon bilješke o čašama sa voćnim sirom, nailazimo još na jednu koja je svakako vrijedna naše pozornosti.

Sastaviše je Marija i Pierre Curie te još neki suradnik, po imenu Bémont. Namijenjena je Akademiji znanosti i objavljena u Izvještajima Akademije od 26. prosinca 1898. Bilješka najavljuje opstojanje drugog radioaktivnog počela u uranovoj soli.

Neka slijedi nekoliko redaka iz tog izvještaja:

...Svi nabrojeni razlozi potvrđuju, da sadržava nova radioaktivna tvar neko novo počelo za koje predlažemo ime RADIUM. U novoj radioaktivnoj tvari je razmjerno sigurno vrlo mnogo barija; uza sve to je radioaktivnost prilična; radioaktivnost radija mora biti dakle ogromna.

Trinaesto poglavlje

ČETIRI GODINE U BARACI

Kad bi ma koji čovjek iz puka čitao izvještaje o otkriću radija, mogli bi o njemu sa svom sigurnošću tvrditi, da niti za časak ne bi sumnjao o njegovu opstojanju; jer ljudi, kojima osjećaj kritike nije izoštren i niti zbog kakvegod specijalizacije nije pokvaren, imadu još sasvim svježu maštu. Zato su spremni odmah priznati neočekivane pronalaske, pa bili oni još i kako izvanredni i makar im se silno čudili.

A potpunoma drugačije prihvaća novost fizičar, drug obojice Curieja. Svojstva polonija i radija ruše temeljne teorije u koje učenjaci već stoljeća vjeruju. Kako neka si protumače spontano izžarivanje radioaktivnih tvari? To bi otkriće znalo uzdrmati cijelu zgradu već pridobivenih pojmova, a protivi se duboko ukorijenjenim nazorima o izgradnji materije. Fizičar će zato biti nepovjerljiv. Za rad Pierra i Marije Curie on će se doduše živo zanimati i također ne će prezreti njegovih nedoglednih posljedica, a sa svojim sudom čekati, dok ne budu postignuti konačni rezultati.

Još dosta hladniji bit će kemičar. Taj je vičan vjerovati u bivanje nekog novog počela istom tada, kad ga vidi, kad ga takne, kada vagne, pretraži te ga iskuša sa kiselinama, kada ga spremi u staklenoj bočici i odredi njegovu atomsku težinu.

A radija do tada još nitko nije vidio. Nitko još ne pozna njegove atomske težine. I kemičari vjerni svojim načelima, zaključuju: »Jer nema atomske težine, nema ni radija. Najprije nam pokažite radij, a onda ćemo vam istom vjerovati.«

Da bi sumnjičavima pokazali radij i polonij, da bi dokazali opstojanje svoje »djece« i da bi na kraju i sebe konačno uvjerili, još će četiri godine Curieji mučno raditi.

Žele dobiti radij i polonij u čistome obliku. Ali i u najradioaktivnijim produktima, do kojih se dokopaše, nema o obim tvarima prihvatljivog traga. Kad bi htjeli izlučiti nove kovine, morali bi imati ogromne količine rude.

Treba im sada riješiti tri teška pitanja:
Gdje da dobiju potrebnu količinu rude?
Na kojem mjestu bi je mogli preraditi?
I gdje da dobiju novac za neizbježive troškove?

Uranova smola, koja sadržava polonij i radij, dragocjena je rudača; kopaju je u rudnicima Joachimova u Češkoj, da iz nje dobiju uranove soli koje se rabe u staklarskoj industriji. Više tona uranove smole stajalo bi ogromno. Za bračni par Curie bilo bi to svakako preskupo...

Dosjetljivost pomaže sreći! Prema rezultatima obojice učenjaka postupak za pridobivanje uranovih soli baš ništa ne upliva na tragove polonija i radija koji su u rudi. Ti će tragovi biti i u otpacima rude. Ako je dakle uranova smola kao sirovina skupa, otpaci su nakon izlučenja urana malo vrijedni. Prema tome bi morali zamoliti kakvog austrijskog kolegu za preporuku s kojom bi dobili od ravnateljstva Joachimovskih rudnika za umjerenu cijenu priličnu količinu ostataka.

Stvar je priprosta. Samo joj se trebalo domisliti.

A ipak treba i tu sirovinu kupiti i platiti za nju prijevozne troškove do Pariza. Pierre i Marija si »posude« potrebni iznos iz svojih vrlo skromnih prištednja. Nisu tako naivni, da bi zamolili javnu potporu... Kad bi zamolila dva fizičara, koji su na tragu izvanredno važnom otkriću, pariško sveučilište ili pak državnu upravu za potporu, kako bi kupili otpatke uranove smole, sve bi im se smijalo. Svakako bi njihova molba ostala ležati među spisima kakvog ureda te bi morali čekati mjesece i mjesece na odgovor koji bi po svoj vjerojatnosti bio negativan. Ta čini se, da nije od načela i predaje velike revolucije — po kojima uvedoše metarski sistem mjere, ustanoviše Ecole Normale, te uopće u raznim prilikama podupiraše znanstveni rad — ostalo državnoj upravi nakon više od sto godina u uspomeni drugo nego malo primjerne riječi Fouquier-Tinvilla, što ih je izrekao na raspravi, kada su zaključili otsjeći glavu Lavoiseru: »Republika ne treba učenjaka«.

Zar se među brojnim prostorijama, što spadaju k Sorbonni, ne bi mogla naći skrom-

na radionica s kojom bi Curieji mogli raspolagati? Možda ne! Nakon neuspjelih pokusa vraćaju se Pierre i Marija k svome ishodištu, naime u školu za fiziku, gdje Pierre podučava, u malu radionicu u kojoj je Marija našla zaklon za svoje prve pokuse. Prozori ateliera gledaju na dvorište. A na onoj strani dvorišta stoji drvena, napuštena baraka s razbijenim staklenim krovom koji propušta kišu. Nekad je medicinski fakultet upotrebljavao tu prostoriju za seciranje, a sada već dugo nije prikladna niti za spremanje lješeva. Nema ni poda; zemlju pokriva jedva vidljiv sloj asfalta. Sva je oprema nekoliko rasklimanih kuhinjskih stolova, Bog zna otkud i zašto donesene školske ploče i stara željezna peć sa zarđalom cijevi.

Niti jedan radnik ne bi htio raditi u takvoj prostoriji. A Marija i Pierre prilagode se i tome. Baraka naime imade neku prednost: tako je malo privlačna i tako bijedna, da im doista nitko ne će uskratiti prava do slobodne upotrebe. Ravnatelj škole Schutzenberger, koji je već Pierru dokazao svoju naklonjenost, gotovo žali, što im ne može pružiti nešto boljega. A bračni par je zadovoljan, da nije sa svojim materijalom na ulici; zato mu se zahvaljuju i uvjeravaju ga, »da će već ići, da će si već nekako urediti«.

Dok se sele u baraku, stigne i odgovor iz Austrije. Vijesti nisu loše! Otpadaka uranove rude slučajno još nisu zabacili, već su ih negdje u blizini Joachimovskih rudnika nagomilali. Posredovanjem profesora Suessa i bečke Akademije znanosti austrijska je vlada kao vlasnica te državne tvornice prijazno ponudila tonu otpadaka mjesečarima koji je možda trebaju. Ako bi moguće kasnije željeli i veću količinu toga materijala, rudnik će im ga ustupiti pod najpovoljnijim uvjetima.

Jednoga jutra zaustave se pred školom za fiziku teška kola, slična kolima za prijevoz ugljena. Pozovu Pierra i Mariju. Gologlavi i u radnim haljecima pohitiše na ulicu. Pierre je kao uvijek i sada

miran. A Marija ne može prikriti svojega veselja o pogledu na vreće što ih radnici odnašaju. To je uranova smola, njezina uranova smola što je najaviše pred nekoliko dana sa teretne stanice! Ne može se uzdržati, da u svojoj radoznalosti i nestrpljivosti sva razgrijana ne odveže odmah jednu od vreća i da se ne divi svome blagu. Kad prereže uže i rastvori vreću, zagrabi rukama u zagasito smeđu smjesu s kojom su pomiješane iglice čeških crnogorica.

U njoj je sakriven radij. Iz nje će ga dobiti, pa makar morala preraditi cijelu goru te mrtve tvari, slične uličnom prahu.

★

Marija Sklodowska proživila je najraskošnije časove svog studentskog života u nekoj tavanskoj sobici. A Marija Curie će doživljati sate veselja i sreće u baraci koja se raspada. Kako sudbonosni zakon, da si trpka duhovna sreća (kao što je prije Marije bez sumnje nije okusila još ni jedna žena) izabere obadva puta najsiromašniji okvir.

Baraka u Rue Lhomond je primjer neudobnosti. Ljeti je zbog staklenog krova vruća kao rasadnjak, a zimi ne znaš bi li si želio hladnoće ili kiše. Ako pada kiša, propušta stakleni krov kap po kap, da pada lakim šumom na zemlju ili na radni stol, na mjesta, koja fizičari posebice označiše, kako ne bi nikada onamo postavili kakav aparat. Ako se smrzava, smrzava se i njih dvoje. A pomoći nema. Peć, makar i razžarena, ostavlja ih sasvim na cjedilu. Ako staneš uz nju, nešto te grije, a kada se od nje malko odmakneš, nađeš se u pojasu vječnoga leda.

Zapravo je i bolje, da se priuče na vremenske nepogode, jer zbog pomanjkanja tehničkih naprava — ta nemaju ni nužno potrebne odvodne cijevi za otrovne plinove — primorani su obavljati ve-

ćinu svog rada na dvorištu, na čistom zraku. Ako se spusti jaka kiša, moraju s najvećom brzinom spremiti aparate u baraku. No raditi svejedno ne prestaju: da se u baraci ne bi ugušili, otvore vrata i prozore i tako načine propuh.

Marija se takovim postupkom, koji je za razvoj sušice osobito pogodan, zbilja nije mogla pohvaliti pred liječnikom dr. Vauthierom.

Nismo imali niti novaca, niti laboratorija, niti kakve druge potpore koja bi nam pomogla sretno izvršiti važnu i tešku zadaću, piše kasnije. Trebalo je iz ničega stvoriti nešto i, ako je Kazimir Dluski opravdano nazvao moje studentske godine »heroičnim godinama u životu moje svastike«, smijem bez pretjeravanja reći, da je to doba za oboje bilo junačko doba našeg zajedničkog života.

...A ipak su bile godine, koje smo proživjeli zajedno u toj staroj baraki i koje su bile posvećene samo radu, najljepše i najsretnije u našem životu. Više sam puta tamo pripremila i ručak, kako ne bismo morali prekinuti kakvog vrlo važnog postupka. katkada sam po cio dan miješala tvarinu, što se kuhala sa željeznom motkom koja nije bila ništa manja od mene. Uveče sam bila na smrt umorna.

U takovim okolnostima radili su Curieji od godine 1898. do 1902.

Prve godine obojica se trude, kako bi dobili kemijski čisti radij i polonij te promatraju izžarivanje uvijek aktivnijih produkata što ih dobivaju. A uskoro spoznaju, da će biti korisnije, ako si rad razdijele. Pierre Curie neka pokuša što točnije odrediti svojstva radijeva i što točnije se upoznati s novim počelom. A Marija će i dalje nastojati, da dobije soli čistoga radija.

Kod te razdiobe Marija si je izabrala »muški dio«: obavlja radnički posao. U baraci se

Curie udubljuje u teške pokuse, a na dvorištu je njegova žena u svom starom, prašnom i od kiselina razjedenom haljetku, s lepršavom kosom u dimu, koji joj puni oči i grlo — prava pravcata tvornica.

Katkada sam prerađivala i do dvadeset kilograma materijala odjedanput, piše, *zbog čega je bila cijela baraka puna velikih posuda s talogom i tekućinom. Strašno naporno je bilo prenašati staklene posude, cijediti tekućinu i cijele sate miješati smjesu koja se kuhala u kotliću.*

No radij ne izdaje svoje tajne. Niti malo dobre volje ne pokazuje, da će se dati od čovjeka spoznati. Gdje su vremena, kada je Marija naivno mislila, da je jedan postotak radija u otpacima uranove smole! Izžarivanje nove tvari je tako jako, da je već silno mala količina radija u rudi izvor onih čudesnih pojava koje se mogu vidjeti i mjeriti. Poteškoća je u tome, kako da se izluči izvanredno mala količina, kako da se je odijeli od mrtvog kamenja s kojim je tako tjesno spojena.

Radni dani množe se i postaju mjeseci, a mjeseci godine. Pierre i Marija ne malakšu. Tvar, koja im se tako tvrdokorno protivi, učarala ih je. Kako ih je sjedinila ljubav i duševno zanimanje, žive u toj drvenoj baraci svoj »protuprirodni« život za koji su oboje stvoreni.

U to nas je vrijeme novo područje, koje smo spoznavali zbog neočekivanog otkrića, sasvim zaposlilo, piše Marija. Ma da su radni uvjeti bili teški, bili smo vrlo sretni. Proživljavali smo dane u laboratoriju. U našoj bijednoj baraci vladao je najveći mir; katkada, kada smo na koji postupak morali samo paziti, šetali smo se po njoj uzduž i poprijeko i raspravljali o sadanjem i budućem radu; ako nas je zeblo, ispili smo kod peći šalicu vrućega čaja. Potpuno nas je preuzeo taj rad i živjeli smo kao u sanjama.

U laboratorij je dolazilo tek malo ljudi; od vremena do vremena došao je ovaj ili onaj od fizičara i kemičara bilo da je htio vidjeti naše eksperimente, bilo pak dobiti kakov savjet od Pierra Curie koji je bio na nekojim fizičkim područjima priznati autoritet. Tada smo imali pred crnom pločom razgovore kojih ću se uvijek s veseljem sjećati; uplivali su blagotvorno na naš znanstveni rad i na naše oduševljenje, a da pri tom ne bi prekidali tok našega razmišljanja ili pak pomutili stanje mira i sabranosti koje je jedino prava laboratorijska atmosfera.

Kad ostave Pierre i Marija za neko vrijeme aparate na miru i počnu pripovijedati, prelaze razgovori o njihovoj ljubavi za radij iz transcendentalnih u djetinjaste.

»Htjela bih znati, kakav će biti«, prekine jednog dana Marija sa silnom radoznalošću maloga djeteta kojemu obećaše igračku. »Kako si ga ti zamišljaš, Pierre?«

»Ne znam . . .«, odgovori fizičar tiho. »Želio bih, da imade vrlo lijepu boju.«

Čudnovato je, da u korespondenci Marije Curie ne nalazimo o tom njihovom izvanrednom naporu nikakvog slikovitog ili plastičnog komentara s kakovima je nekoć poput munja ispreplitala svoja srdačna pisma. Da li su joj godine, što ih je proboravila u tuđini, uzdrmale iskrenu ljubav spram svojih? Ili pak ju je rad tako obuzeo, da jednostavno za drugo nema vremena?

Pravi uzrok njezine rezerviranosti mogao bi biti i negdje drugdje. Nije slučaj, da joj pisma izgubiše izvornost upravo tada, kada njezin životopis postaje izvanrednim. Dok je Marija bila još gimnazijalka, učiteljica, studentica ili mlada žena, mogla se ispovijedati . . . Danas pak je tajna i veliko poslanje osamiše. Među onima, koje ljubi, ne nalazi nikoga više koji bi je mogao razumjeti i s kojim bi se mogla porazgovoriti o svojim poteškoćama i o svojim namjerama. Svoju opsjednutost može dijeliti samo s jednim čovjekom: s Pierrom Curie, s drugom. Samo njemu povjerava svoje tajne misli i svoje sanje. Marija se odsada pokazuje svima, pa i najbližima, u skoro svakidašnjoj svjetlosti. Opisuje im samo svoj gradski život. Jedino za svoju žesku sreću nađe još katkada srdačnu riječ, a o svom radu govori tek u kratkim, lakoničkim, neizrazitim stavcima: riješi ga se s tri retka . . .

Ovdje osjećamo bezuvjetnu volju, da ne smije nikakova literatura objašnjavati sudbine koju si je izabrala. Radi njezine skromnosti i radi straha pred nepotrebnim riječima o svemu što je odviše, Marija se sakrije, ukopa se u sebe, a mogli bi i reći: pokazuje još samo jedan svoj obraz. Stidljivost, briga i pamet zasjeniše genijalnu učenjakinju koja se sakrila za »ženom, kakove su sve druge«.

Marija Bronji 1899.:

. . . U našemu životu sve je po starome. Radimo mnogo, a ipak i dobro spavamo, zato naše zdravlje ne trpi od rada. Uveče se zaposlimo s malom. Ujutro je sama obučem i nahranim tako, da mogu obično oko devet sati od kuće. Cijele godine nismo bili niti jedanput u kazalištu ili na koncertu, a nismo niti nikoga posjećivali. Inače se ne osjećamo loše . . . Jedino mi mnogo manjka rodbina, a prije svega vi, dragi moji, i otac. Više puta razmišljam sa žalošću u srcu o svojoj osamljenosti. Nad ničim drugim ne mogu se potužiti, jer zdravi jesmo, dijete dobro napreduje, a ja imadem najboljeg muža, što se ga može zamisliti; niti sanjati ne bih bila mogla, da ću jednoć takvoga dobiti. Pravi je dar Božji i što dalje zajedno živimo, to se više ljubimo.

Naš rad napreduje. Uskoro ću o stvari morati predavati. Morala bih već prošle subote, pa sam bila spriječena i zato ću po svoj prilici ove subote ili za četrnaest dana.

A uistinu rad, o kome se tako suho i kratko izrazila, predivno napreduje. U godini 1899. i 1900. objavili su spomenicu o otkriću »inducirane radioaktivnosti«, što je prouzrokuje radij, drugu o učincima radioaktivnosti i još treću o električnostima, što ih prenašaju zrake. Isto tako su i za kongres fizičara 1900. godine sastavili općeniti izvještaj o radioaktivnim tvarima, a koji je pobudio silno zanimanje među učenjacima.

Nova znanost o radioaktivnosti razvija se strjelovitom brzinom. Curieji trebaju pomoćnike. Do sada im je katkada pomagao jedino laboratorijski sluga Petit, spretan čovjek koji je dolazio u laboratorij iz vlastitog oduševljenja, gotovo kriomice i samo u slobodno vrijeme. A sada bi trebali izabrane tehničare. Njihovo otkriće bi se dalo na polju kemije značajno produbiti, a za to je potreban pažljiv studij. Htjeli bi se udružiti sa dobrim istraživačima.

Proučavanje radioaktivnosti započeto je u samoći, piše Marija. A opseg zadaće je sve više tražio suradnike. Već godine 1898. je g. Bémont, jedan od laboratorijskih voditelja na školi za fiziku poslao privremenu pomoć. Oko godine 1900. došao je Pierre u doticaj s mladim kemičarom André Debiernom; bio je preparator kod profesora Friedla koji ga je vrlo visoko cijenio. André Debierne je drage volje prihvatio Pierrov prijedlog, da se počne baviti sa radioaktivnošću. Prije svega se posvetio istraživanju nekog novog radioaktivnog počela koji bi se po njegovom mišljenju nalazio u skupini željeza i rijetkih zemlji. To počelo aktinij, on je doista i otkrio. Iako je radio u kemijsko-fizičkom laboratoriju na Sorbonni, kome

je bio na čelu Jean ePrrin, često nas je posjećivao u baraci i postao doskora našim vrlo dobrim prijateljem kao i prijateljem Curieja, a kasnije i naše djece.

Tako je, dakle, francuski kemičar André Debierne otkrio još prije nego su bili izolirani polonij i radij, njihovog »brata« — aktinij.

Nekako u isto vrijeme, pripovijeda Marija, *dolazio je k Pierru mladi fizičar Georges Sagnac, koji je proučavao zrake X, na razgovore o analogijama, što su se mogle naslućivati među ovima i njihovim sekundarnim zrakama te izžarivanjem radioaktivnih tvari. Zajedno su izradili raspravu o električnosti, što je prenašaju te sekundarne zrake.*

Marija je prerađivala kilogram za kilogramom otpadaka uranove smole, što ih je još uvijek dobivala iz Joachimova, a kojih je bilo više tona. U svojoj sablasnoj strpljivosti bila je kroz četiri godine svakog dana učenjakinja, specialista, inžinjer i radnica ujedno. Zasluga je njenoga mozga i njenih mišica, da su se u baraki po starim stolovima gomilali danomice koncentrirani produkti sve bogatiji radijem.

Gospođa Curie približava se svome cilju. Prošlo je vrijeme, kada je stajala na dvorištu i obavijena zagušljivim dimom pazila na teške kotlove sa tvari koja je mijenjala oblik. Njezin je rad sada u stadiju pročišćavanja i »frakcionirane kristalizacije« jako radioaktivnih rastopina. Barem sada bi morala imati izvanredno čistu radionicu i aparaturu koja bi bila dovoljno osigurana pred zimom, vrućinom i nečistoćom!... Ali u bijednoj baraci, koja je izvrgnuta svim vjetrovima, dimi se željezna i ugljena prašina te se miješa s produktima koje je tako teško očistila. Hvata je očaj i srce joj se grči kod svakidanjih nezgoda koje joj odnose sile i vrijeme.

A Pierre je te beskonačne borbe već tako sit, da bi najradije popustio. Treba pravo razumjeti: jasno, da ne misli prestati sa istraživanjem radija i radioaktivnosti, ali bi želio za neko vrijeme ostaviti tu posebnu zadaću: dobiti čisti radij. Zapreke izgledaju nepremostive. Zar ne bi bilo bolje obnoviti rad kasnije pod ugodnijim uvjetima? Kako mu je smisao prirodnih pojava više na srcu nego li njihova tvarna realnost, ne može on više gledati jadnih uspjeha Marijinog rada koji joj crpe sve snage. Neka zaključi primirje!

No kod toga nije računao sa značajem svoje žene. Marija hoće izlučiti radij i ona će ga izlučiti. Prezire umor i brojne poteškoće kao i praznine svoga znanja, koje joj još otežavaju zadatak. Ta ona je još uza sve to vrlo mlada učenjakinja i ne može imati one sigurne i opsežne izobrazbe kao njezin muž koji radi već dvadeset godina; zato je razumljivo, da se katkada i spotakne kod pojava ili metoda koje premalo pozna i o kojima se mora na brzinu još potanko podučiti.

Što zato! Sa očima, koje joj žare pod visokim čelom, prkosno se baci na svoje aparate i posude za pročišćavanje.

Godine 1902., četrdeset i pet mjeseci nakon onoga dana, kada su Curieji najavili vjerojatnost bivanja radija, može Marija konačno reći, da je pobijedila u toj teškoj borbi. Uspjelo joj je dobiti desetinu grama čistoga radija i po prvi puta odrediti njegovu atomsku težinu koja je 225.

Kemičari, koji ne vjerovahu — a još je uvijek bilo i takovih — moraju se prikloniti pred činjenicama i nadčovječnom tvrdokornošću žene. Radij sada i službeno postoji.

★

Deset je sati uveče. Pierre i Marija su kod kuće. Već nekoliko godina stanuju na bulvaru Kellermann. Kuća je baš kao stvorena za njih... Sa bulvara u tri reda drveća, što tek napola sakrivaju

utvrde, vidi se samo pusti zid i neznatna vratašca. Ali pozadi, iza jednokatne kuće, skriva se uzani, no prijatni i vrlo mirni pokrajinski vrt. I kroz »Barrière de Gentilly« brzo su s dvokolicom iz grada.

Stari dr. Curie već je u sobi. Marija je nakon kupanja stavila dijete spavati i još je dosta dugo ostala kod krevetića. To je skoro već obred. Dok Irena uveče ne osjeti kraj sebe mame, kriči svoj »Mé!«, koji će nam za uvijek nadomjestiti riječ »mama«. Marija se pokori tvrdokornosti četirigodišnjeg djeteta, popne se po stepenicama, sjedne k dječjem krevetu i ostane kod njega u tami, dok lagano dihanje ne zamijeni glas. Istom onda se povrati k već nestrpljivom Pierru. Iako je Pierre mekan, ipak je vrlo zahtjevan i ljubomoran suprug. Tako se jako priučio na stalnu prisutnost svoje žene, da ga u tom pogledu i najmanja neredovitost smeta pri mirnom razmišljanju. Ako se Marija kod djeteta samo nešto dulje zadržala, dočeka je uvrijeđen s prigovorom:

»Samo za dijete se brineš!«

Laganim koracima Pierre mjeri sobu. Marija sjedne i načini nekoliko uboda na rubu još nedovršene Irenine pregače. Među njezina načela spada, da nikada ne kupuje za malu gotovih haljinica; previše su joj načičkane i neudobne. Kad je bila još Bronja u Parizu, zajedno su i po vlastitim krojevima šivale haljinice za svoje kćerke. Te krojeve Marija još uvijek upotrebljava...

No danas se nikako ne može zadubiti u posao. Nervozno odloži šivanje, ustane i iznenada reče:

»Kako bi bilo, da pođem na časak onamo?«

U glasu joj podrhtava nepotrebna molba, jer i Pierre bi se htio povratiti u baraku koju su tek pred dva sata napustili. Radij, čudnovat poput živog stvora i privlačiv poput malo koje ljubavi, vabi ih k sebi.

Za sobom imadu teški radni dan i najpametnije bi učinili, da legnu na počinak. A Pierrovi i Marijini čini nisu uvijek pametni; navuku ogrtače, jave se dr. Curieju i pobjegnu. Drže se pod ruku i šuteći koracaju po živim ulicama, kraj tvorničkih zgrada, nepozidanih parcela i skromnih kuća, dok ne stignu u Rue Lhomond gdje skrenu na dvorište. Pierre stavi ključ u bravu i vrata zaškripe kao što su tisuću puta zaškripala. I već su u svijetu svojih sanja.

»Ne pali svijetla!« oglasi se Marija. I dometne sa smiješkom:

»Da li se sjećaš dana, kada si mi rekao: Želio bih, da bi radij imao lijepu boju?«

Stvarnost, koja već nekoliko mjeseci razveseljuje Curieja, još je mnogo čarobnija nego što si ju je zamislio u svojoj naivnoj želji. Radij nema samo »lijepe boje«, nego još više: imade i svoju svijetlost! U mračnoj baraci na policama i stolovima fosforesciraju silhuete staklenih posudica, u kojima su pohranjeni dragocjeni komadići i modrikasto se svjetlucaju u noć.

»Gle... gle!« zašapuće mlada žena.

Oprezno se približi slamnatoj stolici i sjedne. U tami i tišini dva se obraza zagledaju u smjeru blijedoga svijetlucanja, gdje je tajanstveni izvor izžarivanja, gdje je radij — njihov radij! Marija je sa svojim nagnutim tijelom i požudnim izrazom upravo takova, kakova je pred jednim satom bila kod krevetića zaspalog djeteta. Suprugova ruka lagano se dotakne njene kose.

Sve svoje dane sjećati će se kresnica ove večeri, ove priče.

Četrnaesto poglavlje

TEŽAK ŽIVOT

Njihov bi život bio potpunoma sretan, kada bi smjeli sve sile upotrebljavati u boju što su ga navjestili prirodi i bojevali ga u svojoj siromašnoj baraci.

No bojevati moradoše još i druge bojeve iz kojih ne dolažahu kao pobjednici.

Za pet stotina franaka na mjesec mora Pierre podučavati sto dvadeset sati i još voditi

praktične vježbe učenika. Dok su bili bez djece, tih pet stotina franaka dostajalo je. Nakon Ireninog rođenja izdaci za sluškinju i dojilju jako opteretiše njihov proračun. Pierre i Marija uvidješe, da si moraju potražiti nove dohotke.

Samo malo stvari poznajem koje bi bile tako beznadno žalosne kao što je nezgodno i neuspješno nastojanje dvojice značajnih učenjaka, da si osiguraju još dvije ili tri tisuće franaka. Ne radi se samo o tome, da si nađu drugorazredno zaposlenje s kojim bi krili manjke. Ne smijemo zaboraviti, da je Pierru Curie znanost životna potreba i da mu je rad u laboratoriju — zapravo u baraci, jer laboratorija nema — važniji od jela i spavanja. I jer mu već rad na školi oduzima skoro sve vrijeme, ne bi smio sada tražiti još novog zaposlenja nego bi se morao pokušati odteretiti. A novaca nema. Što da čini?

Rješenje bi bilo vrlo priprosto — skoro odveć priprosto. Kad bi ga imenovali profesorom na Sorbonni, što po svojim djelima nesumnjivo zaslužuje, primao bi deset tisuća franaka godišnje, imao manje obuke, a sa svojim znanjem bi obogatio študente i podigao ugled sveučilišta. I kad bi kao profesor raspolagao još sa vlastitim laboratorijem, ne bi više ničega zahtijevao od sudbine. Sve njegove težnje dalo bi se svesti na ove dvije želje: sveučilišna stolica, da bi mogao živjeti i podučavati mlade fizičare i laboratorij, da bi mogao raditi. Laboratorij, u kome bi našao sve što mu tako strašno manjka u baraci: električne i tehničke naprave; mjesta za nekoliko pomoćnika; zimi nešto topline...

Kako ludi zahtjevi!... Istom godine 1904., kada već cijeli svijet cijeni učenjaka, dobije Pierre Curie profesuru. A laboratorija nikada. Smrt se brže pobrine za velike ljude nego li javna oblast.

Jer kao što je Pierre nenadmašiv, kada je potrebno razuzlati komplicirane pojave i spretno se boriti s neprijateljskom materijom, tako je utjelovljena nespretnost, kada se treba natezati za službu. Najviše mu smeta genijalnost, s kojom izaziva u ljudima protivljenje i prikrivenu ogorčenost. I uz to tuđi su mu jednako proračunanost i intriga. Sve njegove sposobnosti ništa mu ne koriste, jer im ne zna dati potrebnog naglaska.

> *Jer je uvijek bio spreman ukloniti se svojim prijateljima, dapače i protivnicima, bio je, kao što velimo, »loši kandidat«,* napisao je o njemu Henri Poincaré te još nadodao: *»No ako našoj demokraciji čega manjka, onda to nisu kandidati...«*

Godine 1898. ispraznila se na Sorbonni stolica za fizikalnu kemiju. Pierre Curie odluči, da će se za nju natjecati. Ako će sve ići po pravici, mora je dobiti... Ali Pierre nije bio učenik na Ecole Normal, a niti na Ecole Polytechnique i zato mu manjka ona odlučna potpora, što je daju svojim bivšim učenicima ove ustanove. Osim toga tvrde neki osjetljivi profesori, da njegova, u posljednjih petnaest godina objavljena otkrića ne spadaju »sasvim« u područje fizikalne kemije. I njegova kandidatura ne prodre.

> *Poraženi smo,* piše mu jedan od njegovih pristaša, profesor Friedel, *i žaliti bih morao, da sam Vas nagovarao na kandidaturu, koja nije uspjela, kada diskusija o njoj ne bi bila toliko ugodnija od glasovanja. No što pomažu Lippmannova, Boutyeva, Pellatova i moja nastojanja i slavospjevi, što su Vam ih zbog Vaših značajnih djela pjevali čak i Vaši protivnici, protiv zaključka matematičara?*

Činjenica, da su u diskusiji Pierru priznali zasluge, vrlo je platonska utjeha. Mjesece i mjesece nema izgleda za odgovarajuće zaposlenje i Curieji, koji su posve u svom velikom djelu o radiju, vole životariti nego li gubiti vrijeme s čekanjem po predsob-

ljima. Doduše, oni se niti ne pritužuju. Pet stotina franaka na kraju krajeva također još ne znači bijede. Nekako će se već progurati... Makar i slabo.

Marija Josipu Sklodowskom 19. ožujka 1899.:

Vrlo se moramo ograničavati; muževa plaća nije sasvim dostatna za pokriće svakidanjih izdataka i samo nekojim izvanrednim i neočekivanim dohocima ide hvala, da smo do sada izbjegli pomanjkanjima.

A inače se nadam, da će jedan od nas dvoje uskoro dobiti stalnu službu. Onda nećemo samo lakše živjeti, nego ćemo moći i nešto uštedjeti i osigurati djetetu budućnost. A prije nego si potražim stalnu službu, željela bih učiniti doktorat.

Trenutno smo tako jako zaposleni s našim novim počelima, da se mogu izraditi disertacije, iako će biti zasnovana na njima; za nju će biti potrebno još nekoliko dopunskih studija, a s kojima se sada ne mogu baviti.

Zdravi smo; muž više ne trpi toliko od reumatizma. Ja ne kašljem; na plućima nemam ništa, to se pokazalo kod liječničkih pregleda i kod ponovne analize ispljuvka.

1900... U knjizi izdataka stavka troškova stalno raste i nadmašuje prihode. Kako sada stanuje stari doktor kod sina, obitelj je sa sluškinjom narasla na pet osoba. Za kućicu na Boulevard Kellermann plaćaju tisuću i četiri stotine franaka najamnine. Zbog prilika Pierre je prisiljen natjecati se za mjesto repetitora na Ecole Polytechnique te ga i dobije. Za taj posao dobiva dvije tisuće pet stotina franaka godišnje.

A iznenada — dođe neočekivana ponuda — no ne iz Francuske. Makar šira javnost još ne zna za otkriće radija, znadu za nj fizičari. Da bi pridobilo muža i ženu, koje treba ubrajati među najznačajnije svjetske učenjake, sveučilište u Ženevi odlučilo se na nešto izvanrednoga. Dekan nudi Pierru Curie stolicu za fiziku s plaćom od deset tisuća franaka i besplatnim stanom te vodstvo laboratorija »za koji će se povećati kredit sporazumno s profesorom Curiejom, kome će biti dodijeljena i dva asistenta. U skladu sa raspoloživim sredstvima zbirka fizikalnih aparata će se upotpuniti«.

Sudbina znade biti i šaljiva! Nudi vam što ste si najviše željeli... a ipak s nekim »ali«, zbog kojega ne možete njenog dara primiti. Kad bi stajalo na čelu pisma s velikim slovima: »Sveučilište Pariz« umjesto »Republika i kanton Ženeva«, bile bi ostvarene sve njihove želje.

Ženevčani su ih pozvali tako srdačno i uslužno, da je Pierre u prvoj navali čuvstava ponudu primio. U lipnju se s Marijom otputi u Švicarsku gdje ih drugovi najljepše prime. A u ljeti se pojave poteškoće. Dakle, odmah neka žrtvuje nekoliko mjeseci i neka se pripravlja na važnu učiteljsku dužnost?... Da napuste za neko vrijeme istraživanje radija — prijevoz sviju naprava bio bi vrlo težak — i da odlože na kasnije vrijeme pročišćavanje novog počela? Ne, odviše su gorljivi i kao opsjednuti, a da bi mogli podnijeti takove žrtve!

Sa žaljenjem napiše Pierre svoj otkaz. Kušnja sa udobnim životom ne zavede ga, radiju za volju ostat će u Parizu. Svoju službu na Ecole Polytechnique zamijeniti u listopadu za nešto bolje plaćeno učiteljsko mjesto na P. C. N.*), odjeljenju sveučilišta. Marija, koja također želi doprinijeti svoj dio, natječe se za mjesto profesorice na djevojačkoj Ecole Normale Supérieure u Sèvresu kraj Versaillesa. Mjesto dobije.

*) P. C. N.: Fizika, kemija, prirodoznanstvo.

Dva uspjeha odjedanput. Proračun će doduše za dugo doba biti uravnotežen, ali Curieji su se jako natovarili poslom baš u trenutku, kada bi pokusi zahtjevali sve njihove sile. Samo jedna služba bi bila vrijedna Pierra Curieja: profesura na Sorbonni. A te mu neće dati. No zato su presretni, da mogu zaposliti ovog majstora s poslom drugorazrednog značenja.

Pierre i Marija sagiblju se nad priručnicima, sastavljaju zadaće, pripravljaju eksperimente za svoje tečajeve... Pierre sada podučava na dvije škole i imade s dvjema skupinama učenika praktične vježbe. Marija se kao početnica na francuskoj školi ne osjeća osobito dobro i mnogo se trsi, da temeljito pripremi predavanja i čim bolje organizira vježbe svojih učenica. Uvađa nove metode i tako izvorno sastavlja svoj nacrt predavanja kojim svrati na se pozornost i rektora sveučilišta, te joj ovaj čestita. Marija ne poznaje polovičnosti.

Kakovo gubljenje sila, koliko sati ukradenih pravome radu! Više puta na tjedan mora Marija s torbom punom popravljenih zadaća po pola sata čekati na očajno dosadni tramvaj da je odveze u Sèvres. A Pierre bježi od Rue Lhomond do Rue Cuvier, gdje je P. C. N., a zatim od Rue Cuvier do Rue Lhomond gdje je baraka. Jedva počnu eksperimentirati, već mora opet sve ostaviti i posvetiti se svojim golobradim fizičarima.

Nadao se, da će imati u novoj službi na raspolaganje i laboratorij. Laboratorij bi ga sasvim utješio. Ali ne... U P. C. N. su mu dozvolili tek upotrebu dviju malih prostorija. Razočaranje je tako veliko, da svlada ponos u sebi i zamoli dodijeljenje veće prostorije. Uzalud.

> *Oni, koji su već kada imali takove puteve,* pisat će Marija, *znadu, s kakovim se novčanim i upravnim poteškoćama treba boriti i sjetit će se također nebrojenih službenih dopisa, posjeta i reklamacija, što su potrebni, ako hoćemo postići ma i najmanju pogodnost. Pierre je bio od svega toga izvanredno umoran i potišten.*

Radi ovih napora smanjiše se njihove radne snage i tjelesna otpornost. Osobito je Pierre tako izmučen, da bi htio smanjiti svoje obveze podučavanja. Baš tada se na Sorbonni ispraznila stolica za mineralogiju; učeni autor važnih teorija o kristalnoj fizici kao nitko drugi osposobljen je za nju. Natječe se za mjesto. Pobjedi njegov konkurent.

»Tko je vrlo zaslužan i još više skroman nego zaslužan«, veli Montaigne, »neće ga dugo priznavati«.

Pierrovi prijatelji ne propuste niti jedne prilike i čine sve, kako bi mu približili taj tako teško dosežan cilj sveučilišne profesure. Godine 1902. hoće profesor Mascart, da Pierre kandidira u Akademiji znanosti... Misli, da će sigurno biti izabran i da će to s vremenom ugodno utjecati na njegov gospodarski položaj.

Pierre oklijeva. Po starome običaju morao bi posjetiti sve akademike, a tome se protivi, jer mu se čini ponižujuće i bedasto. No fizički razred akademije jednoglasno se odlučio za nj. To ga se vrlo dojmilo, zato se pokori i prijavi svoju kandidaturu. Kada ga još Mascart dobro izgrdi, najavi on svakomu članu tog izabranog društva svoj posjet.

Kada je kasnije postao slavan, pa su novinari tražili pikantne anekdote o velikom učenjaku, jedan od njih opisao je Pierrovo hodočašćenje od akademika do akademika u mjesecu svibnju 1902. godine ovako:

> *Nedobrovoljnog kandidata bilo je već stid, jer se morao uspinjati u katove, zvoniti, najavljivati se i pripovijedati zašto je došao. A sve ljudske snage po njegovom mišljenju bile su premalene, da bi mogao nabrajati još svoje naslove i uzvisivati samoga sebe, svoje*

znanje i svoj rad. Ali je radije iskreno slavio svog suparnika i izjavljivao, da je gospodin Amagat dakako bolje kvalificiran za primitak u Institut nego on, Curie.

9. lipnja bio je objavljen ishod izbora. Akademici, koji su morali birati između Pierra Curieja i Amagata, odlučiše se za zadnjega.

Novost je javio Pierre svom dobrom prijatelju Georgesu Gouyu ovako:

Dragi prijatelju, kako Vam se već činilo, bio je izabran Amagat, koji je dobio 23 glasa, dok ih je bilo danih za me 20, a za Gerneza 6.

Jako mi je žao, što sam s posjetima izgubio toliko vremena i postigao tako odličan rezultat. Razred me je predložio sa svim glasovima na prvome mjestu, pa im se nisam protivio.

Pripovijedam Vam te tričarije, jer znam, da Vas vesele; a ne smijete misliti, da sam radi takovih sitnica ozbiljno pogođen.

Pierre Curie

Novi dekan Paul Appell — isti onaj, čija su predavanja nekada Mariju Sklodowsku zanosila u ekstazu — pokuša se zauzeti za Pierra. Kako poznaje njegovu nepopustljivost, najprije si utire put.

Paul Appell Pierru Curie:

Ministarstvo želi moje prijedloge za Legiju časti. Vi morate biti na tom iskazu. Molim Vas, da fakultetu za volju pristanete. Priznajem, da čovjeku Vaše kakvoće odlikovanje ne može mnogo značiti, ali meni je do toga, da predložim najzaslužnije muževe s našeg fakulteta, one, koji su se doista odlikovali sa svojim otkrićima i svojim djelima. Samo tako ih mogu

predstaviti gospodinu ministru i ujedno mu pokazati koliko se kod nas radi. Ako budete odlikovani, dakako Vaša je lična stvar, da li ćete odlikovanje nositi ili ne, ja Vas samo molim, da Vas smijem predložiti...

Paul Appell Mariji Curie:

Več sam više puta raspravljao s rektorom Liardom o lijepim Curiejevim djelima, o manjkavim napravama, kojima raspolaže i o tome, da bi bilo pravo, ako bi mu se dodijelio veći laboratorij. Gospodin rektor je govorio o g. Curieju s ministrom kojemu bi ga najlakše predstavio prilikom lipanjskih odlikovanja. Čini mi se, da se ministar za g. Curieja vrlo zanimao te će možda za početak htjeti pokazati svoju naklonost s time, da će ga odlikovati. U tom Vas slučaju molim, da upotrijebite sav svoj upliv, kako g. Curie odlikovanje ne bi odbio. Stvar sama po sebi, doduše, nije važna, ali ako pomislite na praktične posljedice — laboratorij, kredit i t. d. — ne smijemo joj poreći važnost.

Molim Vas u ime znanosti i viših interesa fakulteta, da utječete na g. Curieja, da se nipošto ne protivi.

A ovaj se puta Pierre Curie »protivi«. Već njegov stari otpor spram odlikovanja bio bi dovoljan, da s njime opravda svoj postupak. Ali u ovom ga slučaju vodi i neko drugo čuvstvo. Smiješno mu se čini, da se učenjaku ne da mogućnosti za rad, dok mu se međutim istovremeno u znak pobude recimo kao »dobar red«, na prsa pripne mali križić na crvenoj svilenoj vrpci.

Odgovor Pierra Currie na rektorovo pismo:

Budite toliko ljubezni, pa se zahvalite g. ministru i ujedno ga obavijestite, da ne osjećam baš nikakove potrebe za odlikovanjem, ali zato tim veću za laboratorijem.

★

Curieji se više ne nadaju udobnijem životu. Jer ne dobiše, što su si željeli, zadovolje se s barakom, utočištem njihovih eksperimenata. Opojni satovi, što ih preživljavaju između drvenih zidova, pomažu im preko sviju neuspjeha. I podučavaju još uvijek. Taj posao obavljaju bez slabe volje i bez ogorčenosti. Mnogi mladi dječaćić zahvalno će se sjećati Pierrovih živahnih i zornih vježbi i predavanja. I mnoga »Sèvriennka« bit će zahvalna Mariji, plavokosoj profesorici s pjevajućim slavenskim naglaskom, što joj je ucijepila veselje za znanost.

U vječnom nemiru službovnog i znanstvenog rada zaboravljaju na jelo i spavanje. Pravila »normalnog« života, kako si ga je Marija nekoć zamislila, te njene vještine u kuhanju i kućanstvu nema više. Svoje opsjednutosti tako su si malo svijesni, da zlorabe svoje klonule sile. Već se nekoliko puta dogodilo, da je morao Pierre ostati u krevetu radi nesnosnih bolova u zglobovima. Marija za sada još ne malakše, jer živi u prevelikoj živčanoj napetosti; otkada je nekoć sa omalovažavanjem sviju propisa uništila u sebi znakove sušice, koji su kod njezinih prouzročili veliku brigu, misli, da je neranjiva. Ali u maloj bilježnici, kamo upisuje svoju težinu, brojke su iz tjedna u tjedan manje. Za četiri godine života u baraci omršavila je za sedam kilograma. Prijateljima ne izbjegne njezina bljedoća i njezin nezdravi izgled. Mladi fizičar čak piše Pierru neka pazi na njeno i svoje zdravlje. Njegovo pismo je živa slika njihovog života i njihovog žrtvovanja samoga sebe.

Georges Sagnac Pierru Curie:

Bio sam iznenađen, kada sam u Fizikalnom društvu vidio gospođu Curie. Dobro znam, koliko imade posla sa disertacijom... Ipak sam se tom prilikom uvjerio da nema dovoljno otporne snage da bi smjela još dalje živjeti ovako stopostotnim intelektualnim životom, kakov Vas dvoje živite. I što sam rekao o njoj, vrijedi i za Vas.

Neka spomenem samo to, da i jedan i drugi od Vas dvoje gotovo ništa ne jede. Više nego jedanput vidio sam gospođu Curie kako je žvakala komadić kobasice i na to ulila šalicu čaja u sebe. Mislite li, da je koje tijelo tako zdravo, da bi moglo bez štete podnositi ovako manjkavu prehranu? Šta će biti s Vama, ako gospođa Curie ozbiljno oboli?

Bezbrižnost i tvrdoglavost, s kojom bi gospođa možda odgovorila na Vašu opomenu, ne može Vas opravdati. Možda ćete prigovarati: »Gladna nije. Dosta je stara, da mora znati što smije i što ne smije!« I to je krivo. Trenutno se ponaša kao dijete. To Vam velim kao iskreni prijatelj...

Na ovakove grdnje i opomene odgovaraju vrlo prostodušno: »Pa priuštimo si odmor. Svakog ljeta idemo na praznike«.

I doista idu na praznike ili bar misle, da idu. Onda se voze dvokolicama kao nekada iz kraja u kraj. Od godine 1898. pa do godine 1903. provezli su se gotovo cijelom Francuskom.

A da li ih ti izleti i uistinu tjelesno i duševno osvježuju, čega su tako potrebni? Mogli bismo sumnjati. A kriv je Pierre, jer je odviše nemiran. Jedva su dva-tri dana u istome kraju, već on govori o povratku u Pariz. Nježno napomene svojoj ženi:

»Dugo već nismo ništa radili!«

Godine 1899. dadoše se na dugo putovanje. Prvi puta, otkako se udala, Marija je opet u domovini, doduše ne u Varšavi, ali u Zakopanom, u austrijskoj Poljskoj, gdje su si Dluski sagradili sanatorij. Tu se sabrala cijela obitelj.

Tri godine kasnije, u svibnju 1902. Marija se opet vozi u domovinu. Pisali su joj, da je njezin otac iznenada obolio i bio operiran na žučnom mjehuru. Isprva su bile vijesti dosta povoljne, a kasnije joj

brzojavno javiše, da se približuje konac. Marija htjede odmah otputovati, no najprije treba dobiti putnicu. Sati i sati prođoše prije nego budu sve isprave u redu. Istom za dva dana i pol prispije u Varšavu, u Josipov i očev stan. Prekasno.

Marija se ne može sprijateljiti s pomisli, da više nikada ne će vidjeti očevog lica. Za njegovu smrt saznala je već putem i brzojavno zamolila sestre, da odgode pogreb. Kada uđe u mrtvačku sobu, ugleda usred cvijeća već zatvoren lijes. Sa svojom izvanrednom nepopustljivošću postigne, da joj lijes otvore. Kad ugleda vedro, a bez duše, očevo lice, Marija se počne opraštati. Uvijek si je prigovarala, što je ostala u Francuskoj i razočarala starca koji je želio proboraviti svoje posljednje dane pokraj nje. Pred lijesom se tiho optužuje, dok brat i sestra ne prekinu mučnog prizora.

Marija se bez potrebe muči. Posljednje očeve godine bile su lijepe — lijepe prije svega radi nje. Sklodowskog su domaći okružili ljubavlju, uživao je kao otac i djed i tako zaboravio na neprilike svojeg ne baš blještavog života. A njegove zadnje i najdublje radosti bile su povezane s Marijom. Otkriće polonija i radija te zapaženi izvještaji njegove kćerke u Izvještajima pariške Akademije znanosti bili su profesoru fizike, koji se radi svakidanjih briga nije mogao sam posvetiti znanosti, vrelo silnoga ganuća. Korak po korak slijedio je rad svoga djeteta. Znao je, da je značajan i dalekosežan. Nedavno mu je Marija javila, da joj je uspjelo nakon četirigodišnjeg napora izlučiti čisti radij. I Sklodowski je šest dana pred smrt u svom zadnjem pismu drhtavom rukom, koja je tako žalosno izmijenila njegov inače lijep i jednakomjeran rukopis, napisao ove riječi:

Dakle si ipak dobila soli čistog radija? Ako uvažimo, koliko je rada za to trebalo, onda je to nesumnjivo najskuplje od svih kemijskih počela. Šteta, što imade sav rad, kako izgleda, tek teoretsko značenje . . .

Blijeda i omršavljena napusti Marija Varšavu. Već u rujnu ponovno se vraća onamo. Nakon očeve smrti osjećaju Sklodowski potrebu za sastajanjem i da si na taj način dokazuju još uvijek živu snagu obiteljske uzajamnosti.

U listopadu vrate se Pierre i Marija u baraku. Umorni su. Marija sudjeluje kod pokusa i sređuje rezultate svog rada o pročišćavanju radija. Ali je bez srčanosti i ništa je ne veseli. Njezini živci, koje je tako strašno opterećivala, osvećuju se na sasvim izvanredan način: noću imade lakše napadaje somnabulizma; mora ustajati i nemirno hodati po stanu.

I druga godina nije bez nesreća. Nova trudnoća završi s pobačajem. To razočaranje silno pogodi Mariju.

Marija Bronji 20. kolovoza 1903.:

Tako sam slomljena radi te nesreće, da ne mogu nikome ni pisati. Naučila sam se već misliti na to dijete i sada se ne mogu utješiti. Piši mi, molim Te, ako misliš, da je tome kriva moja opća umornost, jer moram priznati, da nisam dobro gospodarila sa svojim snagama. Vjerovala sam u svoj organizam i sada mi je beskrajno žao, jer sam skupo platila to svoje vjerovanje. Dijete, mala djevojčica, bilo je dobro razvijeno i još je živjelo!

Kasnije dođe žalosna vijest iz Poljske, da je drugo Bronjino dijete, mali dječaćić, u nekoliko dana podlegao tuberkuloznoj upali mozgovne opne.

Sasvim sam uništena radi nesreće, koja je pogodila Dluske, piše Marija svom bratu. *Dijete je bilo utjelovljeno zdravlje. Ako je moguće kraj takve njege izgubiti takvo dijete, kako neka se onda čovjek još nada, da će sačuvati život drugima i odgojiti ih. Ne mogu više bez strašne bojazni pogledati svoje kćerke. I Bronjina bol mi kida srce.*

Ta dva žalosna događaja bacaju sjenu na Marijin život koji ugrožava još neka gora briga. Pierre je bolestan. Silni bolovi napadoše njegovo tijelo; jer im liječnici ne znadu izvora, okrstiše ih reumatizmom. Pierre je potpuno slomljen. Cijele noći muče ga nesnosne boli, da se baca jaučući po krevetu kraj kojega bdije prestrašena žena.

Pa usprkos tome mora Marija podučavati u Sèvresu, a Pierre ispitivati svoje brojne učenike i nadzirati njihov rad. Jednako moraju fizičari nastavljati svoje teške eksperimente, makar i bez laboratorija, o kome uvijek sanjaju.

Jedanput, samo jedanput iz bjegne Pierru tužba. Sasvim tiho rekne:

»Tvrd je taj život, za koji smo se odlučili«.

Marija bi htjela prkositi, a ipak ne može sakriti svoje bojazni. Ako je Pierre postao malodušan — zar to nije znak, da ga ostavljaju sile? Možda je teško neizliječivo bolestan? I ona, Marija, da li će moći svladati svoju strašnu slomljenost? Već je mjesecima progoni misao na smrt.

»Pierre!«

Učenjak se začuđen okrene k Mariji, koja ga zovnula s glasom, u kojemu drhće strah.

»Što želiš, draga, što ti je?«

»Pierre... kad bi jedan od nas dvoje otišao... drugi ga ne smije preživjeti. Ne možemo biti jedan bez drugoga. Zar ne?«

Pierre lagano otkimne. S time, da je Marija za časak zaboravila na svoje poslanje i progovorila kao žena i ljubavnica, samo ga je podsjetila, da učenjak nema prava napustiti znanosti u kojoj je sav smisao njegovog života.

Neko vrijeme gleda njezino navorano lice, puno straha, a na to odlučno reče:

»Varaš se. Došlo što mu drago, pa da ostane čovjeku samo tijelo bez duše, svejedno bismo morali još raditi.«

Petnaesto poglavlje

DISERTACIJA I PETMINUTNI RAZGOVOR

Znanost baš ništa ne pita jesu li njezini sluge siromašni ili bogati, sretni ili nesretni, zdravi ili bolesni, jer znade, da su rođeni zato, da istražuju i otkrivaju te da će istraživati i otkrivati, doklegod ih ne ostave zadnje snage. Učenjak se ne može boriti protiv svoga zvanja. Štoviše i u danima, kada mu se sve gadi i kada se u njemu sve protivi, sa sudbonosnom sigurnošću vodi ga korak na poprište njegovog rada.

Ne smijemo se zato čuditi, da su Pierre i Marija i u tim teškim godinama odlično dovršili premnogo djelo. Mlada znanost o radioaktivnosti razvija se i cvate i — uništava životne sile onih, koji joj dadoše život.

Od godine 1899. do 1904. objavili su Curieji — bilo zajednički, bilo pojedinačno, bilo uz sudjelovanje kojega od svojih kolega — trideset i dvije znanstvene rasprave. Naslovi ovih publikacija odbijaju, a sadržaj im je isprepleten crtežima i obrascima tako, da se lajik hvata za glavu. Svaka od tih rasprava znači novu pobjedu. Kada čitamo suhoparne naslove nekih ponajvažnijih djela, na mjestu je, da ne zaboravimo, koliko se napora, znanja i genijalnosti nalazi u svakome.

O kemijskim svojstvima radijevih zraka (Marija Curie i Pierre Curie, 1899.).

O atomskoj težini barija (Marija Curie, 1900.).

Nova radioaktivna počela i njihovo izžarivanje (Marija Curie i Pierre Curie, 1900.).

O induciranoj radioaktivnosti koju prouzrokuju radijeve soli (Pierre Curie i André Debierne, 1901.).

Fiziološke posljedice radijevih zraka (Pierre Curie i Henri Becquerel, 1901.).

O radioaktivnim tvarima (Marija Curie i Pierre Curie, 1901.).

Atomska težina radija (Marija Curie, 1902.).

O absolutnom mjerenju vremena (Pierre Curie, 1902.).

O induciranoj radioaktivnosti i o emanaciji radija (Pierre Curie, 1903.).

O toplini koju radijeve soli same po sebi proizvode (Pierre Curie i A. Laborde, 1903.).

Istraživanja radioaktivnih tijela (Marija Curie, 1903.).

O radioaktivnosti plinova koji se nalaze u termalnim vodama (Pierre Curie i A. Laborde, 1904.).

Fiziološko djelovanje radijeve emanacije (Pierre Curie, Ch. Bouchard i V. Balthazard, 1904.).

U Francuskoj rođena radioaktivnost vrlo si brzo osvaja i inozemstvo. Od 1900. pa dalje dolaze u Rue Lhomond pisma iz Engleske, Njemačke, Austrije, Danske; u njima mole razjašnjenja ponajveći učenjaci. Curieji su u neprekidnoj pismenoj vezi sa sirom Williamom Crookesom, bečkim profesorima Suessom i Boltzmannom i s danskim učenjakom Paulsenom. »Roditelji« radija daju svojim staleškim drugovima s veseljem razjašnjenja i tehničke savjete. U nekojim zemljama započnu sada učenjaci tražiti još nepoznata radioaktivna počela; nadaju se novim otkrićima. Lov je uspješan; plijen su počela: mezotorij, radiotorij, ionij, protaktinij, radioaktivno olovo.

Godine 1903. dokažu dva engleska učenjaka, Ramsay i Soddy, da radij stalno izbacuje malu količinu nekoga plina, helija. To je prvi poznati slučaj izmjenjivanja atoma. Nešto kasnije će Englezi Rutheford i Soddy primiti hipotezu koju je još godine 1900. naslutila Marija Curie; objavit će uzbudljivu »teoriju o radioaktivnom raspadanju atoma«. Tvrde, da su radioaktivna počela, iako na prvi pogled nepromijenjiva, u stanju svojevoljnog raspadanja: koliko je brže njihovo raspadanje, toliko je veća njihova »aktivnost«.

To je uvjerljiva teorija o transmutaciji počela, no ne u onom smislu, kako su je razumjeli alkemisti, piše Pierre Curie. *Neživa se tvar tako po vječnim zakonima u tisućljećima mijenja.*

Čudesni radij!... Očišćen je zagasito bijeli prah, da ga lako zamijeniš sa običnom kuhinjskom soli. No njegova iz dana u dan točnije istražena svojstva zadivljuju. Njegovo izžarivanje, po kojemu ga Curieji pronađoše, tako je jako, da nadmašuje svako očekivanje; od uranovog izžarivanja je dva milijuna puta veće. Znanost ga je već analizirala i našla tri vrste zraka koje prodiru i kroz najgušće tvari, te se kod toga, dakako, i same izmijene. Samo debeli olovni zid može zaustaviti njihov nevidljivi tok.

Radij imade i svoju sjenu, svoju priliku; sam od sebe producira čudno plinsko tijelo — radijevu emanaciju koja je isto tako aktivna i koja se po neumoljivom zakonu opet raspada, čega ne možemo spriječiti niti ako je izoliramo u staklenoj cijevčici. Znakove njene prisutnosti naći će u mnogim termalnim vodama.

Još nečim ruši radij teorije, koje su vrijedile kao nepromjenjivi temelji fizike: sam od sebe stvara i toplinu. Toplina, koju daje u jednome satu, rastopit će toliko leda koliko sam teži. Ako ga dobro osiguramo od vanjskih uticaja, njegova se temperatura može podignuti za deset i više stupnjeva iznad temperature okolice.

Što sve ne može? Na fotografske ploče djeluje i kroz crni papir; zrak oko njega postaje električno provodan i tako na daljinu razelektrizira elektroskop; staklene posude, kojima je u časti da ga pokrivaju, obojadiše ljubičasto i plavo; ako ga zamotamo u papir ili vatu, rasjede je tako, da se raspadne u prašinu.

A da se svijetli, to i onako već znamo:

Po bijelome danu ne može se opaziti to svjetlucanje, piše Marija, *ali ga dobro opažamo u polutami. Ta svijetlost može dapače biti i toliko jaka, da bi kraj nje mogli čitati.*

No tog čudesnog dara ne drži on sebično za se: cijeloj vrsti tijela, što ne mogu svijetliti vlastitom snagom, on daje fosforescencu. Tako i diamantu:

Radi upliva radijeva diamant fosforescira i na taj ga je način lako razlikovati od imitacija, čije je svjetlucanje vrlo slabo.

Radijevo izžarivanje je i »prilјepčivo«... Priljepčivo kao fini parfum ili kakova bolest! Ako je kraj tube s radijem kakova stvar, biljka, životinja ili osoba, postaju i one vidljivo »aktivne«. Ta priljepčivost jako otežava točne pokuse i čini Pierru i Mariji dan za danom velike poteškoće:

Kod proučavanja pako radioaktivnih tvari, piše Marija, *moramo biti osobito oprezni, ako želimo točno mjeriti. Predmeti u kemijskom laboratoriju kao i naprave za fizikalne pokuse postaju s vremenom radioaktivni i djeluju također kroz crni papir na fotografske ploče. Prašina, zrak, prostorija, u kojoj radimo, odjeća, sve postaje radioaktivno. Zrak u prostoriji je provodan. U našem su laboratoriju prilike već neizdržive, jer niti jednoga aparata nemamo više koji bi bio potpuno izoliran.*

Kada će biti Curieji već davno mrtvi, imat će njihove bilježnice i nakon trideset ili četrdeset godina još uvijek tu živu i tajanstvenu »aktivnost«, te će djelovati na aparate za mjerenje!

Radioaktivnost, davanje topline, proizvađanje helija, svojevoljno raspadanje... Kako se silno protive te pojave naukama o mrtvoj materiji, o nepromijenljivosti atoma! Još nedavno su učenjaci mislili, da je svemir izgrađen iz poznatih počela koja da su vječno nepromjenljiva. A ovdje najedanput vidimo, da proizvađaju dijelići radija svaku sekundu atome helija te

ih s ogromnom snagom izbacuju u prostor ... Ostatak tih sitnih, ali strašnih eksplozija, koje će Marija nazvati »kataklizam izmijenjivanja atoma«, jest atom emanacijskog plina koji će sam postati radioaktivna tvar — koja će opet sama od sebe prijeći u neku drugu! Tako tvore radijevi elementi neobično žilave obitelji kod kojih je svaki član stvoren po svojevoljnoj promjeni materinske tvari: radij je »potomak« urana, a polonij »potomak« radija. Ova počela, koja uvijek iznova nastaju, slijedeći vječne zakone, dobrovoljno se uništavaju: svako radijevo počelo izgubi pola svoje tvari u vremenu koje ostaje jednako i koje ćemo nazvati njegovom »periodom«. Da se smanji za polovicu, treba uran nekoliko milijardi godina, radij tisuću i šest stotina godina, radijeva emanacija četiri dana, a »potomci« emanacije samo nekoliko sekundi...

Na oko mrtva materija poprište je poroda, borbi, umiranja i samoubojstava. Poprište je drama što ih iziskuje neumoljiva sudbina, poprište života i smrti.

Te činjenice je svijetu otkrila radioaktivnost. Stvar je filozofa, da iznova stvore svoje filozofske sisteme, a stvar fizičara da nanovo izgrade nauku o fizici.

★

Zadnje blaženo čudo: radij može koristiti neposredno čovječanstvu. Postaje mu saveznik u borbi s groznom bolesti, s rakom.

Kada su njemački učenjaci Walkhoff i Giesel godine 1900. javili, da uzrokuje novo počelo i fiziološke promjene, Pierre Curie, ne osvrćući se na pogibelj, izložio je svoju ruku obasjavanju radija. S veseljem je ustanovio nastalu povredu! Motrene simptome opisuje u izvještaju Akademiji:

Koža je pocrvenjela na površini od šest kvadratnih centimetara; izgled je bio isti kao kod opekli-

na, ipak nisam osjećao gotovo nikakvih boli. Nakon nekoliko dana postalo je crvenilo intenzivnije, no nije se povećala površina; nakon dvadeset dana najprije se načiniše kraste, a zatim se otvorila rana koju smo povezivali; četrdeset i drugog dana počela je koža od vanjskih rubova prema sredini cijeliti i pedesetdva dana nakon obasjavanja, rane je bilo još samo za jedan kvadratni centimetar. Boje je sivkaste, po tome zaključujemo, da su pogođeni i dublji slojevi.

Neka k tome još dodamo, da je slične opekline zadobila i gospođa Curie, kada je nosila u maloj zapečaćenoj cijevčici nekoliko centigrama jake aktivne tvari, iako je bila cjevčica zatvorena u tankoj kutiji od kovine.

Osim opisanih jakih učinaka opažamo na rukama zbog eksperimenata s jako aktivnim tvarima još neke pojave. Tako se koža na rukama često ljušti, vršci prstiju, kojima prihvaćamo cijevčice ili kutijice s jako aktivnim počelima, otvrdnu i postaju katkada vrlo bolni; kod jednoga od nas dvoje trajala je upala vršaka prstiju četrnaest dana; završila je odlupljivanjem kože, a ipak osjetljivost niti nakon dva mjeseca još nije sasvim prestala.

Nehotice se opekao također Henri Becquerel, kada je nosio u džepiću prsluka cijevčicu s radijem. Oduševljen i radoznao doleti do Curiejevih, da im tuži »enfant terrible«.

Svoje pripovijedanje zaključio je s riječima:

»Taj radij, doduše i volim, ali me ipak i jako ljuti!«

Nato si bilježi rezultate svog nedobrovoljnog eksperimenta koje zajedno s Pierrovim opažanjima objavi u Izvještajima od 3. lipnja 1901.

Tajanstvena sila zraka Pierra je tako iznenadila, da proučava posljedice obasjavanja na životinjama. Znameniti liječnici profesori Bouchard i Balthazard njegovi su suradnici. Doskora ustanove, da

radij uništava bolesne stanice i tako ozdravljuje lupus, čirove i neke oblike raka. Ta će se terapija odsada imenovati Curiejeva terapija. Francuski praktičari (Daulos, Wickam, Dominici, Degrais i drugi) uspiju sa prvim liječenjima. A upotrebljavaju cijevčice s radijevom emanacijom koju si posuđuju kod Curieja.

Dr. Daulos iz bolnice Saint-Louis istraživao je utjecaj radijevih zraka na kožu, piše Marija. *U tome pokazuje radij značajne rezultate; sloj epiderme, koju je mjestimice uništio, obnavlja se sasvim zdrav.*

Radij je koristan — i to vrlo koristan! Lako nam je odgonetnuti, kakove su posljedice tog otkrića. Pridobivanje novog počela nije više samo znanstveni eksperiment. Pridobivanje postaje potrebno, ono je blagoslov. Na radiju se razvije cijela industrija.

Kod njezine koljevke su Pierre i Marija. Sa svojim rukama — prije svega su to bile dakako, Marijine ruke — dobili su u baraci iz osam tona uranove smole prvi gram radija koji je ikada ugledao dnevnu svijetlost. Postupak pridobivanja njihov je izum. S vremenom su pak radijeva svojstva mnogome pobudila maštu i bračni je par našao dosta djelatne pomoći kod organizacije proizvodnje na širokoj podlozi.

S proizvodnjom rude na veliko počelo je pod vodstvom André Debierna »Socété Centrale de Produits Chimiques«. Vodstvo društva ne očekuje dobitka. Godine 1902. dade Akademija znanosti Curiejima 20.000 franaka potpore »za pridoblivanje radioaktivnih tvari«. Odmah započeše taliti pet tisuća tona rude.

Godine 1904. htjede inteligentni i poduzetni francuski industrijalac Armet de Lisle osnovati tvornicu za radij koji bi davao liječnicima za liječenje opasnih tvorevina. Pierru i Mariji ponudio je u toj tvornici prostoriju gdje su se mogli prihvatiti posla koji u dosadanjoj svojoj prostoriji ne bi mogli izvršiti.

Curieji si doskora odgoje suradnike kao što su F. Haudepin i Jacques Danne; njima kasnije Armet de Lisle povjeri pridoblivanje dragocjene tvari.

Marija se od prvoga grama radija neće nikada odijeliti. Ostavit će ga jednoć svom laboratoriju. Nikada nije imao i neće imati druge cijene osim one koju mu daje vrijednost tvrdokornog rada. Kad će već zidarski trnokopi razrušiti baraku i kada više ni Marije Curie neće biti, ostat će taj gram radija svijetlim simbolom velikog djela i junačke dobi u životu dvaju bića.

Kasnije dobiveni grami radija imadu neku drugu vrijednost, vrijednost u zlatu. Tržna cijena radija učini iz tog počela jednu od najskupljih kovina svijeta. Za gram je trebalo platiti sedam stotina pedeset tisuća zlatnih franaka.

Tako plemenita kovina, dakako, ne smije ostati u tami. U siječnju 1904. izađe prva brojka časopisa »Le Radium« koji se bavi isključivo samo s radioaktivnim tvarima.

Radij postade tržno blago. Imade svoju tržnu cijenu i svoje novinstvo. Na čelo tvorničkog listovnog papira dat će Armet de Lisle tiskati s velikim slovima:

Radijeve soli — Radioaktivne tvari.
Naslov za brzojavke:
Radium — Nogent — Sur — Marne.

Da postadoše djela učenjaka iz više zemalja plodna, da se razvila nova industrija i da se pokazaše na obzorju obrisi nove terapeutske metode, svemu tome bila je uzrokom mlada, plavokosa i znanosti željna žena koja si je godine 1897. izabrala Becquerelove zrake za temu svoje doktorske zadaće. U uranovoj smoli naslutila je novo počelo i udruživši svoje sile s muževim, uspjela je dokazati njegovu eksistencu; uspjelo joj je dobiti čisti radij.

Ta mlada žena stoji 25. lipnja 1903. pred školskom pločom u maloj dvorani na Sorbonni do koje dođeš po sakrivenim pužastim stepenicama. Prošlo je više od pet godina, otkako je Marija započela pripremati svoju disertaciju. U vrtlogu, koji je prouzročilo ogromno otkriće, dugo je odgađala s prijavom za doktorski ispit, jer nije imala niti vremena prijaviti se na nj. Danas stoji pred svojim sucima.

Po starome običaju izručila je eksaminatorima, profesorima Lippmannu, Boutyu i Moissanu,tekst svoje zadaće »Istraživanja radioaktivnih tvari, Madame Sklodowska-Curie«. Jednako si je kupila — nevjerojatan događaj! — novu crnu, napola svilenu, napola vunenu haljinu. Zapravo je nije kupila ni sama nego je baš tada došla u Pariz Bronja, izgrdila je radi njezinih ponošenih haljina i na silu je odvela u trgovinu gdje joj je izabrala tkaninu i kroj ne obazirući se na zlovoljno lice svoje mlađe sestre.

Jednoć već doživješe u ništa manje svečanosnom raspoloženju isto tako lijepo dopodne. I tada je Bronja istom brižljivošću i istim ganućem obukla Mariju. Točno dvadeset godina je od dana, kada je također u crno obučena Manja čekala, da primi iz ruku ruskog činovnika zlatnu kolajnu gimnazije u Krakovskom predgrađu Varšave...

Gospođa Curie ponosna je i uspravna. Na njenom blijedom licu, na visokom, izbočenom čelu, koje ne skriva svijetla, natrag začešljana kosa, svijedoči nekoliko tankih bora o borbi i pobjedi. U prostoriji, obasjanoj suncem, gnjetu se fizičari i kemičari. Morali su donijeti još stolica; muževe znanosti dovelo je ovamo izvanredno zanimanje za važne pronalaske o kojima će se na tom mjestu govoriti.

Stari dr. Curie, Pierre Curie i Bronja sjede u pozadini među študentima. Pokraj njih je skupina brbljavih mladih »Sèvrienki«, Marijinih učenica koje dođoše pljeskati svojoj profesorici.

Za dugim hrastovim stolom sjede eksaminatori u frakovima. Jedan za drugim postavljaju kandidatici pitanja. Marija odgovara svojim ugodnim glasom. U rukama imade kredu, da njome nacrta od vremena do vremena shemu kakvoga aparata ili pak napiše važne formule. Rezultat svoga rada opisuje s tehničkom suhoparnošću i neodređenim izrazima. No u glavama fizičara, što je okružuju, mladih kao i starih, učenjaka kao i učenika, događa se još jedna »transmutacija«. Hladna Marijina riječ mijenja se u blieštavu i divnu sliku — sliku najznačajnijeg otkrića u ovome stoljeću.

Nakon svršenih govora eksaminatora koji su zapravo brižno izmicali svim zvonkim frazama poput Marije, izgovori profesor Lippmann posvećeni obrazac:

»Pariško sveučilište priznaje vam naslov doktora fizičkih znanosti«.

Ti strogi ispiti, te ozbiljne i skromne svečanosti, koje su jednake, bile one namijenjene genijalnom istraživaču ili pak neumornom radniku, ne mogu izazvati smiješka.

Svoj slog imadu i svoju veličinu.

Još prije nego je morala braniti Marija svoju tezu i još prije nego se razvila u Francuskoj i drugdje industrijsko-trgovačko iskorištavanje radija, Pierre i Marija odlučiše nešto, što se doduše njima nije činilo važno, a odlučno je utjecalo na daljnji tok njihovog života.

Kad je Mariji uspjelo koncentrirati uranovu smolu i izlučiti radij, ispunila je time i stvorila također neki tehnički postupak. Otkada su poznata terapeutska djelovanja radija, posvuda traže radioaktivne rude. U nekojim zemljama, napose u Belgiji i

Americi, osnivaju širokopotezno iskorištavanje ovih ruda. A tvornice ne mogu pridobivati te »čudesne kovine« sve dotle, dok inžinjeri ne saznaju od Curiejevih kako se dobiva čisti radij.

O tim se stvarima nekog nedjeljnog jutra razgovarao Pierre sa svojom ženom. Bili su u stanu na bulvaru Kellermann. Upravo je listonoša donio pismo iz Sjedinjenih Američkih država. Učenjak ga pažljivo pročita, nato ga savije i stavi na svoj pisaći stol.

»Dobro bi bilo, da se malko porazgovorimo o tom našem radiju«, rekao je mirnim glasom. »Njegova će se industrija jako razviti, o tome danas više nema sumnje. Upravo sam dobio list iz Buffala, tehničari žele u Americi osnovati tvornicu i mole me za upute«.

»No, pa?«

»No, pa birati moramo između dvje mogućnosti. Da li da bez pridržavanja opišemo rezultate našega rada, ovamo uključujem i tehnički postupak . . .«

Marija potvrdi i promrmlja:

»Dakako!«

»Ili pak«, nastavi Pierre, »moramo postupati kao vlasnici i kao »izumitelji« radija. U tom slučaju bismo morali još prije nego objavimo kako si ga izlučila iz uranove smole, zaštititi postupak i pridržati si sva prava za pridobivanje radija po cijelom svijetu«.

Pierre se potrudio, da joj objektivno ocrta položaj. Ništa ne može zato, ako mu je glas nekako nevažno zazvučio, kada je izgovarao za nj gotovo tuđe riječi: »zaštititi« i »pridržati si sva prava«.

Marija razmišlja nekoliko časaka, a onda reče:

»To je nemoguće. Protivilo bi se duhu znanosti.

Da umiri svoju savjest, Pierre ustraje:

»Slažem se . . . Ipak ne želim, da gledaš cijelu stvar s lake strane. Naš je život tvrd — i jako se bojim, da će takav uvijek ostati. Imademo kćerku, možda ćemo imati

još više djece. Za tebe i za nas znače ta prava mnogo novaca, znače bogatstvo. Osigurali bismo sebi udoban život i riješili bismo se briga . . .«

Sa smiješkom spomene još ono jedino, što zbilja teško žrtvuje:

»Imali bismo također lijep laboratorij«.

Marija gleda pred sebe. Za časak pomisli na moguću zaradu i na novčanu dobit. Ali tu misao odmah odbaci.

»Fizičari uvijek objavljuju bez pridržavanja svoje pronalaske. Ako imade naše otkriće također trgovačku budućnost, to je samo slučajem i nas dvoje nemamo prava izrabiti to. Osim toga će radij služiti bolestnicima . . . Čini mi se nemoguće ovdje tražiti svoje koristi«.

S time ne misli uvjeravati muža. Dobro zna, da je govorio o patentiranju postupka samo zbog umirenja savjesti. Riječima, što ih je izgovorila tako odlučno, izrazila je čuvstva obojice i njihovo nepogrješivo shvaćanje učenjakovog poslanja.

Pierre prekine tišinu, koja je na časak nastala i ponovi kao odjek Marijin stavak:

»Ne, protivilo bi se duhu znanosti«.

Zastane, pa onda nastavi kao da uređuje pitanje drugorazrednog značenja:

»Pisat ću, dakle, još noćas amerikanskim inžinjerima i dati im objašnjenja koja su me tražili«.

Sporazumno sa mnom, piše Marija dvadeset godina kasnije, *Pierre Curie se odrekao svakog novčanog dobitka koji bi mogao imati; naše otkriće nismo zaštitili patentom i bez pridržavanja objavili smo rezultat našeg istraživanja kao i postupak za pridobivanje radija. Osim toga davali smo zanimanima sva objašnjenja što su ih željeli. To je bila velika blagodat za industriju radija, jer se mogla sasvim slobodno*

razvijati — najprije u Francuskoj, a zatim i u inozemstvu, te je mogla opskrbljivati liječnike i učenjake potrebnim proizvodima. Ta industrija služi se još danas gotovo neizmijenjenim našim postupkom.

Četvrt sata nakon tog razgovora sjede Pierre i Marija na svojim dvokolicama i voze najvećom brzinom prema šumama Clamarta.

Toga dana izabraše za uvijek siromaštvo i odrekoše se bogatstva. Uveče se umorni povratiše punih ruku grančica i poljskog cvijeća.

Šesnaesto poglavlje

NEPRIJATELJ

Kao što je bila Švicarska prva, koja je ponudila Curiejevima položaj kakȏv zaslužuju — sjetimo se samo dopisa ženevskog sveučilišta — tako prednjači svim drugima Engleska u dokazima štovanja.

U Francuskoj im podijeliše nekoja znanstvena odlikovanja: Pierru godine 1895., »prix Planté«, godine 1901. »prix Lacaze«. Marija je tri puta dobila »prix Gegner«. Ipak u Francuskoj njihovo ime još

nije odlikovano po zasluzi, kada u lipnju 1903. čuveno Kraljevsko društvo službeno pozove Pierra, da dođe predavati o radiju. Fizičar poziv prihvati i otputuje sa svojom ženom u London.

Dočeka ih domaće lice iz kojega sijeva prijateljstvo i dobrodošlica: lord Kelvin. Slavni starac osjeća njihov uspjeh kao svoju ličnu stvar te je na njihovo djelo isto tako ponosan kao da je njegovo. Odmah ih povede u svoj laboratorij gdje svojim suradnicima s ganutljivim veseljempo kazuje dar što mu ga je bračni par donio iz Pariza. A dar je i vrijedan fizičara: dragocjeni komadić radija u staklenoj ampuli.

Kod predavanja sjedi lord Kelvin pokraj Marije, prve žene koju su pripustili zasjedanju Kraljevskog društva. U prepunoj dvorani sabrao se sav engleski učeni svijet: sir William Crookes, lord Rayleigh, profesori Dewar, Ray Lankaster, Ayrton, S. P. Thompson, Armstrong... Pierre francuski lagano i jasno opisuje svojstva radijeva. Nato zatraži zamračenje dvorane, kako bi pokazao nekoliko značajnih pokusa; čarobnom radijevom silom pokrene iz daljine elektroskop, prouzroči fosforescencu napetog platna, prevučenog cinkovim sulfidom, pokaže kako radij djeluje na fotografske ploče koje su umotane u crni papir, dokaže spontano proizvađanje topline ove čudne substance...

Oduševljenje te večeri nađe drugog dana svoj odjek. Cijeli London želi od blizu vidjeti »roditelje« radija. »Professor and Madam Curie« pozivaju se na večere i bankete.

Pierre i Marija prisustvuju tim svečanosnim primanjima i slušaju zdravice sebi na čast... Pierre je u nešto pohabanom fraku što ga oblači za predavanja na P. C. N. Iako je izvanredno uljudan, izgleda, da su mu misli drugdje i da tek teško shvaća poklone koje mu čine. A Mariji je neprijatno u unakrsnoj vatri tisuću pogleda — uprtih u izvanrednu zvjerku, u ženski fenomen: u ženskog fizičara!

Obukla je tamnu haljinu sa malenim izrezom, a njezine od kiseline izjedene ruke bez rukavica su. Niti vjenčanog prstena nema. A oko nje po golim vratovima blistaju najljepši diamanti imperija. Marija si ogledava taj nakit sa iskrenim veseljem i začuđena opazi, da si ogrlice ogledava i njezin muž koji je obično tako rastresen...

»Ne bih vjerovala, da su na svijetu takove dragocjenosti«, reče uveče Pierru, kad se spremahu spavati. »Kako su lijepe!«

Pierre se nasmije.

»Promisli, za večere, kad nisam znao što da počnem, izmislio sam si igru. Računao sam, koliko bi se laboratorija dalo izgraditi s draguljima koji se blistahu po vratovima tih žena. Kada dođoše na red zdravice, bio je već broj zgrada upravo astronomski!«

Nakon nekoliko dana vrate se Curieji u Pariz, u baraku. U Londonu uspostaviše trajna prijateljstva i nađoše plodnih suradnika. Pierre će baš uskoro objaviti zajedno sa engleskim profesorom Dewarom raspravu o plinovima što ih izlučuje radijev bromid.

Anglosasi su vjerni štovatelji. U studenom 1903. javi im londonsko Kraljevsko društvo, da im izražava priznanje s jednom od svojih najviših redova — s Davyjevom medaljom.

Marija nije zdrava i zato pođe muž na put. Vrati se s teškom zlatnom kolajnom u koju su urezana njihova imena. Pierre potraži u svome stanu prikladno mjesto za tu kolajnu. Nespretno je premeće amo i tamo. I izgubi je. Pa je opet nađe... Naposljetku se ipak dosjeti i dade je na dar svojoj kćerki Ireni koja u svom šestgodišnjem životu još nije doživjela većega veselja.

Ako je prijatelji žele vidjeti, učenjak im pokaže dijete koje se zabavlja s tom igračkom.

»Irena obožava svoj veliki cekin!« kratko im obrazloži.

Sjaj dvaju kratkih putovanja, djevojčica koja se igra sa zlatnom medaljom... to je preludij simfonije slave koja odmah slijedi.

Ovaj je puta dala znak Švedska.

Na svečanosnoj glavnoj sjednici Akademije znanosti u Stockholmu 10. prosinca 1903. objave, da se Nobelovu nagradu za fiziku u tekućoj godini dijeli na dvije polovice; prva pripada Henri Becquerelu, a druga Pierru i Mariji Curie za njihova otkrića na području radioaktivnosti.

Curieji ne sudjelovahu kod svečanosti. U njihovo ime primi francuski poslanik iz kraljevih ruku diplomu i zlatnu kolajnu. Pierre i Marija su boležljivi i radom preopterećeni te su se pobojali dugog putovanja usred zime.

Ova važna sjednica bila je 10. prosinca, a 11. prosinca iste godine datum je Marijinog poljskog pisma bratu koje svojim sadržajem zbilja iznenađuje. Prvi dan svjetske slave! Očekivali bi, da će se Marija opijati slavljem. Događaj je ipak dosta izvanredan. Još nikada nije jedna žena postigla slave na strogom području znanosti. Ona je prva i dosada također jedina slavna učenjakinja na svijetu!

Marija Curie Josipu Sklodowskom 11. prosinca 1903.:

Dragi Josipe!

Obojici srdačna hvala za pisma. Ne zaboravi u moje ime zahvaliti i Manjuši (Josipova kćerka) za njezino kratko, a dobro i lijepo napisano pisamce koje me je vrlo razveselilo. Čim mi bude malko moguće. otpisat ću joj.

Početkom studenog imala sam neke vrsti gripu; od onda još uvijek malo kašljem. Bila sam kod liječnika dr. Landrieuxa; pretražio mi je pluća, no nije ništa pronašao. Ali veli, da sam slabokrvna.

Osjećam se dobro, a i mogu raditi više nego što sam mogla jesenas, a da me to odviše ne umara

Muž mi je bio u Londonu radi Davyjeve medalje što su nam je dali. Nisam ga pratila bojeći se, da me ne bi putovanje odveć izmučilo.

Dobili smo polovicu Nobelove nagrade. Ne znam točno, koliko to iznosi, čini mi se, da će biti oko sedamdeset tisuća franaka. Za nas je to mnogo novaca. Ne znam, kada ćemo ih preuzeti; vjerojatno, kad odemo u Stockholm. Prema pravilima moramo tamo jedanputa predavati i to u toku šest mjeseci računajući od 10. prosinca.

Na svečanosnu sjednicu nismo išli, jer bi si to teško uredili. Nisam dosta jaka, da bih se izložila u to neprijatno vrijeme za tako dugi put na sjever (neprekidna vožnja traje četrdeset i osam sati, a možda i više), kad znam, da tamo ne bih mogla ostati dulje od tri ili četiri dana. Pa ni školskog rada ne bih mogla za dulje vrijeme bez većih neprilika napustiti. Vjerojatno ćemo poći tamo istom o Uskrsu; tada ćemo podići i novce.

Listovima nas gotovo zasuše, a novinari i fotografi posjećuju nas u četama. Čovjek bi najrađe u zemlju propao samo da bi imao mir. Iz Amerike smo dobili poziv za vrstu predavanja o našem radu. Pitaju koliko tražimo. Bili uvjeti ovakovi ili onakovi, odlučili smo otkloniti. Bankete, koje nam htjedoše prirediti, jedva smo spriječili. Odbijamo snagom očajnika i ljudi konačno ipak razumiju, da neće ništa obaviti.

Irena je zdrava. Ide u školu koja je dosta daleko od našeg stana. U Parizu je teško naći dobru školu za malu djecu.

Nježno vas ljubim i molim vas, da me ne zaboravite.

»Dobili smo polovicu Nobelove nagrade ... Ne znam kada ćemo novac preuzeti. . .« Ova dva stavka imadu sasvim posebno značenje, jer ih je napisala žena koja se s lakoćom odricala bogatstva. Strelovita brzina, s kojom se širi njihovo ime, pokloni novinstva i općinstva, službeni pozivi, zlatni most što ga pruža Amerika, sve to spominje Marija samo zato, da se nad svim tim gorko prituži. Nobelova nagrada imade za nju tek jedno značenje; svotu od sedamdeset tisuća zlatnih franaka smatra odlikovanjem, kojim švedski učenjaci počastiše svoje drugove; ako, dakle, nagradu prihvati, ne protivi se to »duhu znanosti«... To je jedinstvena prilika, da se Pierre riješi obuke na školi za fiziku i pobrine za svoje zdravlje.

2. siječnja 1904. dođe na bankovnu podružnicu, koja upravlja skromnim uštedama našeg bračnog para, iz Stockholma doznaka. Pierre se konačno ipak lako zahvali na službi u gradskoj školi, gdje ga zamijeni poznati fizičar Paul Langevin, njegov bivši učenik. Curieji uzmu na svoj trošak i pomoćnika, što je dosta jednostavnije, nego li čekati na pomoćnike iz bajki što ih obećaje sveučilište. Dvadeset tisuća austrijskih kruna posudila je Marija Dluskima, da bi pomogla sanatoriju prebroditi prve poteškoće. Ostade joj skromni imetak koji se uskoro poveća još za pedeset tisuća franaka s nagradom Osiris koju je dobila zajedno sa Edouardom Branlyjem. Taj novac razdijeli pravedno na dva jednaka dijela i uloži prvu polovicu u francuske državne papire, a drugu u obligacije grada Varšave.

U crnoj knjižici izdataka zabilježeni su izdaci za darove i zajam Pierrovom bratu, Marijinim sestrama, potpore znanstvenim društvima te darovi poljskim studentima, nekoj Marijinoj prijateljici iz mladosti, slugama u laboratoriju i nekoj siromašnoj Sèvriennki... Marija se sjeti i siromašne žene koja ju je nekoć podučavala francuski. To je bila Mlle de Saint-Aubin, sada udata Kozlowska, rođena u Dieppu, a živući

u Poljskoj, koja si je silno zaželila ponovno vidjeti svoju domovinu. Marija je pozove k sebi, pogosti u svojoj kući i plati joj vožnju od Varšave do Pariza i iz Pariza u Diepp.

Kraj sve svoje darežljivosti ostane Marija tankoćutna i razborita. S darovima ne smije biti besmisleno rasipna, jer je odlučila cijelog svog života pomagati one koji su potrebni njezine pomoći.

Sjeti se i sebe! U kućici na bulvaru Kellermann uredila si je »modernu« kupaonicu, a jednu je sobu u svom stanu dala tapecirati. A ne sjeti se, da bi si za Nobelovu nagradu mogla kupiti i novi šešir. I makar ustraje na tome, da Pierre više ne smije podučavati na školi za fiziku, ipak sama ostaje i dalje učiteljicom u Sèvresu. Svoje učenice voli i osjeća se dosta jakom, da se i u buduće posvećuje obuci koja je vrelo stalne zasluzbe.

Znatiželjnici i novinari iz sviju zemalja počnu opsjedati stan Curiejevih i baraku u kojoj rade. Na širokom pisaćem stolu gomilaju se brzojavke i na tisuće članaka opisuje nagrađene.

Dobro znadem, da su bili moji roditelji zbog ove strašne zbrke samo nezadovoljni. Pierre i Marija su sretni, što su njihov rad prema zasluzi ocijenili članovi švedske Akademije. Veseli ih radost rođaka i dobro su došle hiljadarke koje im umanjuju svakidanje brige. A sve drugo, sve ono, radi čega su mnogi pripravni i na najveće napore a neki i na najveće niskosti — samo ih muči i stavlja u nepriliku.

Trajni nesporazum dijeli ih od općinstva koje im izražava svoje simpatije. Godine 1903. prispjeli su možda do svoje najsudbonosnije točke. Obojica su u onim godinama, kada iskustvo pomaže geniju, da dade svoj maksimum. U mokroj baraki otkriše radij i njegova svojstva kojima se čudi cijeli svijet. A njihovo

poslanje s time još nije dovršeno. U mozgovima im leži još nepoznato blago. Raditi žele; raditi moraju!

A slave se ne tiče budućnost kojoj se Pierre i Marija osjećaju odgovorni. Slava zahvaća natpoprečne, objesi se o njih sa svom svojom težinom i zadržava im korak. Popularnost, koju daje nagrađenom Nobelova nagrada, postavila ih je na čelo pozornosti milijuna ljudi, muževa i žena, filozofa i radnika, profesora, građana i svjetovnjaka. Svi se oni oduševljavaju. Ali što zahtijevaju u zamjenu za svoju ljubav! Koristi, što su ih učenjaci darovali već unaprijed, duhovni kapital njihovog otkrića, njihova stvarna pomoć u borbi sa opasnom bolešću — sve im to nije dosta. Iako je radioaktivnost još u povojima, uvrstiše je među dobivene pobjede; manje su pripravni pospješavati njezin razvoj nego li sa slašću uživati slikovite potankosti njegovog postanka. Silom hoće zagledati u posebnički život ovo dvoje izvanrednih ljudi što su zbog svoje genijalnosti, životnog poštenja i potpune nesebičnosti prelazili već u legendu. Njihovo pohlepno štovanje kopa po životu svojih idola — svojih žrtava — te ih orobljuje jedinog blaga što su ga željeli sačuvati: mirne i tihe sabranosti.

Po časopisima tog vremena mnoštvo je Pierrovih i Marijinih slika. Slika »mlade svjetlokose i vrlo odlične žene«, »dražesne matere sa osjećajnom dušom i duhom koji teži u beskonačnost«, slika »divne kćerkice i kućnog mačka Didija«. A kraj toga nebrojeno članaka sa zornim opisima njihovog doma i laboratorija, tih mirnih kutića čiju bi ljepotu i stidljivu neimaštinu tako rado prikrili tuđim očima. Kuća na bulvaru Kellermann postade »obitavalištem mudraca«, »kućica, negdje daleko u nepoznatom i samotnom Parizu, u sjeni utvrda, kuća, kamo se sklonila tiha sreća dvojice velikih učenjaka«.

Pa i baraka imade svoj dio u slavi, nju također potanko opisuju.

Ništa ne pomaže Pierru i Mariji, da odbijaju svaki interview, da nikoga ne primaju i da se zatvaraju u svoj siromašni laboratorij koji je preko noći postao povijesna znamenitost; njihov rad i njihov posebnički život nije više — njihov. Pa i njihova skromnost, koju bi morao zapaziti i poštivati i najbezobzirniji novinar, postade slavna i javna stvar, gradivo za nov članak.

Slava je sasvim svojevrsno zrcalo! Svog izabranika prikazuje svijetu u tisuću različitih slika; sada vjerno i po naravi, nato opet iznakaženo, kao kad bi stajao pred udubljenim ogledalom u šatoru sajamskog zabavišta. Ne izostavi niti jednog njegovog koraka, niti najmanje njegove kretnje... Curieji postadoše kabaretne i varietetske figure. Kad su jednog dana nesrećom izgubili dio svog radija, neko se zabavište na Mont-Martre požurilo prikazati kratku šalu koja pokazuje kako su se Curieji zatvorili u baraku i ne puste nikoga unutra, kako spremaju i smiješno prekopavaju po svim kutevima i kako premiču svaki predmet, da bi pronašli radij...

Marija je opisala gubitak ovako:

Marija Josipu Sklodowskom:

Nedavno nas je zadesila teška nesreća. Kod neke dosta teške operacije s radijem izgubili smo priličan dio naše zalihe i još danas nam nije poznat uzrok te velike nesreće. Zato ću morati odgoditi i proučavanje radijeve atomske težine, s čime sam htjela započeti o Uskrsu. Vrlo smo potišteni.

U nekom drugom pismu veli o tom radiju, koji joj je jedina briga, slijedeće:

Marija Josipu Sklodowskom 23. prosinca 1903.: s

...Možda će nam ipak uspjeti, da dobijemo veću količinu te nesretne tvari. Za to je potrebno dvoje: ruda i novac. Novaca sad imamo, ali nismo

mogli dobiti rude. Sada nas tješe i vjerojatno će nam prodati potrebnu količinu što do sada ne htjedoše učiniti. Fabrikacija će se dakle razviti. Kad bi Ti znao, koliko je vremena, strpljivosti i novaca potrebno, da izlučiš iz nekoliko tona rude one komadiće radija!

To su Marijine brige trinaest dana nakon primitka Nobelove nagrade. U tih je trinaest dana i svijet nešto otkrio: Curieje. »Veliki par!« Ali Pierre i Marija ne će iz svoje kože u kožu tih dvaju novih likova.

Pierre Curie Georgesu Goyu 22. siječnja 1904.:

Dragi prijatelju,

već sam se dugo spremao, da Vam pišem; ne ljutite se, štc toga nisam učinio. Kriv je glupi život kojim sada živim.

Sigurno ste opazili to nenadano oduševljenje za radij. To nam je nabacilo sve prednosti trenutne popularnosti; novinari i fotografi bili su nam stalno za petama; učinilo im se vrijednim dapače reproducirati razgovor moje kćerke s našom sluškinjom i opisati našeg bijelo-sivog mačka. Zatim su nas posjetili ili pak pismima zasuli sami zanešenjaci nepriznati izumitelji. Dobili smo nebrojeno molbi za novčanu potporu. Konačno su došli u veličanstveni lokal u ulici Lhomond, koji i onako poznajete, još lovci na autograme, kicoši, svjetovnjaci i nekoliko puta čak ljudi koji nešto razumiju. Jasno da sada više nema ni govora o mirnom radu u laboratoriju nego moramo svaku večer odgovarati na brojna pisma. Kraj takvog života morat ću s vremenom postati potpuna budala...

Siromaštvo, preopterećenost poslom, pa i krivice podnosili su Curieji bez pritužbe; a sada su prvi puta u svom životu čudnovato razdraženi.

Koliko postaju poznatijima, toliko je veća njihova nervoza.

Pierre Curie Georgesu Goyu 20. ožujka 1904.:

...Kako vidite, sreća nam je sada naklonjena. No njezina pomoć nije bez velikih neugodnosti. Još nikada nismo imali tako malo mira. Imade dana, da ne odahnemo. I ako pomislim, da smo uvijek sanjali o životu divljaka daleko od sviju ljudi!

Pierre Curie Ch. Ed. Guillaumu 15. siječnja 1904.:

Od sviju strana mole nas za članke i predavanja i, kada će proći nekoliko godina, upravo će se ovi čuditi zašto nismo u tim godinama ništa radili...

Pierre Curie Ch. Ed. Guillaumu 15. siječnja 1904.:

Dragi prijatelju,

moje će predavanje biti 18. veljače; novine nisu pravo javile. Toj se pogrješnoj bilješci moram zahvaliti zbog dvije stotine molbi za ulaznice; na njih neću odgovarati.

Potpun i nesavladiv otpor osjećam do svega što se tiče Flammarionovog predavanja. Žudim za mirnijim vremenima u pokrajini, gdje bi bila predavanja zabranjena i gdje bi novinare progonili.

Marija Curie Josipu Sklodowskom 14. veljače 1904:.

...Uvijek ista zbrka. Ljudi nas sprječavaju u radu koliko samo mogu. Odlučila sam, da ću biti srčana i da ću odbiti sve posjetioce — pa me usprkos tome smetaju. Čast i slava naš život posve upropastiše.

Marija Curie Josipu Sklodowskom 19. ožujka 1904:.

Dragi Josipe! Za imendan Ti šaljem svoje najsrdačnije čestitke. Želim Ti zdravlja i uspjeha za cijelu Tvoju obitelj — i također, da ne bi nikada bio

preplavljen s pismima kao što smo nas dvoje sada, i da ne bi doživljao takovih naleta, kakovim smo nas dvoje ispostavljeni.

Skoro da mi je žao, što sam bacila svu korespondencu koju smo dobivali; bila je vrlo poučna... Bilo je tu soneta, pjesama o radiju, pisama najrazličitijih izumitelja, pisama spiritista i pisama filozofa. Jučer me je neki Amerikanac zamolio, da li smije prozvati po meni svog trkaćeg konja. A osim toga imade još stotine i stotine molbi za autograme i fotografije. Niti na jedno od tih pisama ne odgovaram, a mnogo vremena izgubim već i sa čitanjem.

Marija Curie sestrični Henriki, u proljeće 1940.:

Naš miran i radu posvećen život sasvim je razoren; ne znam, hoće li još ikada biti u ravnoteži.

Razdraženost, pesimizam, gotovo bih mogla reći ogorčenost tih pisama ne vara... fizičari izgubiše svoj unutarnji mir:

Umornost, koju prouzročiše preveliki napori u godinama naših loših novčanih prilika, još se povećala, kada je javnost prodrla u naš život, piše kasnije Marija. *Istrgli su nas iz dobrovoljne osamljenosti i tako nam zadali istinsko trpljenje i nemir koji nas je unesrećio.*

U zamjenu za ove neugodnosti morala bi slava Curiejima pružiti neke pogodnosti: stolicu na sveučilištu, laboratorij s pomoćnicima i kredite koje toliko trebaju. No kada će im dati te dobrote? Mučnome očekivanju nema kraja.

Tako smo se dotakli jednoga od glavnih uzroka Pierrovog i Marijinog uznemirenja. Francuska je zemlja koja je do zadnjega čekala s priznanjem njihovog rada i ništa manje nije trebalo nego

Davyjevo odlikovanje i Nobelova nagrada, da je pariško sveučilište konačno dodijelilo Pierru stolicu za fiziku. Činjenica, da je morala nagrada doći najprije iz inozemstva, vrlo jasno osvjetljuje očajne prilike koje su kumovale njihovom otkriću.

Pierre se sjeti svih službi, za koje se natjecao kroz četiri godine bez uspjeha, i smatra svojom časnom dužnošću, da se zahvali jedinoj ustanovi koja ga je hrabrila i podupirala, koliko su joj to dopuštale njezine skromne prilike; to je bila škola za fiziku i kemiju. Kod nastupnog predavanja na Sorbonni, dozove si u pamet bijednu i bajoslovnu drvenu baraku, te reče:

Sa ovoga mjesta želim upozoriti na činjenicu, da smo sve radove i istraživanja izvršili na gradskoj Ecole de Physique et de Chimie.

Kod svakog znanstvenog djela od odlučne je važnosti i okolina u kojoj čovjek radi te se za veliki dio svog uspjeha mora zahvaliti toj svojoj okolici. Več više od dvadeset godina ja radim na toj školi za fiziku. Schutzenberger, prvi ravnatelj ove škole, bio je odličan znanstvenik... Sa zahvalnošću se sjećam, da mi je omogućio rad, kada sam bio samo još preparator; kasnije je dozvolio gospođi Curie, da je smjela raditi pokraj mene i ta je dozvola bila u ono vrijeme dosta neobična novotarija... Sadašnji ravnatelji Lauth i Gariel jednako su mi bili naklonjeni.

Profesori na toj školi i učenici, koji iz nje izidoše, velika su obitelj koja mi je dala mnogo pobuda. Između bivših učenika potražili smo i našli suradnike i prijatelje i sretan sam, da im se mogu sa ovoga mjesta zahvaliti.

Mržnja, s kojom Curieji odbacuju slavu nije samo posljedica njihove vatrene radinosti i groze nad izgubljenim vremenom nego imade još i neki drugi uzrok.

Pierrovo prirođeno pustinjaštvo i njegova nepromjenljiva načela neprijateljski su raspoloženi prema svakoj popularnosti. Mrska mu je hierarhija i sve društvovne ljestvice. Smiješno mu je školsko odlikaštvo i odlikovanja po kojima odrasli toliko žude, čine mu se isto tako nepotrebnim kao i odlikovanja školaraca. Prema načelu, zbog kojega je odklonio odlikovanje Legije časti, ravna se on i na području znanosti. Svako takmičenje u bivstvu mu je tuđe i upravo ga ništa ne boli, ako ga s otkrićima pretekne koji drugi. »Ništa zato, što nisam ja nešto objavio, ako je to učinio tko drugi...« njegova je izreka.

Takova, gotovo neprirodna bezbrižnost morala je i na Mariju jako utjecati. Ipak se ne brani slave iz oponašanja muža ili iz pokornosti do njega, nego jer je sili na to njezin vlastiti nagon. Kad stoji pred mnoštvom, obuzme je nesavladiva plahost, bolesna nestrpljivost, da, katkada štoviše osjeti nesvjesticu i tjelesnu slabost. Konačno je u njenom životu toliko dužnosti, da zbilja ne može zabaciti niti trunka svoje energije. Noseći sve terete staleškog i znanstvenog rada, kućanstva i materinstva, treba akrobatske spretnosti, da zadrži ravnotežu. Stavimo li još samo obvezu na nju, ona će pasti. Kao žena, mati, učenjakinja i profesorica nema niti sekunde vremena za ulogu slavne žene.

Tako dolaze po različitim putevima Pierre i Marija do istog stanovišta. Njihovi mozgovi i njihove duše jednaki su po kakvoći. I iz ovog iskušenja izlaze kao pobjednici i u svome odklanjanju svake hvale ostaju međusobno povezani.

Zašto bih prikrivala, da sam u životu svoje majke tražila svom gorljivošću kakov prestupak protiv ovih načela koja su mi se učinila neljudskim. Iz svega sam srca željela razotkriti, da je veliki uspjeh i glas naučenjaka, kakvoga još nije doživjela žena,

donio mojoj majci bar nekoliko sretnih trenutaka. Da junakinja ove veličanstvene pustolovine mora uvijek samo trpjeti, učinilo mi se odviše kriivičnim, i ne znam, što bih dala, da sam našla na kraju kakovog pisma ili pak između redaka povjerene tajne bar mali znak zadovoljnog ponosa, uzvik ili uzdah triumfa.

»Moja se nada nije ispunila. I »slavna gospođa Curie« doživljavat će također trenutke sreće — no nikada izvan četiri tiha zida laboratorija ili izvan svojega doma. Iz dana u dan sve će se više povlačiti u sebe i sve više odtuđivati od svijeta, da izbjegne onima koji je hoće povući na javnu pozornicu te stvoriti iz nje zvijezdu u kojoj više ne bi mogla prepoznati sebe. Godine i godine odgovarat će napasnim strancima, koji će htjeti govoriti s njome, na pitanje: »Jeste li vi gospođa Curie?« nesigurnim glasom i prikritim strahom: »Ne... Varate se«.

U prisutnosti svojih obožavatelja ili »veličina«, koji postupaju s njome kao sa kraljicom, ona se samo čudi, sita ih je i tek s mukom prikriva nestrpljivost, a prije svega dosadu, onu dosadu koja ubija i truje i koja je preuzima, kada govore napasnici onako na slijepo o njezinom otkriću i njenoj genijalnosti. I u tome sliči Pierru.

Jedna od onih premnogih prilika divno pokazuje odnos Curiejevih do onoga, što Pierre naziva »naklonost sudbine«. Predsjednik republike Loubet pozvao ih je na večeru u Elizejsku palaču. Usred gozbe približi se Mariji neka dama te je upita:

»Želite li, da vas predstavim grčkome kralju?«

Preiskrena Marija odgovori joj nedužnim, uljudnim i prijatnim glasom:

»Zbilja ne znam, zašto?«

Kad opazi njeno iznenađenje, dosjeti se u strahu, da stoji pred njom gospođa Loubet, koje nije odmah prepoznala, pocrveni i brzo se popravi:

»Jasno... dakako, učinit ću, da vam bude pravo! Kako ćete vi željeti«.

Pierre i Marija imadu sada još jedan uzrok više, da žive, »kao divljaci«: izbjeći žele radoznalima. Radije no ikada prije, zadržavaju se oni po zabitnim selima i uvijek se, ako moraju prenoćiti vani, upisuju pod krivim imenom.

A najviše ih štiti vanjski izgled. Tko bi pogodio, da se u loše i trošno obučenom čovjeku, koji gura pred sobom dvokolicu po bretonskoj cesti, i u mladoj pratilici u seljačkoj haljini skrivaju dobitnici Nobelove nagrade?

I najveći ih lukavci tek s mukom prepoznavaju. Neki američki reporter slijedio ih je i dostigao u Pouldu. A tu se na svoje veliko čudo nađe pred ribarskom kućom. Svom časopisu imade poslati interview sa znamenitom gospođom Curie. No gdje da je potraži? Morat će nekoga pitati... možda onu bosonogu ženu, što sjedi na pragu i istresa pijesak iz sandala.

Žena podigne glavu, upre svoje pepeljastosive oči u napasnika... i odjedanput je slična stotinama, tisućama fotografija što su ih časopisi donosili. Ona je! Reporter se u prvi čas ne snađe, a zatim sjedne do Marije na prag i izvadi notes.

Kad opazi, da mu neće moći izmaknuti, popusti i odgovara kratkim stavcima na pitanja. Da, Pierre Curie i ona otkriše radij. Da, oboje još dalje eksperimentiraju...

Dotle maše sandalama, kucka ih o kamen, da ne bi u njima zaostalo ni malo pijeska, te ih konačno natakne na svoje lijepe, od trnja i kamenja izgrebene noge. Kako krasna prilika za novinara! Pruža mu se »intimni« prizor, što ga je sretnim slučajem sam život stavio pred njega. Oprezno prelazi od općenitih na manje općenita pitanja. Kad bi mu samo uspjelo izvući

iz nje ovo ili ono o njezinoj mladosti, o metodi njezinog rada, o psihologiji žene koja se posvetila znanosti.

No toga se časa iznenađeno lice već okamenilo. S jednim samo stavkom, sa stavkom koji će često ponavljati kao geslo, sa stavkom koji nam otkriva njezi nznačaj, život i zvanje, sa stavkom koji govori više nego cijela knjiga, Marija zaključi razgovor:

»U znanosti se moramo zanimati za stvari, a ne za ličnosti«.

Sedamnaesto poglavlje

SVAKIDAŠNJICA

Ime Curie sada je »slavno ime«. Bračni je par bogatiji novcem, no siromašniji trenucima sreće.

Osobito je Marija izgubila dosta od svog zanosa i veselja. Nije tako isključivo predana znanosti kao Pierre. Svakidašnjica se dotakla njezine osjetljivosti i njezinih živaca koji nisu više otporni kao nekoć.

Metež, izazvan radijem i Nobelovom nagradom, smeta je i ne oduzima joj niti za časak brige za Pierrovo zdravlje; ta briga joj truje život.

Pierre Curie Georgesu Goyu 31. siječnja 1905.:

Trenutno imadem još mir od reumatizma; a ljeti sam imao jak napadaj te sam morao i putovanje u Švedsku odgoditi. Prema tome možete znati, da je naš odnos sa švedskom Akademijom još uvijek neuređen. Uistinu se moram čuvati svakog tjelesnog napora, ako želim ostati zdrav. Pa ni mojoj ženi nije ništa bolje tako, da na nekadanju radnu energiju ne smijemo ni misliti . . .

Pierre Curie Georgesu Goyu 24. srpnja 1905.:

. . . Još uvijek živimo životom vrlo zaposlenih ljudi koji ništa pravoga ne rade. Nisam već više od godinu dana ničega učinio, a nisam imao ni trenutka za sebe. Očito se još ne znam čuvati od komadanja našeg vremena, a bilo bi to vrlo potrebno. To je u duhovnom pogledu pitanje života ili smrti.

Moji bolovi vjerojatno izviru iz neke vrsti neurastenije, a ne u stvarnom reumatizmu. Otkako se pravilno hranim i uzimam strihnin, zdravlje mi se popravlja.

Pierre Curie Georgesu Goyu 19. rujna 1905.:

»Bio sam u zabludi pišući Vam, da mi se zdravlje popravlja. Ponovo me nekoliko puta pograbilo; dostatan je već i mali napor za napadaj. Pitam se, da li ću još ikada u ovakovom stanju biti sposoban za ozbiljan laboratorijski rad.

Ne može više biti ni govora o nekadanjem prijatnom i nepametnom ludovanju u praznicima, kada su se poput dvojice đaka skitali po cestama.

U neposrednoj blizini Pariza Marija si je sada unajmila kućicu za ljetovanje. Ondje se posvećuje njezi svog muža i kćerke.

Marija gospođi Jean Perrin (iz Saint-Rémy-les-Chevreuse):

Nisam baš zadovoljna sa Irenom. Vrlo polako preboljuje hripavac. Imade dana, kad ponovo kašlje, ma da smo već tri mjeseca u pokrajini. Muž mi je vrlo umoran, niti šetati se više ne može, zato proboravimo vrijeme u studiju fizičko-matematičkih priručnika.

Irena imade malu dvokolicu i već se dobro vozi. Za vožnju obuče dječačko odijelo pa zabavno izgleda.

Pierre se zbog svoje bolesti osjeća ugroženim te neprestano razmišlja, kako leti vrijeme. Da li se taj još tako mladi čovjek boji, da neće dugo živjeti? Izgleda kao da se bori s nevidljivim neprijateljem. Zagrižljiv je i nagao. Svojim nemirom zaražuje i ženu. Morali bi ubrzati istraživanja, iskoristiti svaki trenutak i dulje vremena biti u laboratoriju.

Marija se sili na još veći napor pa opterećuje i onako razrovane živce.

Njezina je sudbina uistinu teška. Cijelih dvadeset godina, od dana, kada je kao šestnaestgodišnja mala Poljakinja s prepunom glavom uspomena na praznike u pokrajini došla u Varšavu da si tamo zaslužuje kruh, samo se mučila. Mladost je proživjela u samoći; jedino su joj društvo u hladnoj i ledenoj mansardi bili fizički priručnici. I kada je konačno prodrla u njezin život ljubav, bila je i ona nerazdruživo povezana s radom.

S time, da su u njoj izgarale u jednom plamenu dvije silne i jednako jake ljubavi — do znanosti i do muža — osudila se na neumoljiv i krut život. Njezina i Pierrova nježnost istoga su kova, a zajednički im je i ideal. No Pierre je u svoje vrijeme okušao duga razdoblja nerada; proživio je vatrenu mladost i upoznao njene slasti. A Marija se nije niti za trenutak iznevjerila svojoj zadaći, otkako je postala žena. Ipak si katkada tako zaželi spoznati priprost užitak života. Da bude samo nježna žena i majka. Onda sanja o blagotvornom odmoru, o miru i bezbrižnosti.

A toga Pierre ne shvaća, štaviše i ponešto joj zamjera. Opijen je s mišlju, kako je našao genijalnu družicu i zato očekuje, da će se sva kao i sam žrtvovati onomu što naziva »njihovom mišlju«.

Marija ga sluša, jer ona uvijek sluša, no njezin duh i tijelo su prezasićeni. Ona je malodušna. Predbacuje si svoju intelektualnu nemoć i svoju »ograničenost«. A istina je vrlo jednostavna: tijelo te trideset i šest godišnje žene traži svoje pravo, već predugo čeka na nj. Marija bi morala na neko vrijeme zaboraviti, da je »gospođa Curie«, zaboraviti, da je na svijetu »radij« — morala bi jesti, spavati i ne bi smjela razmišljati.

A toga ne može. Svaki dan joj donosi nove dužnosti. Godina 1904. je najnapornija, dvostruko naporna za Mariju koja je trudna. Jedina joj je olakšica, koju si dozvoljava, molba za dopust na školi. I kada uveče odlazi s Pierrom bolesna i umorna iz laboratorija kući, kupi si katkada, kao uspomenu na Varšavu, malo kavijara za kojim osjeća upravo nesavladivu želju.

Kad se približio dan poroda, njezina je iscrpljenost bez granice. Ako izuzmemo Pierra, zbog čijega se zdravlja stalno uznemiruje, mogli bismo reći, da više ničega ne ljubi: niti život, niti znanost, da, niti dijete koje očekuje. Na Bronju, koja dođe da joj bude na pomoć kod poroda, učini ovakova pobjeđena Manja porazni utisak.

»Zašto da dadem svijetu novo biće?« neprestano ponavlja«. »Život je pretvrd i pretežak. Ne bismo ga smjeli naložiti nedužnima...«

Porod je mučan i dugotrajan. Konačno se 6. rujna 1904. rodi okruglo crnokoso dijete. Opet djevojčica: Eva.

Bronja upotrijebi sve sile, da pomogne sestri. Sa svojim prividnim mirom i zdravim razumom bar nešto ublaži Marijinu melanholiju. Kad je otišla, ostalo je u kući mnogo njezine vedrine.

Pa i osmjesi novorođenčeta i igre pomognu razvedriti mladu majku. Baš mala djeca uvijek su je raznježila. U sivu bilježnicu, kao prije za Irenu, bilježi si ona razvoj djeteta i, što više djevojčica raste, to se više gubi i Marijina bolesna razdražljivost. Prisilan odmor obnovio joj je snage i život je opet veseli. K aparatima se povratila s radošću koja joj se već otuđila; doskora se vrati i u Sèvres. Samo se na trenutak bila uzdrmala, no odmah joj je korak postao siguran. Već je na starom trnovitom putu.

Opet je sve zanima: dom, laboratorij... Strastveno prati događaje u svojoj domovini. U Rusiji je izbila godine 1905. revolucija. Poljaci goje varavu nadu, da i njima sviće oslobođenje te podupiru protucarsko gibanje.

Manja Josipu Sklodowskom 23. ožujka 1905.:

Kako vidim, očekuješ od tog teškog iskušenja nešto koristi i za našu domovinu. Tako misle i Bronja i Kazimir. Oh, kad bi se ta nada obistinila! Žarko si to želim i moram neprestano na to misliti. U svakom pak slučaju držim, da moramo pomagati revolucionarce. Kazimiru ću poslati u to ime nešto novaca, kad već nažalost ne mogu drugačije pomagati.

.... Kod nas ništa novoga. Djeca dobro napreduju. Mala Eva premalo spava, a ako je budnu stavim u koljevku, odlučno protestira. Kako nisam stoičarka, nosim je na rukama tako dugo, dok se ne

umiri. Ireni nije baš ništa slična. Imade tamnu kosu i plave oči, dok je Irenina kosa zasada dosta svijetla, a oči zelenkastosmeđe.

Stanujemo još uvijek u istoj kući. Kako je sada proljeće, vrlo nam dobro dolazi vrt...

S prvim veljače sam opet počela podučavati u Sèvresu. Poslije podne idem u laboratorij, a do podne sam kod kuće, osim dvaju dopodneva tjedno, kad sam u Sèvresu... Kućanstvo, djeca, obuka i laboratorij jako me zaposluju i katkada uistinu ne znam gdje mi je glava.

Vrijeme je lijepo, Pierru ide zdravlje na bolje, a Marija je vedra i dobre volje. To je pogodan čas za putovanje u Stockholm i za udovoljenje dužnosti što su već predugo odgađali. Na Akademiji moraju jedan puta predavati, jer tako zahtjevaju pravila. Bračni par se otputi na glasoviti put — na put koji će postati u našoj obitelji tradicionalan.

6. lipnja 1905. govori Pierre u svoje i ženino ime u Akademiji znanosti u Stockholmu o posljedicama otkrića radija: u fizici jako izmjenjuje osnovna načela; u kemiji vodi do smionih hipoteza o izvoru energije što uzrokuje radioaktivne pojave; u geologiji i metereologiji daje nam ključ za razumijevanje dosada nerazjašnjivih pojava. I konačno posiže radij također u biologiju što utječe djelotvorno na rakove stanice.

Radij je obogatio znanost i služi dobru. No zar možda nije moguće, da bi mogao služiti i zlu?

... Mogli bismo si također zamisliti, zaključuje Pierre svoje predavanje, *da bi radij postao u rukama zločinaca opasno oružje. Zato je pravo, da se upitamo, imade li čovječanstvo istinsku korist od toga, da iznuđuje od prirode njezine tajne, da li je*

dosta zrelo da ih korisno upotrebljava ili pak su nam možda te spoznaje škodljive. Nobelova otkrića su nam značajni primjer: jaki eksplozivi pomogoše čovjeku stvoriti veličanstvena djela; a jednako su i strašno sredstvo uništavanja u rukama velikih zločinaca koji vode ljude u ratove.

Spadam među one koji kao Nobel drže, da će čovječanstvo imati od novih izuma uvijek više koristi nego li štete.

Curieji su bili zadovoljni s dočekom što im ga prirediše švedski učenjaci. Bojali su se raskošnih svečanosti. Sada su ugodno iznenađeni. Nikakovog mnoštva i tek malo službenih predstavnika. Po volji si mogu ogledati zemlju, predaju se njenom čaru; razgovaraju se sa učenjacima, dobro raspoloženi vraćaju se kući.

Pierre Curie Georgesu Goyu 24. srpnja 1905.:

... Bili smo u Švedskoj. Putovanje je bilo vrlo prijatno. Nismo imali nikakovih briga i zato nam je bilo kao odmor. Osim toga u lipnju već skoro nikoga više nema u Stockholmu te je tako bio oficielni dio dosta pojednostavljen.

Švedska je zemlja jezera i morskih tjesnaca, među kojima imade nešto suhe zemlje; crnogorica, pješčani prudovi, crvene kuće iz drva, sve dosta jednolično, a ipak vrlo dražesno i kao stvoreno za odmor ...

U svojoj vrtnoj kućici, pravoj utvrdi protiv nepozvanih gostiju, žive Pierre i Marija uvijek isti jednostavni i sakriveni život. Kućanstvo je pojednostavljeno, koliko je to samo moguće. Za teže je poslove dvorkinja. Sluškinja kuha i poslužuje. Otvorenih ustiju gleda u odsutne obraze ovih čudnih gospodara te

uzalud čeka, kada će pohvaliti njezino kuharsko umijeće. A jednoga dana ne izdrži više, nagovori Pierra i odlučno zatraži, da joj pohvali bifstek što ga je upravo s tekom pojeo. Odgovor je stavi u nepriliku.

»Bifstek sam jeo?« čudi se učenjak. A na to još dobrodušno doda: »Moguće! ...«

I u vrijeme najnapornijeg rada, Marija se sama brine za djecu. Radi zvanja mora ih povjeravati sluškinjama, no dok se ne osvjedoči, da su Irena i Eva dobro spavale i najele se, da su počešljane i umivene, da nisu prehlađene ili drugačije bolesne, dotle nije mirna. Ne bi joj, doduše, ništa koristilo, da nije tako pažljiva! Irena bi je već podsjetila, da je tu! Dijete rado gospodari. Ljubomorno si je prisvojilo majku i nije mu pravo, ako se ona brine i za »malu«. Zimi se Marija vozi s jednoga kraja Pariza na drugi, kako bi dobila renete i banane koje će Irena blagoizvoljeti jesti i bez kojih se boji doći kući.

Bračni je par uveče obično kod kuće. Tu prelistavaju znanstvene publikacije ili pak pišu u svoje bilježnice komplicirane račune. Ipak ih nađemo i na slikarskim izložbama; a sedam do osam puta godišnje idu u kazalište ili na kakov koncert.

Početkom stoljeća imao je Pariz sjajne glumce. Pierre i Marija vrebaju na rijetka gostovanje Eleonore Duse. Patos kakvoga Mounet-Sullya ili umjetnost Sareh Bernhardt dirne ih baš kao i prirodnost Julije Bartet, Jeanne Granier ili snaga Luciena Guitrya ...

Nikada ne propuste niti predstava »avant-garde« koje su sveučilišni krugovi od vajkada mnogo cijenili. U kazalištu Oevre glumi Suzana Desprès Ibsenove drame, Lugné Poë prikazuje »Moć tame«. S tih se predstava vraćaju kući doduše zadovoljni, no onda ih po više dana more mračne misli. Dr. Curie prima ih s porugljivim smiješkom. Stari volterijanac ne cijeni bogzna koliko te sladunjave umjetnosti. Kad za-

rije svoj oštri pogled u njihova žalosna lica, nikada ne zaboravi dometnuti :

»Nipošto ne zaboravite, da ste se pošli onamo zabavljati.«

Neke vrsti misticizam i radoznalost učenjaka doveo ih je tada na vrlo čudan put: prisustvuju spiritističkim sjednicama sa slavnim medijem Eusapijem Paladinom, ne kao vjernici, nego kao promatrači. To je pokus, kako bi s jasnim i nepotkupljivim pogledom prodrli u tu sumnjivu sferu spoznavanja. Osobito se Pierre živo zanima za tajanstvena događanja i onako u tami mjeri stvarne ili samo umišljene levitacije predmeta.

Ove pojave ponešto smetu njegov nepristrani duh, jer ih ne može pratiti sa strogošću i sigurnošću laboratorijskog eksperimenta. Medij postigne katkada rezultate, koji iznenađuju, i naši su učenjaci već skoro predobiveni. Ali opet posumnjaju, kada ustanove grube prevare. Ne mogu se odlučiti niti za vjerovanje, niti za nevjerovanje. Marija se nekoliko godina kasnije sasvim odvrati od spiritizma.

Curieji se izmiču, kolikogod je to moguće, društvenim priredbama. A katkada se ipak dogodi, da moraju na oficijelnu večeru ili banket u čast stranim učenjacima. Tada Pierre svuče svoje svakidanje odijelo i obuče si frak, a Marija večernju haljinu.

Marija nosi već godine i godine tu haljinu koju joj jednostavna švelja s vremena na vrijeme preuredi. Elegantno obučena dama požalila bi je, jer Marija ne zna niti što je moda niti što je ukus. Ali umjerenost i uzdržljivost, značajne osebine njenog značaja, čuvaju je svega napadnog i podaju njenom oblačenju gotovo neki slog. Kada zamijeni svoju zbilja neestetsku laboratorijsku halju sa večernjom haljinom, kada si brižno počešlja pepeljasto plavu kosu i kada si stavi oko vrata mali zlatni lančić, ona je uistinu odlična dama. Njezino nježno tijelo i produhovljeno lice dođu tada do izražaja. Žene, koje sjede pokraj Marije, nisu zato, jer nemaju njezinog visokog čela i izrazitog pogleda, ništa manje lijepe, ali mnoge između njih izgledaju uz nju ograničene i prostačke!

Jedne večeri tik pred odlaskom ogledava si Pierre neobično pažljivo ženin stas, njezin lijepi vrat i njezine plemenite i sasvim ženske gole ruke. Sjenka žaljenja preleti obrazom muža koji se posvetio znanosti.

»Šteta...« promrmlja. »Večernja ti haljina zbilja dobro pristaje!«

I s dubokim uzdahom pridoda:

»Ali što, kad nemamo vremena...«

Ako Marija pozove iznimno nekoliko gostiju, pobrine se, da budu zadovoljni s jelom i da se kod nje dobro osjećaju. Sve, što joj treba za takovu priliku, nakupuje sama. I dok ona sama priređuje cvijeće, priprema užurbana sluškinja nešto kompliciranija jela nego obično. Pa i najskromnije društvo u ovom domu rada postavi sve na glavu. Marija porazmeće pokućtvo još zadnji trenutak prije dolaska gostiju... Jer Curiejevi imadu konačno već i svoje pokućtvo! Stari obiteljski naslonjači, što ih u prijašnjem stanu ne htjedoše imati, sada im dobro služe te podaju svijetlo tapeciranom salonu domaći izgled.

Među pozvanima su obično stranci, staleški kolege, koji se na prolazu zadržavaju u Parizu ili pak Poljaci s novostima za Mariju. Da bi se i Irena zabavljala, priređuje gospođa Curie dječje zabave; mladome rodu ostat će još dugo u pameti božično drvce što ga je sama iskitila.

A dogodi se također, da je njihov dom okvir još bajnijoj priredbi nego što je rasvijetljeni bor. Tada porazmjeste mehaničari u blagovaonici električne reflektore i učine »rampu« iz električnih žaru-

lja. Poslije večere ovi će reflektori dražesno obasjati lepršavu koprenu plesačice koja će u gledaocima, Curiejima i dvojici ili trojici njihovih prijatelja pobuditi viziju ognja, cvijeta, čarobnice...

Ta plesačica je Loïe Fuller, »vatrena vila« koja svojim fantastičnim domišljajima opaja Pariz. Njezino prijateljstvo s fizičarima imade romantičnu pozadinu. Jednoć je čitala u novinama o svijetlosnim učincima radija. Zvijezda kazališta Folies-Bergere zamislila si je odmah senzacionalan kostim čija će fosforescenca iznenaditi općinstvo. Pitala je Curieje za savjet. Naivno pismo razveselilo ih je, pa joj odgovoriše, da je nacrt, »radijevog leptira« neizvediv.

A glasovita Amerikanka još ih je više iznenadila. Nije se hvalila s Curiejevom korespondencom i nije ih pozvala ni u kazalište. Pisala je Mariji: »Samo s jednim Vam se mogu zahvaliti što ste mi odgovorili. Dozvolite, da plešem jednu večer na Vašem domu samo Vama.«

Pierre i Marija pristadoše. Jednoć pozvoni na kućnim vratima čudno i slabo obučeno djevojče, s kalmuškim, nešminkanim licem i plavim dječjim očima. Iza nje stoji vrsta mehaničara sa svim napravama. Bračnom je paru nekako neugodno, no ipak prepuste mjesto ovima, što upadoše, te se otpute u laboratorij. Nato se Loïe sate i sate mučila sa rasvjetljenjem, zastorima i sagovima, kako ne bi zaostajala za prekrasnim nastupima u varieteju.

Tako dobro osigurana i stroga kuća otvorila je vrata boginji music-halla. Ali ta je boginja imala nježnu dušu. Mariji je iskazivala ono najrjeđe divljenje koje ne traži uzvrata i koje si razbija glavu s čime bi još moglo koristiti i ugoditi obožavanom čovjeku. Čuvajući svoj inkognito, pleše ona još jedanput u njihovom stanu. Kad su je Pierre i Marija dobro upoznali, vraćali su joj posjete. Kod nje se upoznaju sa Augustinom Rodinom i sprijatelje se s njime. U tim godinama više bi puta našli u Rodinovom atelieru između gline i mramora Pierra i Mariju te Loïe Fuller i Rodina u ugodnom razgovoru.

★

Sedmero, osmero intimnih prijatelja smije doći kadgod hoće: André Debierne, Jean Perrin sa ženom, koja je najbolja Marijina prijateljica, Georges Urbain, Paul Langevin, Aimé Cotton, Georges Sagnac, Charles-Edouard Guillaume te nekoliko učenica iz škole u Sèvresu... Učenjaci, sami učenjaci.

Nedjeljskim popodnevom sakupe se, ako je lijepo vrijeme, na vrtu. Marija sjedne sa svojim ručnim radom u hladovinu gdje stoje kolica sa Evom. Iako krpa ili šiva, ona vjerno prati razgovor koji bi za svaku drugu ženu bio španjolsko selo. Onda dolaze na svijetlo zadnje novosti; na primjer uzbudljive indiskrecije o radijevim zrakama »alfa«, »beta« i »gama«... Perrin, Urbain i Debierne se zagriju govoreći o izvoru radijeve energije. Ako je hoćemo rastumačiti, moramo odbaciti ili Carnotov princip ili princip o sačuvanju energije ili pak princip o nepromijenjivosti počela. Pierre spomene hipotezu o radioaktivnoj transmutaciji, ali Urbain o njoj neće ništa čuti; temperamentno zagovara svoje stanovište. A kako je daleko Sagnac sa svojim radom? Kakove su Marijine vijesti o atomskoj težini radija?

Radij!... Radij!... Radij!... Čarobna riječ se uvijek iznova vraća, prelazi iz ustiju u usta, da osjeti Marija kadikad tihu žalost; slučaj je slabo obavio svoj posao, kad je iz radija učinio izvanredno počelo, a iz polonija samo trenutno prvi element što ga Curieji otkriše — »nestalni element« drugorazrednog značenja. Rodoljupkinja bi željela da odnese svu slavu radije taj polonij sa simboličnim imenom.

★

Curieji stoje na pragu nove dobe. Oficielna Francuska otkrila ih je i odlučila poduprijeti njihov rad.

Prva etapa, kojoj se ne da izbjeći, jest Pierrovo imenovanje za člana Akademije znanosti. Učenjak mora još jedan puta proći kušnju mučnih posjećivanja. Njegovi pristaše navališe na nj s dobrim savjetima, bojeći se, da opet ne bude »uzoran kandidat«.

E. Mascart Pierru Curieju 22. svibnja 1905.:

Moj dragi Curie,

...Postavljeni ste dakako na prvo mjesto, protivnika koji bi došao u obzir, nemate i zato nema nikakove sumnje, da ćete biti imenovani.

A ipak je neophodno potrebno, da se osmjelite i posjetite sve članove Akademije; ako kojega ne bude kod kuće, ostavite mu svoju previnutu posjetnicu. Započnite slijedećeg tjedna i za četrnaest dana bit će sve to za vama.

E. Mascart Pierru Curieju 25. svibnja 1905.:

Dragi Curie, uredite si kako mislite i znate, no svakako morate prije 20. lipnja obaviti svoj ophod, pa makar za to morali unajmiti automobil za cio dan.

Vaši su prigovori u načelu pravilni, a uzmite u obzir da se katkada ipak moramo pokoriti običaju. Isto tako pomislite na stvarnu pomoć što ćete je kao član Instituta moći pružiti drugima.

3. srpnja 1905. postade Pierre Curie član Instituta. Dvadeset i dvojica akademika glasalo je za njegovog takmaca gospodina Gerneza!

Pierre Curie Georgesu Goyu 24. srpnja 1905.:

Bez moje želje i makar me Akademija nije zaželjela u svojoj sredini postao sam njenim članom Svakog akademika posjetio sam samo jedan puta; kada kojega nisam našao kod kuće, ostavio sam mu

posjetnicu. Svi rekoše da ne mogu dobiti manje od pedeset glasova. Zato sam skoro propao!

...Što se može? U ovoj je kući nemoguće nešto postići bez intriga. Osim male, a vrlo dobro pripravljene hajke protiv mene, morao sam još računati i sa antipatijom klerikalaca i onih koje mišljahu, da sam učinio premalo posjeta. S. me je pitao, koji će akademici za mene glasovati. Odgovorio sam mu: »Ne znam, nisam ih pitao«. »Baš u tom grmu leži zec, vi ih niste blagoizvoljeli pitati.« Sada me ogovaraju kao da sam ohol...

Pierre Curie Georgesu Goyu u listopadu 1905.:

U ponedjeljak sam bio u Institutu, pa sam se morao pitati što zapravo tamo tražim. Niti s jednim članom nisam u nekim odnošajima, a sjednice su doista nezanimljive. Uvjeren sam, da taj svijet nije moj svijet.

Pierre Curie Georgesu Goyu u listopadu 1905.:

Još uvijek nisam otkrio, čemu služi Akademija.

Kao što ga znameniti Institut ne zagrijava, tako se naprotiv živo zanima za sve zaključke sveučilišta koji su donešeni njemu u korist. Od njih ovisi njegov rad. Rektor Liard uspio je 1904. ustanoviti za nj stolicu za fiziku. Konačno je zauzeo tako željeno mjesto i bio imenovan redovitim profesorom. A prije nego je primio napredovanje, pitao je, gdje će biti laboratorij koji spada k njegovoj službi.

Laboratorij? Kakov laboratorij? O laboratoriju nije bilo ni govora!

Tako je dobitnicima Nobelove nagrade, koji otkriše radij, u trenutku bilo jasno, da Pierre uopće neće više moći raditi, ako se zahvali na službi

u P. C .N., da predaje na Sorbonni. Novi redoviti profesor ostao bi bez radionice; oba lokala, koji su mu bili u P. C. N. na raspoloženje, preuzeo bi, što je dakako u redu, njegov nasljednik. Svoje pokuse mogao bi Pierre raditi na ulici. Pretpostavljenima piše najuljudnije, no ipak odlučno, da se zahvaljuje na profesuri, jer mu ova ne daje niti radionice, a niti kredite za istraživanja. I uz brojne školske satove radije će ostati na P. C. N., te tako zadržati prostorije u kojima se s Marijom, koliko to prilike dopuštaju, može posvetiti korisnom radu.

Novi razgovori. Konačno sveučilište zatraži od parlamenta sto i pedeset tisuća franaka kredita za laboratorij i istraživanja. Sa svojim zahtjevom sveučilište uspije, odnosno skoro uspije! Napokon zaključiše, da za Pierra nema mjesta na Sorbonni, pa da će za nj sagraditi na Rue Cuvier lokal iz dviju prostorija. Gospodin Pierre Curie će smjeti raspolagati s dvanaest tisuća franaka godišnje, a povrh toga mu se još dozvoljavaju trideset i četiri tisuće za instalacijske troškove.

Naivni Pierre misli, da će si iz stavke »instalacijski troškovi« moći nabaviti aparate i upotpuniti svoj materijal. Da, uistinu će to moći, no istom onda, kada će iz te male svote biti plaćena gradnja novoga paviljona. U službenom mozgu je gradnja i instalacija jedno te isto. Tako se u praksi okljaštruju vladini nacrti.

Pierre Curie Georgesu Goyu 31. siječnja 1905.:

Na P. C. N. sam zadržao obe prostorije gdje radimo; na nekom dvorištu će mi sagraditi dva nova lokala. Stajat će dvadeset tisuća franaka koji će biti isplaćeni iz stavke za nabavu instrumenata.

Pierre Curie Georgesu Goyu 7. studenog 1905.:

Sutra počinjem predavati, a nalazim se u prilično nezgodnom položaju radi eksperimenata; predavaonica je na Sorbonni, a moj laboratorij u Rue Cuvier. U predavaonici vrše se još brojna druga predavanja te mi je raspoloživo samo jedno prije podne, da u dvorani pripremim predavanje.

Nije mi ni dobro ni loše, a vrlo se brzo umorim i moja je radna snaga dosta slaba. Naprotiv je moja žena vrlo marljiva. Cijeli dan je zaposlena — sada kod djece, sada u sèvreškoj školi, sada opet u laboratoriju. I najmanji trenutak izrabi i brine se redovitije od mene za laboratorijski rad u koji ulaže veći dio svog vremena.

Nepokretna i škrta državna uprava ipak konačno primi Pierra među svoje namještenike te mu na neprikladnom mjestu sagradi dvije dvorane za koje je već naprijed jasno, da neće služiti svojoj svrsi. A i za ovo mjesto morao se Pierre boriti metar po metar.

Neka bogata žena, kojoj su bile prilike poznate, želi im pomoći; pripravna je negdje u mirnom predgrađu sagraditi institut na svoje troškove. Pierre se opet nada. Povjeri joj svoje nacrte i želje.

Pierre Curie gospođi X..., 6. veljače 1906.:

...U prigibu vam šaljem o željenom laboratoriju podatke što ste ih zatražili. Ovi podaci neka bi bili samo osnova koja se može promijeniti, ako budu tako zahtijevale prilike, mjesto i raspoloživa sredstva.

Mnogo nam je bilo do toga, da se laboratorij sagradi izvan mjesta, jer za nas je važno, da živimo s djecom tamo gdje radimo. Laboratorij i djeca traže stalnu prisutnost onih koji se za njih brinu. Napose je vrlo oteščan život mojoj ženi, kad nije stan i laboratorij blizu. Katkada premašuje ova dvostruka zadaća njezine snage.

Miran život izvan pariških zidina bio bi vrlo ugodan za znanstveni rad, a laboratorijima bi bilo samo na korist, kada bi ih tamo postavili. Protivno pak utječe život u središtu razorno na djecu i moja bi se žena teško odlučila na odgoj u takovim okolnostima.

Pozornost, koju nam iskazujete, vrlo nas je dirnula...

Veliki nacrt ostao je samo u porodu. Još će osam godina proći prije nego će Marija dobiti za svoj rad prostorije koje zaslužuje — prostorije kojih Pierre nikada neće vidjeti. I nikada se neće osloboditi bolne misli, da je njezin drug do posljednjeg daha uzalud čekao na laboratorij, na ispunjenje ove svoje jedine želje.

O obim prostorijama u Rue Cuvier, što su ih kao krajnju koncesiju dozvolili Pierru, piše:

Teško se branimo od ogorčenja, ako pomislimo, da je to bila zadnja koncesija jednom od najvećih francuskih učenjaka, koji je već u svojoj dvadesetoj godini pokazao znakove genijalnosti, i da mu nikada nije bilo dano, da raspolaže primjerenim laboratorijem. Ne sumnjam, da bi postigao, kad bi još živio, prije ili kasnije sve uvjete za uspješan rad — ali u svojoj četrdeset i sedmoj godini nije ih imao. Teško je potpuno shvatiti bol oduševljenog, nesebičnog i velikoj zadaći predanog radnika kojega u ostvarenju njegovih osnova sprečava stalno pomanjkanje sredstava. Da li možemo bez osjećaja istinske boli pomisliti na ukorijenjeno upropaštavanje najvećeg narodnog blaga: genijalnosti, snage i srčanosti najboljih njegovih sinova.

Istina je, da je radij otkriven u prilikama dosta sumnjive vrijednosti; baraku, gdje smo djelo do-

vršili, okružuje sada gloriola legende. No to romantično počelo uistinu nam nije bilo na korist; isisavalo nam je snage i kočilo ostvarenje. Uz bolje uvjete bi rad, za koji smo trebali pet godina, mogli s manjim trudom izvršiti u dvije godine.

Od svih ministarskih odredaba samo je jedna koja je Pierra i Mariju zbilja razveselila. Odsada imade Pierre tri suradnika: voditelja laboratorija, preparatora i slugu. Voditelj laboratorija je Marija.

Dosada su Mariju u laboratorijima samo trpjeli. Svoje pronalaske o radiju usavršila je bez službenog naslova i bez plaće. A u studenom 1904. postavljena je — s godišnjom plaćom od dvije tisuće četiri stotine franaka! — što joj tek daje pravo na rad u muževom laboratoriju.

Zbogom barako!...Pierre i Marija prenesu u Rue Cuvier još i one naprave koje su do sada bile u staroj baraci. Tako im se priljubila, sjeća ih na toliko teških i sretnih sati, da će još više puta, držeći se ispod ruke, dolaziti među njezine uboške zidove i natrule daske.

Ubrzo se prilagode novom životu. Pierre priprema svoja predavanja. Marija još uvijek podučava na školi u Sèvresu. Mogu se naći u skromnom laboratoriju na Rue Curier kamo dolaze osim štunata i asistenata također nekoji domaći i strani učenjaci.

Nas dvoje, gospođa Curie i ja, bavimo se sada time, kako bismo sa izžirivanjem, što ga radij izbacuje, odredili njegovu količinu, piše Pierre 14. travnja 1906. *Od toga truda, doduše, ništa se i ne vidi, a ipak smo na tom poslu izgubili već nekoliko mjeseci; tek sada dolazimo do stvarnih zaključaka.*

Nas dvoje, gospođa Curie i ja, bavimo se...

U tim riječima, što ih je Pierre Curie napisao pet dana prije svoje smrti, sadržano je bivstvo i sva ljepota veze koja se nije nikada uzdrmala. Svaki napredak u radu, svako razočaranje ili pobjeda još tjesnije ih povezuje.

Jesam li dovoljno naglasila čar, povjerenje i obiteljsku skladnost koja je izvirala iz njihovog genijalnog drugarstva? Zabavne poklone i prijateljske prigovore?... Između jednako vrijednih, koji se jedan drugome dive i koji ne poznaju zavisti, vlada uzorno drugarstvo u radu koje je možda najdublji izraz njihove velike ljubavi.

U laboratoriju na Rue Cuvier, pisao mi je nedavno njihov asistent Albert Laborde, *radio sam jednoć sa spravom na živu. Pierre Curie je bio prisutan. Nato dođe gospođa Curie te se zanima za pojedinosti mehanizma. Iako je stvar vrlo priprosta, isprva ne razumije. Kad joj rastumačimo, još se uvijek ne da, prigovara nam. Onda začujem Pierrovo ogorčeno i radosno nježno: »O! Gle, gle!... Marijo!« koje mi još danas zvoni u ušima te bih Vam ga rado pružio s njegovim prizvukom u glasu.*

Nekoliko dana kasnije moji drugovi, koji nisu znali riješiti neke matematičke formule, pozvaše u pomoć učitelja. Ovaj im savjetova, da se strpe, dok dođe Marija koja se kao rijetko koji razumije u integrale. I zaista je Marija za nekoliko minuta riješila tešku formulu.

Te jake osebine nejednakih značaja — muž je vedriji i više sanjiv, žena toplokrvnija i čovjekoljubiva — nikada se ne sukobe. Kroz jedanaest godina zajedničkog života zapravo i nisu imali prilike za »međusobne koncesije« koje su navodno uslov bračnom životu. Njima je posve prirodno, da se u svemu slažu i da rade i najmanje stvari sporazumno.

Kada upita prijateljica gospođa Perrin Pierra, smije li Irena s njome na šetnju, odgovori joj ovaj plahim i skoro pokornim smiješkom? »Ne znam, Marije nema kod kuće; dok je ne pitam, ne mogu vam ništa reći«. Ako se inače šutljiva Marija u društvu učenjaka zagrije i vatreno posegne u tok razgovora, dogodi se, da odjednoć pocrveni, u neprilici zašuti i riječ prepusti Pierru — tako je jako uvjerena, da je Pierrovo mišljenje sto puta dragocjenije od njezinog.

Bio je sve i još više nego sve što sam mogla sanjati u času, kad smo se sreli, piše kasnije. *Iz dana u dan sam se sve više divila njegovim izvanrednim svojstvima i rijetkoj visini njegovog odgoja. Kadikad mi se gotovo pričinjao kao biće neke posebne vrste, jer u njemu nije bilo niti najmanje taštine ili one neznatnosti, koju čovjek otkriva na sebi i bližnjima, te je milostivo ocjenjuje, iako teži za višom savršenošću.*

O Uskrsu 1906. prekrasno je vrijeme. Pierre i Marija priušte si nekoliko dana odmora u mirnoj kućici u Saint-Rémy-les-Chevreuse.

U nedjelju, kada zazvone u daljini uskrsna zvona, otpute se na dvokolicama u Port-Royalsku šumu. Sa izleta donose kitu proljetnog cvijeća. Slijedećeg dana je Pierre preumoran za novi izlet. Lijeno se ispruži u travu. Prijatno proljetno sunce raspršilo je zadnje ostatke jutarnje magle u koju se zavila dolina. Na prostortom gunju dere se Eva, dok Irena lovi leptire te uz vesele pokliče pozdravlja skromni plijen. Pierre i Marija prate s pogledom i dive se dražesnim kretnjama svoje kćerke.

Ne znam, je li to bilo toga jutra ili već dan prije, kada se zbog pokrajinske tišine i ugodnog proljetnog jutra dobro raspoloženi Pierre ne može nagledati svojih kćerki i Marije koja nepomično sjedi

kraj njega. Lagano miluje njezino lice i njezinu svijetlu kosu te izusti: »Život je s tobom bio doista lijep, Marijo!« Naglo povečeravši, vraća se sam u Pariz.

Obitelj se još jedan dan veseli suncu i slobodi, a zatim se u srijedu uveče također povrati u Pariz. Irenu i Evu ostavi Marija kod kuće, a sama pođe da potraži u laboratoriju muža. Nađe ga kao obično u prvoj sobi, kako stoji kod prozora sa spravom u ruci. Očekivao ju je. Zajedno se nato otpreme u restauraciju Foyot gdje imadu članovi Fizikalnog društva tradicionalnu večeru. S drugovima, što ih cijeni, s Henrijem Pincaréjom, koji mu je susjed kod stola, Pierre razgovara o pitanjima koja ga trenutno najviše zanimaju: o doziranju radijevog izžarivanja, o spiritističkim sjednicama kojima je nedavno prisustvovao, o odgoju djevojčica, koji shvaća na svoj način te želi, da se ne bi udaljio od prirodoslovnih znanosti.

Vrijeme se promijenilo. Teško bi čovjek vjerovao, da je još jučer bilo proljeće tako blizu. Hladno je, oštar vjetar duva i kišne kaplje udaraju o prozore. Pločnik je mokar, mastan i sklizak.

Osamnaesto poglavlje

19. TRAVNJA 1906.

Toga četvrtka je vrijeme odurno. Još uvijek pada kiša, nebo je potamnilo i Curieji ne mogu prezreti ni u radu travanjskog nevremena; Pierre mora na zajednički ručak društva profesora prirodoznanstvenog fakulteta, obaviti treba neke korekture kod svog nakladnika Gauthier-Villarsa i pogledati u Institut. Marija imade razne poslove u gradu.

U jutarnjoj brzini jedva se bračni par i vidio. Iz doljnjih prostorija zove Pierre Ma-

riju pitajući je, ide li u laboratorij. Ona je u prvome katu gdje oblači kćerke. Odgovori mu, da vjerojatno neće biti vremena — no njezine se riječi izgube u općenitom štropotu. Vežna vrata se glasno zatvore. Pierru se žuri te je brzo otišao.

Dok Marija objeduje s djecom i svekrom kod kuće, čavrlja Pierre prijateljski s kolegama u kući »des Sociétés Savantes« na Rue Danton. Voli te mirne sastanke, na kojima govore samo o Sorbonni, znanstvenom radu i staleškim pitanjima. Opći razgovor nanese na nesreće, koje im prijete u laboratorijima, te Pierre obeća, da će se zauzeti za nacrt pravilnika kako bi se umanjila opasnost kojoj su istraživači ispostavljeni.

Oko pola tri digne se nasmijan, oprosti od kolega i rukuje sa Jeanom Perrinom. S njime se dogovorio i za naveče. Usput na pragu pogleda u nebo, otvori svoj veliki kišobran i krene nizbrdo prema Seini.

Kod Gauthier-Villarsa nađe vrata zatvorena: u radionicama štrajkaju. Povrati se i dospije na Rue Dauphine. Ispunjuju je povici kočijaša i škripa tramvajskih kola na susjednoj obali. Kakova stiska u toj tijesnoj ulici staroga Pariza! Kolnik je jedva toliko širok, da se mogu križati dva zaprega, a pločnik je za brojne pješake u ovim popodnevnim satima zbilja preuzak. Pierre si traži slobodan put. Sada hoda po rubu hodnika, nato opet po sredini ulice s nejednakim korakom čovjeka koji se zamislio. O čemu tako napeto razmišlja? O eksperimentu za predavanje? O radu svog prijatelja Urbaina čiji izvještaj za Akademiju nosi u džepu? O Mariji?...

Neko vrijeme ide po ulici slijedeći zatvorenu kočiju koja se lagano pomiče prema mostu. Na raskršću ulice i obale još je jača buka. Uz rijeku dojuri tramvaj u smjeru Concorde. Teška teretna kola, koja vuku dva konja, križaju mu put i on zavije u Rue Dauphine.

Pierre bi htio prijeći ulicu i doći na hodnik s onu stranu asfalta. S nenadanim rastresenim pokretom odijeli se od sigurnog zaklona za kočijom, koja mu zastire pogled, te učini nekoliko koraka na lijevo. A kod toga se zaleti u znojno živinče, u jednoga od konja što vuku teretna kola s kojima se kočija ovog trenutka križala. Kad se htjede zatečeni Pierre nespretno prihvatiti za prednji dio hama, konj se propne. Pierre izgubi ravnotežu na mokrom tlu i padne pod konjska kopita. Iz nebrojenih grla prolomi se krik groze. Prolaznici urlaju: »Zaustavite, zaustavite!« Kočijaš napne uzde. Uzalud, kola idu dalje.

Pierre leži na tlu, živ, nepovrijeđen. Još nije ni viknuo, a niti se maknuo. Konji i prvi kotači, među kojima je ležalo njegovo nepomično tijelo, ne učine mu ništa zla. Još se može dogoditi čudo. No kola su natovarena sa šest tona i nije ih moguće na mjestu zaustaviti, u zaletu se pomaknu još za nekoliko metara naprijed. Zadnji lijevi kotač zadjene se kod toga o krhku zapreku koju usput zdrobi: čovječju glavu s visokim čelom. Lubanja pukne i sa uličnim blatom pomiješa se crvenkasta lijepiva tvar: Pierrov mozak.

Stražari podignu još toplo tijelo koje je u tisućinki sekunde prestalo živjeti. Redom zaustave nekoliko kočijaša, no nijedan neće primiti blatnog i krvavog trupla. Tako prolaze minute, a znatiželjni zastajkuju i gnjetu se. Uvijek veće mnoštvo razjarenih ljudi opkoljuje nesvojevoljnog uzročnika drame, vozača Louisa Manina te ga psuje. Konačno ipak stignu dva čovjeka s nosilima. Na njih polože mrtvaca te ga prenesu, nepotrebno se zaustavivši kod neke ljekarne, na obližnji policijski komesariat. Tu mu oduzmu lisnicu i pregledaju njegove isprave. Kad se pročuje, da je unesrećeni Pierre Curie, sveučilištni profesor i slavni učenjak, žamor još više naraste i stražari imadu dosta muke štiteći Manina, da ga nekoji tvorno ne napadnu.

Neki liječnik, dr. Drouet, obriše zamazano lice, pregleda otvorenu ranu i izbroji šes-

naest komada kostiju koje bijahu još prije dvadeset minuta lubanja. Zatim telefonski obavijeste prirodoznanstveni fakultet. U tamnim prostorijama policijske stražarnice na Rue des Grands-Augustin odmah se nakon toga pojavi fizičarev pomoćni preparator Clerc koji se rasplače kao malo dijete. Čak i policijskog komesara i njegovog tajnika gane pogled na mladoga čovjeka i na vozača koji grca u suzama.

No Pierre, koji leži među njima s povezanim čelom i otkritim neoštećenim licem, ravnodušan je na sve to.

Pred vratima stoji »parizer«. Do vrha je natovaren omotima s vojničkim odijelom. Kiša lagano ispire krvave mrlje sa zadnjega kotača. Teške mlade konje uznemiruje gospodareva odsutnost; zato sopte i biju kopitom o tlo.

Curiejevu kuću obavije nesreća. Automobili i kočije neodlučno lutaju uz utvrde te se konačno zaustavljaju na zapuštenom bulvaru Kellermann. Na vratima se pojavi izaslanik iz pisarne predsjednika republike, a koji ne rekne svrhe svog posjeta, kad sazna da Marije još nema kod kuće... Opet pozvoni: dekan fakulteta Paul Appell i profesor Jean Perrin dolaze u stan.

Dr. Curie, koji je kod kuće sam sa sluškinjom, začudi se. Da ih pozdravi, ide ususret posjetiocima. Tada ugleda njihova zaprepaštena lica. Paul Appell želi najprije obavijestiti Mariju, zato pred njenim svekrom u neprilici šuti. A starac uskoro prekine tešku i zagonetnu šutnju. Još jedanput ih pogleda, pa reče bez pitanja:

»Moj sin je mrtav«.

Kad mu opisuju nesreću, njegovo se suho i navorano lice izvlači žalosnim brazdama što ih vrlo starim ljudima ostavljaju suze. Te suze su

znak odbijanja i bola. S mekoćom i groznim očajem optužuje dr. Curie svojega sina radi nepažljivosti koja ga je stajala života. Tvrdokorno ponavlja svoj ukor:

»Pa o čemu si opet sanjario?«

Šest. U bravi zaškripi ključ. Na pragu se pokaže Marija, nasmijana i živahna. A odmah nasluti u prevelikoj uslužnosti svojih prijatelja sućut. Paul Appell opiše još jedanput nesreću. Kad završi, Marija se tako skamenila, da izgleda kao da nije ničega razumjela. Ne sruši se, ne uzdiše i ne rasplače se. Slična je bešćutnoj, mrtvoj lutki. Nakon duge i plahe šutnje njene se usnice ipak pomaknu. Kao da se u njoj probudila luda nada, da se nije dogodilo nešto što se ne bi dalo popraviti, pita ona s jedva čujnim glasom:

»Pierre je mrtav?... Mrtav?... Doista mrtav?«

Rekli bismo nešto svakdanjega i ništa novoga, ako ustvrdimo, da nenadana katastrofa može za uvijek promijeniti čovjeka. Ipak ne smijemo prešutjeti odlučnog upliva ovih minuta na značaj moje majke, na njezinu sudbinu i sudbinu njezine djece. Marija Curie se nije promijenila iz sretne mlade žene u neutješivu udovicu. Promjena, koja se u njoj izvršila, nije tako jednostavna, ona je dublja. Unutrašnjost, koja je razjeda, strašna groza, koja se je hvata, to su preotrovni doživljaji, da bi im mogla dati oblik tužbe ili povjerljive vijesti. Ovoga trenutka, kada je njena svijest shvatila smisao riječi: »Pierre je mrtav«, za uvijek je pošla u nepristupačnu samoću; ovoga travanjskog dana nije postala gospođa Curie samo udovica nego i smilovanja vrijedna neizlječiva pustinjakinja.

Svjedoci ove drame osjećaju između sebe i nje nevidljivi zid. Sve riječi saučešća ne dirnuše Mariju, suhe su njezine oči, bljedoća njenog lica je siva i čini se, da sažalnih riječi nije ni čula; tek s mukom odgovara i na najnužnija pitanja. Škrtim riječima otkloni obdukciju, koja bi sudskim vlastima olakšala rad, i odredi, da se Pierrovo truplo preveze u stan. Svoju prijateljicu, gospođu Perrin zamoli, da na nekoliko dana

uzme Irenu. S kratkom brzojavkom obavijesti rodbinu u Varšavi. Nato ode u vlažni vrt, sjedne, nasloni lakte na koljena, lice pokrije dlanovima i tupo bulji pred sebe. Nepomična, gluha i nijema očekuje svoga druga.

Najprije joj donesoše, što su našli u Pierrovim džepovima: naliv-pero, nekoliko ključeva, lisnicu, sat koji se još nije zaustavio i na kojem se nije ni staklo zdrobilo. U osam sati uveče zaustave se konačno i ambulatna kola pred kućom. Marija se popne i ugleda u polutami mirno samilosno lice.

Polako i s mukom prenesu nosila kroz uska vrata. U sobi u prizemlju polože ga na odar. Marija ostane sama sa svojim mužem.

Ljubi mu lice, vrat, još skoro toplo tijelo, ruku kojom još može micati. Silom je moraju odvesti u susjednu sobu, da ne bi bila prisutna, kada ga presvlače. Isprva se nesvijesno pokori, no onda je misao, da su joj te minute htjeli ukrasti, natjera natrag, da se iznova priljubi uz mrtvaca.

Istom slijedeći dan, kada stigne Jacques Curie, popusti grč u njezinim prsima i suze joj zaliju oči. Istom kad je sama sa obojicom braće, sa živim i mrtvim, ona se preda čuvstvima i zajeca. Nato se iznova sabere, trči po stanu, ispituje, jesu li kao obično umili i počešljali Evu, sađe u vrt, pozove Irenu koja se kod Perrinovih igra, i govori s njome preko ograde. Rekne joj, da se »Pé« jako ranio na glavi i da zato treba mira. Dijete se bezbrižno vrati k svojim igrama.

Kad bude prošlo nekoliko tjedana, uzet će u tišini svoje samoće Marija, koja ni pred kime ne može otvoriti srca, sivu bilježnicu i s drhtavom rukom zapisat će u nju misli koje je guše, da bi vikala od groze. U tim često precrtanim i suzama namočenim recima, koje je moguće objaviti samo u odlomcima, piše Pierru, zove ga, pita. Svaku potankost tragedije, koja ih je odijelila, pokuša si dozvati u pamet, da bi se s njome

mogla na smrt izmučiti. Taj kratki dnevnik — prvi i jedini, što ga je Marija napisala — odsjev je najtragičnijih satova u životu ove žene.

...Pierre, dragi moj Pierre, ovdje si, miran poput bijednog ranjenika koji povezane glave spava. Tvoje lice je lijepo i vedro još uvijek si Ti, makar u snu iz kojega nema buđenja. Tvoje usne, za koje sam nekoć rekla, da su nezasitne, blijede su i bezbojne. Brada Ti je već prosijeda. Kosa Ti se gotovo i ne vidi, jer tamo počinje rana i nad desnim kutom čela vidi se zdrobljena kost. Jao, kako je to strašno moralo biti; kako si jako krvario i Tvoje se odijelo natopilo krvlju. Kako je grozan udarac udario u Tvoju jadnu glavu koju sam tako rado ljubila i držala u svojim rukama. Ljubila sam vjeđe koje si uvijek spuštao, da bi ih poljubila, kada položiš glavu u moje naručje...

... U subotu u jutro položili smo Te u lijes i ja sam Ti držala glavu, kad su Te nosili. Zadnji smo puta izljubil Tvoje hladno lice. Dali smo Ti iz domaćeg vrta nekoliko zimzelena i onu moju fotografiju koju si toliko volio i koju si zvao »malom pametnom študenticom«. Ta slika neka Te prati u grob; od one je koja je bila sretna, da se Ti svidjela, toliko svidjela, da si joj ponudio sudioništvo u svome životu, iako si je jedva poznao. Često si mi puta govorio, da je to bio jedini slučaj u Tvome životu, kada si radio bez promišljanja, uvjeren, da činiš pravo. Dragi moj Pierre, mislim, da se nisi varao. Bili smo stvoreni za zajednički život, morali smo se vezati.

Zabili su lijes i više Te ne vidim. Neću, da ga pokriju odvratnom crninom. Radije ću ga prekriti cvijećem i sasvim blizu ću sjesti.

...Došli smo po Tebe, svi tuguju, vidim ih, a ne govorim s njima. Pratimo Te u Sceaux i gledamo, kako Te spuštaju u veliku i duboku jamu. Onda onaj

strašni mimohod svih tih ljudi. Odvesti nas htjednu. No ustrajemo. Jacques i ja, baš do kraja želimo ostati. Grob je zasut, na njemu leže vijenci, sve je svršeno. Pierre sniva pod zemljom svoj vječni sanak, svemu je kraj, svemu, svemu . . .

Marija je izgubila druga, a svijet velikog čovjeka. Njegova strašna smrt izazvala je opću sućut. Novinstvo cijeloga svijeta donosi o nesreći na Rue Dauphine po više stupaca duge izvještaje. A u stanu se gomilaju sažalnice kraljeva, ministara, pjesnika, učenjaka i nepoznatih. Među ovim hrpama pisama, članaka i brzojavki nalaze se i izrazi iskrenog čustvovanja:

Profesor Lippmann:

Čini mi se, da sam izgubio brata: nisam si bio svijestan, da me tako tjesne veze spajaju s Vašim mužem; danas to osjećam.

I zbog Vas, gospođo, teško mi je.

Ch. Cheneveau, Curiejev preparator:

Među nama neki ga okruživahu pravim kultom. Meni je bio, izuzev rodbinu, jedan od najdražih muževa — toliko je znao privući k sebi svojom srdačnošću skromnog suradnika. Njegova beskrajna dobrota sizala je do priprostih službenika koji su ga obožavali; nikada nisam vidio ljude iskrenije i dirljivije plakati nego što su plakali na vijest o njegovoj nenadanoj smrti njegovi laboratorijski sluge.

Ona, koju će od tada nazivati »slavnom udovicom«, izbjegne i ovom prilikom naletu slave. Da ne dođe do službenih svečanosti, ubrza pogreb. Odredi ga za subotu 21. travnja. Ne želi svečanosne povorke niti izaslanstava ili govora. Pierra neka što jednostavnije pokopaju, i to u Sceauxu, gdje mu počiva majka.

Tadanji ministar prosvjete Aristide Briand ipak prkosi, u navali plemenitog čustva pridružuje se rodbini i najužim prijateljima te šutke otprati Pierrovo truplo do udaljenog okolišnog groblja.

A među grobovima maloga groblja vrebaju novinski izvjestitelji.

Gospođa Curie se poduprla o svekra i išla za lijesom sve do groba koji iskopaše kraj zidane ograde u sjeni velikog kestenja. Tamo je na trenutak nepomično zastala; pogled joj je još uvijek bio jednako ukočen. Tada je netko sasvim do jame položio vijenac. S nenadanom kretnjom pograbila ga je, trgala iz njega cvijeće i bacala na lijes.

Polako, promišljeno . . . Grobari dirnuti do suza ostadoše kao skamenjeni. Činilo se, da ih je gospođa Curie potpunoma zaboravila. Istom ceremonia upozori gospođu Curie, da će morati primati saučešća prisutnih. Tada je spustila kitu iz ruke i šuteći se pridružila svekru.

Slijedećih dana govorili su govori u spomen mrtvoga učenjaka na Sorbonni i u svim domaćim i stranim ustanovama čijim je članom bio Pierre Curie Na Akademiji znanosti hvalio je svojega prijatelja Henri Poincaré.

Svi, koji su Pierra poznavali, znadu, kako je bio ugodan i pouzdan u obćenju, znadu, kakov je čar, rekli bi, izvijao se iz njegove skromnosti, njegove prostodušnosti i plemenitosti njegovog duha.

Tko bi bio vjerovao, da se za tolikom milinom sakrivala neumoljiva duša? Bio je nepopustljiv, kada se išlo za plemenita načela, s kojima je rastao, ili pak za etički ideal kojega se naučio ljubiti i ideal absolutne iskrenosti, ideal koji je za svijet, u kojem živimo, možda previsoko izabran. Do zadnjega su mu bili

nepoznati svi nebrojeni načini prilagođivanja kojima se služi naša slabost. Jednako nije nikada dijelio kult toga ideala od kulta znanosti. Sa svojim uvjerljivim primjerom pokazao je kako se može poroditi duboko pojmovanje dužnosti iz jednostavne i čiste ljubavi za istinu. Nije važno u kojega boga vjeruješ; nije Bog, nego vjera koja čini čudesa.

Marijin dnevnik:

...Dan poslije pogreba sve sam rekla Ireni koja je bila kod Perrinovih... Isprva nije pravo razumjela; pustila me, da odem, a da mi nije rekla ni riječi, ali kasnije je vjerojatno plakala i htjela nas je vidjeti. Kod kuće je dugo plakala, a onda je opet išla k svojim malim prijateljicama kako bi to zaboravila. Za podrobnosti nije pitala, u prvo vrijeme se uopće bojala govoriti o ocu... Kad mi donesoše crne haljine, otvorila je široko i preplašeno oči... A sada se, izgleda, ništa ne uznemiruje.

Prispjeli su Josip i Bronja. Vrlo su dobri. Irena se zabavlja sa stričevima, a Eva, koja je za cijelo to vrijeme s nedužnim veseljem tackala po stanu, igra se i smije. Svi govore. A ja vidim Pierra, Pierra koji leži na mrtvačkom odru.

One nedjelje poslije Tvoje smrti, Pierre, išla sam s Jacquesom prvi puta opet u laboratorij. Htjela sam učiniti neka mjerenja za krivulju koju smo još zajedno počeli određivati. No nisam bila sposobna za daljnji rad.

Po ulici hodam kao u hipnozi, bez zanimanja za okolicu. Neću se ubiti, pa ni želje po samooubojstvu nemam. A možda će se između svih tih vozova naći jedan koji će mi omogućiti, da dijelim sudbinu s mojim dragim?

Dr. Curie, njegov sin Jacques, Josip Sklodowski i Bronja sa strahom promatraju ponašanje otvrdle, mirne, u crninu obučene žene; Marija je postala automat. Dapače ni pogled na djecu ne pobuđuje u njoj nikakvog čustva. Makar tužna i u mislima odsutna supruga nije pošla za mrtvim, ipak se čini, da je napustila žive.

Ali ovi je ne zaboraviše i brinu se za njezinu budućnost na koju sama još ne može misliti. S Pierrovom smrću pojaviše se važna pitanja. Kakova će biti sudbina Pierrovih istraživanja koja ostadoše nedovršena? Što će biti s njegovom profesurom? Što će se dogoditi s Marijom?

Njeni se rođaci prigušena glasa razgovaraju o tome i razmišljaju o pobudama što ih daju predstavnici ministarstva i sveučilišta, kada dolaze u kuću. Dan nakon pogreba predložila je vlada za udovu i djecu Pierra Curieja narodnu mirovinu. Jacques je Mariju obavijestio o tome nacrtu, a ova ga je odbila s riječima: »Ne želim nikakove mirovine. Još sam dosta mlada, da se brinem za sebe i djecu«. Njezin je glas nenadano opet odlučan, u njemu zazvoni nešto od njezine nekadanje srčanosti.

A između vlasti i obitelji vode se neprestani razgovori. Sveučilište bi drage volje zadržalo Mariju u svome zboru. Ali pod kojim naslovom i u kojem laboratoriju? Da li bi mogli tu genijalnu ženu nekome podrediti? I gdje da se nađe profesor koji bi bio sposoban preuzeti Curiejev laboratorij?

Marija opet umjesto da izrekne svoje želje, ne da jasnog odgovora. Veli, da sada ne može razmišljati i da ne zna...

Tada shvate Jacques, Bronja i Georges Gouy, Pierrov najbolji prijatelj, da moraju mjesto Marije preuzeti incijativu i mjesto nje odlučivati. Jacques Curie i Georges Gouy pođu k dekanu fakulteta. Nastoje ga uvjeriti, da je za nastavljanje rada, što su ga Curieji započeli, Marija jedini sposobni fizičar u Fran-

cuskoj. Marija bi bila jedini učitelj, vrijedan Pierrove baštine. Marija bi bila jedini predstojnik laboratorija koji bi bio sposoban nadomjestiti pokojnika. U ovom slučaju treba napustiti tradiciju i običaje te imenovati gospođu Curie profesorom na Sorbonni.

Neumornom nastojanju Marcelina Berthelota, Paula Appella i prorektora Liarda doista uspije predobiti upravne oblasti za smjelo i plemenito djelo. Na svojoj sjednici dne 13. svibnja 1906. zaključi jednoglasno savjet prirodoznanstvenog fakulteta, da stolica, ustanovljena za Pierra Curieja ostaje i predaje se Mariji koju imenuju izvanrednim profesorom s godišnjom plaćom od deset tisuća franaka počam od 1. svibnja 1906.

Prvi puta se dogodilo, da je bila postavljena za profesora na francuskoj visokoj školi žena.

Marija je rastreseno slušala svog svekra koji joj je govorio o potankostima teške zadaće što će je morati prihvatiti. Odgovorila je kratko: »Pokušat ću«.

Pierrova izreka, izreka koja je bila njegova moralna oporuka i njegova zapovijed, a bila je zapisana u njenom pamćenju i pokazivala joj put:

»Neka dođe što mu drago, pa makar ostalo čovjeku samo bezdušno tijelo, morao bi svejedno još raditi«.

Marijin dnevnik:

Rekli su, neka budem Tvojom nasljednicom, dragi Pierre; mjesto Tebe neka predajem i preuzmem Tvoj laboratorij. Prihvatila sam. Ne znam, je li pravo ili krivo. Više si mi puta spomenuo, da bi Ti bilo drago, kad bih predavala na sveučilištu. Htjela bih se potruditi i pokušati, da nastavim rad. Katkada mi se učini, da ću tako još najlakše živjeti, a zatim opet, da sam luda, što se toga laćam.

7. svibnja 1906.:

Dragi Pierre, uvijek mislim na Tebe, glava mi hoće puknuti i razum mi se muti. Ne mogu shvatiti, kako da još dalje živim, a da Te ne vidim i da se ne mogu nasmiješiti dragom životnom drugu.

Već je dva dana po drveću lišće i u vrtu je sada lijepo. Ujutro sam bila s djecom tamo. Mislila sam, kako bi i Ti bio veseo kod pogleda na njih i kako bi me pozvao, da dođem gledati zimzelen i rascvjetane narcise. Na groblju nisam i nisam mogla jučer razumjeti značenja riječi »Pierre Curie« što ih uklesaše u kamen. Ljepota pokrajine me je zaboljela, pa sam spustila veo na lice, kako bih gledala svijet samo još kroz koprenu . . .

11. svibnja:

Dragi Pierre, ustala sam još dosta ispavana i razmjerno mirna. Jedva je prošlo četvrt sata od onda, pa mi je već opet, da bih ridala kao divlja životinja.

14. svibnja:

Moj mali Pierre, htjela bih Ti reći da su zumbuli u cvatu, a glicinije, ruže i perunike počinju cvasti — bilo bi Ti milo.

Isto tako Ti moram reći, da su me imenovali na Tvoje mjesto i da se nađoše budale — koje mi na tome čestitaše.

Reći Ti moram, da više ne ljubim sunca ni cvijeća: ako ih gledam, teško mi je. Volim mračne dane, kao što je bio o Tvojoj smrti, i ako lijepog vremena ne mrzim, to je samo zbog moje djece kojoj to koristi.

22. svibnja:

Sve dane sam u laboratoriju, to je sve što mogu. Tamo mi je bolje no igdje drugdje. Ne mogu si

misliti, što bi me još moglo razveseliti; možda znanstveni rad — ali ne, jer ako bih uspjela, ne bih mogla podnijeti misli, da Ti o tome ništa ne znaš.

10. lipnja:

Život je očajan. Radi svakidanjih poslova ne mogu u miru misliti na svojega Pierra.

Jacques Curie i Josip Sklodowski ostavili su Pariz. I Bronja će se uskoro morati vratiti k mužu u Zakopane.

Neke večeri, jedne od zadnjih što će ih sestre još zajedno proživjeti, povuče Marija Bronju u svoju spavaću sobu gdje gore drva u peći usred ljetne vrućine. Onda zaključa vrata. Bronja kuša razabrati sa sestrinog lica što namjerava. Još je bljeđa, još beskrvnija nego inače. Šutke izvuče Marija iz ormara prilični zamotak, zavijen u tvrdi, debeli i nepromočivi papir. Sjedne k vatri i kretnjom pozove sestru, da prisjedne. Na kaminu je dvoje jakih škara.

»Bronjo«, promrsi Marija, »moraš mi pomoći«.

Polako razveže vrpcu i razgrne papir. Zlatnim trakom obasja plamen njezine drhtave ruke. Pokaže se svitak brižno umotan u tkaninu. Marija još neko vrijeme oklijeva, nato rasproste bijelo platno i Bronja skoro vikne od groze: pred njom je odvratna hrpa odjeće, rublja, pocrnjele krvi i zasušenog blata. Do ovoga se trenutka Marija nije rastavila od odijela što ga je nosio Pierre, kada su ga srušila kola na Rue Dauphine.

Udovica prihvati škare i stane rezati tamni kaput na komade. Komade baca jednog za drugim u kamin i gleda kako praskaju, dime se, izgaraju i nestaju. A iznenada prestane. Uzalud se brani pred suzama koje joj zaliju umorne oči. Među naborima tkanine opazi još zadnje ljepljive ostatke možđana koji su još pred nekoliko tjedana bili kolijevka plemenitih misli i genijalnih pronalazaka.

Kad je posao, usred kojega nisu izgovorile niti riječi, obavljen, bace u vatru još i omotni papir, platno i ručnik koji su upotrebili kod pranja ruku.

»Ne bih mogla podnijeti, da bi se toga dotakle tuđe ruke«, izusti konačno Marija. Zatim se približi sestri i dometne:

»A sada mi reci, kako neka živim. Znam, da moram, no kako neka to činim? Kako neka to činim?«

Nenadano se u strahovitom napadaju očaja sruši prihvativši se sestre. Bronja nesretnu i iscrpljenu ženu podupre, miri te konačno svuče i spremi u krevet.

Slijedećeg dana i opet je Marija ona ista otvrdnula i bešćutna lutka u koju se promijenila 19. travnja. I kada Bronja ide na vlak, učini joj se, da je za rastanak ogrlila lutku koja je zatim nepokretno zastala i bešćutno buljila za vlakom što je odlazio; ta će slika još dugo mučiti sestru.

U kući, koja je još sva tako puna Pierra, da zahvati Mariju uveče, ako pozvoni, za četvrtinku sekunde luda pomisao, da su to bile samo teške sanje i da će sad eto doći Pierre Curie, u toj se kući polako opet naselio neki »normalni život«. Na mladim i starim licima, što je okružuju, čita neko očekivanje. Od nje očekuju osnove i nacrte za budućnost. Ta žena od trideset i osam godina, koja je iscrpljena od trpljenja, sada je glava obitelji.

Marija odluči, da preko ljeta ostanu u Parizu, kako bi mogla raditi u laboratoriju i pripraviti se za predavanja na Sorbonni s kojima mora započeti u studenom. Ta predavanja moraju biti vrijedna Pierra Curieja. Marija sabere njegove bilježnice i knjige te pregleda učenjakove bilješke. Opet se zakopa u študij.

Tih mračnih praznika djeca su u pokrajini: Eva je s djedom u Saint-Rémy-les-Chevreuse, a Irena na moru s Helom Szalay, drugom Marijinom sestrom koja je došla ljetovati u Francusku, kako bi Mariji bila na pomoć.

Na jesen potraži Marija drugi stan, jer joj je muka ostati još i dalje na bulvaru Kellermann. Nađe ga u Sceauxu, u kraju gdje je Pierre prebivao u vrijeme, kada ju je upoznao i — gdje počiva.

Na dan selidbe približi se dr. Curie svojoj snahi. Vjerojatno je prvi puta u životu nekako plah.

»Sada, kad više nema Pierra, nije vam još i dalje potrebno stanovati sa starcem. Mogu se odseliti i živjeti odsada za sebe ili pak kod starijeg sina. Odlučite se!«

»Ne, odlučite se vi!... promrmlja Marija. »Ako odete, boljet će me. No učinite tako, kako je vama milo!«

U njenom je glasu bojazan. Da li će izgubiti još i ovog prijatelja, još i ovog vjernog druga? Ne bi bilo neprirodno, kada bi dr. Curie volio stanovati kod Jacquesa nego li živjeti s njome — sa tuđinkom, Poljakinjom... No već začuje željeni odgovor.

»Moja je želja, Marijo, da mogu uvijek ostati kod vas«.

Nato još doda »ako vam je pravo, dakako«, stavak, iz kojega zvoni ganuće koje želi prikriti. Zato se brzo okrene i požuri u vrt po kome se ori vesela vika Irenina.

Udovica, starčić od sedamdeset i devet godina i djeca — to je odsada obitelj Curie.

Gospođa Curie, udovica tragično preminulog slavnog učenjaka, kojoj je bila podijeljena na Sorbonni stolica njenoga supruga, imat će u ponedjeljak dne 5. studenog 1906. u pola dva sata poslije podne nastupno predavanje...

Gospođa Curie će u nastupnom predavanju razviti teoriju o ionizaciji plinova i pozabavit će se poglavljima u radioaktivnosti.

Gospođa Curie će predavati u jednoj od običajnih predavaonica. U toj predavaonici je mjesta otprilike za sto i dvadeset osoba; većinu sjedala zaposjest će studenti. Javnost i novinstvo, koji ipak imadu neko pravo, morat će se zadovoljiti najviše sa dvadeset mjesta!... Da li se ne bi moglo za tu zgodu, jedinstvenu zgodu u povijesti Sorbonne, mimoići pravilnik i dati gospođi Curie za njezin prvi nastup na raspolaganje velike dvorane?

Ti izvaci iz novina one dobe svjedoče o zanimanju i nestrpljivosti s kojom je očekivao Pariz prvi javni nastup »slavne udovice«. Izvjestitelja, svjetovnjaka, ljepoticu, umjetnika, koji opsjedaju tajništvo fakulteta i uzbuđuju se, da nema posebnih pozivnica i ulaznica, ne vodi ovamo želja za znanošću ili samo sućut. Malo se oni brinu za »teoriju o ionizaciji plinova« i Marijina bol je njihovoj radoznalosti samo dobrodošli začin. I trpljenje imade svoje snobove.

Prvi puta će na Sorbonni progovoriti žena, i to žena, koja je genijalna, a u isto vrijeme i očajna udovica. Dovoljno, da privuče publiku »premijera« i »velikih društvenih događaja«...

Već u podne, kada još Marija stoji pred grobnicom u Sceauxu i tiho se razgovara s onim, čije nasljedstvo danas preuzima, napunja općinstvo predavaonicu, gura se po hodnicima prirodoznanstvenog fakulteta i stoji dapače na trgu pred Sorbonnom. U predavaonici su neznalice pomiješani sa učenjacima i intimni prijatelji Marijini sa strancima. Najgore su prošli »pravi« slušači koji dođoše na predavanje da se uče: moraju se držati za klupe, da ih mnoštvo ne izgura iz njih.

Dvadeset i pet minuta preko jedan. Žamor u dvorani raste. Ljudi šapću, pitaju i stežu

vratove, da im ne izbjegne niti jedna sitnica kod Marijinog dolaska. Svi misle samo na jedno. Kakove će biti prve riječi novopečenog profesora, jedine žene koju je Sorbonna do sada uvrstila među svoje učitelje? Da li će se zahvaliti ministru, sveučilištu? Da li će govoriti o Pierru Curieju? Da, o tome ne može biti sumnje: običaj je da se kod takove zgode slavi predšasnik. No u ovom je slučaju predšasnik suprug i drug kod rada. Slučaj je zanimljiv, a trenutak uzbudljiv i jedinstven...

Točno je pola dva. Vrata se u pozadini otvore. S burnim pljeskanjem pozdrave prisutni Mariju koja pristupi katedri. Onda se lagano prikloni. Ta neodređena kretnja neka bi bila odzdrav. Zatim stoji nepomično i svom se težinom oslanja na ruke, koje se drže stola na kojem je mnogo aparata, te čeka, da prestane ovacija. I ta se splasne u trenutku: u prisutnosti ove na smrt blijede žene, koja si očevidno želi zakrinkati svoje lice, zahvati sve, koji dođoše uživati prizor, neko neočekivano ganuće i u trenutku ih prisili na muk. Marija, koja ukočeno gleda pred sebe, započne:

Ako uzmemo u obzir napredak fizičke znanosti u zadnjih deset godina, čudimo se nad prevratom koji se izvršio u našem naziranju o bistvu elektrike i materije...

Gospođa Curie započela je predavanje točno ondje, gdje je Pierre Curie prestao.

A što je tako ganutljivo u suhoparnim riječima: »Ako uzmemo u obzir napredak fizičke znanosti...« da se orosiše oči i da teku suze po obrazima?

Sa istim, gotovo jednoličnim glasom nastavlja učenjakinja svoje predavanje. Pripovijeda o novim teorijama o bistvu elektrike, o raspadanju atoma, o radioaktivnim tvarima. Kada zaključi bez bilo kakove slabosti svoja besćutna izlaganja, isto tako naglo, kao što je i unišla, nestane kroz mala vrata.

TREĆI DIO

Devetnaesto poglavlje

SAMA

Divili smo se Mariji, kada je uz potporu genijalnog muža uspjela u dvostrukoj zadaći: biti dobra domaćica i majka te u punoj mjeri ispuniti svoj dio velikog znanstvenog poslanja. Činilo nam se nemogućim, da bi mogla izdržati još teže životne uslove, da bi mogla još više napeti svoje sile.

U uspoređenju s onim, što je čeka, njezin je dosadanji napor gotovo neznatan. Tereti

odgovornosti, što si ih je naprtila »gospođa Curie udovica«, premašili bi snage jakog, srčanog i sretnog muža.

Neka odgaja dvoje djece, neka služi sebi i njima kruh te uspješno obavlja učiteljsku službu na sveučilištu. Bez Pierrove odlučne pomoći neka nastavlja istraživanja što su ih do sada zajedno radili. Svojim asistentima i učenicima neka pokazuje put i neka im daje savjete. A konačno joj još preostaje osobito važan zadatak: sagraditi mora laboratorij koji će biti vrijedan neispunjenih Pierrovih sanja, gdje će moći mladi učenjaci razvijati novu znanstvenu panogu o radioaktivnosti.

★

Marijina prva briga su djevojčice i svekar, njima želi osigurati zdrave životne uvjete. Zato si iznajmi u Sceauxu na Rue du Chemin priprostu kuću s prijatnim vrtom. Ugodnost, koju imade obitelj, plaća Marija s povećanim naporom: do laboratorija se mora pola sata voziti. Svakog je jutra susrećemo na putu za kolodvor; uvijek joj se žuri, kao da hoće nadoknaditi ne znam kakovo zakašnjenje. Tek rijetko imade toliko vremena, da dođe kući na ručak. No nalazimo je po mljekarnicama Latinske četvrti, kamo ide sama, kao što je dolazila u vrijeme, kada je bila još mlada i puna nesvijesne nade. Ili pak ostane preko podne jednostavno u laboratoriju gdje pojede malo kruha i nešto voća.

Uveče dolazi često vrlo kasno kući. Zimi se najprije pobrine za veliku peć u veži. Iznova je naloži i udesi dovod zraka. Umišlja si, da nitko na svijetu osim nje ne zna postupati s vatrom — i priznati moramo, zbilja majstorski potpali. Istom, kad je u peći sve po njezinoj volji, legne se na divan i odahne poslije napornog dana.

Marija je zatvorena narav i zato nikada ne pokazuje svoje žalosti. Nitko je nikada ne vidi plakati; ne želi, da bi je tko sažaljevao ili tješio. Nikomu ne govori o napadajima očaja i o užasnoj mori koja je noću muči. A bližnjima ne izmakne niti njezin ukočen, prazni pogled niti drhtanje njenih ruku; na nervoznim prstima uzrokuju brojne radijeve opekline svrbež i zato ih neprestano tare.

A katkada joj tijelo iznenada podlegne. Jedna od mojih prvih uspomena jest slika onesvještene majke, njezina bljedoća i njezina mrtvačka ukočenost.

Marija Kaži, svojoj prijateljici iz mladosti, 1907.:

Gospodina M. K,- kojega si mi preporučila, nisam mogla primiti. Onoga sam dana, kada je došao, bila vrlo bolesna, što mi se dosta često događa, a osim toga sam morala pripremiti predavanje za slijedeći dan. Svekar, koji je liječnik, zabranio mi je tada primati pa da je došao bilo tko, jer je znao, da me razgovor vrlo umori.

A što da Ti inače još reknem? Moj je život tako jako opustošen, da se nikada više ne će urediti. Tako, kako jest, i ostat će, te također neću ni kušati da živim drugačije. Djecu bih željela, koliko je to god moguće dobro odgojiti, ali ni ona ne će moći u meni probuditi život. Dobra su, dražesna i vrlo lijepa. Činim, što mogu, da postanu zdrava i otporna. Ako pomislim na mlađu, svijesna sam, da će proći i dvadeset godina prije nego dorastu. Sumnjam, da bih tako dugo izdržala, jer moj je život vrlo naporan, a žalost valjda također ne utječe odviše ugodno na zdravlje i snagu.

Novčanih poteškoća nemam. Zaslužujem dovoljno, da djeca imadu što im je potrebno, makar i moramo živjeti skromnije nego prije, dok mi je živio muž.

★

U tim žalosnim godinama imade Marija potporanj kod dvoje ljudi. Josipova svakinja,

Marija Kamienska unosi u njen život nešto domaćeg, poljskog, što joj je cijelo vrijeme manjkalo. Žena je to meka, nježna i osjećajna koja je pošla na Bronjin nagovor k Mariji za odgojiteljicu i domaćicu. Kada se radi svog krhkog zdravlja vratila u Varšavu, zamijeniše je kod Irene i Eve poljske odgojiteljice koje su bile daleko lošije i neprijatnije.

Drugi i najdragocjeniji njezin saveznik bio je dr. Curie. Pierrova smrt bila je za nj strašna kušnja. Ipak starac crpe iz svog racionalizma otpornu snagu koje Marija više ne smaže. Čovjek neće ni da čuje o jalovom žalovanju i kultu mrtvih. Nakon pogreba nikada više ne stupi na groblje. Kako iza Pierra ništa više nije moglo ostati, ne smije ga ni misao na nj mučiti.

Njegova stoička mirnoća utječe blagotvorno i na udovicu. Pred svekrom, koji se prisilio na normalni život, koji govori, smije se, ona se stidi, što se ne može obvladati, pa zato i sama pokazuje uvijek vedro lice.

Ako je doktorova prisutnost Mariji ugodna, za djecu je ona vrelo istinskog veselja. Bez toga starca s plavim očima imali bi tmurnu mladost. Više nego majka, koja je uvijek zadržana i uvijek u laboratoriju o kome neprestano čuju, on im je drug u igri i učitelj. Eva je, doduše, još premlada, da bi se među njima mogla razviti prava intimnost, no zato je neprocjenivi prijatelj starijoj koja mu je po svom teškom i divljem značaju izgleda tako slična umrlom sinu.

Dr. Curie ne uvodi Irenu samo u prirodopis, ne govori joj samo o svom oduševljenju za Victora Hugoa i ne piše joj u praznicima samo pametnih, poučnih i vrlo zabavnih pisama, koja su prepuna duhovitih dosjetaka i rugalica, nego odlučno utječe na cijeli njezin duhovni život. Moralna ravnoteža, strah pred svakom žalosti, smisao za stvarnost i dapače antiklerikalizam te političke simpatije — sve to imade sadanja Irena Jolliot-Curie neposredno od svojega djeda.

Gospođa Curie tog odličnog čovjeka nježno i brižno njeguje. Kada mora godine 1909. ostati doktor radi zastajanja krvi u plućima skoro godinu dana u krevetu, proboravi Marija cijelo slobodno vrijeme uz njega i kuša ga razvedriti, iako spada čovjek među teške i nestrpljive bolesnike.

25. veljače 1910. utrne njegov život. Grobarima u Sceauxu naloži Marija nekako neobičan posao. Iz smrznute zemlje moraju iskopati Pierrov lijes i staviti doktorovo truplo na dno jame; nad njim neka počiva Pierre, a mjesto nad Pierrom, od kojega se niti poslije smrti ne želi rastaviti, neka bude sačuvano za nju.

Za Irenin i Evin odgoj brine se odsada sama. O odgoju djece imade svoje nazore koje kušaju odgojiteljice, što se izmjenjuju, s većim ili manjim uspjehom oživiti.

Svaki se dan započinje sa satom duševnog ili tjelesnog rada koji Marija želi učiniti što zanimljivijim. Pozorno pazi kod svojih kćerki na talente, koji se probuđuju, i savjesno bilježi svaki napredak koji pokaže Irena u računstvu ili Eva u glazbi.

Kad je taj dnevni posao obavljen, moraju djeca na zrak. Ma kakvo vrijeme bilo, moraju ići na duge šetnje ili pak vršiti tjelesne vježbe. Na vrtu je Marija dala postaviti trapez, ručke i glatko uže, te djevojčice uskoro postanu na svim tim spravama domaće; zato dobivaju kasnije kao oduševljene učenice nekog gimnastičkog zavoda prve nagrade za svoje spretnosti na užetu.

Neprestano moraju prokušavati gipkost svojih ruku i svojih tijela. Moraju se baviti vrtom, modelirati, kuhati i šivati. Na izlete dvokolicom uvijek ih prati i Marija, pa da je ne znam kako umorna. Ljeti se s njima kupa i nadzire njihov napredak u plivanju.

Ipak ne može na dulje vrijeme ostaviti Pariza i zato djeca većinu praznika proborave s tetom Helom Szalay. Tako ih nalazimo na obali Canala la Manche ili pak u kakvom neprometnom kupalištu na Oceanu. Godine 1911. putuju prvi puta u Poljsku, u Zakopanę. Djevojčice se tu uče jahanju. A s majkom polaze na višednevne izlete u planine.

Marija, dakako, ne želi, da bi se djevojčice razvile u akrobate ili da bi postale presmione, ona hoće samo da budu srčane. Ne može dopustiti, da bi ih bilo noću »strah« ili da se ukopaju u perine, kada se sprema nevrijeme i da bi se bojale lopova ili priljepčivih bolesti. Marija je poznavala sve te strahove, zato pred njima hoće očuvati svoju djecu. Niti sjećanje na Pierrovu nesreću nije moglo učiniti iz nje bojažljivog čuvara. Rano, već u jedanaestoj i dvanaestoj godini odlaze djeca bez pratnje od kuće. Uskoro će smjeti i sami na putovanje.

Jednako se trsi za njihovo duševno zdravlje. Želi ih očuvati pred sjetnim sanjarenjem i pred prevelikom osjetljivošću. Odlučila je, da neće siročadi nikada govoriti o ocu. Bilo bi joj i fizički nemoguće. Do konca života bit će joj teško izgovarati riječi »Pierre«, »Pierre Curie«, »tvoj otac« ili »moj muž«. Da izbjegne opasne uspomene, upotrebljava u razgovoru najčudnovatije lukavštine. Čini se, da je u ovom slučaju šutnja na mjestu. Neka se djeca ne predaju žalosnim mislima.

Kakogod u svome domu ne trpi kulta za ubijenim učenjakom, tako u njemu nema mjesta ni za kult mučeničke Poljske. Irena i Eva moraju znati poljski, moraju poznavati i ljubiti njezinu domovinu, ali želi, da budu prave Francuskinje. Ne će, da razdvojene u nutrini vise između dvije domovine i da trpe zbog potlačenog naroda!

Djece nije dala krstiti te ih također ne odgaja u vjerskom duhu. Ne može ih poučavati o dogmama u koje sama više ne vjeruje. A prije svega se boji, da bi jednoć morali doživjeti jednake tjeskobe kao što ih je proživjela sama, kada je izgubila vjeru. U toj njezinoj bojazni nema ni traga zagovaranju antiklerikalne sljedbe; Marija je u tome potpuno ravnodušna i djecu često puta upozoruje, da si kasnije mogu po volji i slobodno izabrati vjeru.

Zadovoljna je, što djevojčice nemaju tako neprijatnog djetinjstva i teške mladosti kao što ju je sama imala. Ipak im ne želi ni bogatstva. Nekoliko je puta imala priliku osigurati Ireni i Evi veliki imetak. Pa toga nije učinila. Kada je obudovjela, raspolagala je s gramom radija, što su ga ona i Pierre pridobili vlastitim rukama. Bio je njezino lično vlasništvo. Tada je bio vrijedan preko milijun zlatnih franaka. Pa je darovala dragocjeni komad svome laboratoriju, iako su joj dr. Curie i skrbnici siročadi prigovarali.

Ne da je ugodno biti siromašan, no i veliko bogatstvo joj se čini odveć i izazovno. Misli, da je pravo i prirodno, ako će si i njezine kćerke morati služiti svakidanji kruh.

Taj tako brižno sastavljeni odgojni nacrt imade samo jednu prazninu: u njemu manjka odgoja. Hoću reći, da mu manjka brige, da se dobije ono, čemu velimo lijepo ponašanje. Osim najbližih i povjerljivih kućnih prijatelja ne vide Irena i Eva nikoga. Kada god se pojavi tuđe lice, zahvati Irenu plašljivost i nemoguće je pripremiti je na to, da bi »rekla dami dobar dan«. Toga se neće nikada sasvim otresti.

Pravila lijepog ponašanja ostaju djeci nepoznata. Istom nakon deset-dvadeset godina djevojke će uvidjeti, da društvo imade zahtjeve i zakone te da zbilja nije suvišno, ako znade čovjek »reći dami dobar dan« . . .

Kad dobi Irena otpusnu svjedodžbu osnovne škole te bi morala poći u gimnaziju, razmišlja Marija o tome, kako bi najprimjernije dalje školala svoju kćerku.

Radnica, kojoj nema premca, uzrujava se, jer joj se čine djeca preopterećena školskim poslom. Izgleda joj barbarski natrpati hrpu mladih ljudi u slabo zračene prostorije te im jednostavno ukrasti nebrojene sate u dobi, kada trebaju najviše gibanja i zraka. Sestri Heli piše:

. . . Katkada mi se čini, da bi bilo bolje djecu utopiti nego ih zatvarati u savremene škole.

Htjela bi, da se Irena uz najmanji trud što više nauči. Dugo razmišlja i savjetuje se s prijateljima, napose s drugovima na Sorbonni koji su također očevi obitelji. Na njezinu se pobudu rodila zamisao nekakve školske kooperative u kojoj bi najizabraniji duhovi na svojski način poučavali vlastitu djecu.

Za desetero djece obojega spola započe doba dragocjenih pobuda i ugodne zabave. Svaki dan dolaze slušati po jednoga od tih izabranih učitelja i tog se dana bave samo njegovim predmetom. Jedan puta nagrnu u sveučilišni laboratorij gdje im Jean Perrin tumači kemiju. Drugi puta krene četica u Fontenay-aux-Roses: Paul Langevin ih tamo uči matematiku. Gospođe Perrin i Chavannes, kipar Magrou i profesor Mouton podučavaju ih u književnosti, povijesti, živim jezicima, prirodopisu, modeliranju i crtanju. Konačno im žrtvuje i gospođa Curie po jedno popodne, da ih u napuštenoj učionici na školi za fiziku uvodi u fiziku. Među ovim zidovima sigurno nije još nitko tako tumačio osnovnih prirodoslovnih pojmova.

Marijini učenici — među njima je nekoliko kasnijih učenjaka — očuvali su ove doista doživljene sate kao i njezin domaći način i ljubaznost u neizbrisivom sjećanju. Radi njezine uvjerljive snage dobile su i one pojave prihvatljivo i zanimljivo lice koje su bile u udžbenicima preteško shvatljive i suhoparno opisane. Po nagnutoj plohi spuštaju u crnilo namočene kuglice, da zacrtaju put i nazorno dokaču zakon o te.i. Na

zadimljenom papiru nacrta njihalo svoje pravilno njihanje. Toplomjer, koji si učenici sami sastaviše, takmiči se sa »pravim« i djeca su vrlo ponosna . . .

Marija im ucjepljuje svoju ljubav za znanost i svoju volju za rad. Uči ih također metodu po kojoj moraju raditi. Kako je sama pravi vještak u računanju »iz glave«, traži i od djece, da se u tome vježbaju. »Nikada se ne smijete pobuniti«, veli im. »Tajna je u tome, da se ne prenaglimo«. Kad učenik sastavlja električnu bateriju te pri tom načini nered, Marija se pošteno razljuti: »Ne reci mi, da ćeš »onda« sve očistiti! Kod sastavljanja ili eksperimentiranja uopće ne smijemo zamazati stola . . .«

Katkada daje dobitnica Nobelove nagrade ovoj nadobudnoj dječici pouk o zdravom razumu.

»Što bi morali učiniti, da tekućina u ovom recipientu ostane topla?«

Umske »veličine« ovoga tečaja — među njima Francis Perrin, Jean Langevin, Isabelle Chavannes, Irène Curie — predlažu bistroumna riješenja: omotati posudu vunom; izolirati ga dosjetljivim, a ipak neizvedivim postupcima . . .

Marija se smješka i reče:

»Vidite, ja bih ga na primjer najprije pokrila«.

S tom izrekom iz kućanstva zaključi obuku onoga utorka. I već se otvore vrata. Sluškinja postavi pred djecu cijelu hrpu rogača, čokolade i naranča. Masteći se tim slatkim stvarima i živahno čavrljajući, raštrka se mladež po školskom dvorištu.

Novinstvu, koje se još uvijek zanima za svaki Marijin korak, dakako, ne izbjegne ova strogo nadzirana provala profesorske djece u laboratorije. Dobrohotno se podsmjehuju:

Taj mladi svijet, koji je jedva naučio dobro čitati i pisati, smije po miloj volji eksperimentirati,

konstruirati, pripremati reakcije... Sorbonna i zgrade u ulici Cuvier za sada još nisu odletjele u zrak, no ipak još ne smijemo potpuno izgubiti nade!

Nakon dvije godine dokinu to zajedničko poučavanje. Roditelji su odviše zaposleni, a djeca moraju misliti na ispit zrelosti i polako se uživjeti u službenu nastavnu osnovu. Marija svojoj kćerki izabere neku posebničku školu — Collège Sévigné — koja je prilično ograničila broj školskih satova. U tom odličnom zavodu završi Irena svoj srednjoškolski studij. Kasnije će u nj stupiti i Eva.

Da li je to dirljivo Marijino nastojanje, ta njezina želja, da se kćerke od rane mladosti samostalno razvijaju, rodilo uspjesima? Jest i nije. »Kolektivno poučavanje« nije, doduše, dalo starijoj temeljite podloge u književnosti, no zato je upravo odlično na području eksaktnih znanosti. Pa naš moralni odgoj? Bilo bi prekrasno, kad bi uistinu mogao izmijeniti čovjekovo bivstvo, no ne vjerujem, da smo kraj majke bogzna koliko postale bolje. Ipak imade stvari koje nam trajno uđoše u meso i krv: veselje za rad — kod moje sestre još je neprispodobivo veće nego moje! — neka bezbrižnost do novaca i osjećaj neovisnosti koji nam daje vjeru, da ćemo si znati sami pomoći baš u svakoj zgodi.

Borba protiv žalosti, koja se kod Irene pokazala dobrom, u mom slučaju nije uspjela. Ni uz pomoć, koju mi je htjela pružiti majka, moja mladost nije bila sretna. No u jednome je bila Marijina pobjeda potpuna: njezine kćerke duguju joj zdravlje, tjelesnu gipkost i veselje za šport. To je najveći odgojni uspjeh ove izvanredno inteligentne i plemenite žene.

Prije nego sam se prihvatila odgonetanja onih načela, koja su vodila Mariju Curie u njenom prvom doticaju s nama, morala sam u sebi svladati neku bojazan. Bojim se, da ću je prikazati kao metodičkog i hotimice tvrdog čovjeka. U istini nije ona bila takova. Ona, koja nas je htjela učiniti neranjivima, sama je bila prenježna, preosjetljiva i prebrzo se razboljela. Ona, koja nas je odvraćala od nježnosti, bez sumnje bi bila željela, da bismo je ljubile i milovale, iako si toga nikada ne bi priznala. Ona, konačno, koja nije voljela, da bismo bile osjetljive, savila se od boli na najmanji znak ravnodušja. Nikada nije kaznom prokušala naše »neosjetljivosti«. Nikada nismo upoznale klasična sredstva, kao što su nedužna ćuška, stavljanje »u kut« ili zabrana kakove poslastice. Isto tako nismo nikada znale za viku i scene: radilo se to o veselju ili o žalosti, majka nije nikada trpjela vikanje. Kada je Irena bila jednoć bezobrazna, htjela ju je majka kazniti. Odlučila je, da neće dva dana s njome govoriti. Ta dva dana bila su za obe teška kušnja — no kažnjena je zapravo bila Marija: žalosno je lutala po mrkoj kući i njezino trpljenje bilo je sigurno veće nego Irenino.

Kao što i većina djece, bile smo sigurno zamoljubne i za čustvene izljeve neosjetne. Ipak smo morale opaziti dragost, nježnost i sakrivenu dobrotu kod one koju smo u svojim pismima, crnilom popackanim — Marija će ih čuvati sve do svoje smrti — nazivali »Draga Mé...«, »Moja mila draga«, »Moja ljubljena« i ponajviše :»Ljubljena Mé«.

Ljubljena »Mé«, koje skoro i nije bilo čuti, koja je s nama govorila gotovo bojažljivo, koja nije htjela, da bi se je bojali, a niti joj se divili... Ljubljena »Mé«, koja nas kroz sve vrijeme nije poučila, tko je, da nije majka poput drugih matera, da nije samo obični profesor, koji nalakše pod teškim teretom svoga rada, nego da je na cijelom svijetu ona jedini veliki izuzetak.

Marija Curie nećakinji Hani Szalay 6. siječnja 1913.:

Pisala si mi, kako bi željela živjeti prije stotinu godina... A Irena mi veli, da bi htjela živjeti

u stoljećima koja istom dolaze. Meni se pak čini, da možemo u svako vrijeme živjeti zanimljiv i koristan život. Samo si ga ne smijemo iskvariti. Tako moramo živjeti, da si možemo reći: »Učinila sam, što sam mogla.« To je ujedno sve, što smiju od nas zahtjevati, i isto tako jedino što nam može dati nešto sreće.

Prošlog proljeća gojile su moje kćerke svilce. Onda sam još bila vrlo bolesna, pa sam u svom prisilnom neradu dugo promatrala nastajanje kukuljica. Bilo je vrlo zanimljivo. Uz ove tako marljive, savjesne i radine gusjenice, koje imadu toliko dobre volje i ustrajnosti, morala sam se zamisliti. Gledajući ih, osjećala sam, da spadam k njihovom rodu — iako je možda moj organizam neprikladniji za rad od njihovog. I ja sam se cijeli svoj život strpljivo mučila za jedan samo cilj. Radila sam to, makar nisam imala niti najmanje sigurnosti, da ću tamo naći istinu, jer sam znala, da je život lomljiv i prolazan, da ne ostavlja ničega za sobom i da će si ga drugi ljudi drugačije urediti. Sigurno sam tako radila, jer je bila takova zapovijed u meni, baš onako kao što je i gusjenica primorana raditi svoje kukuljice. Sirotica ih mora početi raditi i onda, kada nema mogućnosti dovršiti ih. I onda se trudi s jednakim marom. Ako ne može zadatka izvršiti, umre bez preobrazbe i bez odštete.

Neka bi svaki od nas, draga Hanjo, preo svoju kukuljicu ne pitajući, zašto i čemu.

Dvadeseto poglavlje

USPJESI I KUŠNJE

Svako jutro dolazi u laboratorij u ulici Cuvier vrlo blijeda i vrlo sitna fizičarka koja skine sa vješalice haljetak od debelog platna, obuče ga preko svoje crne haljine i odmah započinje radom. U licu je nešto ostarjela, a plava joj je kosa počela preko noći sijediti.

U toj teškoj životnoj dobi Marijina se vanjština približila nekom savršenstvu, a da si

toga ona nije bila svijesna. Govore, da ljudi s vremenom dobivaju onakovo lice, kakovo zaslužuju. Za gospođu Curie to vrijedi u punoj mjeri! Ako je bila kao djevojčica samo jednostavno »lijepa«, a kao studentica i mlada žena vrlo dražesna, onda je kao zrela i teško iskušavana žena izvanredno lijepa. Njenom produhovljenom slavenskom licu baš ništa ne manjkaju dva ukrasa: zdrava boja i vedrina... Izraz sjetne odlučnosti i svakim danom vidljivija nježna i krhka građa tijela daju joj čar plemenite ljepote, otkako je stigla do svoje četrdesete godine. Irena i Eva će dugo godina vidjeti takovu majku — dok se neće zgroziti, kada budu jednog dana spoznale, da se već jako postarala.

Marijina nevjerojatna radna napetost nikada ne popušta, pa radila ona kao profesorica, istraživačica ili navnateljica laboratorija. Još uvijek podučava u Sévresu. Na Sorbonni, kada su je godine 1908. imenovali naslovnom profesoricom, ona je prva i tada također jedina na svijetu koja predaje o radioaktivnosti. Zadatak koji iziskuje mnogo truda. Kako se joj čini francuska srednja škola vrlo manjkavom, tako se sama divi visokoškolskom poučavanju. Htjela bi postati jednaka učiteljima koji su nekoć očaravali Mariju Sklodowsku...

Naskoro počne Marija sređivati svoja predavanja. Godine 1910. izda temeljno djelo: Rasprave o radioaktivnosti. Devet stotina sedamdeset i jedna stranica jedva dostaje za sažetak spoznaja dobivenih na tome području od dana, kada je s mužem najavila otkriće radija!

Uzalud ćeš tražiti autoričinu fotografiju na prvim stranama knjige. Umjesto svoje, stavila je Marija Pierrovu sliku, onu koja će dvije godine kasnije krasiti drugo djelo od šest stotina stranica: Djela Pierra Curieja. Uredila Marija Curie.

Toj knjizi je napisala predgovor koji pruža u glavnim potezima Pierrov životni put. Još uvijek zvoni u njemu tiha optužba zbog krivične smrti koja ga je zadesila:

Zadnje godine u životu Pierra Curieja bile su vrlo plodne. Njegov duh kao i njegova okretnost u eksperimentiranju bili su u punom razvoju...

Stajao je pred novim razdobljem svojega života: sa sredstvima, koja bi mu odsada bila na raspolaganje, bilo bi ovo prirodnim nastavljanjem čudnovatog puta tog učenjaka. Sudbina je htjela drugačije, a mi smo prisiljeni pokoriti se njezinoj nerazumljivoj odluci.

Broj učenika gospođe Curie stalno raste. Američki čovjekoljub Andrew Carnegie dao je godine 1907. Mariji na raspolaganje dosta potpora tako, da može primiti nekoliko novaka za laboratorij u Rue Curier. Pridružiše se asistentima, koje plaća sveučilište, i još nekim besplatnim radnicima. Među njima je i Maurice Curie, svakov sin, izvanredno nadaren, visoki dečko koji ovdje započinje svoju znanstvenu karieru. Marija je ponosna na nećakove uspjehe i okružuje ga pravom materinskom nježnošću.

U vodstvu ove osam do desetčlanske četice pomaže Mariji njezin stari saradnik i vjerni prijatelj: André Debierne, odlični učenjak.

Marija je sastavila nov nacrt istraživanja te ga i izvršila, iako se njezino zdravlje osjetljivo pogoršalo. S nekoliko dekagrama radijevog klorida učini drugo mjerenje radijeve atomske težine. Onda se lati pridobivanja radija u obliku čiste kovine. Dosada su još uvijek bile, kada je dobila »iščišćeni radij«, to tek radijeve soli (bilo kloridi, bilo bromidi), a to je bio jedini za sada poznati stabilni oblik toga počela. A Mariji i Debiernu uspije izlučiti kovnski radij koji nije ovisan od atmosferskih čimbenika. Postupak je jedan od najtežih što ih znanost poznaje. Otada se nitko više nije prihvatio toga posla.

André Debierne pomaže Mariji također kod određivanja polonijevog izžarivanja. A zatim još Marija samostalnim radom pronađe metodu kojom se određuje množina radija mjerenjem njegove emanacije.

Razvitak Curiejeve terapije po cijelome svijetu, zahtjeva pronalazak postupka po kojem bi se mogli s najstrožom točnošću odijeliti i najsitniji dijelići te dragocjene tvari. Kada se radi o tisučinkama miligrama, vaga nam mnogo ne pomaže. Mariji dođe na misao, da bi »vagala« radioaktivne tvari pomoću zraka koje one izžarivaju. U toj teškoj tehnici postane pravi majstor i dopuni svoj laboratorij uredom koji učenjacima, liječnicima, pa i lajicima kontrolira »aktivne« rudače te im daje potvrde o količini radija koji je u njima.

Istovremeno sa objavom rasprava: Klasifikacija radioaktivnih elemenata i Tabela radioaktivnih konstanta, dovrši i jedno drugo, vrlo važno djelo: pripremi prvu međunarodnu mjeru za radij. Marija je sama zalila sitnu cijevčicu u kojoj je dvadeset i jedan miligram isčišćenog radijevog klorida. Bit će kao uzorak svim normalnim mjerama koje će se kasnije rasposlati na svih pet kontinenata. Izruče je svečano U r e d u z a m j e r e i u t e g e koji se nalazi u Sèvresu kraj Pariza.

Nakon slave oboje Curieja, sada glas o Mariji samoj raste i strjelovitom se brzinom širi. Doktorati »honoris causa« i imenvoanja dopisnim članom inozemnih Akademija pune pretince Marijinog pisaćeg stola. Marija ih ne uokviruje i ne izlaže, dapače nema ni njihovog popisa.

Francuska imade samo dvije mogućnosti odlikovanja za svoje još žive velikane: Legiju časti i Akademiju. Mariji su ponudili godine 1910. viteški križić Legije, no ona ga je otklonila po primjeru svoga muža.

Kako to, da nije isto tako postojana, kada je nekoliko mjeseci kasnije nekoji oduševljeni drugovi sile na kandidiranje za Akademiju znanosti? Da li je već zaboravila na rezultate glasovanja koji su ponižavali njenoga supruga kod poraza i dapače kod pobjede? Zar ne zna za mrežu, što ju je oko nje splela zavist?

Jest, uistinu ništa ne zna. A osobito si kao naivna Poljakinja misli, kako bi pružila izgled oholosti i nezahvalnosti, ako ne bi htjela primiti visokog odikovanja, što joj ga daje — tako si barem umišlja — njezina druga domovina.

Protukandidat je Edouard Branly, poznat kao fizičar i kao katolik. Nastane bitka, bitka na svim područjima, a između »curiesta« i »branlysta«, između slobodomislilaca i klerikalaca, između pristaša i protivnika ove senzacionalne novotarije: primiti ženu među akademike. Vrlo preplašena i bez moći nađe se Marija u središtu prepiraka na koje nije bila pripravljena.

Za nju se bore najveći učenjaci. Na čelu su im Henri Poincaré, dr. Roux, Emil Picard, profesori Lippmann, Bouty i Darboux. No i protivnik ne miruje.

»Žene ne smiju u Institut!« viče s kreposnim ogorčenjem gospodin Amagat koji je prije osam godina bio sretni takmac Pierru. Uslužni informatori izvješćuju katolike, da je Marija židovka i upozoruju slobodomislioce, da je katolikinja, premda znadu, da govore neistinu. Na dan izbora, dne 23. siječnja 1911. zapovijedi pred otvorenjem sjednice predsjednik slugama povišenim glasom:

»Pustite u dvoranu sve osim žena«.

I jedan od akademika, koji je bio oduševljeni pristaša Marijin, no već gotovo slijep, tužio se kasnije, da su mu utisnuli u ruke krivu glasovnicu i da je tako glasovao protiv nje!

U četiri sata žure se novinski izvjestitelji u uredništva, da sastave izvještaje o pobjedi odnosno o porazu. Marija je dobila jedan glas premalo, da bi bila izabrana.

U Rue Cuvier očekivali su njezini asistenti s većom nestrpljivošću vijesti o glasovanju nego li kandidatkinja sama. Kako nisu sumnjali u uspjeh, kupili su već prije podne veliku kitu cvijeća i sakrili je pod stolom na kome su stajale precizne vage. Poraz ih iznenadi. S teškim srcem odstrani Louis Ragot, mehaničar nepotrebno cvijeće, a mladi onijemjeli fizičari traže utješljive riječi. Neće im biti potrebne. Kad dođe Marija iz svoje radne sobe, ne spomenu niti s jednom riječcom poraza koji je baš ništa nije ražalostio.

Čini se, da inozemstvo dosljedno popravlja, što Francuska griješi protiv obojice Curieja! Mjeseca prosinca iste godine podijeli švedska Akademija znanosti Mariji Curie Nobelovu nagradu za kemiju, htijući s time priznati sjajan završetak rada što ga je s mužem zajedno započela. Još nikada niti prije niti kasnije nije bio nitko niti muž, niti žena, dva puta odlikovan sa ovom nagradom.

Marija zamoli Bronju, da je prati u Švedsku. Sa sobom uzmu i stariju kćerku Irenu. Dijete je prisutno i kod svečanosne sjednice. Dvadeset i četiri godine kasnije dobit će to dijete u istoj dvorani istu nagradu...

U svom javnom predavanju prenese Marija sebi namijenjenu počast na mane Pierra Curie:

Prije nego prijeđem na predmet svog današnjeg predavanja, željela bih vas podsjetiti, da smo otkrili radij i polonij Pierre Curie i ja zajedničkim radom. Isto tako se moramo Pierru Curieju zahvaliti za temeljna djela o radioaktivnosti što ih je izvršio djelomice sam, djelomice sa mnom ili pak sa svojim učenicima.

Kemijski posao s konačnim ciljem, da se dobije iščišćena radijeva sol i odredi radij kao novo počelo, izvršila sam sama, no ipak je i taj rad nedijeljivo povezan s prijašnjim. Zato po svoj prilici pravo tumačim namjeru Akademije znanosti, ako naslućujem, da je s mojim visokim odlikovanjem htjela priznati naše skupno djelo i tako počastiti uspomenu Pierra Curieja.

Veliko otkriće, svjetska slava, dvije Nobelove nagrade — svakako dovoljno, da uz divljenje porodi isto takovu zavist.

U nenadanoj buri pograbi je zloba u svoj krug i htjede je uništiti. Upravo se razbjesni potajno gonjenje protiv ove četrdeset i četirigodišnje, krhke i radi premnogog rada već malaksale žene.

Marija vrši muško zvanje i zato si je također među muškarcima potražila prijatelje. Njezin utjecaj na nqih bio je vrlo velik, a napose se opaža kod jednoga između njih. I to je dovoljno! Učenjakinju, koja živi samo za svoj rad i čiji je život krepostan i suzdržljiv te zadnjih nekoliko godina i samilosti vrijedan, potvoriše s preljuba i oskvrnjenja tako slavnog imena.

Nisam zvana, da sudim krivcima za ovaj napadaj kao što nije ni moja tsvar govoriti o majčinoj očajnoj i često puta već gotovo tragično nespretnoj obrani. Da ne govorim o novinarima koji se nisu stidjeli blatiti nezaštićenu ženu. Nekoji od ovih su je kasnije sa suznim očima molili za oproštenje. Zločin je bio učinjen i Marija se našla tik pred samoubojstvom i ludilom. Snage su je ostavile i teško je oboljela.

A spomenuti moram doduše ne baš bolnu, no najpodliju crtu koja će se uvijek držati njenoga života. Kada god se pruži prilika, da se ponizi to jedinstveno biće, kao na primjer u teškim danima godine 1911., ili kada je prezreše kod imenovanja, časti i nagrada, onda joj s niskošću predbacuju njeno podrijetlo.

Tada je: Ruskinja, Njemica, Židovka, Poljakinja; »tuđinka« je, koja je samozvano došla u Pariz, da bi s prevarom dobila visoki položaj. A kada znanost pomoću njenog genija pođe korak naprijed, kada je slavi koja strana država te joj iskazuje svoje neobično divljenje, onda je Marija najedanput opet »poslanica Francuske«, »najčišća predstavnica genija naše rase«, »slava našeg naroda«. Isti listovi, koje uređuju još isti urednici, prešućuju u takovim pirgodama sa istom nepravednošću njezino poljsko podrijetlo na koje je vazda ponosna.

Veliki ljudi će uvijek biti žrtve pobješnjelih koji žele otkriti pod oklopom genija sebi jednako nepotpuno ljudsko biće. Kad ne bi bilo strašnog magneta, kome je ime slava i koje privlači jednako sklonost i neprijateljstvo, Marija ne bi nikada došla na jezik lajavcima i klevetnicima. Uzrok više, što slavu mrzi.

U nesreći brojiš prijatelje. Marija dobiva na stotine pisama od poznatih i nepoznatih ljudi koji joj izjavljuju svoje suosjećanje i svoje ogorčenje. Za nju se bore njezini stari prijatelji, asistenti i učenici. Među najvatrenijim braniteljima njezine časti nalazi se i Pierrov brat Jacques Curie.

Ovo oduševljenje i ovi dokazi naklonosti uliju Mariji opet nešto srčanosti. No njezine tjelesne snage iz dana u dan sve više popuštaju. Puta u Sceaux ne može više izdržati, zato si uzme u Parizu — 36, Quai de Béthune — stan u koji se namjeravala preseliti u siječnju 1912. No ni dotle ne izdrži: smrtno bolesnu moradoše prenijeti 29. prosinca u neku bolnicu. Dva je mjeseca visjela između života i smrti, a onda joj se stanje malo poboljša, no bubrežna bolest je takove naravi, da će trebati operaciju. Marija, koja je još samo beskrvno i svakim jadom obdareno biće, moli, da joj operaciju odgode do ožujka, jer još mora koncem veljače prisustvovati kongresu fizičara!

Operaciju je odlično obavio slavni kirurg Charles Walther. No njezino se zdravlje još dugo nakon toga neće popraviti. Poput trske je suha i jedva još stoji na nogama. Svaku drugu ženu bi ovakovi napadaji groznice i bolovi na bubrezima prisilili na stalnu bolničku njegu. Marija ih podnosi bez pritužbe.

Izmučena tjelesnom nemoći i ljudskom zlobom Marija se još samo sakriva kao progonjena životinja. Na ime »Dluska« iznajmila je njezina sestra za nju kuću u Brunoy pokraj Pariza. Neko vrijeme ostade ondje, a zatim pođe na liječenje kroz nekoliko tjedana incognito u Thonon. Ljeto proboravi s kćerkama na engleskoj obali kod svoje odlične prijateljice Mr. Ayrton.

Kad gleda svoju budućnost u najcrnijim bojama, uznemiri je neočekivana ponuda.

Poslije revolucije 1905. uzdrmani carizam umanjio je svoj pritisak i dozvoljavao nešto slobode u mišljenju. I u Varšavi postadoše životne prilike podnošljivije. Neko vrlo radino i razmjerno neovisno Znanstveno društvo imenovalo je godine 1911. Mariju svojim »začasnim članom«. Nekoliko mjeseci kasnije započeše intelektualci veliku akciju s ciljem, da se u Varšavi ustanovi zavod za istraživanje radioaktivnosti. Vodstvo neka bi preuzela gospođa Curie, kako bi se najčuvenija učenjakinja svijeta povratila za uvijek u domovinu.

U svibnju 1912. dođe delegacija poljskih profesora k Mariji, a najslavniji i najpopularniji čovjek tadanje Poljske, pisac Henryk Sienkiewicz pošalje joj poslanicu u kojoj se patetično tikanje izmijenjuje sa izrazima poštovanja:

Blagoizvolite, visoko štovana gospođo, prenijeti svoju sjajnu znanstvenu djelotvornost u našu zemlju i u naš grad. Poznati su Vam uzroci zbog kojih je bila

u posljednje vrijeme u opasnosti sva naša kultura i naša znanost. Gubimo povjerenje u naše umske sposobnosti, padamo u očima naših neprijatelja i očajavamo nad našom budućnošću.

... Narod Ti se divi, no želio bi, da radiš u njegovoj sredini, u svom rodnom kraju. To je žarka želja njegova. Kada ćeš biti u Varšavi, osjećat ćemo se jačima. Opet ćemo uzdignuti glave što smo ih sagnuli pod tolikim udarcima zle sudbine. Neka nam bude molba uslišana! Ne odbij ruke koje pružamo k Tebi!

Kako jedinstvena prilika za čovjeka manje savjesnog od Marije! Svojim odlaskom ne bi postigla cilj, a zauvijek bi okrenula leđa kleveti.

No Marija se nikada ne predaje mržnji. I sada dobro promisli što joj je dužnost. Misao, da se vrati u domovinu, privlači je i istovremeno također plaši. Vrlo bolesnog čovjeka uopće svaka odluka plaši. A osim toga je tu još jedna stvar: napokon je vlada ipak odobrila gradnju laboratorija koji su si Curieji toliko željeli. Pobjeći iz Pariza, značilo bi dakle, odreći se te nade i ubiti životni san.

U trenutku, kada je bila tako reći bez svake moći, kolebala je između dviju dužnosti od kojih je svaka isključivala drugu. Koliko domorodskog oklijevanja, koliko muka prije nego pošalje u Varšavu svoj odgovor o otklanjanju! A ipak, makar i iz daljine, zadrži nadzor nad novim institutom, kamo pošalje svoja dva najbolja asistenta, Poljake Danysza i Wertensteina.

Premda je Marija još uvijek bolesna, odveze se ipak godine 1913. u Varšavu na posvetu novog zavoda. Ruske vlasti namjerno prezru njezinu prisutnost: kod svečanosti, priređenih njoj u čast, nema službenog zastupnika. Ali je zato toliko toplije primi domovina. U dupkom punoj dvorani predaje tada prvi puta u svome životu na poljskom jeziku.

Nastojim pred odlaskom što više učiniti, piše jednome od svojih drugova. *U utorak sam imala javno predavanje. Prisustvovala sam nekim sastancima i još ću morati prisustvovati. Svuda sam naišla na dobru volju koju treba iskoristiti. Ta siromašna zemlja, koju muči barbarstvo i bezumno gospodstvo, zbilja se mnogo trudi, kako bi očuvala svoj moralni i duhovni život. Možda će doći dan slobode, a do tada treba uzdržati. No kakov je to život! Kakovi su mu uslovi!*

Vidjela sam opet krajeve za koje me vežu uspomene iz dječjih i djevojačkih godina. Opet sam stajala kraj Visle i kraj groba na groblju. Ova hodočašća su istovremeno lijepa i žalosna, a ipak ih se čovjek ne može odreći.

Jedna svečanost je i u Muzeju za industriju i poljodjelstvo, dakle u prostorijama gdje je pred dvadeset i dvije godine radila svoje prve fizičke pokuse. Slijedećeg dana je »gospođa Sklodowska-Curie« gost poljskih žena. Među pozvanima je i starija, sijedokosa dama koja očima upravo proždire učenjakinju: gospojica Sikorska, ravnateljica penzionata gdje se nekoć učila sitna plavokosa Manja. Marija napusti svoje mjesto te si prokrči put među stolovima, ukrašenim cvijećem. Pristupi k starici i u stidljivom zanosu poljubi je u oba obraza kao u davnim danima, kada je još iz njezinih ruku primala nagrade. Sirota gospojica Sikorska zaplače, a prisutni burno zaplješću.

★

Zdravlje gospođe Curie se popravlja. Godine 1913. okušava svoje snage. S naprtnjačom na leđima prehodočasti cijeli Engadin. S njom su još kćerke sa odgojiteljicom i učenjak Albert Einstein sa svojim sinom. Između gospođe Curie i Einsteina je već pred godinama niklo srdačno »drugarstvo genija«. Jedan za drugoga osjećaju poštovanje i njihovo prijateljstvo je iskreno i vjerno. Vole se upuštati u beskonačne debate

o teoretskoj fizici koje vode sada na njemačkom, a sada na francuskom jeziku. Sa svojom izvanrednom matematičkom izobrazbom Marija je također jedna od rijetkih ljudi u Europi koji mogu pratiti učejakove teorije.

A pred njima skaču djeca kojima je ovo putovanje izvor nepomućene sreće. Katkada uhvate Irena i Eva onako usput nekoliko riječi kojih ne razumiju. U živahnom razgovoru dohvati Einstein Marijinu ruku, zastane i tumači:

»Shvatit ćete, gospođo, da moram znati što bi se dogodilo s onima, koji bi s dizalicom pali u prazninu...«

Takva dirljiva briga izazove kod mladog svijeta radostan smijeh. A kako bi i znali, da taj umišljeni pad s dizalicom načinje transcendentna pitanja o relativnosti.

Poslije ovih kratkih praznika otputuje Marija u Englesku, a zatim u Bruxelles. U Birminghamu joj podijeliše počasni doktorat. Iznimno je jedan puta kod ovakove svečanosti dobre volje.

U Francuskoj se međutim bura slegla i učenjakinja je na visini svoje slave. Arhitekt Nénot gradi za nju u ulici Pierre-Curie već dvije godine Institut za istraživanje radija.

Dakako da nije išlo sve glatko. Dan nakon Pierrove smrtne nesreće predložiše mjerodavni krugovi javno sabiranje za gradnju Curiejevog laboratorija. A udovica je prijedlog otklonila, jer nije htjela, da bi se iz nesreće u Rue Dauphine izbijao kapital. Onda se opet upravne vlasti za stvar nisu ništa više brinule. A godine 1909. htio je dr. Roux, širokogrudni ravnatelj Pasteurovog zavoda, sagraditi za gospođu Curie laboratorij. Dakako, da bi onda također naustila Sorbonnu i postala zvijezdom Pasteurovog zavoda.

A to ipak nije išlo u račun sveučilišnim krugovima. Izgubiti gospođu Curie? Nemoguće! Pa stajalo što mu drago, ostati mora u profesorskom zboru!

Dr. Roux i prorektor Liard dođu do sporazuma. Sa zajedničkim snagama, tako da snosi svaki po 400.000 zlatnih franaka troškova, ustanove Pasteurov zavod i sveučilište »Zavod za istraživanje radija« koji će imati dva posebna odjela: laboratorij za istraživanje radioaktivnosti pod Marijinim vodstvom i laboratorij za biološka istraživanja i Curiejevu terapiju gdje će čuveni učenjak i liječnik profesor Claude Regaud organizirati proučavanje raka i tražiti uspješne metode za njegovo liječenje. Inače samostalne ustanove neka bi se u uzajamnom radu pobrinule za napredak znanosti o radiju.

I zato trči Marija između Rue Curier i gradilišta ovamo i onamo, crta nacrte i raspravlja sa arhitektom! Ova žena, koja stari, puna je novih najmodernijih ideja. Sigurno želi i sebi olakšati rad; no prije svega bi htjela sagraditi laboratorij koji bi bio upotrebljiv još i nakon trideset ili pedeset godina i gdje će se moći raditi, kada već sama bude prah i pepeo. Zato zahtijeva široke prostorije i visoke prozore kroz koje neka sunčana svijetlost zalije radionice. Neka budu vladini inžinjeri i ne znam kako mrzovoljni zbog skupe nabavke, ona se neće odreći ni dizalice...

A najveću brigu posvećuje naša »seljakinja« vrtu oko novog zavoda. Ne sluša pametnih razloga onih, koji bi htjeli štedjeti s prostorom. Pohlepno brani svaki kvadratni metar zemlje u međuprostoru. Kao vještak izabere drveće koje će redom zasaditi već davno prije nego budu uopće postavljeni i temelji nove zgrade. A drugovima povjeri:

»Ako dadem svoje platane i lipe odmah zasaditi, pridobit ću time dvije pune godine. Kad ćemo otvarati laboratorij, drvca će već narasti i biti u cvatu. Pa šutite o tome! Nénotu nisam o tome niti spomenula!«

I u pepeljastim očima zapali joj se iskra mladosne razigranosti.

Sama uzme lopatu u ruke, da zasadi ružino grmlje te onda rukama nameće zemlju uz

nedograđeni zid. Svakog dana zalijeva stabljike. Ako se uspravi, pa se vjetar poigrava s njezinom kosom, izgleda, kao da motri rast mrtvoga kamenja i rast živih biljki.

I u Rue Cuvier radi još uvijek dalje. Ovdje ju je potražio i njezin nekadanji laboratorijski sluga Petit. Dobri čovjek sav je uzrujan: i škola za fiziku pregrađuje svoje prostorije. Načinit će nove radionice i nove predavaonice. S trnokopima se baciše i na jadnu pljesnivu Pierrovu i Marijinu baraku.

S vjernim prijateljima iz nekadanjih dana ide ona na zadnji pozdrav u Rue Lhomond. Baraka još stoji. Iz pieteta još se nitko do tada nije dotakao ni ploče. Još se uvijek bijele na njoj reci s Pierrovim rukopisom.

Rue Lhomond, Rue Cuvier, Rue Pierre-Currie... Tri natpisa, tri etape. Onoga je dana Marija, a da toga nije bila svijesna, završila svoj lijepi, a okrutni put. Pred njom su još samo jasni obrisi budućnosti. Biološki laboratorij je već dograđen i asistenti profesora Regauda već su u punom poslu. Uveče već možeš vidjeti rasvijetljene prozore novoga paviljona. Još nekoliko mjeseci, pa će i Marija preseliti svoje sprave iz P. C. N. u Rue Pierre-Curie.

Ta pobjeda iznenadi junakinju koja nije više ni mlada ni jaka i koja je već izgubila svoju sreću. Ništa zato, kad je okružuje mladi rast, kada je spremna četica oduševljenih istraživača, da se bori na njenoj strani. Ne, nije još prekasno!

Po svim katovima male, bijele zgrade žvižde si staklari. Nad ulazom već se blista natpis, uklesan u kamen: Istitut Du Radium — Pavillon Curie.

Pred tim tvrdim zidovima i pod tim natpisom, koji je uznemiruje, sjeti se Marija Pasteurovih riječi:

Ako su vas dirnuli uspjesi, koji neka služe čovječanstvu, ako ste u neprilici, kad gledate izvanredan učinak telegrafa, fotografije, anestezije i tolikih drugih čudesnih otkrića — ako ste ljubomorni, kad nije udjel vaše domovine kod tih čudesa dosta velik: onda ne omalovažavajte, zaklinjem vas, onih posvećenih mjesta što ih označuje riječ laboratorij. Tražite, da ih pomnože, da ih ukrase. To su svetišta budućnosti, blagodati i uspjeha. To su mjesta, gdje čovječanstvo raste, jača, postaje boljim. Ovdje se uči čitati u djelima prirode, u djelima napretka i opće harmonije, dok su međutim njegova vlastita djela ipak prerado barbarska, fanatička razorna...

U tom prekrasnom mjesecu srpnju dograđeno je konačno u zbilji »svetište budućnosti« na Rue Pierre-Curie. Sada još samo čeka na radij, na učenjake i na svoju ravnateljicu.

No taj mjesec srpanj je srpanj godine tisuću devet stotina četrnaeste!

Dvadeset i prvo poglavlje

RAT

Za ljeto si je Marija unajmila vilu u Bretoniji. Irena, Eva, odgojiteljica i kuharica već su tamo, a majka bi im se morala pridružiti 3. kolovoza. Završetak školske godine još je zadržava u Parizu. Naučena je ona ostajati u pasjim danima sama, bez posluge u napuštenom stanu. Preko dana je u laboratoriju, a kući dolazi vrlo kasno. Najnužnije poslove u kućanstvu obavi joj pazikuća.

Marija djeci 1. kolovoza 1914.:

Draga Irena, draga Eva, ne obećaje nam se ništa dobroga: svakog časa očekujemo mobilizaciju. Još ne znam hoću li moći otputovati. Ne uznemirujte se, budite mirne i srčane. Ako ne bukne rat,u ponedjeljak ću biti kod vas. A inače ostajem ovdje, te ću i vas pozvati, čim bude potrebno. Ti, Ireno, i ja pokušat ćemo biti od koristi..

2. kolovoza:

Drage kćerke, određena je mobilizacija. Nijemci navališe bez navještaja rata u Francusku. Za neko vrijeme bit će međusobno obavještavanje otežano.

6. kolovoza:

Draga moja Ireno, i ja bih vas željela imati uz sebe, no ipak je to sada nemoguće. Budite strpljive!

Nijemci si bojevima utiru put kroz Belgiju. Mala, hrabra Belgija nije ih pustila preko svoje zemlje bez otpora... Francuzi su puni nade, Drže, da će svršetak rata biti povoljan, makar i ne bude stvar tako laka.

Poljsku zemlju zaposjeli su Nijemci. Što će još ostati nakon njihovog prelaza? O svojoj rodbini nemam nikakvih vijesti.

Oko Marije je strašno pusto. Njezini drugovi i svi namještenici laboratorija pozvani su pod oružje. Ostao je još jedino mehaničar Louis Raget, kojega zbog srčane pogrješke ne potvrdiše, i neka sluškinja, pravi patuljak.

Poljakinja tada zaboravi da nije Francuska njezina prava domovina. Majka neće k svojoj djeci. Nježno biće, koje je tako krhkog zdravlja, ne misli na svoje muke i učenjakinja u njoj odgodi svoj osobni rad, dok ne bude za nj prikladnije doba. Prevla-

dala je njome samo jedna misao: služiti svojoj drugoj domovini. U tom strašnom satu probudi se opet u njoj intuicija i inicijativa.

Mogla bi postati bolničarkom poput tolikih drugih srčanih Francuskinja. No toga ne učini... Pouči se o organizaciji zdravstvene službe i odmah pronađe manjkavost koja bi po njezinom mnijenju mogla izazvati žalosne posljedice, makar joj vlasti, kako izgleda, ne posvećuju nikakove pažnje: sve bolnice u pozadini, baš kao i one tik uz frontu, zapravo su bez rentgenskih aparata.

Poznato je, da je nakon Roentgenovog otkrića zraka X moguće »gledati« u ljudsko tijelo i bez pomoći kirurga te fotografirati kosti i organe u njegovoj unutarnjosti. Godine 1914. bilo je u Francuskoj je vrlo malo liječnika sa rentgenskim aparatima. Vojna zdravstvena služba računala je u slučaju rata s takvim »luksuznim« predmetima tek u svojim najvećim središtima.

Sprava, koja omogućuje potražiti metak u tijelu ili krhotinu granata u rani, to čudo savremene znanosti neka je samo »luksuz«?

Marijin znanstveni rad nije, doduše, zalazio u područje Roentgenovih zraka, no na Sorbonni ona im je posvetila svake godine po nekoliko sati te je zato i ta pitanja vrlo dobro poznavala. Kad je sada dobrovoljno usmjerila svoj znanstveni rad novim putem, odmah je spoznala što je najpotrebnije u strašnom prolijevanju krvi: treba ustanoviti što prije i što više rentgenoloških stanica...

Kad se Marija upoznala s terenom, žilavo se prihvatila posla. Već nakon nekoliko sati imade u rukama popis sviju aparata na sveučilištu. I njezin je među njima. Onda posjeti sve proizvoditelje i sabere sve rentgenološko tvorivo, te ga razdijeli po bolnicama u Parizu i okolici. Među profesorima, učenjacima i inžinjerima potraži si dobrovoljnih pomoćnika.

No kako da se pomogne onim ranjenicima koji u ogromnoj mjeri dolaze u ambulante što još ne posjeduju potrebnih sprava? Među ovima su i takove koje nemaju ni električnih vodova na koje bi se aparature mogle priključiti...

Gospođa Curie se nečemu domisli. Na trošak Saveza francuskih žena nabavila je prvi »rentgenološki voz«. U običan automobil dala je ugraditi rentgenski aparat i dinamo koji proizvodi pomoću motora samoga automobila potrebnu energiju. Od kolovoza 1914. ta stanica putuje i seli se iz bolnice u bolnicu. Jedino pomoću nje je bilo moguće točno pretraživanje u Pariz poslanih ranjenika prilikom bitke na Marni.

Naglo napredovanje Nijemaca stavi Mariju pred tešku odluku. Da li da se preseli k djeci ili da ostane u Parizu? I ako bude izgledalo, da će neprijatelj zaposjesti grad, da li da se i ona makne, kada bude određen uzmak sanitetskih ustanova?

Hladnokrvno razmislivši o svim mogućnostima, odluči, da ostaje u Parizu došlo što mu drago. Ne zadržava je samo čovjekoljubna zadaća kojoj se posvetila. Ona misli i na svoj laboratorij, na dragocjene instrumente, koji su u Rue Cuvier, i na novu zgradu u Rue Pierre-Curie. »Ako budem ovdje«, misli si, Nijemci možda neće imati smjelosti za pustošenje. Ako odem, svega će nestati«.

Tako zaključuje i vara samu sebe, kada traži logično opravdanje za instinkt koji je vodi. Jer ovoj ustrajnoj i tvrdoglavoj ženi nije do bijega. Bojati se, to je isto kao i služiti protivniku. Ni za što na svijetu ne bi ona htjela priuštiti neprijatelju-pobjedniku, da nađe Curiejev laboratorij prazan.

Svom svaku povjeri djecu i pripremi ih na dulji rastanak.

Marija Ireni 28. kolovoza 1914.:

... Računati moramo i s mogućnošću, da zaposjednu Pariz; u tom će nas slučaju rastaviti. Ako bi se nešto takovoga dogodilo, ne gubi srčanosti, jer naše osobne želje nisu ništa prema veličini stvari o kojoj se sada radi. Budi svijesna odgovornosti za sestru koju ćeš morati čuvati, ako nas budu odijelili na dulje vrijeme, što očekujem.

29. kolovoza:

Draga Ireno, znaj, da za sada bojazan, da nas rastave, još nije utemeljena,no ipak mi se učinilo, da bi bilo pravo, ako Te pripremim na sve mogućnosti... Pariz je jako blizu granice, da bi mu se Nijemci mogli jako približiti.A radi toga, dakako, još ne smijemo gubiti vjere u konačnu francusku pobjedu. Dakle — srčanost i ufanje! Ne zaboravi na dužnosti koje imaš kao starija sestra; bilo bi vrijeme, da ih shvatiš sasvim ozbiljno.

31. kolovoza:

Upravo sam primila Tvoje drago pismo od subote pa bih Te tako rado poljubila, da sam se skoro rasplakala.

Stvari se ne razvijaju odviše ugodno, težak se kamen svalio na naša srca i u našim se dušama naselio nemir. Treba nam mnogo, mnogo srčanosti, a nadam se, da ćemo je imati. Ne smijemo zaboraviti, da nakon grdih dana dolaze uvijek i lijepi. U toj vas nadi, draga moja djeco, pritištem na svoje srce.

Makar Marije misao na život u opsjedanom, bombardiranom ili štoviše zauzetom Parizu baš ništa ne uznemiruje, ipak imade neko blago koje želi očuvati pred napadačem: gram radija što ga posjeduje

laboratorij. No nikome ne bi povjerila komadička dragocjene tvari i zato ga želi sama ponijeti u Bordeaux.

Nađemo je u jednome od onih prepunih vlakova koji odvoze javne ličnosti i činovništvo. Osim ogrtača i vreće za spavanje sva joj je prtljaga gram radija, što znači teški zamotak u kome su tube zaštićene olovnim stjenkama. Imala je zbilja sreću, da je dobila nezaposjednuto mjesto i da je pred sobom mogla smjestiti svoju tešku prtljagu. Gluha za pesimistične razgovore svojih suputnika, promatra ona kroz prozor prirodu obasjanu suncem. Ipak joj i pogled kroz prozor daje sliku poraza. Po državnoj cesti, koja je usporedo sa že-željezničkim tračnicama, bježi beskrajni lanac automobila prema zapadu.

Francuzi navališe u Bordeaux. Nemoguće je u tom gradu naći služnika, taksi ili sobu u svratištu. Već pada noć, a Marija još uvijek stoji na trgu pred kolodvorom s teretom koji ne može nikuda ponijeti. Svjetina, koja je gurka, ne može joj pokvariti dobre volje. Zabavlja se s položajem... Da li će morati do jutra stajati na straži kraj svog zamotka koji vrijedi milijune franaka? Ne. Neki činovnik iz ministarstva, koji je s njome doputovao, prepozna je i pomogne joj. Taj odriješitelj potraži joj i posebnu sobu u kojoj spreme dvadeset kilograma teški gram radija. Slijedećeg jutra preda Marija svoje nezgodno blago u pohranu nekoj banci, a sama se povrati u Pariz.

Doputovati je mogla neopaženo; a sada se vraća u prijestolnicu i izaziva zbog toga živahne komentare. Odjednoć se nađe usred mnoštva koje se zanima za čudo, za »damu, koja se onamo vraća«. »Dama« brižno pazi, da se ne bi izdala, ali je razgovornija nego obično, kada kuša ublažiti uzbudljive vijesti. Da će se Pariz već »držati« i da stanovništvu ne prijeti nikakova opasnost, tvrdi ona prijazno, no odlučno...

Priključila se kao jedini »civilist« vojničkom transportu koji se lagano podiče naprijed. Više puta stoji po više sati usred polja. Jedan od voj-

nika uzme iz svoje krušne torbe veliki komad kruha i pruži ga Mariji koja ga zahvalno primi, tà već je gotovo umirala od gladi. Od jučer, kada je napustila laboratorij, još nije imala vremena za jelo.

U divnoj rujanskoj svijetlosti mio joj je šutljivi i ugroženi Pariz kao još nikada. I takov biser da se izgubi? No već se poput strijele raširi ulicama novost: njemačka je ofenziva zastala i na Marni je počela bitka!

Marija potraži na Ecole Normale Supérieure svoje prijatelje Appella i Borela. Neće odgađati, odmah se želi javiti u pomoćnu zdravstvenu službu koja je bila njihova zamisao. Paul Appell, predsjednik ustanove Secours National, gleda neko vrijeme tu jadnu, iscrpljenu ženu, pa je nato prisili, da se ispruži na divan. Zaklinje je, da nekoliko dana miruje, a Marija ga niti ne sluša. Njoj se hoće rada, rada! — »Tada je bila sa svojim blijedim licem i širom otvorenim očima samo još plamen«, rekao je jednoć kasnije Appell.

Marija Ireni 6. rujna 1914.:

...Poprište bojeva sada se pomaklo; izgleda, da se neprijatelj udaljuje od Pariza. Svi smo puni nade i vjere u konačnu pobjedu.

Uposli malog Ferdinanda Chevannesa s fizičkim zadaćama! Kako ne možete ničega učiniti za sadašnjost Francuske, morate raditi za njezinu budućnost. Poslije toga rata manjkat će nažalost mnogo ljudi i trebat će ih nadomjestiti. Učite fiziku i matematiku koliko god možete.

Pariz je spašen. Marija pošalje po kćerke koje su se odlučno oduprle progonstvu. Eva se vrati u školu, a Irena učini ispit za bolničarku.

★

Marija je pravilno zaključivala, da će rat biti dugotrajan i okrutan, da će potreba po operacijama na kraju borbe uvijek biti veća i da će

morati biti i liječnici i rentgenolozi odmah pri ruci već u ambulantama na fronti — i konačno, da će vozovi s rentgenskim aparatom biti od neprocijenjive koristi.

Na fronti su ove vozove okrstili »malim Curiejima«. Marija ih je opremila u laboratoriju ne mareći za bezbrižnost i dapače potajno neprijateljstvo birokrata. Naša plašljivka preko noći je postala zahtjevna i autoritativna ličnost. Nemarne činovnike ne pušta na miru: sada traži od njih propusnicu, sad nalog, sad opet vizum. Oni joj otežavaju posao, izgovaraju se na odredbe... »Civilisti nas neće učiti!« to je izreka, koja osvjetljuje njihovu duševnost. No Marija ne popušta, te konačno uvijek i uspije.

I posebnike nemilosrodno iskorišćuje. Velikodušne dame, kao markiza de Ganay, princesa Murat i druge, davaju joj ili posuđuju svoje limuzine koje ona odmah mijenja u rentgenološke stanice. »Poslije rata vratit ću vam automobil«, priprosto ih uvjerava. »Uistinu ću ga vratiti, ako će biti još upotrebljiv«.

Od dvadeset automobila, što ih je preudesila za službu, jednoga si zadrži za ličnu upotrebu: mali Renault s karoserijom teretnih kola. U tom sivo oličenom vozilu sa znakom crvenog križa i francuskom zastavicom proživljava ona pustolovni život.

S brzojavkom ili telefonski obavijeste je, da ova ili ona ambulanta, prepuna ranjenika žurno traži retgenološku stanicu. Marija odmah pregleda naprave u svom automobilu. Dok njezin vojnički šofer puni benzinski rezervoar, trči ona po svoj tamni ogrtač, po mali, okrugli i mekani šešir za put, koji je već izgubio svoj prvašnji oblik i boju, te po raspucanu i izlizanu torbu iz žute kože koja joj je jedina prtljaga. Onda sjedne uz šofera i ne mareći za vjetar, koji joj zavija oko ušiju, juri punom brzinom svog automobila — skromnih pedeset kilometara na sat — prema Amiensu, prema Ipresu, prema Verdunu.

Nakon raznih zastajkivanja i rječkanja s nepovjerljivim stražama, što se često ponav-

ljalo, stigne do bolnice. Na posao! Gospođa Curie odmah izabere mjesto za rentgenološku »dvoranu« i tamo prenese sanduke. Nato izvadi i sastavi instrumente. I aparat bude brzo spojen po kabelu s dinamom na automobilu. Onda dade šoferu znak, da stavi dinamo u pogon, dok sama nadgledava jakost struje. Prije nego počne s pregledom ranjenika, namjesti još »rentgenoskopsko platno«, pripremi si rukavice, zaštitne naočale i sve potrebno, zamrači prostoriju s crnim zavjesama — ako ovih nema, dobri su i gunjevi — i improvizira u neposrednom susjedstvu tamnu komoru, gdje već čekaju s tekućinama napunjene posude na snimke. Jedva prođe pola sata od Marijinog dolaska i već je sve pripremljeno.

Kirurg i gospođa Curie pođu u tamni prostor i žalosni se mimohod može otpočeti. Na nosilima donose ranjenike jednoga za drugim. Kod nekih potraže samo mjesto gdje je kugla ili krhotina granate, a kod drugih vrše odmah na mjestu operaciju i operater može n aplatnu pratiti sliku svoje pincete koja prodire u ranu i krči si put pokraj zapreka te hvata komadiće željeza.

Deset, pedeset, sto ranjenika... Katkada prođu sati, katkada prođu dani! Dokle god imade ranjenika, Marija je u tamnoj prostoriji. Prije nego napusti bolnicu, razmotri još sve mogućnosti za stalnu rentgenološku stanicu u tome kraju: Onda istom spremi svoje instrumente, sjedne na čarobno vozilo i odveze se u Pariz.

Ne za dugo. Upotrebila je sve sile, da je negdje smogla rentgenski aparat, i sada se vraća, da ga namjesti. Sa sobom vodi manipulanta; samo ona zna gdje ga je pronašla i kada ga je o svemu potrebnom poučila. Bolnica će odsada imati vlastitu rentgenološku stanicu i gospođa Curie joj više neće biti potrebna.

Osim onih dvadeset automobila, što ih je opremila, Marija je tako postavila i dvije stotine rentgenoških stanica. Broj ranjenika, kod kojih je upotrebljeno ovih dvije stotine i dvadeset pomičnih i

nepomičnih stanica, ustanovljenih i postavljenih po gospođi Curie, premašuje jedan milijun.

Kod rada joj ne pomaže samo njezino znanje i srčanost. Marija imade osobiti dar za »izmotavanje« iz najtežih položaja tako, da je upravo majstor u organizacijskoj spretnosti koju za rata prozvaše »sistemom D«. Nema niti jednoga šofera na raspolaganje? Dobro, primit će sama za volan svog Renaulta i vozit će ga po slabim cestama. Za vrijeme velike zime, vidjet ćemo je pred motorom, kako se sa ručkom za pogon u rukama energično trudi, da potjera mušičavi motor. Drugi je puta opet vidimo, kako podmeće dizalicu, da promijeni kotač ili pak, kako s pozornim i namrštenim čelom te sa stručnjačkim kretnjama čisti zamazane svijećice. Treba li po vlaku otposlati aparate? Sama će ih smjestiti u vagon za prtljagu. Kada se s njima doveze u određeni kraj, opet ih sama istovaruje, smješta i pazi, da se što ne izgubi.

Kako je ravnodušna za pitanja udobnosti, ona niti ne zahtjeva za sebe neke naročite pažnje ili nekih većih prava. Još nikada nije živjela slavna žena koja bi bila tako skromna. Na objed i večeru zaboravlja, spava gdje bilo — sada u maloj služinskoj sobici, pa onda pod vedrim nebom u šatoru kao ono u Hoogstadu. Študentica, koja je nekoć prkosila zimi po pariškim mansardama, postala je bez daljnjega vojnik u svjetskom ratu.

Marija Paulu Langevinu 1. siječnja 1915.:

Dan mojega odlaska još nije određen, no svakako neće trebati dugo čekati. Dobila sam pismo sa obavijesti, da su rentgenološka kola, koja obavljaju službu u području Saint-Pol, oštećena. To znači, da je sada cijeli sjever bez rentgenološke službe! Poduzet ću sve, da ubrzam svoj odlazak. Odlučila sam staviti sve svoje sile na korist mojoj adoptiranoj domovini,

kada mi već nije moguće pomagati mojoj pravoj, nesretnoj domovini koja pliva u krvi nakon trpljenja od preko stotinu godina.

★

Kroz to vrijeme žive Irena i Eva u Parizu skoro kao kćerke pravog ratnika. Majka si uzme dopust samo onda, kada je njezina bubrežna bolest prisili na nekoliko dana u krevet. Ako je Marija kod kuće, ona je sasvim sigurno bolesna. A ako nije bolesna, onda je u Suippesu, Reimsu, Calaisu, Poperinghu — to znači, da je u jednoj od onih tri ili četiri stotine francuskih, odnosno belgijskih bolnica, koliko ih je za rata obašla. Mala Eva mora majku izvješťavati o svojim školskim uspjesima na najčudnije naslove.

»Gospođa Curie, Hôtel de la Noble Rose, Furnes«.

»Gospođa Curie, pomoćna bolnica II., Morvillars«.

»Gospođa Curie, bolnica 112 . . .«

S fronte dobivaju djeca tek lakonske poruke, napisane u brzini:

20. siječnja 1915.:

Draga djeco, sada smo u Amiensu, gdje smo i prenoćili. Cijelim putem smo imali samo dva kvara na gumama. Svima lijep pozdrav. — Mé.

Istog dana:

Prispjeli smo u Abberville. Jean Perrin se sa svojim kolima zaletio u drvo. Srećom je još sve nekako dobro svršilo. Spremamo se u Boulogne. — Mé.

24. siječnja 1915.:

Draga Ireno, nakon raznih zgoda, dospjeli smo u Poperinghe, no dok ne budu izvršena neka potrebna pregrađivanja, nećemo moći raditi. Sagraditi misle

posebni zaklon za kola i u jednoj od velikih bolničkih soba još međuzid da bi tako rastavili rentgenološku sobu od bolesnika.

U Dunkerqueu bacili su njemački zrakoplovi nešto bombi i ubili nekoliko ljudi, no ipak je stanovništvo ostalo mirno. Pa i Poperinghe doživljuje ovakove zračne napadaje, no ne tako često. Skoro neprestano čujemo grmljavinu topova. Nije kišovito, ali se počelo smrzavati. U bolnici su me vrlo srdačno primili; dali su mi lijepu sobu koju su i naložili. Ovdje mi je ljepše nego u Furnesu. Hranim se u bolnici. Ljubi Te — Mé.

U svibnju 1915.:

Draga, u Châlonsu sam morala čekati osam sati tako, da sam prispjela u Verdun istom danas, u pet ujutro . . . I kola su već tu. Pripremamo se. — Mé.

U travnju 1915. dođe Marija jedne večeri kući još blijeđa i manje živahna nego obično. Na zabrinuta pitanja s kojima je dočekaše domaći, uopće ne odgovori nego se odmah zaključa u svoju sobu. Mrzovoljna je.

A mrzovoljna je zato, što je šofer nespretnošću zavozio u jarak, kada su se vraćali iz bolnice u Forgesu. Kola se prevrnula i Mariju, koja je sjedjela otraga, poklopiše sanduci i parati. Silno se razljutila. Ne zbog ogrebotina, što ih je dobila, nego se pobojala za ploče koje su se sigurno zdrobile na komadiće. No usprkos tome nije se mogla pod sanducima uzdržati od smijeha, kad je vidjela, kako njezin mladi šofer, koji je sasvim izgubio prisutnost duha, trči oko kola i prigušenim glasom pita: »Gospođo! Gospođo! Da li ste mrtvi?«

Svojima nije ništa rekla o nezgodi, nego si je iza zatvorenih vratiju oprala i povezala lake rane. Da se nešto moralo dogoditi, izdali su im krvlju poškropljeni komadi rublja, što su ih našli u njezinoj

toaletnoj sobi, i neki časopis koji je pisao o nezgodi. A tada već Marije nije bilo kod kuće, otputovala je sa svojim žutim kovčegom, okruglim šeširićem i velikom muškom lisnicom iz crne kože u džepu koju si je nabavila, kada je »pošla u rat«.

Godine 1918. zaboravit će ovu lisnicu na dnu nekog pretinca, gdje će se pronaći istom godine 1934., dakle, nakon njezine smrti. U njoj će naći iskaznicu na ime »gospođa Curie, ravnateljica rentgenološke službe«, ovlaštenje pisarne štaba za artiljeriju i municiju, da smije gospođa Curie upotrebljavati vojničke automobile, te kakovih deset naloga za »specijalne misije« Saveza francuskih žena. Zatim četiri fotografije; jedna prikazuje Mariju, druga oca, a ostale dvije njezinu majku, gospođu Sklodowsku. Osim toga još dvije papirnate vrećine u kojima je prije bilo biljno sjeme što ga je bez sumnje posijala na gredice laboratorijskog vrta, kada se povratila s kakvog putovanja. Na vrećicama su zapisane ove riječi: »Ljekoviti ružmarin, vrijeme sijanja od travnja do lipnja«.

Gospođa Curie si nije nikada za ovaj svoj izvanredni život zamislila kakve posebne odjeće. Oblači se u svoje stare haljine, samo si na rukav nemarno stavlja znak crvenog križa. Nikada također ne nosi bolničarske kape; u bolnici uvijek radi u svom bijelom radnom haljetku i gologlava.

Vječna putnica, dakako, ne može se mnogo brinuti za dom. Irena i Eva pletu džempere za svoju ratnu kumčad i prate ratne događaje pomoću velike zidne karte, u koju zabadaju male zastavice. Marija ih preko praznika pošalje na selo, a ne dolazi joj na misao, da bi si još zbog njih razbijala glavu. Mirno dopusti da na znak zračne uzbune ostaju u krevetu umjesto, da promrzavaju u podrumima, da se priključe godine 1916. skupini dobrovoljnih poljodjelskih radnika, koji bi imali zamijeniti bretonske seljake, pozvane u vojsku, da smiju i godine 1918. ostati u Parizu, iako ga tada bombardira »Berta«. Po svoj prilici ne bi ona nikada mogla voljeti odviše opreznu i prezahtjevnu djecu.

Eva još ne može mnogo pomagati, no sedamnaestgodišnja Irena već se upoznala s rentgenologijom, a da kod toga nije zanemarila predavanja na Sorbonni i ispite. Najprije je manipulantica kod svoje majke, a onda joj ova povjerava i posebne zadaće. Šalje je u bolnice i ne čini joj se ništa naročitog, da joj nalaže odgovornost, za koju je ipak još premlada, i da se njezino dijete nalazi na ratnom području. Između nje i starije kćerke razvilo se intimno prijateljstvo. Sada više nije Poljakinja osamljena. Sada se može o svome radu i o brigama razgovarati s prijateljicom.

Već u prvim mjesecima svjetskoga rata imala je sa Irenom razgovor od odlučne važnosti.

»Vlada moli posebnike, da joj izruče sve zlato, pa će biti raspisani i unutarnji zajmovi«, rekla je tada svojoj kćerki. »Ono malo zlata, što ga imam, ja ću predati. Isto tako i sve zlatne kolajne koje su mi uistinu suvišne. No još je nešto. Dosada sam ostavila cijelu svotu svoje druge Nobelove nagrade u Stockholmu, jer sam bila prelijena da drugčije odredim. To je zapravo sve, što imamo. A sada bih htjela dobiti te švedske krune i uložiti ih u državni zajam. Domovina treba novaca. Ipak nemam nikakovih iluzija; novac će biti po svoj prilici izgubljen. Zato ne mogu učiniti takove »gluposti« bez tvojega odobrenja«.

Tako je uložila švedske krune u razne državne rentne papire koji propadaju kako je Marija pravilno naslućivala. Marija donese i zlato Francuskoj narodnoj banci. Činovnik uzme zlatnike, a ogorčeno odbije ponudu, da bi ta slavna odličja dao pretaliti. Marija se ne osjeti time počašćena. Izgleda joj takov fetišizam bez smisla i samo s glavom odmahuje, donesavši zbirku svojih nagrada opet u laboratorij.

★

Kada se smije gospođa Curie nešto odahnuti, sjedne kadikad na klupu u vrtu gdje rastu njezine drage lipe. Tada zuri u novi, prazni Institut za radij... Onda misli na suradnike koji su svi na bojištima. Sjeti se na svog najmilijeg asistenta, Poljaka Jana Danysza koji je umro kao junak. Uzdahne. Kada će biti kraj tim krvavim strahotama? I kada će se opet smjeti baviti sa znanošću?

Ipak se ne prepušta besplodnim sanjama. Priprema se na mir, a da ne prestaje biti vojnikom. Uspije joj preseliti laboratorij iz Rue Cuvier u Rue Pierre-Curie. Radina kao mrav stalno se nalazi sa svojim rentgenološkim automobilom između obiju zgrada. Uspjeh se doskora pokaže: novi latobratorij je spreman! A svoje djelo okruni s pravcatom utvrdom, što je učini iz vreća pijeska s kojim vrlo uspješno okruži nadogradak gdje je pohranila radioaktivne tvari. Već je godine 1915. pošla u Bordeaux po svoju zalihu radija koji dade javnosti na raspolaganje.

Poput rentgenskih zraka djeluje također radij ljekovito na ljudsko tijelo. Marija upotrebi svoj gram radija za nekakvu »emanacijsku službu«: svakih osam dana »muze« ona iz radija plin koji ga okružuje; dobivenu emanaciju zatvara u tube te ih šalje većim bolnicama gdje njome liječe brazgotine, koje slabo cijele, te razna kožna oštećenja.

Rentgenološki automobili, rentgenološke stanice, emanacijska služba... Još joj nije dosta. Mariju zabrinjuje pomanjkanje specijaliziranih poslužitelja. Zato predlaže vladi, da ustanovi školu za rentgenologiju. Uskoro zatim sakupi se oko dvadeset učenika u Institutu za radij k prvom predavanju. Nastavno gradivo je teorija elektrike i rentgenskih zraka, praktične vježbe i anatomija. Učitelji su gospođa Curie, Irena Curie i još neka vrlo učena i vrlo dražesna gospođica Klein.

Pet stotina rentgenoloških poslužiteljica, što ih je Marija odgojila od 1916. do 1918., pripada najrazličitijim slojevima. Mnoge su od njih go-

tovo bez svake izobrazbe. Ugled, što ga uživa gospođa Curie, najprije ih ponešto smete, no ubrzo postanu povjerljive radi njezine srdačne dobrohotnosti. Marija znade rastumačiti učene stvari tako, da ih razumije i priprosti čovjek. Sa uspjelim radom imade takovo veselje, da osjeća kao ličnu zadovoljštinu, kada uspije učenici, koja je prije bila sobarica, razviti prvi puta rentgensku snimku.

Pa i francuski saveznici obraćaju se k njoj kao autoriteti. Od godine 1914. često je po belgijskim bolnicama. Godine 1918. nalazi se u gornjoj Italiji, da prouči vrela za dobivanje radioaktivnih tvari. Ubrzo nakon toga ona će u svom laboratoriju, uvađati skupinu izabranih američkih vojnika u nauku o radioaktivnosti.

Radi svog novog zvanja dolazi u doticaj s najrazličitijim ljudima. Nekoji kirurzi, koji su se već naučili cijeniti vrijednost rentgenskih zraka, vide u njoj dragocjenu suradnicu, znamenitu kolegicu. Drugi pak nerazboritiji gledaju njezine rentgenske aparate s čudnom nepovjerljivošću. Obraćaju se istom kada s vlastitim nožem nalaze kuglu ili krhotinu željeza točno tamo, gdje je rekla Marija...

Elegantne gospođe, anđeli čuvari svih tih bolnica, često s visoka gledaju tu skromno obučenu osobu, koja se nije niti predstavila, i postupaju s njome kao da im je podređena. Mariju obično ovakve stvari zabavljaju. A ako ide takova odvratna taština ipak predaleko, dozove si u pamet utješnu sliku dvoje šutljivih i strpljivih drugova iz hoogstadske bolnice: bolničarke kraljice Elizabete i vojnika kralja Alberta Belgijskog.

Iako je Marija često hladna i nepristupačna, s ranjenicima je uvijek izvanredno srdačna. Kada je pred rentgenskim aparatom ispituju uznemireni seljaci i radnici, da li će ih boljeti, Marija ih mirno tješi: »Vidjet ćete kao da stojite pred fotografom«. Ova žena imade sva svojstva, koja čine čovjeka milim: meka-

ni glas, lagane ruke, izvanrednu strpljivost, a prije svega beskrajno i gotovo religiozno poštovanje spram ljudskog života. Spremna je svakog trenutka uložiti sve svoje snage, kako bi spasila čovjeka ili mu uštedjela bolove, sakatost ili hromost. Dok nije svega pokušala, nije joj borba za ljudski život još izgubljena.

Nikada ne govori o naporima i pogiblima, kojima se svaki dan izlaže; nikada o nečovječno jumornosti ili o posljedicama, što ih ostavlja rad sa rentgenskim zrakama i s radijem na njenom oslabljenom organizmu. Svojim se suradnicima pokazuje uvijek bezbrižnom, pa i veselom — da, veselijom nego što je ikada bila. Te prividne veselosti, koja je najljepša krinka prave srčanosti, naučio ju je rat.

A njezina duša ne može biti vesela! K ličnim brigama — katkada misli na svoj prekinuti rad, katkada na svoje poljske rođake o kojima ne može ničega saznati — pridružuje se još i njezina groza pred ludilom, kojemu se cijeli svijet predao. Sjećanje na tisuće razmrcvarenih tjelesa, što ih je gledala, na plač i očajno jaukanje, što ga je slušala, još će dugo zasjenjivati njezin život.

Hici, koji navještavahu primirje, iznenadiše je u laboratoriju. S gospođicom Martom Klein pretražile su cijelu četvrt, kako bi pronašle zastave s kojima bi okitile Institut za radij. Uzalud. Konačno kupe tkanine u tri boje i sašiju trikolore koje pazikuća izvjesi po prozorima. Marija od veselja i živčane napetosti ne može više ostati na mjestu. S drugaricom sjedne u rentgenolški automobil kojemu se četiri godine rata poznaju na svim koncima i krajima. Sluga iz P. C. N. upravlja i na slijepo ih vozi po ulicama kroz koje se valja veselo uzbuđena svjetina. Na Place de la Concorde morade se voz u gužvi zaustaviti. Ljudi se popeše na blatobrane i zaposjednu krov. Kad se kola opet pomakoše, morala su voziti sa sobom i sve ove ljude koji toga dopodneva neće više napustiti automobila.

Marija slavi odmah dvije pobjede. Iz ognja i ruševina ustaje nakon sužanjstva od stoljeća i pol također obnovljena slobodna Poljska.

U bivšoj gospođici Sklodowskoj oživi uspomena na njeno ugušeno djetinjstvo i na borbe njezine mladosti. Dakle ipak nije bilo uzalud, da se nekoć pretvarala pred carskim činovnicima, da se po siromašnim varšavskim sobama potajno družila s drugovima iz »Putujućeg sveučilišta«, da je učila čitati seljačku djecu u Szczukama... Njezin domoljubni san, kojemu bi nekoć skoro žrtvovala svoje zvanje i Pierrovu ljubav, ostvaruje se!

Marija Josipu Sklodowskom u prosincu 1920.:

Tako smo dakle mi »rođeni u sužanjstvu, već od koljevke okovani«,) doživjeli uskrsnuće domovine o kojem smo uvijek sanjali. Nismo se više nadali, da ćemo taj trenutak sami doživjeti, mislili smo, da će možda ta radost biti dana istom našoj djeci — pa je već ovdje! Istina, naša je domovina morala skupo platiti tu sreću i morat će je još plaćati. No, možemo li prispodabljati oblake, koji se sada sabiru nad njome, s gorčinom i očajem koji bi nas snašao, da je Poljska ostala još i nakon rata sputana i raskomadana? Ja poput Tebe vjerujem u budućnost.*

Ta vjera i te sanje pomažu joj zaboravljati njezine vlastite brige. Rat je gotovo onemogućio njezin znanstveni rad. Rat joj je podrovao zdravlje. Rat ju je novčano uništio. Novac, što ga je povjerila državi, nestao je kao snijeg na suncu. Kad pomisli na svoj novčani položaj, hvata je tjeskoba. Imade nešto preko pedeset godina, a bez sredstava je. Sve, što imade za sebe i za obitelj, to je njezina profesorska plaća: dvanaest tisuća franaka godišnje. Da li će imati dovoljno snage, da zadrži profesuru i vodstvo laboratorija tako dugo, da stekne pravo na mirovinu?

---

*) Adam Mickiewicz: Pan Tadeusz.

Nije napustila svoje vojno zvanje (još dvije godine dolaze učenice rentgenološke škole na predavanja u njezin institut), a opet se prihvatila predmeta koji je njezina najveća strast — fizike. Pozvali su je, da napiše knjigu »Radiologija i ratovi«. U njoj slavi blagodat znanstvenih otkrića, govori o njihovoj općoj ljudskoj vrijednosti. Tragična iskustva u njezinom životu uzrok su joj više, da obožava znanost.

Povijest ratne rentgenologije dosta nam nazorno pokazuje kakov neočekivani opseg može u stanovitim okolnostima dosegnuti prilagođenje kakvog sasvim znanstvenog pronalaska praktičnom životu.

Prije rata su iskorištavali Roentgenove zrake samo u neznatnoj mjeri. Što se više gomilao broj žrtava ove strahovite katastrofe, u koju je zapalo čovječanstvo, toliko veća i toliko gorljivija je bila želja spasiti, što se još spasiti dalo, upotrebiti sva raspoloživa sredstva koja bi mogla čuvati i braniti ljudski život.

Tada se uskoro pojave i nastojanja, kako bi iz rentgenskih zraka dobili maksimum njihove vrijednosti. Što je još pred kratko vrijeme izgledalo teško, iznenada je lako — u trenutku se pronađe riješenje koje zadovoljava. Kao da tko čara, množi se tvorivo i osoblje. Nepoučeni se uče, a ravnodušni postaju požrtvovni. Tako će znanstveno otkriće do kraja iscrpsti mogućnosti svoje prirodne djelatnosti. Analogni razvoj čeka i terapiju s radijem ili pak liječenje sa izžarivanjem radioaktivnih tvari.

Kakov onda neka bude naš zaključak kraj uživanja neočekivanog bogatstva koje je postalo našim udjelom, kada nam je pod konac devetnaestog stoljeća znanost otkrila nepoznato izžarivanje? Čini se, da nam može jedino još poživjeti povjerenje u nepristranu znanost i uvećati njezin kult i naše divljenje.

Iz ovoga djela, pisanog suhom tehničkom stvarnošću, nemoguće je razabrati važnost Marijinih nastojanja. Kakova vraška spretnost u nizanju neosobnih formula, koliko tvrde volje ostati u pozadini! Marija riječce »ja« ne može mrziti, jer za nju je uopće nema. Izgleda, kao da su njezino djelo izvršili neki tajantsveni čimbenici koje naziva sad »sanitetske ustanove«, onda ih opet opiše s bezličnom zamjenicom »se« i tek u najvećoj nuždi s »mi«. Štoviše, sakrila je otkriće radija za stavak »kada nam je pod konac devetnaestog stoljeća znanost otkrila nepoznato izžarivanje«. A ako kada ipak mora govoriti o sebi, onda je istovjetna s bezimenim mnoštvom:

Hoteći kao toliko drugih pomagati u prošlim godinama kod narodne obrane, prenijela sam uskoro svoje zanimanje na rentgenologiju . . .

A jedna potankost nas ipak uvjerava o njezinoj svijesti, da je sa svojim najboljim snagama služila Francuskoj. Nekoć je odbila red Legije časti — kasnije će to ponovno učiniti — a njezini prijatelji mogu reći, da bi godine 1918. primila to jedinstveno odlikovanje, da su je bili predložili radi zasluga stečenih u ratu.

A uštеđeno joj je bilo i ovo lako kršenje njezinih načela. Mnoge »dame« su bile odlikovane i dobile rozete . . .*) Moje majke nije bilo među njima. U nekoliko tjedana svi su zaboravili na ulogu koju je imala Marija u toj velikoj drami. I kraj njezinih upravo izvanrednih zasluga nije se nitko našao i sjetio se, da prikopča na odjeću gospođe Curie mali vojnički križić.

*) Znak Legije časti.

Dvadeset i drugo poglavlje

MIR — PRAZNICI U LARCOUËSTU

Svijet je našao opet mir. Marija izdaleka prati rad onih koji ga uravnotežuju.

Sasvim je prirodno, da su ovu idealistkinju zavela Wilsonova načela i da je morala vjerovati u Društvo naroda. Ona sanja o takvom miru koji bi uistinu izbrisao neprijateljstva i spletke: »Nijemce bi morali ili istrijebiti do zadnjega, čega dakako ne bih mogla preporučiti, ili pak im moraju dati takove mirovne uvjete, da budu podnošljivi...« rekla je više puta.

Među učenjacima pobjedničkih i učenjacima pobjeđenih zemalja obnavljaju se odnosi. Marija je pokazala mnogo iskrene volje, da želi doista zaboraviti na nedavne borbe. Ipak izbjegava bratimljenje i izraze oduševljenja s kojima neki njezini drugovi primaju jučerašnje protivnike. Prije nego primi kakvog njemačkog fizičara, uvijek pita: »Je li potpisao spomenicu devedeset i trojice?« Ako je potpisao, s njime je samo uljudna, a ako, ne, raspoložena je prijateljski te razgovara s drugom o znanosti sasvim slobodno kao da nikada nije bilo rata.

Ta crta, kojoj dakako ne smijemo pripisivati prevelikog značenja, dovoljno jasno osvjetljuje Marijino uzvišeno mišljenje o dužnostima intelektualaca za nemirnih dana. Ne misli, doduše, da bi smjeli stajati »nad zaraćenima« — četiri godine je vjerno služila Francuskoj i spasila premnogi ljudski život. No imade nekih stvari kod kojih intelektualci ne bi smjeli sudjelovati. Zato gospođa Curie nema opravdanja za one pisce i učenjake s onu stranu Rajne, koji su potpisali Manifest, kao što ga također kasnije nema za one ruske učenjake koji javno odobravaju postupak sovjetske policije. Intelektualac je izdajica svoga poslanja, ako ne stoji stalno na braniku civilizacije i slobodne misli.

Marija je, doduše, sudjelovala u ratu, no zbog toga nije postala ratoborna ili pak fanatična. Ona nije drugo nego učenjakinja, kada je godine 1919. opet nalazimo na čelu njezinog laboratorija.

Žarko je željela dočekati dan, kada će se u prostorije na Rue Pierre-Curie naseliti nemir rada. Njezina je prva briga posvećena za rata izgrađenoj organizaciji emanacijske službe. Pod vodstvom dr. Regauda, koji je nakon demobilizacije opet zagospodovao u biološkom paviljonu, još se nadalje dijele među bolnice »aktivne« tube. A u fizičkom paviljonu nastavlja gospođa Curie sa svojim suradnicima pokuse prekinute godine 1914. i započinje nove.

Normalniji život sada joj također dopušta, da se malko pozanima i za budućnost svoje djece. Zdrave djevojke već su toliko porasle, da nisu manje od nje. Starija Irena, dvadeset i jednogodišnja studentica, tiha i izvanredno uravnotežena nije još niti za trenutak posumnjala o svome zvanju. Želi postati fizičarkom ili — točno rečeno — želi proučavati radij. Kod toga se ne ispituje, hoće li njezin put biti tako sjajan ili manje sjajan od majčinog; njezino slavno ime ne može je zastrašiti: samo se po sebi razumije, da će ići za Marijom i Pierrom Curie kojima se divi. Njezino oduševljenje za znanost i njezini prirodni talenti pokazuju joj jedan cilj: za uvijek raditi u laboratoriju koji je gledala svojim očima kako raste i u kojemu je godine 1918. bila imenovana pomoćnim preparatorom.

A Irenin primjer zavede Mariju na mišljenje, da je mladeži lako se snaći u labirintu života. Evina nestalnost i neodlučnost je plaši, no ipak joj njezino duboko ukorijenjeno poštivanje slobodne volje pojedinca i precjenjivanje zrelosti svoje djece ne dozvoljavaju, da bi zavladala svojim autoritetom kod nje koja se još razvija. Bilo bi joj drago, kada bi Eva htjela postati liječnicom i posvetiti se studiju liječenja s radijem. A ipak je ne sili u tom smjeru. Neumorno uzajamna sa svojom prpošnom kćerkom odobrava svaki njezin nacrt. Veseli je, kada se ova posvećuje glazbi, prepušta joj izbor učitelja i metodu rada... Punu slobodu daje biću koje grize sumnja i koje bi trebalo jako vodstvo. A kako bi i upoznala svoju zabludu, kada je nju samu bez obzira na sve zapreke uvijek vodio prema njezinoj sudbini nepogrješivi instinkt genijalnog čovjeka?

S nježnom ljubavlju ona će do smrti bdjeti nad obim kćerkama, koje se tako jako razlikuju, te neće nikada dati prednosti jednoj pred drugom. Irena i Eva naći će u njoj u svim životnim zgodama zaštitnicu i iskrenu saveznicu.

Marija svojim kćerkama 3. rujna 1919.:

...Često mislim na godinu rada koja je pred nama. Isto tako često mislim na svaku od vas i na ljepotu, veselje i brige, što ih donosite u moj život. Za mene ste uvijek veliko bogatstvo. Nadam se, da mi je suđeno još nekoliko godina zajedničkog života s vama.

★

Da li se njezino zdravlje poslije napornih ratnih godina štogod popravilo? Da li je nastupilo doba staračkog mirovanja? Gospođa Curie je postala veselijom. Môra žalosti i bolesti popustila je, a vrijeme je ublažilo bolove...

Marija Bronji 1. kolovoza 1921.:

...U svome životu sam toliko pretrpjela, da sam za trpljenje postala gotovo neosjetnom; jedino još kakova zbilja velika katastrofa mogla bi se mene dojmiti. Naučila sam se tupoj odanosti, a nešto malo veselja nadam se naći u jednoličnosti svakidašnjeg života.

Zamisli, da gradiš kuće, sadiš drveće, gojiš cvijeće, gledaš kako uspijevaju, a ne misliš ni na što drugo! Pa nećemo više dugo, zašto bi se onda još mučili?

Irena i Eva, izrasle kraj žene koja je u vječnoj borbi s bolom, otkriju u Mariji novu drugaricu, doduše stariju licem, no mlađu srcem i tijelom. Irena, neumorno predana športu pobuđuje majku, da je slijedi, ide s njome na duge izlete, vodi je na klizališta, na jahališta, štoviše ni skijanje joj ne smije ostati potpuno nepoznatom tajnom.

Ljeti živi Marija s kćerkama u Bretoniji. Larcouëst je ime kraju, gdje proživljuju tri

prijateljice prekrasne praznike. Seoce imade krasnu okolicu, a još je više vrijedno, što onda nema u njemu običajnih izletnika.

Stanovnici toga naselja blizu Paimpola na Canalu la Manche isključivo su mornari, seljaci i sveučilišni profesori. Larcouëst su otkrili povjesničar Charles Seignobos i biolog Louis Lapicque godine 1895. Ovo je otkriće bilo za profesore na Sorbonni isto tako važno kao i otkriće Amerike po Krištofu Kolumbu. Gospođa Curie se istom kasnije doselila u učenjačku koloniju, koju je neki novinar nazvao »Fort-La-Science«, te je isprva stanovala kod domorodaca; kasnije je uzela neku vilu u najam, a uskoro ju je i kupila. Na čistini — s nje je imala pogled na mirno more i nebrojene veće i manje otoke koji su bili dobra obrana od valova — izabrala si je samotno i najviše vjetru ispostavljeno mjesto. Marija ljubi morske svjetionike. Ovome su slična sva njena ljetovanja — ona, što ih u početku unajmljuje kao i ona, koja si sama kasnije udešava: na širokoj plohi skromna kućica, slabo razvrstane prostorije, a opreme gotovo nikakove. No pogled je izvrstan.

Rijetki prolaznici, što ih Marija susreće svakog jutra, izgovaraju sa zategnutim bretonskim naglaskom svoj zvučni :»Dobar dan, gospođo Cu-u-u-rie!« Svi su joj prijateljski naklonjeni. Kroz dvije, tri godine, otkako dolazi među njih, spoznali su u njoj svog čovjeka, otkrili u njoj seljakinju.

Kuća gospođe Curie je samo jedna od mnogih. A kuća koja u Larcouëstu nešto znači, koja je središtem veselja i palačom raskoši, to je sa slamom pokrivena koliba. Sva je prekrivena divljom lozom, pasionarkama i fuksijama. Po bretonski je zovu »Tašen-Vihan«, a to znači otprilike kao »mali voćnjak«. Tašen imade na strmoj strani vrt. Bez sistema zasijano cvijeće pokriva duge grede kao živo šareni plašt. Kada ne puše istočnjak, uvijek su tašenska vrata širom otvorena. Ovdje boravi očarljivi mladić od sedamdeset godina, Charles Seignobos, profesor povijesti na Sorbonni, jako malen,

a vrlo okretan i nešto grbav starčić koji nikada ne skida svoga nekoć bijeloga sada već požutjelog i zakrpanog flanelastog odijela. Stanovnici ga zovu »gospodin Seigno«, a prijatelji kratko »kapetan«. Kult, s kojim ga svi okružuju, uopće se ne da riječima opisati kao što je i nemoguće utvrditi zbog kojih je osebina svoga značaja izazvao toliko štovanje i toliko nježne pažnje. Tog nepopravljivog samca sav je svijet mazio. Uvijek je više bilo .ena u njegovom društvu nego li u haremu kakvoga paše — po trideset-četrdeset kolegica u starosti od dvije do osamdeset godina.

Marija dolazi u Tašen po strmoj i umjetno izvedenoj stazi. Pred kućom se već sakupilo do petnaestak ljudi što čekaju na ukrcanje. Nekoliko pozdrava i već Marija sjedi u njihovom krugu. Na glavi joj je isprani platneni šešir, nosi staru suknju i neizbježivu crnu mornarsku bluzu, kakovu vam sašije za nekoliko franaka ovdašnja švelja Elisa Leff po modelu, jednakom za muške i ženske, za učenjake i ribare. Bez čarapa je, obuvena tek u platnene cipele s pletenim potplatima. Pred sebe je položila torbicu koja se ničim ne razlikuje od torbica sviju ostalih. U njoj je kupaći ogrtač i odjeća za kupanje.

Kako bi se novinski izvjestitelj razveselio ove mirne skupine ljudi, kada bi iz visine pao među njih. Morao bi paziti, da ne pregazi u pravom smislu riječi ovoga ili onoga člana Akademije, koji se lijeno ispružio na tle, ili pak da se ne zaleti u kakvog nosioca Nobelove nagrade. Zastupane su sve panoge. Ako bi se htjeli razgovarati o fizici? Gledajte, tu je Jean Perrin, Marija Curie, André Debierne, Victor Auger. Ili bi radije govorili o matematici i integralima? Obratite se na Emila Borela koji se okitio ručnikom kao kakov rimski imperator togom. Biologija? Zvijezdoznanstvo? Louis Lapicque i Charles Maurain poučit će vas o njoj. A o čarobnjaku Charlesu Seignobosu i onako mnogobrojna djeca iz ove kolonije povjerljivo pripovijedaju, »da znade svu povijest . . .«

No najveće čudo ove skupštine sveučilišnih profesora jest to, da nikada ne raspravljaju o fizici, povijesti, biologiji ili matematici. Zaboravili su na poštovanje, koje si duguju, na hierarhiju, pa i na konvencionalne oblike uljudnosti. Ovdje se ljudi ne dijele na svećenike i učenike, na stare i mlade. Jedino lučenje, što ga priznavaju, jest ono po plivačkim sposobnostima pojedinca.

Kada Charles Seignobos prebroji svoje vjerne, dade znak za odlazak. Pod njegovim vodstvom zaposjednu čamce i flotilja odjedri u najljepšem redu na more koje se kupa u suncu. U čamcu, koji vodi, započnu pjevati i za časak se i iz svih ostalih začuje pjesma. Svaku novu generaciju »Larcouëstinaca« naučio je Charles Seignobos starih, ponajviše mornarskih pjesama što ih pjevaju u zboru. Repertoar je upravo opsežan — znadu ih pjevati tri do četiri stotine. Nakon druge izmjene veslača, koja je bila potrebna osobito zbog jake struje izvan zaljeva, pristanu naši izletnici na pećinastom napuštenom otoku Roch Vras kamo odlaze svakog jutra na kupanje.

Muški se svuku u blizini čamaca, a dame u sakrivenom kutiću, što ga visoka trava zaštićuje od radoznalih očiju, a koji se od nekada zvao »damskom kabinom«. Među prvima, koji se pokažu u kupaćem odijelu, nalazi se Marija. Bez oklijevanja spusti se u more. Obala je strma, jedva što dođeš k sebi, već izgubiš tlo ispod nogu.

Jedna od najljepših slika, što mi ostade u sjećanju na majku, jest ona plivačice u svježoj, dubokoj i kristalno čistoj vodi oko Roch Vrasa. Ne ogledava se doduše u »crawlu« ili »trudgeonu«, koji su njezinim kćerkama i njihovim prijateljima najmiliji, no u metodičnoj školi Ireninoj i Evinoj vrlo se dobro naučila »over arm stroke«. A za ostalo se već brine njezina prirođena milina i okretnost. S lakoćom zaboraviš na njezinu sijedu kosu, koju pokriva kupaća kapica, na njezino

navorano lice te se samo diviš tom gipkom i vitkom tijelu, lijepim rukama i živahnim djevojačkim kretnjama.

Gospođa Curie je vrlo ponosna na svoju gipkost i na svoje plivačke sposobnosti. Između nje i njezinih staleških drugova postoji neko potajno športsko takmičenje. U malom zaljevu pozorno promatra učenjake i njihove žene te ocjenjuje uspjehe. Iako ne sudjeljuje u kakovoj javnoj utakmici, ipak ona želi biti najbržom i najboljom u sveučilišnom profesorskom zboru. Kćerke su joj u tome učiteljice i povjerljive prijateljice.

»Držim, da plivam bolje od Borela?«

»O, mnogo bolje, Mé... Ne može se niti prispodobiti s tobom!«

»Jean Perrin se danas dobro držao. No jučer sam plivala dulje nego on danas. Sjećaš li se?«

»Motrila sam te, vrlo si dobro plivala. Od prošle godine mnogo si napredovala!«

Takovoj pohvali, za koju znade, da je iskrena, ona se veseli poput djeteta. Marija je bila među najboljim plivačicama svoje generacije.

Poslije kupelji ona se sunča, dok ne dođe vrijeme odlaska. Svoje zadovoljstvo izražava usklicima: »Kako mi je dobro!« Ili, kada gleda pećine, nebo i more: »Kako je lijepo ovdje!« Takove lakonske izreke jedini su dozvoljeni komentari u društvu Larcouëstinaca. Jednoć za uvijek je utvrđeno, da je to najljepši komadić svijeta, da je ovdje more najplavije — da, plavo, plavo kao Sredozemno — i da je privlačnije i zanimivije nego li igdje drugdje; zato bi bilo suvišno gubiti još kakove riječi o tome kao što bi bilo za ovaj krug suvišno, kada bi tko počeo govoriti o genijalnosti najpoznatijih Larcouëstinaca.

Oko podneva se pjevajući vraćaju te pristanu, ako je voda niska, usred algi. Marija si golim nogama, koje propadaju do gležanja u mekanu, crnu i smrdljivu tvar, smjelo utire put na suho. U jednoj ruci drži kupaće potrepštine, a drugom si pridržaje suknju. Začuđeno bi pogledala svakoga koji bi joj radi

njezine starosti htio pomoći ili pak bi se ponudio da joj ponese torbu. Odbila bi ga. Ovdje nitko nikome ne pomaže; prvi član pravilnika, po kojemu ovo društvo živi, jest: »Samo ne odviše gorljivosti!«

Poslije objeda, već oko dva, svi su opet kod Seignobosa spremni na svakidanje jedrenje sa »Englantinom«, bez kojeg Larcouëst ne bi više bio Larcouëst. Jedino gospođa Curie izostaje, ne prija joj nerad na jedrenjaku. Kada je sama, priprema kakovu publikaciju ili pak se bavi radom u vrtu. Iz pritajene borbe, što je bije ondje s trnjem i korovom, dolazi do krvi izgrebena, s velikim modricama na nogama i s blatnim rukama. Zapravo je još dobro, ako nije što gorega. No dogodi se, da Irena i Eva nađu svoju poduzetnu majku sa iščašenom nogom ili s prstom napola zdrobljenim...

Oko šest sati Marija se po drugi puta kupa, nato se obuče i ide u Tašen, da u kući, koja je uvijek otvorena, dočeka kćerke. Bijela jedra se približuju i uskoro se na strmoj stazi pokažu i zagorjela lica izletnika. Među njima su također Irena i Eva. U očima im se blista odsjev ljepota, što su ih uživale, i veselih igara što su ih igrali. Kod tih igara diplome i Nobelove nagrade ništa ne znače. Tek oni učenjaci, koji su i dobri trkači, zadrže svoj prestiž.

Bio taj napola goli život u vodi i na zraku djetinjast ili divljački, njegovom se čaru nisu mogli kasnije suprostaviti ni siromašni ni bogati. A u tim prvim poslijeratnim godinama s njime smo često izazvali zgražanje kod neznalica. Još prije nego se pred kakovih petnaest godina moda prihvatila sunca i vode, otkrili smo ljepote pomorskog života, dugih plivačkih izleta, sunčanih kupelji i taborenja na zapuštenim otocima. Kao športaši nismo poznavali krive stidljivosti i zbog odjeće si nismo nikada razbijali glave; već sto puta pokrpano kupaće odijelo, majica, dva para platnenih cipela, dvije ili tri kod kuće načinjene pamučne haljine — to je bila sva naša ljetna garderoba.

Poslije večere ogrne si Marija svoju petnaest ili dvadeset godina staru pelerinu i ode s kćerkama u šetnju. Cilj je, dakako, opet — Tašen. U velikoj sobi već su se sakupili gosti k društvenim igrama, čitanju ili šahiranju. Katkada i na »gala-večeru« s programom.

Tko bi riječima mogao dozvati nezaboravni čar svijetla, pjevanja, nedužnog smijeha, razgovorne tišine i prostodušnog i neprisiljenog drugarstva koje je družilo mladež sa starijima? Zapravo se nije nikada ništa dogodilo, kao jaje jajetu bili su slični dani, a ipak su ostavili u Mariji i njezinim kćerkama najljepše i najbogatije uspomene. Usprkos jednostavnosti ostat će mi ovaj život za uvijek vrhunac raskoši. Još niti jedan miljarder nije na kakovoj plaži našao tako živih, tako rafiniranih i rijetkih užitaka kao što su ih našli oštrovidni »športaši« pariške Sorbonne u ovom kutu Bretonije. I jer je bio okvir tih prigoda samo dražesno bretonsko seoce — ništa dražesnije od bogzna koliko drugih — bila je zasluga učenjaka, koji su se svake godine ovdje sakupljali, da je uspjeh bio takov, a ne drugačiji.

Kada sam pisala ovaj životopis, više sam se puta pitala, da se možda neće čitaoci na nekojim mjestima zaustaviti i sa ironičkim smiješkom promrmljati: »Moj Bože, kakovi dobri ljudi!... Kako iskreni, drugarski i povjerljivi!«

A ipak je istina... U tom pripovijedanju prevladavaju »simpatične osobe«. Ne mogu ništa: baš su takovi, kako sam ih kušala ocrtati, živjeli. Marijini drugovi od njezinog rođenja pa do posljednjih dana njezinog života bili bi vrlo neprikladni objekti za pesimitičke romanopisce. Čudimo se neobičnim obiteljima, kao što je na primjer obitelj Sklodowski ili pak Curie gdje se djeca i roditelji slažu, gdje nježnost vodi ljude, gdje nitko ne osluškuje pred vratima, gdje nitko ne sanja o izdaji ili baštini, gdje se međusobno ne ubijaju — gdje je svatko posve jednostavno pošten! Čudimo se svijetu,

kojega tvori skupina francuskih ili poljskih sveučilišnih profesora, ovomu svijetu, što živi za iste ideale kojih ne može promijeniti niti ogorčenje niti vjerolomstvo...

Sve adute naše bretonske sreće bacila sam na stol. Možda će čitatelj slegnuti ramenima, jer da im snobizam nije dopuštao javnih prepiraka. No i najpronicaviji promatrač ne bi mogao u Larcouëstu raspoznavati velikog učenjaka od skromnog znanstvenog radnika, siromaha od bogataša. Niti jedanput nisam ondje čula govoriti o novcu, pa bio sunčani ili kišovit dan. Naš starješina Charles Seignobos bio nam je u tome najviši i najdiskretniji uzor. Nije on to činio radi kakovih nauka ili teorija, taj liberalni starac primjerom je učio, da ne treba praviti razlike između moga i tvoga. Kuća sa uvijek otvorenim vratima, jedrenjak »Englantine«, čamci — sve su te stvari bile i još su njegove, a ipak je on između svih nas bio najmanje njihov stvarni vlasnik. I kada se održavao u kući, rasvjetljenoj lampionima ples i kada je harmonikaš zaigrao polku, uvijek su se zavrtjeli gospodari sa služinčadi — članovi Akademije sa seljačkim djevojkama, bretonski mornari s Parižankama.

Šutke je naša majka u takovim zgodama promatrala zabavu. Prijateljice, koje su dobro znale za ranjivo mjesto ove plahe žene sa strogim izrazom, nisu nikada zaboravile pohvaliti Irenu, da dobro pleše ili Evu, da imade vrlo ukusnu haljinu. Tada je prešao preko umornog Marijinog lica dražestan smiješak ponosa.

Dvadeset i treće poglavlje

AMERIKA

Mjeseca svibnja 1920. uđe u malu čekaonicu Instituta za radij neka dama. Zove se Mrs. William Brown Meloney i izdaje u New Yorku veliki zabavni časopis. Ako je pogledaš, ne možeš niti naslutiti, da pripada poslovnom svijetu. Izgleda malena, vrlo slabašna i gotovo bolesna. U mladim je godinama doživjela neku nesreću i zato nešto šepa. Kosa joj je sijeda, a blijedo lice oživljavaju velike, sanjave i crne oči. S nesigur-

nim glasom pita sluškinju, da nije možda gospođa Curie zaboravila na sastanak što su ga ugovorile...

Na taj sastanak ona čeka već nekoliko godina. Mrs. Meloney je jedno od onih uvijek brojnijih bića koja život i rad Marije Curie izvanredno oduševljava. Za nju je Marija najsavršenije utjelovljenje ženstva. I jer je kao američka idealistkinja ujedno i poznata reporterka, pokušala je sve, da se približi svome idolu.

Kada na više molbi za interview nije dobila odgovora, poslala je još po nekom znancu, fizičaru, Mariji zadnje pismo slijedećeg sadržaja:

> *... Moj otac, koji je bio liječnik, uvijek mi je govorio, da ne valja pretjerivati u nevažnosti čovjeka. A vi ste, gospođo, za mene već dvadeset godina važni i želim vas vidjeti samo na nekoliko minuta.*

Slijedećeg dana Marija ju je primila.

Kad su se vrata otvorila, tako je Mrs. Meloney opisala ovaj susret, *ušla je blijeda i plaha žena, s najžalosnijim licem što sam ga vidjela do sada. Bila je crno obučena. Njezino čudnovato mirno i lijepo lice imalo je značajni, odsutni i u sebe zadubeni pogled onih koji se posvetiše duhovnom radu. Odmah sam bila svijesna, da sam napasnica.*

Moja plahost bila je zbog toga još veća od plahosti gospođe Curie. Dvadeset sam godina bila reporterka po zanimanju, a nisam mogla toj ženi u crnini, koja je bila bez obrane, postaviti niti jednoga pitanja. Pokušala sam joj obrazložiti zanimanje Amerike za njezin veliki rad, a isto sam se tako htjela opravdati za svoju napasnost. Da me umiri, gospođa je Curie počela govoriti o Americi.

»Amerika imade oko pedeset grama radija«, rekla je. »Četiri u Baltimoru, šest u Denveru, sedam u New Yorku ...«

Nastavila je s nabrajanjem i imenovala svaki kraj gdje imadu radij.

»A u Francuskoj?« pitala sam.

»Moj laboratorij raspolaže s nešto više od jednog grama«.

»Vi imate samo jedan gram radija?«

»Ja? O, ja ga uopće nemam! Taj gram je vlasništvo laboratorija.«

Spomenula sam nešto o patentu i o dohocima, koji bi je morali učiniti vrlo bogatom ženom. Mirno mi je odgovorila:

»Radij ne bi smio nikoga obogatiti. Radij je počelo i vlasništvo sviju ljudi.«

»Kad bismo morali među svim stvarima na svijetr označiti nešto što si želite, što biste si izabrali?«

Pitanje, koje sam u brzini postavila, bilo je glupo, no kasnije se pokazalo kao proročko.

... Još onog tjedna sam saznala, da je tržna cijena za gram radija sto tisuća dolara. Isto sam tako saznala, da je Marijin laboratorij, iako tek ustanovljen, bez dovoljnih sredstava te da se sva raspoloživa količina radija upotrebljava isključivo u zdravstvene svrhe.

Da li si možemo predstavljati čuđenje ove izobražene Amerikanke? Mrs. Meloney pozna vrlo dobro veličanstvene laboratorije u Sjedinjenim državama; Edisonov je na primjer prava palača. Uz ove veličanstvene zgrade izgleda ovaj, doduše novi i dostojni, no ipak u skromnom mjerilu francuskih sveučilišta izgrađeni Institut za iztraživanje radija silno bijedno. A Mrs. Meloney pozna i tvornice u Pittsburghu gdje iz ruda pridobivaju radij. Dozove si u pamet viziju stupova crnoga dima i duge lance vagona karnotita koji sadržaje dragocjenu tvar...

A sada sjedi u vrlo skromno opremljenoj pisarni nasuprot ovoj ženi koja je otkrila radij. I pita je:

»Što bi si izabrali?«

A gospođa Curie prijazno odgovara:

»Gram radija bih trebala, kako bih mogla nastaviti svoja istraživanja, a ne mogu ga kupiti. Za mene je preskup«.

Mrs. Meloney zamisli silno lijepu osnovu; njezini sunarodnjaci neka bi pokloniil gospođi Curie gram radija. Kad se vrati u New York, pokuša predobiti deset bogatih žena, deset milijarderki, da bi svaka od njih s deset tisuća dolara pripomogla ostvarenju ovog nabrta. Ipak ne uspije. Naiđe samo na tri mecenke koje bi bile sposobne za takav čin. »A čemu da tražim deset bogatih žena?« upita se zatim. »Zašto ne bih organizirala sabiranje kod svih naših žena?«

U Americi nije niti jedna stvar nemoguća. Mrs. Meloney sastavi odbor; u njemu su aktivni članovi Mrs. William Vaugh Moody, Mrs. Robert G. Mead, Mrs. Nicholas F. Brady, liječnici Robert Abbe i Francis Carter Wood. Doskora znadu po svim gradovima novoga svijeta za Marie Curie Radium Fund. Nije prošlo niti godinu dana od onoga posjeta kod »žene u crnini«, kada već piše gospođi Curie: »Novac je sakupljen, raspolažite s radijem!«

Amerikanke su velikodušne. A u zamjenu pitaju je ljubezno prijateljski: »Zašto ne biste došli u Ameriku? Rado bi vas upoznale«.

Marija oklijeva. Mnoštvo je uvijek izbjegavala. A sada neka pođe u zemlju gdje je živac svega života publicitet. Obuze je strah.

Mrs. Meloney ustraje pri svome i odbija njezine prigovore jednog za drgim:

»Velite, da se ne biste htjeli rastati od kćerki? Povedite ih sa sobom, pozvane su. Svečanosti vas umaraju? Učinit ćemo najrazumniju osnovu primanja, koliko je to moguće. Dođite! Pripremile smo

vam lijepo putovanje i u Bijeloj kući izručit će vam predsjednik Sjedinjenih država gram radija«.

Gospođa Curie je ganuta. Kada bude njezina bojazan dovoljno uspavana, pedeset i četirigodišnja žena prvi si puta natovari teret velikog oficielnog putovanja.

Kćerke se raduju promjeni i pripremaju sve potrebno za put. Eva prisili majku, da si kupi nekoliko novih haljina, kao što je također prisili, da ostavi kod kuće haljine koje su joj najmilije — i dakako najviše ponošene i pokrpane. Oko gospođe Curie sve je u grozničavom pripremanju. Novine javljaju o pripremama i rasporedu dočeka gospođe Curie na onoj strani oceana, a vladini krugovi razbijaju si glave s pitanjem, kako bi je još nabrzo mogli odlikovati, da bi došla onamo s naslovima koji odgovaraju njezinom glasu. Amerikanci je teško razumjeti, kako to da nije članica pariške Akademije znanosti. Čudit će se, da nema odlikovanja Legije časti. Odmah joj nude križić, no već po drugi puta ga otkloni. Kasnije će ona predlagati, da s njime odlikuju gospođu Meloney.

Dne 27. travnja 1921. u operi je oprosna svečanost u korist njezinog instituta. Nakon svečanosnih govora dolazi raspored što ga izvode najbolji glumci i glasbenici pod vodstvom Sache Guitrya.

Nekoliko dana kasnije nalazi se gospođa Curie na palubi prekomorskog parobroda Olympic. Kćerke su s njome. Sve tri imadu, doduše, za svoju garderobu samo jedan kovčeg — a zato najraskošniji apartman na lađi. Ipak Marija ne može sasvim zatajiti instinkta nepovjerljive seljakinje koji joj nalaže otpor protiv preraskošnog pokućtva i preizabranog jela.

Da pobjegne napasnicima i da zaboravi na svoje oficielno poslanstvo, zaključava se u kabinu i mašta o ugodnim uspomenama.

Marija Curie gospođi Jean Perrin 10. svibnja 1921:.

... Na lađi sam primila Vaše ljubezno pismo. Bila sam vesela, jer na ovaj dugi put, koji je tako malo po mome ukusu i mojim navikama, nisam pošla bez neke tjeskobe.

Vožnja mi nije bila ugodna; more je bilo odvratno, mračno i nemirno. Nisam bila bolesna, ali sam bila kao omamljena te sam većinom ostajala u svom apartmanu. Kćerke izgledaju vrlo zadovoljne. Mrs. Meloney, koja s nama putuje, trsi se oko njih. Tako je dobra i prijateljska koliko je to samo moguće.

Često mislim na Larcouëst, na ljepše časove, koje smo tamo s prijateljima proživjeli, na vrt, gdje smo se predavali neradu, na naše lijepo plavo more, koje je prijaznije nego hladni i šutljivi ocean. Mislim i na dijete Vaše kćerke koje će biti najmlađi član naše prijateljske skupine — prvi iz mladoga roda. Za njim se bude, nadam se, našoj djeci porodilo još mnogo djece ...

Iz maglovitog mora, koje daje slutiti lijepo vrijeme, već se pokazuju vitki, prkosni i veličanstveni obrisi New Yorka. Mrs. Meloney upozori Mariju, da je očekuju novinari, fotografi i filmski operateri. Na obali se gnjete ogromno mnoštvo koje bi htjelo vidjeti učenjakinju iz blizine. Pet sati će se još morati strpjeti, prije nego će vidjeti onu koju novinstvo naziva s ogromnim slovima »dobrotvorkom čovječanstva«. U izvanredno velikom broju zastupane su skautice, studentice i delegatkinje američkih poljskih ženskih društava. A nad glavama ovog mnoštva prelijevaju se žive boje američkih, francuskih i poljskih zastava i zastavica.

Na najvišoj palubi Olympica posjednuli su međutim Mariju u naslonjač. S glave joj skinuše šešir i oduzeše joj ručnu torbicu. Imperitavne zapovijedi fotografa — »Gledajte ovamo, gospođo Curie! Nagnite glavu na desno! ... Dignite nešto glavu! Gledajte ovamo! Ovamo! Ovamo!« — nadglašuju škljocanje četrdesetero fotografskih i filmskih aparata koji su upereni na umorno i začuđeno Marijino lice.

Irena i Eva vrše u tim uzbudljivim i umornim tjednima službu tjelesnih stražara. O Sjedinjenim državama imale bi vrlo čudne pojmove, kad bismo si morale stvoriti sud po vožnjama u posebnom vagonu, gozbama sa pet stotine uzvanika, ovacijama mnoštva i po navali novinara. Da upoznaš zemlju i ljude, moraš imati mnogo više slobode kretanja i više mira. Turneja im nije otkrila Amerike, ali im je u zamjenu mnogo toga otkrila o njihovoj majci ...

Marijino tvrdokorno nastojanje, da bi ostala u pozadini, rodilo je u Francuskoj bar djelomično nekim plodovima: uvjerila je sunarodnjake i cijelu svoju najužu okolicu, da veliki učenjak kao posebnik nije zanimljiv. A s dolaskom u New York podigao se zastor i pokazala istina. Djeca iznenada otkriju, što znači svijetu skromna žena s kojom su cijelo vrijeme živjele.

Svaki govor, svaka kretnja mnoštva, svaki novinski članak iznova im govori: još prije nego su Amerikanci poznavali gospođu Curie, okružili su je pravim kultom i uvrstili u prvi red živućih. A sada, kad je među njima, podležu tisuće *»prirođenom čaru umorne putnice«, »maloj skromnoj ženi«, »siromašno obučenoj učenjakinji ...«*

Ne osjećam se pozvanom prosuđivati dušu nekog naroda, a još manje bih htjela izricati sud o Americi prema novinskim natpisima. Ali zar nema spontani zanos oduševljenja, s kojim primaju muževi i žene Sjedinjenih država Mariju Curie, dubokog smisla? Romanski narodi priznaju Amerikancima praktični genij, no iz neke čudne taštine privilegij idealzima, monopol zadnje duševne profinjenosti, prisvajaju si sami. A ipak je to val idealizma što okružuje Mariju. Kada bi go-

spođa Curie bila ohola te kada bi bila sa svojim otkrićima stekla bogatstvo, kod Amerikanaca bi po svoj prilici isto tako pobudila radoznalost. A posve sigurno ne bi izazvala takvog kolektivnog ganuća. Nije samo plaha učenjakinja ono, zbog čega se Amerikanci oduševljavaju; svoje poštovanje iskazuju oni i cijelom njezinom odnosu do života: njezinom preziranju dobiti, njezinoj predanosti duhovnoj strasti i njezinoj gorljivosti s kojom služi.

U stanu Mrs. Meloney, koji je prepun cvijeća — uzgajatelj cvijeća kome je radij izliječio bolest raka, već je dva mjeseca s ljubavlju pazio na razvitak prekrasnih ruža što ih je htio pokloniti Mariji — bojno vijeće sastavlja putnu osnovu. Svi gradovi, svi kolegiji, sva američka sveučilišta pozivaju gospođu Curie u goste. Na tucete odlikovanja, počasnih naziva i doktorata »honoris causa« njoj je namijenjeno.

»Dakako, da ste uzeli sa sobom svečanosno odijelo sveučilišnih profesora?« pita Mrs. Meloney. »Bit će vam neophodno potrebno za ove svečanosti!«

Marijin nedužni osmijeh izazove zaprepaštenje. Svečanosnog odijela Marija nije uzela sa sobom iz vrlo važnog razloga, nije ga naime nikada ni imala. Učitelji na Sorbonni moraju ga imati. No Marija Curie, jedina profesorica, ostavila je muškarcima veselje, da si to odijelo nabavljaju.

Na brzinu, pozvani krojač izradi, što se dalo brže, veličanstvenu odjeću iz teške svile s baršunastim okovratnikom na kojem će nositi svečanosne atribute počasnih doktorata. Kod mjerenja je Marija nestrpljiva, veli, da je rukavi stežu, da je tkanina preteška, a osobito da je svila neprijatna za njezine od radija izranjene prste.

13. srpnja je napokon sve uređeno. Poslije zajutarka kod Mrs. Andrew Carnegie i nakon brzog ogledavanja New Yorka polaze gospođa Curie, njezine kćerke i Mrs. Meloney na put.

U bijelo obučene mlade djevojke što stoje u redovima po sunčanim cestama, mlade djevojke koje u tisućama žure preko poljana prema kolima gospođe Curie, mlade djevojke koje mašu cvijećem i zastave koje prolaze mimo u kolonama što joj glasno kliču i pjevaju zborne pjesme... To je spontana vizija prvih dana koji su određeni za posjet ženskim kolegijima u Smithu, Vassaru, Bryn Mauru, Mount Holyokeju. Dobra i vrlo sretna bila je misao, da su udobrovoljili Mariju time što je najprije došla u doticaj sa oduševljenom omladinom, sa studenticama, dakle s njoj jednakima. Izaslanice upravo ovih kolegija defiliraju tjedan dana kasnije u newyorškom Carnegie-Hallu prigodom ogromne manifestacije Udruženja akademsko izobraženih žena. U prisutnosti cvijeta američkih sveučilišnih profesora, francuskog i poljskog ambasadora te Ignaca Paderewskog, koji je došao pozdraviti prijateljicu iz davnih dana, gospođa Curie prima sve naslove njoj namijenjene, nagrade, kolajne i izvanrednu počast — podijeljenje naselbene sloboštine grada New Yorka.

Kod svečanosti u slijedeća dva dana, na kojima se sabralo u Waldorf Astorii pet stotina sedamdeset i tri predstavnika američkih znanstvenih društava Mariji u počast, svečarica još jedva stoji na nogama. Između zdravog i uzburkanog mnoštva i nježne žene, koja dolazi iz strogog samostanskog života, borba je nejednaka. Mariju omamljuje silno oduševljenje svjetine. Isto tako osjeća grozu pred silom, s kojom se guraju ljudi k njoj gdjegod se pokaže. Hvata je neki nejasni strah, da će je ovaj divlji juriš zdrobiti. Neka prevatrena obožavateljica doista je rani sa odviše oduševljenim »shake-handom« tako, da učenjakinja morade putovanje zaključiti sa iščašenim zglobom i s rukom u zavoju — svojevrsna žrtva slave.

Nadošao je veliki dan. Dne 20. svibnja izruči gospođi Curie predsjednik Harding u Washingtonu gram radija — ili bolje rečeno, izruči joj nje-

gov simbol. Pripremili su posebnu kutijicu, okovanu olovom koja će čuvati cijevčice. No te cijevčice su tako dragocjene i radi izžarivanja također tako opasne, da ih radije ostaviše na sigurnom mjestu u tvornici. Zato je na stolu u sredini »East-Rooma«, gdje se gnjetu diplomati, visoki civilni i vojnički činovnici te predstavnici sveučilišta, izložena samo škrinjica sa »imitacjjom radija«.

Četiri je sata. Oba krila vratiju otvore se za povorku odličnika: Mrs. Harding, koju vodi pod ruku francuski ambasador Jusserand. Zatim dolazi ispod ruke s predsjednikom Hardingom gospođa Curie. Odmah za njima su Mrs. Meloney, Irena i Eva Curie te dame iz Marie Curie Radium Funda.

Počnu govori. Zadnji je predsjednik Sjedinjenih država Amerike. Srdačno nagovori »plemenito biće, odanu ženu i brižnu majku koja je uza sav svoj ogromni rad izvršila još i sve zadaće žene«. Onda preda Mariji Curie s trobojnom vrpcom svezani pergametni svitak i objesi joj oko vrata svileni trak na kome je pričvršćen mali, zlatni ključić, ključić od škrinjice.

Kratku Marijinu zahvalu pobožno slušaju. Zatim idu uzvanici s bučnim veseljem u »Blue Room« gdje će defilirati pred Marijom Curie. Gospođa Curie sjedi na stolici te se šuteći smješka onima što jedan za drugim prolaze mimo. A u njeno ime rukuju se s ljudima njezine kćeri i zahvaljuju se engleski, poljski ili francuski, kakove je već narodnosti onaj kojega im gospođa Harding predstavlja. Potom se opet svrstaju u povorku i polaze na stepenice gdje ih čeka armada fotografa.

Izabranici koji su prisustvovali svečanosti, novinari koji su bučno razglašavali, da je »ona, koja je pronašla radij, primila od svojih američkih prijatelja neprocjenivi dar«, vrlo bi se začudili, kad bi znali, da je Marija Curie već unaprijed darovala gram radija koji bi joj imao izručiti predsjednik Harding. Kada joj je u predvečerje svečanog izručenja predložila Mrs. Meloney darovnicu na odobrenje, ona ju je pozorno pročitala i nato mirno rekla:

»Ovaj akt će trebati promijeniti. Radij, koji mi poklanja Amerika, mora za uvijek ostati vlasništvo znanosti. Dok budem živjela, upotrebljavat ću ga dakako jedino za znanstveni rad. No, ako bismo dopustili, da se stvari razviju svojim tokom, bio bi radij nakon moje smrti vlasništvo posebnika— mojih kćerki. A to je nemoguće. Htjela bih ga darovati svome laboratoriju. Bi li mogao doći odvjetnik?«

»Ali... da, dakako!« odvrati Mrs. Meloney nekako iznenađena. »Budući želite tako, pozabavit ćemo se slijedećeg tjedna s tim formalnostima«.

»Ne slijedećeg tjedna. Niti sutra ne. Večeras. Darovnica dobiva svoju vrijednost i ja mogu za nekoliko sati umrijeti«.

Čovjek zakona, kojega su u tako kasnom satu tek s velikom mukom pronašli, sastavio je s Marijom dodatni akt. Odmah ga je potpisala.

Filadelfija. Počasni naslovi i doktorati. Gospođa Curie i znanstveni te industrijski odličnici u gradu izmijenjuju međusobno darove. Ravnatelj neke tvornice dade učenjakinji na dar pedeset miligrama mezotorija. Članovi znamenite American Philosophical Society izručiše joj John Scottovu kolajnu. U zahvalu pokloni Marija tome društvu »povjesni« piezoelektrički kremenjak što ga je izradila i upotrebljavala u prvim godinama svojega istraživanja.

Zatim obađe radijske naprave u Pittsburghu gdje su dobili znameniti gram radija. Na sveučilištu opet počasni doktorat! Marija je obukla svoje profesorsko odijelo, koje joj dobro pristaje i koje nosi s dražesnim dostojanstvom, a odbije, da bi pokrila svoju sijedu kosu s doktorskim šeširom: izgleda joj oduran i neudoban. Gologlava, sa šeširom u ruci, stoji među štu-

dentima i profesorima u tvrdim crnim kapama. Ni najspretnija koketa ne bi mogla točnije izračunati svojega učinka! Marija niti ne sluti produhovljene ljepote koju izžaruje njezino nepokriveno lice u ovoj okolici.

Sa skrajnim naporom drži se na nogama za vrijeme svečanosti, prima kite cvijeća, sluša govore i himne... A slijedećeg se dana raširi vijest koje su se već bojali: gospođa Curie je preslaba, da nastavi putovanje. Napusti turneju u gradove na zapadu, a sve priredbe, koje bi se imale vršiti njoj u čast, otkažu.

Američki novinari kliču: mea culpa i predbacuju svojoj zemlji, da je odviše opteretila stariju i krhku ženu. Njihovi članci su ljubezni i slikoviti.

Odviše gostoljublja! objavljuje neki časopis s velikim slovima. »S time, što pomogoše velikoj učenjakinji, američke su žene dokazale svoju visoku umsku kulturu. Ipak bi nam strogi kritičari mogli predbaciti, kako nam gospođa Curie mora preskupo plaćati naš dar, a samo zato, da zadovoljimo svojoj taštini«. Neki drugi časopis kratko i jasno izjavljuje, da bi »bilo koji cirkuski ravnatelj ili ravnatelj kakvog music-halla ponudio gospođi Curie za pola muke mnogo veću svotu nego što je cijena ovoga grama radija«. A pesimistima je zgoda malone tragična: »Već smo maršala Joffra gotovo umorili sa svojim pretjeranim oduševljenjem. Da li je sada gospođa Curie na redu?«

Marija je najprije igrala sa svojim američkim štovateljima otvorenu igru — zato su prvu rundu dobili. Odsada će njezini putni maršali upotrebiti svaku lukavštinu kako bi joj osigurali mir. Gospođa se Curie priuči silaziti iz vlaka i prelaziti tračnice na krivoj strani kako bi izmakla zagrijanoj svjetini što čeka na peronu. Da li su najavili njezin dolazak u Buffalo? Onda će sigurno izaći na predzadnjoj stanici Niagara Falls: tà, htjela bi u miru razgledati glasovite niagarske slapove. Tek kratki odmor. Odbor za doček u Buffalu želi je svakako zbilja dočekati. Sa automobilima do Niagara Falls i bjegunka je ulovljena.

Irena i Eva, koje su isprva bile tek obična pratnja, postadoše sada ono što se u kazališnom žargonu zove zamjenik. Irena oblači službeno odijelo i prima mjesto majke imenovanja »honoris causa«. Znameniti govornici govore Evi — šesnaestgodišnjoj vragoljanki — govore koji su bili pripremljeni za učenjakinju. Govore joj o njezinim »veličanstvenim djelima«, o njezinom »dugom životu, posvećenom radu« i očekuju od nje primjerenog odgovora! U gradovima gdje se više dama iz odbora prepire za čast, koja da pruži Mariji prenoćište, razdijele obitelj Curie te izruče Irenu ili Evu kao taoce najnametljivijim gostoprimcima.

Kada djevojke ne moraju zastupati odveć znamenite majke, pružaju im zabave koje odgovaraju njihovoj starosti: partiju tenisa, veslanje, elegantni weekend na Long Islandu, kupanje u Michiganskom jezeru, kazališne večeri, noć neobuzdane zabave u vrtu za atrakcije na Coney Islandu.

A najomamniji dani su put na zapad. Mrs. Meloney se, doduše, odrekla namjere voditi gospođu Curie preko cijele Amerike, ali uza sve to joj želi pokazati najveće čudo kontinenta: veliki kanjon u Coloradu. Marija je odveć umorna, da bi živahno izražavala svoje veselje, a kćerke su oduševljene. Sve ih zabavlja: trodnevno putovanje po pjeskovitim texaškim stepama s vlakom u Santa Fé; objedi na malenim samotnim stanicama po kojima žeže pravo španjolsko sunce; svratište Grand Canon, otok udobnosti na rubu najnevjerojatnije zemaljske pukotine — sto kilometara dugog i petnaest kilometara širokog ponora gdje kod veličanstvenog pogleda na nj od groze zastaje promatraču dah...

Irena i Eva jaše na žilavim indijanskim konjima uzduž grebena na rubu ponora i motre s visine nepregledni kaos gora, klisura i pješčanih ploha što se poigravaju iz ljubičastoga u crveno, iz narančastoga u blijedo smeđe i žuto te bacaju oštre sjene. Nisu mogle oduprijeti se želji, morale su učiniti onaj kla-

sični put i pojašiti na mazgama u dubinu pukotine gdje se vajla mladi derući Colorado noseći sa sobom pjesak i blato.

Vrše se samo važne svečanosti kojima nije moguće izbjeći — pa i ove bi dostajale, da im podlegne orijaš! 28. svibnja postane gospođa Curie počasnim doktorom sveučilišta Columbia u New Yorku. U Chicagu je imenovahu počasnim članom sveučilišta, podijeljuju joj daljnje počasne naslove te mora prisustvovati kod triju recepcija. Kod prvoga od tih primanja dijeli napeta vrpca kao bariera gospođu Curie i njezine kćerke od mnoštva koje koraca kraj njih. Kod drugoga, gdje pjevaju marseljezu, poljsku i američku narodnu himnu, Marija gotovo nestade pod hrpom cvijeća što joj ga polažu njezini štovatelji pred noge. A zadnje primanje nadvisi sva ostala: vrši se u poljskoj četvrti Chicaga isključivo samo za poljsko stanovništvo. Ona, kojoj ovi iseljenici kliču nije više učenjakinja. Ona je simbol daleke domovine. Muževi i žene suznih očiju se guraju k Mariji, da bi joj poljubili ruku, da bi se dotakli njezine haljine...

17. lipnja morade gospođa Curie drugi puta priznati, da je pobjeđena i prekinuti svoje putovanje. Njezin vrlo niski krvni tlak uznemiruje liječnike. Marija se odmara i toliko prizdravljuje, da može posjetiti Boston i New Haven te sveučilišta Wellesley, Yale, Harward, Simmons, Radcliffe. A 28. lipnja ukrca se na Olympic; u kabini je čekaju hrpe brzojavki i cvijeća.

Sada će ime druge »zvijezde«, koja je došla iz Francuske, zamijeniti njezino ime u naslovnim recima novina. Boksač Georges Carpentier, o kome se širi veliki glas, upravo je stigao u Ameriku i novinari su očajni, što ne mogu izvući iz gospođe Curie niti najmanje riječi o ishodu njegove borbe s Dempseyom...

Marija je doduše vrlo umorna, no ipak u bivstvu i vrlo zadovoljna. Iz njezinih pisama govori veselje, što je dala »bar mali doprinos prijateljstvu Amerike s Francuskom i Poljskom«. Citira stavke kojima su predsjednik Harding i potpredsjednik Coolidge izraizli svoju simpatiju za obe njezine domovine. No i kad bi bila u svojoj skromnosti ne znam kako tvrdoglava, ne bi mogla pred sobom zatajiti, da je baš njezin lični uspjeh u Americi bio ogroman, da je predobila za se srca milijuna Amerikanaca i iskrenu naklonjenost svih koji joj se približiše. Mrs. Meloney će joj ostati najnježnijom i najodanijom prijateljicom do kraja života.

Gospođi Curie ostade o njezinom izvanrednom putovanju mnoštvo nejasnih i pomiješanih utisaka koje pokriva blještavost nekojih osobito živahnih uspomena. Djelotvorna živahnost američkih sveučilišta, vedro blještavilo tradicionalnih svečanosti i osobito odlični uvjeti za športsko sudjelovanje u svim panogama na kolegijima, vrlo su djelovali na nju.

Jaki utisak učinio je također na nju veliki upliv ženskih saveza koji su je slavili na njenom putu.

Napokon ostaviše neku gorčinu u njoj čuveni znanstveni zavodi i brojne bolnice koje su upotrebljavale Curiejevu terapiju kod liječenja raka. S malodušnosti napunjala ju je misao, da iste godine 1921. u Francuskoj nema niti jedne bolnice koja bi bila uređena za liječenje radijem!

Zalihu radija, po koju je došla u Ameriku, uzela je sa sobom na lađu s kojom putuje u domovinu. Taj simbolični gram sili nas, da razmišljamo o životu gospođe Curie. Morala je za nj prosjačiti po svim gradovima velikog kontinenta. Sama je morala poći k darovateljima i zahvaliti im se...

Kako da joj kod toga ne sune u glavu, da bi bilo sve drugačije, da su se ona i njezin muž odlučili bili svoj pronalazak patentirati? Kako da ne pomisli na to, da bi mogla biti bogata i svojoj zemlji pribaviti laboratorije i bolnice? Zar je nije dvadeset godina borbi i svakovrsnih muka ponukalo na žaljenje i

uvjerilo je, da je žrtvovala krivoj misli razvoj svog životnog djela, kada se bila odrekla materijalnog dobitka?

Gospođa Curie je u svojim životopisnim zapiscima, što ih je zabilježila poslije povratka iz Amerike, postavila sebi ova pitanja: A na njih je odgovorila ovako:

Mnogi od mojih prijatelja tvrde, i ne bez teških razloga, kako bismo Pierre Curie i ja, da smo čuvali svoja prava, mogli stvoriti potrebni financijski temelj s kojim bismo ustanovili radijski institut prema svim zahtjevima, a da ne bismo nailazili na zapreke koje su za nas oboje bile handicap i za me su još i danas. Uza sve to uvjerena sam, da smo učinili pravo.

Čovječanstvo sigurno treba praktično usmjerenih pojedinaca koji su sposobni da izvuku iz svoga rada maksimlni dobitak i da čuvaju vlastite koristi ne zaboravljajući na opće blagostanje. A treba i sanjača za koje je nesebično širenje nekog poduzeća nešto tako zamamno, da pomisao na vlastitu korist za njih ne dolazi u obzir.

Nema sumnje, da ovi sanjači nisu vrijedni bogatstva, jer ne osjećaju nikakove potrebe za njim. A svakako bi im dobro organizirano društvo moralo pružiti potrebna sredstva, kako bi mogli bez brige i slobodno vršiti svoju zadaću u životu posvećenom istraživanju.

Dvadeset i četvrto poglavlje

NA VRHUNCU

Mislim, da je putovanje u Ameriku bilo za moju majku poučno.

Pokazalo joj je, da je dobrovoljno pustinjaštvo, kojemu je pribjegla, nešto besmisleno. Studentica se sa svojim knjigama može zatvoriti u tavansku sobu, nepoznati istraživač može pobjeći svojem vremenu i sasvim se osredotočiti na svoj osobni rad — da, tako štoviše mora učiniti. Ali gospođa je Curie kod

pedeset i pet godina ipak još i nešto drugo nego studentica ili istraživač. Odgovorna je za novu znanost i za novo liječenje. Ugled njezinog imena tako je velik, da je često dovoljna njezina kretnja, njezina lična nazočnost, da oživotvori kakovu zamisao od opće koristi koja joj je na srcu. Odsada će u njezinom životu biti mjesto i za takove odnose i takove zadaće.

Neću opisivati sva Marijina putovanja; jedno drugome sliči. Znanstveni kongresi, predavanja, sveučilišne svečanosti, posjeti laboratorija vode je kroz mnoge glavne gradove. Svuda je slave. Nastoji koristiti, makar se često mora boriti sa slabošću svog krhkog zdravlja.

Kada izvrši svoje službene dužnosti, osjeća se najbolje nagrađenom za napore s time, da posjećuje nove pokrajine i da udovolji svojoj težnji za prirodom. Trideset godina strogoga rada još je samo povećalo njezinu pogansku ljubav za zemaljske ljepote. Putovanju preko južnog Atlantika na malom talijanskom parobrodu veselila se kao dijete.

> *Vidjeli smo ribe koje lete!* piše Evi. *Ustanovili smo, da se može naša sjena svesti gotovo na ništa i imali smo sunce gotovo okomito iznad nas. Vidjeli smo, kako su uronjale u more dobro poznate zvijezde. Sjevernica i Velika kola. Na jugu se podigao Južni križ koji je vrlo lijepa zvijezda. O zvijezdama, koje se vide na ovome nebu, ne znam gotovo ništa . . .*

Četiri tjedna u Rio de Janeiro, gdje predaje zajedno sa Irenom, ugodni su joj odmor. Svakog jutra pliva — incognito — u moru. Poslije podne se šeće i odlazi na izlete kolima ili hidroplanom.

Italija, Holandija i Engleska ponovno je primaju. Godine 1931. ide sa Evom na prekrasno i nezaboravno putovanje po Španiji. Predsjednik Masaryk, zagrižena seljačina kao i ona, pozove je u Čehoslovačku, u svoju seosku kuću. U Bruxellesu, gdje je

uopće ne smatraju inozemkom, uživa posebno prijateljstvo kralja Alberta i kraljice Elizabete koji je poznaju još iz ratnih godina.

Doskora nema više na svijetu kutića, gdje ne bi poznali njezinog imena. Zar nemaju u nekom starom kitajskom pokrajinskom gradu u Konfucijevom hramu njezinu sliku? Pokrajinski mudraci uvrstiše je među likove »dobročinitelja čovječanstva«, pokraj Descartesa, Newtona, raznih Buda i velikih kitajskih vladara . . .

15. svibnja 1922. imenuje vijeće Društva naroda »gospođu Curie-Sklodowsku« jednoglasno članicom Međunarodnog ureda za duhovnu suradnju. Gospođa Curie-Sklodowska imenovanje prihvati.

To je važan dan u Marijinom životu. Otkako je slavna, molilo ju je na stotine ustanova, liga i udruženja, da ih svojim imenom podupre. Niti jedan puta nije pristala. Marija ne želi biti ni u kakvom odboru, ako nema vremena, da doista sudjeluje. Zadržati si želi napose i u svim okolnostima potpunu političku neutralnost. Neće se odreći lijepog naziva »čiste znanstvenice«, a zbog prepiraka u nazorima, ne potpisuje niti nikakvog manifesta, pa bio i najnedužniji.

Pristanak gospođe Curie na poziv Društva naroda imade, dakle, svoje posebno značenje. To će biti njezina jedina nevjernost znanstvenom istraživanju.

Međunarodnom uredu za duhovnu suradnju pripadaju znamenite ličnosti: Bergson, Gilbert Murray, Jules Destrée i još mnogi drugi . . . Marija postade potpredsjednicom. Članica je raznih pododbora, kao na primjer odbora pariškog instituta za intelektualnu kooperaciju.

Loše bismo poznali ovu praktičnu idealistkinju, kad bismo mislili, da ju je oduševilo

već prazno žongliranje sa općim idejama. U Ženevi Marija Curie radi — opet jedanput joj uspijeva služiti znanosti.

Bori se protiv svega što se zove »svjetovnom anarhijom znanstvenog rada« i kuša postići među učenjacima suglasnost u brojnim točno označenim pitanjima koja su na oko neznatna, a od kojih zavisi napredak spoznanja: organizacija bibliografije; ova bi učenjaku omogućila, da se začas upozna sa zaključcima koje su već drugi na njegovom području rada postavili; jedinstvenost znanstvene simbolike, terminologije i formata publikacija; izradbu pregleda konstanta.

Poučavanje na sveučilištima i laboratorijima dugo vremena je predmetom njezine pozornosti. Htjela bi usavršiti metode. Zauzima se za »dirigirani rad«, kojim bi se uskladilo napore istraživača, te savjetuje, da se osnuje savez vodećih učenjaka, pravi generalni štab koji bi vodio znanstvene radove po cijeloj Europi.

Cijeloga je života nije ostavila misao, koliko duševne nadarenosti ostaje sakrivene i neizrabljene u ljudskim slojevima koji su materijalno zapostavljeni. U ovom seljaku ili onom radniku možda se krije pisac, učenjak, slikar, glazbenik ... Kada si Marija morade izabrati svoje posebno područje, zauzme se svom energijom za osnivanje međunarodnih studijskih fondova.

Što bi bilo Društvu naroda u korist? piše u svome izvještaju. *Zar nije njegova zadaća pospješivati razvoj znanstvene nadarenosti? Nismo tako bogati, da bismo se smjeli odreći onih koji se pojavlju ju. Mislim, štaviše, da su svojstva, koja čine zbilja po izbor znanstvenika, nešto tako beskonačno dragocjeno i rijetko, da je besmisleno i dapače kažnjivo, ako takovo blago zanemarujemo. Morali bismo se brinuti sa savjesnom pozornošću, da bi u ovome slučaju bile na raspolaganju sve razvojne mogućnosti ...*

Najzad — kakov paradoks! — fizičarka, koja je uvijek odbijala materijalni dobitak, postaje zbog svojih drugova pobornicom za znanstveno pravo vlasništva; osigurati želi učenjacima »autorsko pravo«, da bi tako bili nagrađeni za svoja nesebična djela koja postadoše temeljem industrijskom iskorištavanju. Njezin je san, da bi tako pripomogla laboratorijima, jer bi se od prihoda ovih prava uzimala potpora za istraživanje.

Jedanput, samo jedan jedini put izmakne praktičnim pitanjima, kada predsjeda 1933. u Madridu debati o »Budućnosti naše kulture« u kojoj sudjeluju pisci i umjetnici iz sviju zemalja: »sami Don Kihoti duha koji se bore sa svojim vjetrenjačama«, veli o njima Paul Valéry, sazivač toga zborovanja. Mariji se drugovi čude zbog njezinog ljubeznog autoriteta kojemu podliježe svijet. Onda bismo morali vidjeti Mariju, koja je vjerojatno najviše donkihotska između svih prisutnih Don Kihota, kako s vjerom iz svojih mladih dana brani predanost znanstvenom radu i smisao učenjaka za pustolovine i posezanje u tuđe stvari — mogli bismo također reći, za strasti koje su uvijek znale ovladati njenim životom.

Pripadam onima, koji su shvatili posebnu ljepotu znanstvenog rada, odgovara govornicima. *Učenjak u svome laboratoriju nije samo tehničar, nego je i dijete koje stoji pred prirodnim pojavama kao pred svijetom iz priča. Nastupiti moramo protiv naziranja, da znanstveni napredak nije ništa drugo nego mehanizam, nego recimo lijepi stroj sa zupčastim kotačićima koji tjeraju jedan drugoga.*

Jednako ne vjerujem, da je na našem svijetu u opasnosti pustolovni duh. Ako je u svijetu, koji me okružuje, uopće nešto životnoga, tada je to sasvim sigurno ovaj pustolovni duh koji izgleda nepopravljivim i koji je tijesno povezan s radoznalošću ...

Borba za međunarodnu kulturu koja poštuje pojedine narodne kulture; obrana ličnosti i nadarenosti gdjegod se pokaže; borba »za utvrđivanje duhovnog upliva znanosti u svijetu«; borba za »moralno razoružanje« i mir, to su borbe, koje bije gospođa Curie, a da nije tako lakovjerna, da bi vjerovala u brzu pobjedu.

Marija Curie Evi Curie u srpnju 1929.:

Mislim, da je međunarodni rad vrlo teška zadaća, a neophodno je potrebno prebroditi ovo razdoblje učenja, pa i uz cijenu mnogih napora i istinskih žrtava; makar i jest rad Ženeve nepotpun, dovoljno je velik, da zaslužuje našu potporu.

Dva, tri, četiri putovanja u Poljsku...

Nije mir i zaborav ono, što traži gospođa Curie kod kuće. Otkada je Poljska oslobođena, bavi se Marija s velikim osnovama: ustanoviti u Varšavi Institut za radij, središte znanstvenog istraživanja i liječenja raka.

Njena žilavost neće joj biti dovoljna, da svlada teškoće. Poljska, koja još nije ozdravila od dugog sužanjstva, siromašna je zemlja; siromašna u novcu i siromašna u tehnici. Marija nema toliko vremena, da bi sama poduzela sve potrebno, da bi sama potražila novčana vrela.

Morat će naći saveznicu koja će vjerno slijediti svaku njezinu uputu. Godinama postarana Bronja, koja nije ništa manje oduševljena i ništa manje srčana nego što je bila pred trideset godina, prihvati se posla. Sve je u isto vrijeme: arhitekt, blagajnik i propagandist... Uskoro je zemlja poplavljena od letaka i maraka s Marijinom slikom. Sabiru novac — ili bolje cigle. »Kupite opeku za gradnju Instituta Marije

Sklodowske-Curie!« možete čitati na tisućama dopisnica na kojima je još otisak učenjakinog rukopisa: »Moja najžarča želja jest, da se ustanovi Institut za radij u Varšavi«. Propagandu podupiru sa svim silama država, grad Varšava i najvažnije poljske ustanove.

Zaliha opeke raste... i 1925. dolazi Marija u Varšavu, da položi kamen temeljac za Institut. Triumfalan posjet: uspomene na prošlost, obećanja za budućnost... Cijeli narod pozdravlja »prvu počasnu gospođu naše dražesne vladarice, Republike Poljske«, kako ju je nazvao jedan od govornika. Sveučilišta, Akademije i gradovi počašćuju je svojim počasnim naslovima i maršal Pilsudski stupi s njome za par dana u srdačne odnose.

Sunčanog jutra položi predsjednik prvu opeku za Institut, gospođa Curie drugu, a predsjednik grada Varšave treću...

Nema nikakve službene ukočenosti u svečanostima. Nije samo uljudnost, ako državni poglavar Stanislav Wojciechowski izražava Mariji svoje divljenje, što poslije tako dugog boravka u tuđini tako savršeno vlada materinskim jezikom. Zar nije bio u Parizu drug gospođice Sklodowski? Obnavljaju se stare uspomene:

»Da li se sjećate male putne perine, što ste mi je posudili prije trideset i tri godine, kada sam se vozio u tajnoj političkoj misiji u Poljsku?« pita predsjednik. »Dobro mi je poslužila!«

»Sjećam se dapače, da ste mi je zaboravili vratiti!« odgovara Marija smiješeći se.

Prolaze godine, iz opeka nastaju zidovi. No Marija i Bronja još nisu na kraju svojih napora. Makar je svaka od njih dala na raspolaganje za posao dobar dio svojih prištednji, ipak manjka novaca za nabavku količine radija, potrebnog kod liječenja raka.

Marija ne izgubi nade. Opet se obrati na zapad, na Sjedinjene države, koje su joj već jednoć tako krasno pomogle, obrati se na Mrs. Meloney.

Poduzetna Amerikanka znade, da je Mariji varšavski institut isto tako na srcu kao njezin laboratorij. Dogodi se novo čudo, da sakupe svotu koja je potrebna za nabavku jednoga grama radija — drugi gram, što ga Amerika daruje gospođi Curie. I sada započinje opet sve iznova! Kao i 1921. ukrca se Marija u listopadu 1929. za New York. U Sjedinjene države dolazi, da se im zahvali u ime Poljske. Kao i 1921. zasipaju je s počastima. Usput je gost predsjednika Hoovera i boravi više dana u Bijeloj kući. Iako je Ameriku gospodarska kriza jako pogodila, nije njezin prijem ništa manje topao, nego što je bio godine 1921. Za rođendan dobije na stotine darova od nepoznatih štovatelja. Prije nego se povrati, sudjeluje još i kod Edisonovog jubileja; u svim govorima, pa i u poruci pukovnika Byrda s južnog pola, slavi se njezino ime.

29. svibanj 1932. je kruna zajedničkog rada Marije Curie, Bronje Dluske i poljske države. U prisutnosti predsjednika republike Moscickog, kemičara i Marijinog prijatelja, gospođe Curie i profesora Regauda izvrši se svečana posveta impozantnog varšavskog Instituta za radij. Za bolesnike, koje liječe ovdje Curiejevom terapijom, institut je otvoren već više mjeseci.

To je zadnji puta, da vidi Marija Poljsku, stare ulice svog rodnog grada i Vislu koju svaki puta s tolikim zanosom promatra. U pismima Evi uvijek iznova opisuje tok, tlo i kamenje te rijeke uz koju je vežu najjače čustvene veze:

Jučer ujutro sam se sama šetala obalom Visle... Rijeka lijeno teče svojim širokim koritom, izbliza se zelenkasto svjetluca, a iz daljine plavo, jer se u njoj odrazuje nebo. Ovdje ili ondje susrećeš najljepše prudove koji se blistaju na suncu i daju vodi njezin prpošni tok. Svijetli rubovi na ovim naplavinama naznačuju granicu duboke vode. Osjećam neodoljivu želju šetati se po pijesku jedne od ovih sa svijetlošću pokrivenih, krasnih pješčanih ploha. Priznati moram, da ovo promatranje baš ne pristaje riječi, kojoj velimo, da je plovna! Jednoć će joj trebati obuzdati maštu, makar i na štetu ljepoti...

Neki krakovjak pjeva o Visli ovako: »Ta Poljska voda tako očarava, da će je svi, koji podlegoše njezinom čaru, ljubiti do groba«. Čini mi se, da pjesma ne laže, bar za mene to vrijedi. Ova rijeka imade za me duboku privlačivost kojoj ne poznajem izvora...

U Francuskoj...

Dobrotvornom incijativom barona Henria de Rothschilda ustanovio se godine 1920. »Fondation Curie«, samostalna ustanova koja imade sakupljati darove i potpore te podupirati znanstveni i medicinski rad Instituta za istraživanje radija.

Godine 1922. predložila su svojim drugovima trideset i dvojica članova Medicinske Akademije u Parizu peticiju slijedećeg sadržaja:

Potpisani članovi drže, da bi Akademiji bilo samo na čast, ako bi izabrala za članicu gospođu Curie, te joj time priznala njezine zasluge kod otkrića radija i kod nove metode liječenja, kod Curiejeve terapije.

Te riječi su revolucionarne. Akademici ne samo da su spremni primiti među se ženu, nego je žele štoviše iz vlastite pobude izabrati, a da se sama za to ne natječe, što se protivi svim dotadanjim običajima. Šesdeset i četiri člana slavnoga društva potpiše taj manifest sa oduševljenjem, što je dobra lekcija drugovima iz Akademije znanosti. Pa i kandidati za ispražnjeno mjesto odreknu se u korist gospođe Curie.

7. veljače 1922. su izbori. Predsjednik Akademije Chauffard uputi Mariji ove riječi:

U vama pozdravljamo veliku učenjakinju, srdačnu ženu koja je uvijek živjela samo za rad, koja se znala znanosti za volju svega odreći, i rodoljupku koja je u miru kao i u ratu stvorila više nego što joj je bila dužnost. Vaša prisutnost na ovome mjestu nama je moralnom potporom; pobuđuje nas vaš primjer i slava vašega imena. Zahvaljujemo vam se. Ponosni smo, što ste u našoj sredini. Vi ste u Francuskoj prva žena, koja je primljena u Akademiju, no koja druga bi bila tako vrijedna ove časti?

Godine 1923. odluči Fondation Curie sa sjajem proslaviti dvadeset i petgodišnjicu otkrića radija. Priključila se i vlada te predložila u obim zbornicama zakon koji je primljen jednoglasno i koji daje gospođi Curie kao »narodnu zahvalu« godišnju mirovinu od četrdeset tisuća franaka. Nakon nezine smrti pripada renta Ireni i Evi Curie.

26. prosinca, dvadeset i pet godina nakon povijesnog zasjedanja Akademije znanosti, na kojemu su Pierre Curie, gospođa Curie i G. Bémont predložili onaj historijski izvještaj o Novoj jako radioaktivnoj substanci koja se nalazi u uranovom smolincu, napuni ogromno mnoštvo veliku dvoranu na Sorbonni. Prisutni su zastupnici francuskih i inozemnih sveučilišta, učenih društava, civilnih i vojnih vlasti, parlamenta, visokih škola, študentskih udruženja i tiska. Na pozornici su predsjednik francuske republike Alexandre Millerand, ministar prosvjete Léon Bérard, rektor pariške Akademije i predsjednik ustanove Fondation Curie Paul Appell, profesor Lorentz, koji govori u ime inozemnih učenjaka, dok u ime prirodoznanstvenog fakulteta govori profesor Jean Perrin i dr. Antoine Béclère u ime medicinske akademije.

Među »odličnicima« je također sijedokosi ozbiljni čovjek i dvije postarije žene: iz Varšave su došli Hela, Bronja i Josip, da prisustvuju sestrinom slavlju.

Predsjednik republike izruči Mariji odluku o narodnoj mirovini »kao neznatni, no iskreni izraz narodne zahvalnosti, štovanja i oduševljenja«, k čemu Léon Bérard duhovito nadoda, »da su se morale za prijedlog i primitak toga zakona, koji nosi potpise sviju predstavnika francuskog naroda, vlada i zbornice sjediniti, da ne smiju ništa znati o skromnosti i nesebičnosti gospođe Curie. . .«

Zadnja ustane gospođa Curie koju poprati beskonačno klicanje. Tihim glasom se zahvali svima, koji su je počastili, te pazi, da nikoga ne zaboravi. Govori o onome, kojega nema više — o Pierru Curieju. Nato pita za budućnost. Ne za svoju budućnost, koja je još kratka, nego za budućnost Instituta za istraživanje radija za koji traži s jakim naglaskom pomoći i potpore.

Pokazala sam Mariju Curie na večer njezinog života, u središtu divljenja mnoštva, kada su je sa svim počastima primali predsjednici država, kraljevi i poslanici.

Uvijek ista slika prevladuje u meni sjećanjem na ova slavlja: beskrvno, odsutno, skoro bezbrižno lice moje majke.

»U znanosti se radi o stvarima, ne o ličnostima«, rekla je nekoć. Godine su je naučile, da se javnost i dapače vlada zanima za stvari samo zbog kakove ličnosti. Nije joj drugo preostalo, nego pristati uz širenje legende o sebi; s time je iskazivala čast znanosti i podupirala znanstvene ustanove. Postala je propagandnim sredstvom za djelo koje joj je bilo milo.

Ali u njoj se nije ništa promijenilo; još uvijek imade fizički strah pred mnoštvom, još uvijek joj od strašivosti poledene ruke i osuši joj se grlo, a još joj je uvijek tuđa osobito svaka taština. Uza sve njezine napore ne uspijeva joj sprijazniti se sa slavom. Nikada ne može odobravati onoga što naziva dokazima »fetišizma«.

Daleko sam od vas, pisala mi je s nekog svog puta, *i izložena izrazima oduševljenja, koji mi nisu niti ugodni, niti važni i samo me umaraju — tako, da sam ovog jutra nekako žalosna.*

U Berlinu se gurala svjetina na peronu i klicala boksaču Dempseyu koji se dovezao istim vlakom kao i ja. Da li je u bivstvu kakova razlika, ako kliču Dempseyu ili meni? Držim, da imade već sama činjenica ovakovog klicanja, pa neka bude namijenjena komu drago, na sebi nešto što se ne smije odobravati. Ipak mi nije jasno, kako da se čovjek vlada te također ne znam, ukoliko smije čovjek dopustiti, da zamijenjuju ličnosti sa idejom koju ta osoba predstavlja...

Kako da zadovolje strasnu i poletnu mladu študenticu, koja živi u staroj ženi, silne počasti za otkriće koje se nalazi već četvrt stoljeća iza nje? U resigniranim riječima izrazuje se njezin otpor protiv preranog pogreba koji nazivaju znamenitošću: »Kada govore o mojim ,krasnim djelima', mislim, da sam već umrla i da vidim sebe kao mrtvaca«, rekne kadikad i još pridometne: »Mislim također, da im je malo stalo do rada, koji im još mogu dati, i da bi im hvalospjevi bili lakši, kad mene više ne bi bilo«.

U ovome otporu i u ovom bijegu nalazi se, po mome mišljenju, tajna izvanrednog učinka što ga gospođa Curie imade na mnoštvo. Protivno od popularnih zvjezdoznanaca — političara, vladara, kazališnih i filmskih glumaca, koji postaju onim trenutkom, kada se pojave pred mnoštvom, drugovima svojih štovatelja — Marija se tajanstveno izmakne slavlju kojemu prisustvuje. I potresan utisak, što ga učini nepomičan lik u crnini, imade svoj izvor baš u ovom njezinom potpunom otuđenju od mnoštva.

Po svoj prilici još nije bilo izabranika slave i najviših časti koji bi imao tako nepristupačno lice i tako savršeno odsutan izraz. Nitko nije bio u buri slave tako sam kao ona.

Dvadeset i peto poglavlje

OTOK SAINT-LOUIS

Marija se vraća s putovanja. Jedna od kćerki je očekuje na peronu. Na prozoru luksuznog vagona prikaže se lice priproste zaposlene žene, što je Marija bila do kraja svoga života. Pažljivo drži u ruci veliku smeđu torbu, još uvijek onu istu koju joj je darovalo neko poljsko žensko društvo. Natrpana je papirima, novčarkama i etuijima za naočale. U drugoj ruci imade skromnu kitu cvijeća, dar na put, koja joj je na teret, a boji se baciti je.

Kad se Marija riješi ove prtljage, popne se kroz tri kata do svog stana na otoku Saint-Louis. Dok ona pregledava poštu, Eva klečeći na podu, ispražnjuje njezine kovčege.

Među dobro poznatim haljinama i šeširima nađe nove diplome počasnih doktorata, kožnate kutije sa odlikovanjima, pergamentne svitke i — dragocjenije od svega ostaloga — jestvenike svečanosnih objeda koje Marija ljubomorno čuva. Poleđine tih tvrdih papira čine joj se najprikladnijim za ispisivanje matematičko-fizičkih računa.

Najposlije se pokažu u svileni papir umotani darovi za Irenu i Evu te »uspomene« koje si je kupila Marija. Izabrala si je najčudnije i najneznatnije stvari. Odsada će biti za uvijek njezino vlasništvo.

Komadi drvenih okamenina optežuju pisma, damaščanske rezbarije iz Toleda potkradu se među listove znanstvenih knjiga, grubi vuneni sagovi, tkalački rad poljskih gorštaka, pokriju okrugle jednonožne stolove. Na ovratni izrez svojih crnih bluza objesi Marija sitne nakite što ih je donijela iz Gran Canona; ti listići sirovog srebra, u koje su Indijanci s noktima urezali križaste zareze, uz zaponjače iz češkog granata, ogrlicu iz zlatnog filigrana i vrlo dražesnu staru kopču iz ametista, jedini su nakit što ga je imala moja majka, Držim da za nj ne bi dobila niti tri stotine franaka.

Čudan obiteljski dom je taj veliki i neudobni stan na Quai de Béthune s mnogim hodnicima i unutarnjim stubištima u kojemu živi gospođa Curie dvadeset i dvije godine svojega života. Prostrane prostorije u kući iz sedamnaestog stoljeća uzalud očekuju raskošne divane i naslonjače što ih zahtijeva njihov opseg i njihov slog. Mahagonijevo pokućtvo iz ostavine dr. Curieja onako je nasumce razdijeljeno po lijepim parketnim podovima, što škriplju pod svakim korakom, u prostranom salonu koji bi mogao primiti i pe-

deset osoba, a rijetko ih je kada više od četiri. Nema nikakovih sagova ni zastora; preko stakala prevučeni til jedva pokriv vaisoke prozore kojima okna nisu nikada zatvorena. Marija mrzi tapete. Voli svijetle stropove i gole prozore, da joj ne ukradu niti jedne sunčane zrake. Ona hoće vidjeti cijelu Seinu sa svojim obalama i s kljunom Citéa na desnoj strani — to je prekrasan pogled.

Dugo je bila presiromašna, da bi si mogla lijepo opremiti stan. Sada je niti veseli, a niti imade vremena za to, da bi mijenjala sav taj namještaj koji tako ostaje vječnim okvirom njezinog života. Ipak se s vremenom nabraše darovi koji krase svijetle i prazne prostorije. Tu nalazimo akvarele cvijeća, što ih je poslao nepoznati obožavatelj, plavkastu vazu iz Kopenhagena — najljepša je i najveća od sviju što se tamo izrađuju — sag, dar neke rumunjske tvornice, srebrnu vazu sa zvučnom posvetom... Jedini Marijin doprinos je glasovir, što ga je kupila Evi i na kojemu ova sate i sate svira, a da se njezina majka nikada ne bi pritužila nad zamornom poplavom akorda koji se ponavljaju.

Irena, koja je baštinila vanjsku bezbrižnost po majci, osjeća se najbolje sve do svoje udaje u ovom lenedom stanu. Eva si je za svoje prebivalište uredila veliku sobu, u kojoj se — često bez uspjeha — želi pokazati vještakinjom za unutarnju opremu, koju mijenja, kada god joj to dozvolavau sredstva.

Jedino mjesto, koje daje utisak, da u njemu netko prebiva, to je Marijina radna soba. Portret Pierra Curieja, ormari sa znanstvenim knjigama i nekoliko starinskih komada pokućtva stvaraju u njoj nekako plemeniti ugođaj.

Ovaj stan, što si ga je između stotina izabrala radi tišine, jedan je od najbolje akustičnih na svijetu. Ljestvice pianistice, zvrčanje telefona, skokovi crnog mačka, jako zvonjenje zovnca kod ulaženja: riječju svaki šum odjekuje u njemu i povećava se među visokim zidovima. A kroz prozore prodire neumorno tulenje teretnjaka što voze mimo po Seini..

Još prije osam sati ujutro natjera štropot slabo izvježbane sluškinje i laki, a žurni koraci gospođe Curie cijelu kuću na noge. U tričetvrt na devet zaustavi se na obali pred kućom skromna limuzina, nato se začuje tri puta znak trubom. Marija pograbi šešir i ogrtač te pohiti niz stepenice. Laboratorij je očekuje.

S državnom mirovinom i s rentom, koju joj priskrbješe širokogrudni američki prijatelji, riješila se materijalnih briga. Prihodi bi bili dostatni za udoban život, kad bi ih znala pravo upotrebljavati. Ipak se nikada neće naučiti, da je dvori sobarica. Nikada neće ostaviti, da je čeka njezin šofer više od par minuta, a da se ne osjeća krivom. I ako pođe sa Evom u trgovinu, uistinu ne gleda na cijenu, a nepogrješivom sigurnošću posiže svojim nervoznim prstima po najskromnijoj haljini, po najjeftinijem šeširu — drugi joj se ne sviđaju.

Trošenje novca veseli je samo, ako se radi o drveću i kamenju za ljetne kućice. Sagradila si je dvije; jednu u Larcouëstu, a drugu na Sredozemnom moru. S godinama si je zaželjela jače sunčane topline i toplije morske vode nego što je u Bretoniji Sada je njezino veselje spavati pod vedrim nebom na terasi svoje vile, gledati na zaljev i na otočje Hyères te saditi u strmom vrtu eukaliptus, mimose i ciprese. Dvije prijateljice i ugodne susjede, gospođu Sallenave i gospojica Clément, dive se s nešto zavisti njezinoj plivačkoj spretnosti. Marija se kupa na hridinama, pliva od pećine do pećine i šalje točne izvještaje svojim kćerkama.

Njezin je san, kad bi mogla napustiti stan u Parizu i kao nekada živjeti po zimi u Sceauxu. Tamo si je kupila zemljište; govori o tome, da

bi si sagradila kuću. Prolaze godine, a ne odlučuje se. I tako je vidimo svaki dan o podne, kako dolazi pješice iz laboratorija, kako žuri gotovo mladenačkom svježinom preko tournelskog mosta i kako se uspinje nešto zasopljena po stepenicama stare kuće na otoku Saint-Louis.

Dok je još Eva bila dijete i Irena mlada asistentica gospođe Curie, razgovor kod velikog okruglog stola u blagovaonici obično se promijenio u znanstveni dvogovor između učenjakinje i njezine starije kćerke. Stručni izrazi tada su lupali po Evinim ušima, a ona si na svoj način tumačila nerazumljive stavke.

A jednoga jutra godine 1926. javi tiha Irena svojima, da se zaručila s Frédéricom Joliotom, najboljim i najvatrenijim radnikom u Institutu za radij. Život u kući postavljen je na glavu! U ovom ženskom stanu, kuda osim rijetkih vjernih prijatelja — Andréa Debierna, Maurice Curieja, Perrinovih, Borelovih i Maurainovih — nisu nikada dolazili nikakovi gosti, iznenada se pojavi mladi muškarac. Mladi par živi neko vrijeme kod Marije, a zatim se odseli u vlastiti stan. Marija je, doduše, zadovoljna zbog vidljive kćerkine sreće, no ipak je uzbuni, kada više ne može boraviti po cijeli dan sa svojom suradnicom; tu svoju potajnu smetenost jedva prikriva.

A kasnije, kada u svakidanjem zajedničkom životu sa svojim bivšim učenikom i sadašnjim zetom, pobliže upozna i počne cijeniti izvanredne kvalitete tog lijepog, razgovornog i života punog čovjeka, opazi, da je sve najbolje. Umjesto jednog asistenta sada su odmah dvojica dijelila njezine brige, govorila o njenim pretragama i primala njezine savjete — da donašala su, štoviše, pobude i nove ideje. Jolliotovi su se naučiti objedovati po četiri puta tjedno kod gospođe Curie. I opet su kod stola govorili o Bb[1] i Bb[2].

»Zar ne ćeš u laboratorij, Mé?«

Pepeljasto sive oči, koje su već nekoliko godina čuvane velikim obrubljenim naočalima, zaustaviše se s nedužnim i nježnim pogledom na Evi.

»Da, odmah ću ići. No najprije moram na Medicinsku akademiju. A jer počinje sjednica istom u tri sata, mislim, da imam vremena, da... Da, vozit ću se mimo tržnice s cvijećem... vjerojatno ću poći na trenutak i u Luxemburški vrt«.

Već se začuje ispred kuće trikratni Fordov signal. Nekoliko minuta kasnije stoji Marija usred dugih redova lonaca s cvijećem i košara, napunjenih mladim biljkama, izabere što joj treba za laboratorijski vrt, i sve brižno umotano u novinski papir spremi na sjedalo u svome automobilu.

Svi vrtljari i prodavači cvijeća na trgu dobro je poznaju; a nikada ne prijeđe praga cvjetarnice. Ne znam, kakov instinkt i kakve navike joj brane, da si ne bi mogla kupiti skupoga cvijeća. Prijatelji, kao što su Jean Perrin ili Maurice Curie, često je u znak pozornosti iznenade s kitom cvijeća. I kao da se divi nakitu, tako začuđeno i gotovo bojažljivo promatra plemenite vrtne ruže.

Pola tri je. Ford je stao s Marijom kod ogradnih vratiju Luxemburškog vrta i učenjakinja požuri, da ne zakasni na svoj sastanak »blizu lava na lijevoj strani«. Među stotinama djece, što se igraju u parku, nalazi se mala djevojčica, koja svom snagom, što joj dopuštaju njezine sitne nožice leti k Mariji, čim je zapazi. To je Helena Jolliot, Irenino dijete. Gospođa Curie je na oko vrlo suzdržljiva baka. A mnogo vremena žrtvuje i velike zavoje čini, da se nekoliko minuta porazgovori s djetetom u živoj crvenoj haljinici, što je ispituje zapovjednim tonom: »Kamo ideš, Mé? Zašto ne ćeš ostati kod mene, Mé?«

Sat na zgradi senata pokazuje deset minuta do tri. Mora se oprostiti od Helene i njenih igara s pijeskom. U strogoj dvorani za sjednice na Rue

Bonaparte zauzme svoje obično mjesto kraj starog prijatelja dr. Rouxa. I sa šesdesetoricom poštovanja vrijednih drugova ona kao jedina žena surađuje u Medicinskoj akademiji.

»Oh, kako sam umorna!...«

Tako uzdahne gotovo svaku večer ova blijeda, od preumorenosti oslabljena i postarana žena. U laboratoriju ostaje do pola osam, često i do osam. Automobil je doveze kući, a tri kata su joj napornija od ostaloga.

Ništa ne bi koristilo, kad bi joj kćerka rekla: »Odviše radiš; žena od šesdeset i pet godina ne može i ne smije raditi dvanaest ili četrnaest sati dnevno kao što ti radiš«. Eva točno zna, da gospođa Curie ne može raditi manje i da bi joj se činilo, kako propada, kada bi se u tome pogledu ravnala prema razboru. Jedino, što si kćerka može željeti, jest to, da bi njezina majka imala još dugo dovoljno snage za četrnaestsatni dnevni rad.

Otkada Irena ne stanuje više kod kuće, večeraju Eva i njena majka »tête-à-tête«. U Marijinoj glavi roji tisuću događaja dugog radnog dana i osjeća potrebu, da na glas izražava svoje opaske. Večer za večerom odrazuje se u iskidanim stavcima tajanstvena i napeta slika rada u laboratoriju kojemu se Marija predaje s dušom itijelom. Aparati, kojih Eva nikada neće vidjeti, postaju joj isto tako domaći kao i majčini suradnici, o kojima Marija govori toplo i gotovo nježno upličući u svoj govor mnogo posvojnih zamjenica: »Zbilja sam vrlo zadovoljna s mojim mladim Grégoirom. Opazila sam, da je jako nadaren!... (Poslije juhe): Promisli, naišla sam u fizikalnoj dvorani na mojega Kineza. Razgovarali smo se engleski, bez kraja; u Kini znači svaki prigovor za neuljudnost i kada god sam nešto rekla, s čime se mladi čovjek nije slagao, on mi je uvijek prijazno povlađivao. A ja neka odgonećem, da li je drugog mišljenja! Pred svoim učenicima s dalekog istoka stid me je zbog mojih slabih manira. Toliko su bolje civilizirani od nas!... (kada si uzima kompot): Ah, Evice, sada moramo zbilja jedanput pozvati mojega Poljaka. Bojim se, da je u Parizu kao izgubljen...«

U Institutu za radij, koji je prava kula babilonska, nižu se pripadnici raznih narodnosti. Uvijek je među njima i po koji Poljak. Kada gospođa Curie nekom svom sunarodnjaku ne može pribaviti potpore; a da ne ošteti drugog bolje kvalificiranog kandidata, snosi troškove za školanje mladoga čovjeka sama — makar ovaj neće nikada saznati za njezinu darežljivost.

Iznenada se Marija prekine i odbaci od sebe sve razgovore iz zvanja. Primakne se kćerki i s promijenjenim glasom upita:

»Dakle, draga moja... reci mi štogod. Reci, što je novoga u svijetu!«

S njome se možeš razgovarati o svemu, a posebno i o dječjim stvarima. Kada joj Eva sa zadovoljstvom pripovijeda o sedamdeset kilometara poprečne brzine na sat, što ju je postigla sa svojim kolima, ona je vrlo pažljivo sluša. Zar nije i sama oduševljena automobilistkinja koju športski uspjesi njezinog Forda napunjuju zadovoljstvom? Na zgodice ili izreke svoje unukinje Helene može se nasmijati do suza; to je neočekivani mladenački smijeh.

Političkih pitanja dotiče se bez oštrine. Ah, kolika je blagodat taj liberalizam! Ako joj Francuzi hvale diktaturu, mirno im odvraća: »Ja sam živjela pod nalisnom samovladom, vi niste. Pa vi ne možete razumjeti kakova je sreća, živjeti u slobodnoj zemlji...« Zagovornici nasilnih revolucionarnih čina naiđu kod nje na sličan otpor: »Nikada me nećete uvjeriti o tome, da je bilo korisno odsjeći glavu Lavoisieru...«

Svojim kćerkama već radi pomanjkanja vremena Marija ne može biti idealna odgojiteljica. No Irena i Eva primaju od nje dan za danom nešto

neizmjerno dragocjenoga: prednost, da smiju živjeti uz izvanrednog čovjeka — koji nije bio izvanredan samo zbog svog genija, nego i zbog svoje čovječnosti i zbog svojeg prirođenog otpora spram svega što je vulgarno i nisko. Štaviše i sama mala oholost, koju bi joj sasvim sigurno svi drage volje oprostili, naime to, da bi dopuštala stavljati je drugim ženama za uzor, štoviše i taj odsjev gizdavosti potpuno joj je tuđ. »Baš ništa nije potrebno, da bi žene živjele tako neprirodnim životom kao ja«, rekla je jednom prilikom prebojevnim obožavateljicama. »Znanosti sam posvetila vrlo mnogo vremena, jer me veselilo i jer me istraživanje privlačilo ... A ono što želim ženama i djevojkama, to je jednostavni obiteljski život i posao koji će ih veseliti«.

U tihim večerima dogodi se katkada, da gospođa Curie i Eva govore o ljubavi. Žena, koju je nezasluženo zadesila tragična sudbina, ne cijeni odviše strasti. Poprimila je za se izreku nekog velikog francuskog pisca: »Ljubav nije pristojno čuvstvo«.

Mislim, piše Evi, *da moramo crpsti moralne snage iz idealizma koji neka visoko uzdigne naše težnje i naše sanje, a da nas ne uzoholi. Držim također, da bi se mogao čovjek vrlo varati, ako bi više životno zanimanje cijelo povezao s tako vjetrenastim čuvstvom kao što je ljubav ...*

Marija znade slušati ispovijedi i tako savjesno šutjeti o tajnama kao da o njima nije nikada ništa čula. Uvijek ona znade svojima pomoći u pravome trenutku, kada im prijeti opasnost ili nesreća. A za razgovore o ljubavi ipak nije sposobna. Njezina filozofija i njezini sudovi do krajnosti su neosobni i ona ne bi ni za koju cijenu otvorila vrata u svoju bolnu prošlost, da iz nje izvuče pouke ili uspomene. U ove skrivene komorice svoje duše ne pusti ona nikoga, pa bio on i najbliži njezinom srcu.

Samo u jednome pogledu daje kćerki naslućivati svoju tegobu, da je, naime, ostarjela daleko od svojih na koje ju je još uvijek vezalo nježno čustvo. Dva puta ju je život lišio drage joj topline obiteljske sreće, prvi puta, kada je otišla od kuće, drugi puta, kad je postala udovicom. Rođacima, koje nažalost tako rijetko vidi, piše žalosna pisma. Piše ih Jacquesu Curieu, koji živi u Montpellieru, Josipu i Heli, te konačno Bronji, čiji je život opustošen kao i njezin: izgubila je oba djeteta i godine 1930. također muža Kazimira.

Marija Bronji 12. travnja 1932:.

Draga Bronjo, i ja sam žalosna, što nismo zajedno. No u svojoj osamljenosti ipak imadeš bar neku utjehu: svi troje ste u Varšavi tako, da nisi bez svake obrane i društva. Vjeruj mi, rodbinska skupnost je ipak jedino dobro. Ja, koja je nemam, to dobro znadem. Crpi snage iz tog dobra i sjećaj se svoje sestre u Parizu; moramo se vidjeti koliko je moguće češće.

Ako se Eva nakon večere sprema od kuće, obično na kakov koncert, legne gospođa Curie na divan u njezinoj sobi i promatra kako se oblači.

Nazori majke i kćerke o ženskoj haljini i estetskim pravilima vrlo su različni. No Marija već odavna ne traži, da njezini zavladaju. Zapravo je Eva ona koja prisili svoju majku, da si nabavi novu crnu haljinu još prije nego je stara sasvim iznošena. Radi toga su razgovori obiju žena o tom pitanju sasvim akademski i Marijine opaske su odane i kadikad zabavno vesele.

»Oh, ti sirotice, kakove odvratne pete imaš. Ne, nećeš mi dokazati, da su ženske rođene zato, da hodaju sa hoduljama ... I kakova je opet

to nova moda, da na leđima izrezuju haljine? Sprijeda bi još nekako bilo, ali cijeli kilometri golih leđa! Prvo, to je nepristojno, drugo si u opasnosti, da zadobiješ upalu podrebrice, treće, to je grdo; taj treći prigovor morao bi te pogoditi, ako te nisu prva dva. Ako to izuzmeš, tvoja je haljina lijepa. Ipak se prečesto oblačiš u crno. Crna haljina ne odgovara tvojoj starosti...«

A najmučniji je trenutak, kada dolazi na red uljepšavanje lica. Kad se Evi učini, da su njezina dugotrajna nastojanja uspjela, udovolji porugljivom pozivu svoje majke: »Okreni se, da ti se mogu diviti!« Gospođa Curie je promatra sa znanstvenom temeljitošću i poštenjem. Začuđena je.

»No, da, načelno ne mogu prigovarati tom ličenju. Znam, da su tako radili u sva vremena. U starom Egiptu su bile žene još i gore... A jedno ti mogu reći: za moj ukus je to odvratno. Svoje obrve mučiš i sasvim beskorisno mažeš usnice...«

»Ali Mé, vjeruj mi, da je tako bolje«.

»Bolje!!! Čuj, da se utješim, doći ću sutra ujutro k tebi i poljubiti te, dok ćeš još biti u postelji i prije nego će ti biti moguće namazati se s tom gnusobom. Meni si milija, dok si sasvim prirodna... A sada pođi, dijete moje. Laku noć... Da ne zaboravim, imadeš li štogod za čitanje za me?«

»Dakako. A što želiš?«

»Ne znam pravo... nešto, što će me razvedriti. Čovjek mora biti mlad poput tebe, da podnese teške i zamorne romane«.

Ruskih pisaca, napose Dostojevskog, koje je nekada obožavala, više nikada ne čita. Premda se njihovi literarni ukusi razlikuju, Eva i majka ipak se poklapaju u oduševljenju za Kiplinga i za Colette... Mariji nikada ne dosade živi i lijepi opisi prirode u »Džungli«, »Svitanju«, »Sidu« ili »Kimu«, one prirode, koja joj je uvijek bila utočištem i njezinim pravim elementom. Na pamet znade također nebrojene francuske, njemačke, ruske, engleske i poljske stihove...

S knjigom, koju joj je Eva dala, pođe u svoju sobu, legne na divan, stavi si jastuk pod glavu, lista po knjizi i pročita nekoliko stranica...

No za pola sata, možda za jedan sat opet odloži knjigu, ustane, dohvati olovku, bilježnicu i svoje znanstvene priručnike, te sjedne k običnom noćnom radu kod kojega će sjedjeti do dva ili tri izjutra.

Kada dođe Eva kući, vidi na kraju hodnika, koji vodi k sobama njene majke, trak svijetla. Pođe po hodniku i otvori vrata...

Svaku večer joj se pruža ista slika. Gospođa Curie sjedi na podu, okružena papirima, računalima i brošurama. Nikada se ne može naučiti, da bi radila kod pisaćeg stola, udobno namještena u naslonjaču, kako smo vični gledati slike »mislilaca«. Potreban joj je neomeđen prostor, da može po njemu razastrijeti svoje gradivo i rad.

Premda opazi kćerku, kada je ušla, ipak je toliko zadubljena, da ne podigne glave. Obrve su joj uzdignute, izraz lica odsutan. Na koljenima joj je bilježnica; u nju zapisuje olovkom znakove i obrasce, te pri tome nešto gunđa.

Marija Curie poluglasno izgovara brojke i brojeve, kada računa. I kako je računala prije šesdeset godina na matematičkom satu u penzionatu gospođice Sikorske, tako računa i sada kao profesorica Sorbonne još uvijek poljski.

Dvadeset i šesto poglavlje

LABORATORIJ

»Da li je gospođa Curie ovdje?«

»Gospođu Curie tražim. Da li je već došla?«

»Da li ste vidjeli gospođu Curie?«

Tako se međusobno pitaju mladi ljudi i mlade žene u predsoblju Instituta za radij kroz koje ima doći gospođa Curie. Svi su u bijelim radnim haljecima. Svakog jutra sakupi ih se po pet do deset koji

bi htjeli, »a da je ne smetaju«, savjeta, pobuda, uputa. »Sovjet« zove u šali Marija tu družbicu.

Sovjetu ne treba dugo čekati. U devet sati zaokrene staro vozilo u drvored na Rue Pierre-Curie. Vrata automobila otvore se i zatvore, a odmah zatim pojavi se gospođa Curie na ulazu s vrta. Skupina molitelja veselo se skupi oko nje. Glasovi puni štovanja i plahosti najavljuju, da je ono »mjerenje« dovršeno, pripovijedaju o svojem napretku kod pokusa s polonijem, zovu je Wilsonovom aparatu »gdje će vidjeti zanimljive rezultate...«

Marija ljubi ovu bujicu energije i radoznalosti, koju prima na početku dana, makar se kadikad nad njom pritužuje. Umjesto, da se je ubrzo riješi i da pođe brzo k vlastitom poslu, ostaje onako u ogrtaču i šeširu među suradnicima; u samoći je razmišljala o eksperimentima svakoga od njih.

»Gospodine Fournier, promislila sam, što ste mi rekli... Vaša ideja je dobra, ali postupak, koji ste predlagali, neizvediv je. Našla sam drugoga koji bi nas morao privesti k cilju. Govorit ćemo još o tome. Gospođo Cotelle, koji broj ste dobili? Mislite li, da je račun pravilan? Ja sam ga jučer uveče ponovila, pa sam dobila nešto drugačiji rezultat. No, pa to ćemo još pogledati...«

U njezinim opaskama nema ni traga kakovom neredu ili nečemu neodređenom. U minutama, što ih posvećuje pojedincu, koncentrirana je na zadatak s kojim je zaposlen i o kojemu je poučena do u tančine. Trenutak kasnije govori već s drugim učenikom o drugome zadatku. Njezin mozak je po svoj prilici posebno uređen za ovo neobično gombanje. Ovdje u laboratoriju nalazi se usred mladih ljudi, koji se muče i trse, slična šahovskom majstoru koji igra dvadeset-trideset slijepih partija odjedanput.

Dolaze novi ljudi, pozdravljaju i zaustavljaju se. Sovjet raste. Konačno sjedne Marija na stepenicu i nastavlja ovu audienciju koja nije nimalo formalna. Gotovo čučeći gleda odozdo na gore svoje uče-

nike koji stoje pred njom ili se naslanjaju o zid te baš ništa ne podsjeća na klasičnu sliku šefa. A ipak!...

Sama prima nakon temeljitih kušnja studente u laboratorij. Gotovo uvijek im sama daje zadatke. Samo k njoj se obraćaju đaci u neprilici, uvjereni, da će gospođa Curie u eksperimentu već naći pogrješku koja ih je dovela na krivi put...

Kroz četrdeset godina znanstvenog rada pridobila je sijedokosa žena ogromno znanje. Živa je bibliografija radija: u pet jezika, kojima potpuno vlada, čita sve spise koji se tiču istraživanja u Institutu. Pojave prosuđuje s novih vidika; a isto tako izmišlja i novu tehniku. A konačno joj zdrav razum, njezin neprocjenjivi dar, pomaže raščistiti zamršenosti znanja i zaključaka. Maglovite teorije i zavodljiva, no umišljena, zaključivanja nekojih njenih učenika nailaze na otklon u jasnim i lijepim očima, na čeličnu neoborivost njezine tvrdje. Kako je sigurno raditi pod vodstvom majstora koji je i smion i mudar!

Polako se skupina, sabrana na stepenicama, raziđe. Svaki od njih nosi svoj mali plijen. Ovoga ili onoga prati Marija još u fizikalnu ili kemijsku dvoranu, da bi nastavila započeti razgovor još i pred kakovim aparatom... Konačno se oslobodi i uđe u svoj posebni laboratorij. Tamo si obuče crni radni haljetak i zadube se u vlastite eksperimente.

Ipak su ti trenuci samoće kratki. Već opet netko kuca na vrata. Pokaže se mladi znanstvenik s listovima rukopisa u ruci. Iza njega čeka već drugi... Ponedjeljak je, dan redovitih tjednih sastanaka Akademije znanosti, zato pridolaze autori pojedinih izvještaja koji bi se na popodnevnoj sjednici imali pročitati, te ih izručuju gospođi Curie na pregled. Marija ih pođe čitati u vrlo svijetlu, usku i jednostavnu sobu o kojoj ne bi nitko pomislio, da je to radna soba slavne učenjakinje. U sobi je vrlo beznačajan namještaj: hrastov pisaći stol, kartoteka, nekoliko ormara sa knjigama, stari pisaći stroj, kožom presvučena stolica koja se baš ništa

ne razlikuje od tisuća drugih takovih stolica. Na stolu je mramorna tintarnica, pretinci s brošurama, kupolasta spremnica sa utaknutim naliv-perima i zašiljenim olovkama, nekakova umjetnina koju joj je nekoć poklonilo neko đačko udruženje... I kao posljednje iznenađenje tamo je lijepa mala tamnosmeđa žara iskopana na Ischiji.

Ruke, koje predavaju gospođi Curie bilješke za Akademiju, često drhću od uzbuđenja. Pisci znadu, da im se treba pripremiti na strogu ocjenu! Po Marijinom ukusu nije nikada niti jedan opet dooljno jasan i dovoljno otmjen. Ne pronalazi ona samo stvarne pogrješke, ngeo i loše izgrađene stavke, pa i slovničke pogrješke... »Tako, sada mislim, da će ići«, s takovim ili sličnim riječima povrati ona »majstorsko djelo« mladomu, više mrtvom nego živom znanstveniku. Ako je pak djelo kakvog studenta zadovolji, onda je njezin smiješak i njezine vesele opaske: »To je vrlo dobro... To je odlično!« nagrada za sav trud i on će kao na krilima poletjeti s rukopisom do profesora Perrina čija je zadaća predlagati izvještaje Institutu za radij na visokom zboru Akademije.

Isti Jean Perrin ponavlja svakome, koji ga želi slušati, da »gospođa Curie nije samo znamenita fizičarka, nego i najdivnija ravnateljica laboratorija, što ih uopće poznajem.«

Što je tajna te sposobnosti? Prije svega je to izvanredni »šovinizam« radijskog instituta koji napunja Mariju. Ona je strastveni službenik i prirodni branitelj ugleda i koristi ove, njoj tako mile ustanove.

Mnogo se trudi, da bi priskrbila količinu radioaktivnih tvari koje su potrebne za dalekosežne pokuse. Ako si gospođa Curie i ravnatelji belgijskih rudnika »Union Minière du Haut Katanga« izmijenjuju ljubeznosti i laskanja, ishod je toga uvijek jed-

nak: uprava rudnika šalje gospođi Curie cijele tone ostataka, a Marija se oduševljeno laća posla oko pridobivanja zaželjenih tvari...

Iz godine u godinu obogaćuje ona svoj laboratorij. Možemo je vidjeti, kako s Jeanom Perrinom obliježe ministarstva, da isposluje potpore i stipendije. Budući je ona »gospođa Curie«, slušaju je oni koji danas drže oblasti u rukama. Tako godine 1930. dobije izvanredni kredit od pola milijuna franaka za istraživanja.

Katkada je takovo prosjačenje umara i ubija i onda opiše Evi svoja postajkivanja po predsobljima i svoje bojazni te sa osmjehom zaključi: »Najposlije će nas još kao prosjake izbaciti pred vrata!«

Pod njezinim uzornim vodstvom laboratorijski suradnici osvjetljuju još neistražena područja radioaktivnosti. Od godine 1919. do 1934. objavili su fizičari i kemičari instituta četiri stotine osamdeset i tri znanstvena spisa među kojima je bilo trideset i četiri disertacije i trideset i jedna publikacija gospođe Curie!

Iako je zadnja brojka visoka, potrebno je razjašnjenje. U posljednjem razdoblju svoga života gospođa Curie misli s prevelikom požtrvovnošću prije svega na to, da pripravi put u budućnost, zato gotovo sve svoje vrijeme troši kao ravnateljica i učiteljica. Što bi sve još možda učinila, da je mogla kao mladi ljudi oko nje posvetiti istraživanjima svaki svoj trenutak! I tko će kasnije moći izmjeriti njezin udio kod svih radova za koje je dala pobude i koje je korak po korak vodila?

Toga pitanja ne postavlja sama. Veseli se pobjedama što ih izvojuje cjelokupnost i kolektivna osoba, koje niti ne zove »moj« laboratorij, nego s neopisivim izrazom potajnog ponosa kratko »laboratorij«. Kada izgovara tu riječ, za nju ne postoji niti jedan drugi laboratorij na svijetu.

Njezine duševne i čovječanske prednosti bile su uzrokom, da je ova samotna žena postala središtem koje je oživljavalo njezin krug. Gospođa Curie znade si sačuvati odanost svojih drugova, iako nije domaća s njima te ih još i nakon mnogih godina skupnoga rada naziva s »gospodična« ili »gospodin«.

Kada sjedi vani na vrtnoj klupi u znanstvenom razgovoru, mora je pozvati već ozbiljno zabrinuti glas asistentice: »Gospođo, prehladit ćete se!... Gospođo, molim, dođite unutra! . . .« A kada zaboravi poći na objed, stave pred nju nevidljive ruke voće i kruh...

Laboratorijski sluge, radnici, svi su očarani tajnim jedinstvenim čarom. Kada si je Marija uzela vlastitog šofera, vidjeli su, kako je faktotum instituta Georges Boiteux prolijevao prave suze, sjetivši se, da će odsada netko drugi voziti gospođu Curie iz Rue Pierre-Curie na Quai de Béthune.

Ljubav, koju tek rijetko pokazuje, veže Mariju na one, koji se s njome zajedno bore, na ovu veliku obitelj u kojoj otkriva najplemenitije i najvatrenije duše. Rijetko je moju majku nešto tako potreslo kao novost u kolovozu 1932. o nenadanoj smrti jednoga od njezinih najmilijih učenika.

> *Kada sam došla u Pariz, doživjela sam veliku žalost,* piše. *Mladi kemičar Reymond, kojega sam vrlo voljela, utopio se za kupanja u rijeci. Sasvim sam uništena. Njegova majka mi je pisala, jer mi je htjela reći da su bile godine u laboratoriju njegove najljepše godine. A što koristi, kad se moralo tako završiti . . .*

Isto je tako bistrovidna za pogrješke kao i za pohvale i neumoljivo će ustanoviti uzrok, zašto ovaj ili onaj istraživač neće moći postati i veliki učenjak. Još više nego taština, ljuti je nespretnost. Sva je izvan sebe, ako nespretna ruka prouzroči kod kavkog po-

kusa tvarnu štetu. O nekom nenadarenom eksperimentatoru jednoć je rekla svojim bližnjima: »Ako bi bili svi takovi kao on, bilo bi u fizici sve vrlo skromno!«

Ako je kakov član laboratorija uspio s disertacijom, načinio diplomski ispit ili dobio kakovu nagradu, priređuju njemu u čast »laboratorijsku čajanku«. Ljeti to bude vani na vrtu pod lipama. A zimi se naruši mir u knjižnici, koja je najveća dvorana u ovoj zgradi, s neobičnim ropotom posuđa; i to zbilja čudnog posuđa! Mjesto šalica za čaj i šampanjskih čaša imadu laboratorijske čaše, a mjesto žlica mješalice. Studenti poslužuju sami i pružaju čajno pecivo drugovima, učiteljima i osoblju. U skupini su također André Debierne, voditelj predavanja na institutu za radij, Ferdinand Holweck, voditelj laboratorija te vesela i razgovorna Marija koja brani svoju čašu s čajem od navaljivanja mnoštva.

Nekoje od ovih »čajanki« imadu za Mariju sasvim osobitu čuvstvenu vrijednost. Jedanput, kada slave doktorat njezine kćerke Irene, drugi puta, kada slave doktorat njezinog zeta Frédérika Jolliota. Gospođa Curie vidi, kako se pod njezinim vodstvom razvija nadarenost obojice istraživača. Godine 1934. izvojevao je mladi bračni par divnu pobjedu. Nakon dugih istraživanja pojava atomskih promjena otkriju u m j e t n u r a d i o a k t i v n o s t; nekoje tvari, kao na primjer aluminij, opstreljuju sa zrakama, što ih samovoljno izžaruju radioaktivna počela te postignu, da se ove tvari promijene u nova radioaktivna počela kojih u prirodi nema i koja sada postaju izvorom izžarivanja. Posljedice, što ih imade ovo nevjerojatno atomsko stvaranje u kemiji, biologiji ili medicini, pokazuju se tek u obrisima. Tako možda nije daleko vrijeme, kada će moguće po tvornicama izrađivati tijela sa osebinama radija, a što bi s veseljem ponajprije pozdravila Curiejeva terapija.

Na sjednici Fizikalnog društva, kada izvješćuje bračni par o svome radu, nalazi se među slušateljima pozorna i ponosna Marija. Kada susretne Alberta Laborda, koji je bio nekada njezin i njezinog muža asistent, primi ga s neobičnom rječitošću: »Dobar dan!... Dobro su govorili, zar ne? Lijepa vremena starog laboratorija opet su se povratila«.

Poslije sjednice odviše je uzbuđena, a da bi ostala sama. U pratnji nekolicine drugova, što ih je pozvala, pođe pješice kući. I uvijek iznova započinje razgovor o uspjehu »tih mladih ljudi«.

S onu stranu vrta u ulici Pierre-Curie suradnici profesora Regauda, koje Marija kratko zove »ljudi s onu stranu«, vode svoju teoretsku i praktičnu borbu protiv raka. Od godine 1929. do godine 1935. liječilo se u Institutu za radij osam tisuća tri stotine devetnaest bolesnika!

I Claude Regaud se »šovinistički« brine za svoj laboratorij. Strpljivo je sakupio oružje koje mu je za njegovu borbu potrebno: radij, aparate, prostorije, bolnicu. Zbog izvanredno velikog broja liječenja i brze potrebe, morao si je radij posuđivati — Union Minière mu je povjerila deset grama radija — te si osigurati javne i posebničke potpore. Njegovi najdarežljiviji mecene bili su Henri de Rotschild, braća Lazard i neki anonimni darovatelj koji je ustanovi poklonio tri milijuna četiri stotine tisuća franaka čuvajući svoj inkognito kompliciranim propisima.

Tako je nastalo najučenije francusko središte radioterapije i Curiejeve terapije. Njegov ugled je ogroman. Više od dvije stotine liječnika iz sviju dijelova svijeta borit će se za dozvolu prakticiranja u njemu, kako bi se naučili tehnike u liječenju raka.

Gospođa Curie ne sudjeluje kod bioloških i medicinskih radova, no ipak sa strastvenim zanimanjem prati njihov napredak. Odlično se slaže

s profesorom Regaudom, s tim izabranim drugom, nesebičnim i svijesnim svoje dužnosti koji poput nje mrzi privjeske slave i koji poput nje uvijek otklanja materijalne prednosti. Kada bi imao posebničku praksu, postao bi vrlo bogatim čovjekom. No takova pomisao nije ga se nikada dotakla.

Iako donosi razvitak Curiejeve metode, koju uvode prokušani stručnjaci, obojici laboratorijskih predstojnika mnogo veselja, ipak im nije ušteđena ni velika muka. Ogorčeni, no bez moći, moradoše gledati, kako se širi i zloporaba radija. Negdje neuki liječnici kušaju liječenje s radioaktivnim tvarima onako na slijepu sreću, a da si nisu svijesni, kako je to opasno. Drugdje opet preporučuju lijekove i sredstva za poljepšavanje koja sadržavaju radij — te se, štoviše, često pozivlju i na ime Curie. Jasno je, da moja majka, obitelj Curie, profesor Regaud i Institut za radij sa svim ovim stvarima nisu imali nikakvog posla.

»Pogledajmo, ako imade što važno . . .«

Naglo i nestrpljivo daje Marija jutarnju poštu svojoj inteligentnoj tajnici gospođi Raset.

Naslovi na pismima su često vrlo kratki: »Gospođa Curie, Pariz«, ili »Gospođa Curie, učenjakinja, Francuska«. Dobra polovica ovih pisama su molbe za autograme i pisma budala. Sakupljačima autograma odašilju odgovor na ovakovoj tiskanici:

Gospođa Curie ne može davati autograma i ne može potpisivati slika, te moli, da je izvinete.

Neuravnoteženim ljudima — nepriznatim izumiteljima i budalama, koji misle, da ih slijedi, budalama koji su se zaljubili, te budalama koji joj se prijete, uopće ne odgovara, premda joj pišu osam ili deset stranica duga pisma s tintama sviju boja.

A sada k ostalim pismima . . . Savjesno diktira Marija svojoj tajnici izvještaje za drugove u inozemstvu, odgovore na očajne pozive onih, koji misle, da gospođa Curie može izliječiti svaku bolest i olakšati svaku bol. Zatim dolaze na red pisma dobavljačima aparata, računi, doznake i odgovori na okružnice koje šalju »gospođi udovi Curie, profesoru Sorbonne« njezini službeni predpostavljeni. To je prava poplava papira koju Marija razmješta u četrdeset i sedam pretinaca.

A tih četrdeset i sedam pretinaca niti izdaleka ne predstavlja sviju veza gospođe Curie s vanjskim svijetom. S molbama za sastanke upravo je kušaju zaskočiti. Utorkom i petkom ujutro obuče svoju najbolju crnu haljinu. »Moj prijamni dan je, moram pobuditi pristojni utisak«, veli mračnog čela i spuštenih obrva. U predsoblju laboratorija guraju se molitelji. Tamo su i novinari koje udobrovoljuju riječi tajnice: »Gospođa Curie će vas primiti samo onda, ako želite kakovih stvarnih razjašnjenja; osobnih interviewa uopće ne daje!«

Usprkos toga, što je Marija ovdje utjelovljena ljubeznost, nema ničega što bi pobudilo posjetioca na nastavak razgovora. Ne pobuđuje ga ni preuska soba za primanje, ni tvrdi stolci, ni nestrpljivo drhtanje učenjakovih prstiju, ni njezini prikradeni pogledi na zidni sat . . .

U ponedjeljke i srijede Marija je već od ranog jutra nervozna i uzbuđena. U pet imade predavanje. Poslije objeda se zatvori u radnu sobu u svom stanu. Tamo priprema predavanje, te si na listove bijeloga papira zapisuje glavne misli. Oko pola pet dolazi u laboratorij gdje se opet zatvori u sobicu. Nemirna je, nepristupačna, živci su joj napeti. Već dvadeset i pet godina predaje. Uza sve to imade svaki puta tremu, kada se mora u maloj predavaonici pojaviti pred dvadesetoricom ili tridesetoricom učenika koji bučno ustanu, kada ona uđe.

Neumorna, strašna radinost! U odmorima zasniva znanstvene članke i knjige: raspravu o izotopiji i izotopima, kratki i potresni životopis Pierra Curieja, konačno izdanje svojih predavanja...

★

Te divne i plodne godine ujedno su i godine dramatske borbe; gospođi Curie prijeti opasnost, da će oslijepiti.

Godine 1920. rekao joj je liječnik, da će je zbog sive mrene na oba oka polako obaviti noć. Marija ne pokazuje svog očaja. Stvarno obrazloži stvar svojim kćerkama i odmah govori o lijeku: o operaciji s kojom bi možda mogli pokušati kroz dvije-tri godine... Sve dotle će njezine mutne očne leće stvarati između nje i svijeta, između nje i rada neodstranljiv magleni zid.

Marija Bronji 10. studenog 1920.

Najviše mi brige zadaju oči i uši. Oči su vrlo oslabljene i tome vjerojatno nema lijeka. A u ušima me gotovo neprestano muči šum koji je često vrlo jak. Jako sam uznemirena; to bi znalo ometati moj rad — znalo bi ga onemogućiti. Možda je sve to u vezi s radijem, no o tome se ne može reći ništa pouzdanoga.

Takovi su moji jadi. Ne govori nikome o toj stvari, kako se ne bi razglasilo. A sada k drugim stvarima...

»Ne govori nikome o toj stvari...« to vodi Mariju u razgovorima sa Irenom i Evom, s bratom i sestrama kojima se jedino povjerava. Njezina fiksna ideja jest, da mora spriječiti svaku nediskretnost, kako se ne bi novost pojavila u kakovom časopisu kao bilješka: »Gospođa Curie je oboljela«.

Njezini liječnici dr. Morax i dr. Petit njezini su saveznici. Za bolesnicu si izmisliše drugo ime. Gospođa Carré, neznatna starija dama boluje od obojestrane očne mrene. Eva ide k optičaru za gospođu Carré.

Ako ide Marija po stepenicama ili preko ulice u magli, koje njezine oči više ne mogu prodrijeti, vodi je pod ruku jedna od njenih kćeri te je neopazice pritiskom o ruku upozoruje na opasnosti i zapreke. Kod stola joj moraju dodavati predmete koje traži po stolnjaku krivim i nesigurnim pokretima...

No kako da se izvede ta grozna i smiona komedija u laboratoriju? Eva ju je nagovarala, da povjeri stvar svojim najbližim suradnicima, kako bi mjesto nje radili kod mikroskopa i sprava za mjerenje. Suho joj je odgovorila: »Nitko ne treba znati, da imadem uništene oči«.

Za svoj precizni rad pronašla je vlastitu slijepačku tehniku. Upotrebljava leće, koje silno povećavaju, a na ljestvice aparata za mjerenje namjesti dobro vidljive znakove u kričavim bojama. Bilješke za predavanja piše ogromnim slovima, da ih u predavaonici može vidjeti i kod slabog svijetla.

S beskonačnim lukavštinama krije bolest. Učenik joj pokazuje fotografski snimak pokusa, a na njemu su sasvim tanke crte. S vrlo spretnim i dosjetljivim pitanjima doznade Marija ono, što joj je potrebno znati, da si u mislima ponovi sliku. Istom onda je uzme u ruke i pričinja se kao da je vidjela crte...

Uza sve ove mjere opreznosti naslućuju u laboratoriju njezinu dramu. Pa i oni šute, ponašaju se kao da ništa ne opažaju i isto se tako spretno igraju skrivača kao i Marija.

Marija Curie Evi 13. srpnja 1923.:

Ako bude moguće, operirat će me u srijedu osamnaestoga ujutro. Bit će dosta, ako dođeš u predvečerje. Ovdje je strašno vruće i ne bih Te htjela umarati.

Prijateljima u Larcouëstu reci, da nisam dovršila nekog posla, što smo ga zajedno pripravile i da Te trebam, jer ga žurno zahtjevaju.

Ljubi Te — Mé.

P. S. — Draga, reci, koliko je moguće malo.

Slijede vrući dani na klinici, kada Eva sa žličicom hrani nepokretnu, slijepu i potpuno obvezanu »gospođu Carré«. Dugi tjedni straha pred neočekivanim komplikacijama i pred krvarenjima koja bi upropastila svu nadu u ozdravljenje. Još dvije daljnje operacije o ožujku 1924. Četvrta operacija 1930.... A jedva joj skinu ovoje, Marija se već nauči gledati s nenormalnim očima, kojima su oduzeli leće i koje više nisu sposobne ni za kakovo prilagođivanje.

Nekoliko mjeseci nakon prve operacije piše Evi:

Odučavam se naočala i napredujem. Bila sam već dva puta na šetnji po kamenitim i vrlo slabim gorskim putevima; išlo je posve dobro, hodala sam naglo i bez neprilike. Najviše me smeta činjenica, da vidim dvostruko, što mi također priječi spoznavanje ljudi koji mi se približuju. Radi vježbe svaki dan pišem i čitam. Zasada mi je to teže nego hodanje! Kod članka za Enzyclopaedia Britannica morat ćeš mi svakako pomagati...

A lagano pobjeđuje zlu sudbinu. S jakim naočalima zadobi iznova gotovo normalni vid, ide lako od kuće sama, vozi dapače i svoja kola i u laboratoriju izvodi točna mjerenja... Posljednje čudo tog čudesnog života: Marija pobjeđuje tamu i nađe opet dovoljno svijetla, da može raditi, raditi do konca.

U kratkom pismu, što ga piše u rujnu godine 1927. Bronji, izražena je tajna ove pobjede:

Katkada mi ponestaje srčanosti, pa si dokazujem, kako bih morala prestati s radom, poći na selo i baviti se vrtlarstvom. Ipak me veže na tisuće veza i ne znam, da li bi si kada mogla tako urediti život. Jednako ne znam, da li bih mogla biti bez laboratorija, pa i onda, kada bih pisala znanstvene knjige...

»Ne znam, da li bih mogla biti bez laboratorija...«

Tko želi razumjeti taj uzvik, to priznanje, mora vidjeti Mariju kod njezinih aparata, kada poslije obavljenih svakidanjih dužnosti može poći za težnjama svoga srca. Nikako nije potrebna važnost nekog pokusa, a da se na njenom upalom licu pokaže izraz potpune zadubljenosti i zaboravi na samu sebe. U beskrajno veselje joj znade biti teški zadatak puhanja stakla, koji Mariji majstorski uspije, ili pak odlično izvedeno mjerenje. Pažljiva i dobra promatračica, njezina suradnica gospođica Chamié, nacrtala nam je sliku ove gospođe Curie s crtama kakove nisu sačuvane niti na jednoj fotografskoj snimci.

...Ovdje sjedi pred aparatom i mjeri u polutamnoj sobi koja nije naložena, da ne bi bilo temperaturnih promjena. Divno je njezino obvladavanje i sklad pokreta u vrsti prihvata — kada otvori aparat, otkopča kronometar, podigne kakov uteg itd.... S većom spretnošću ne bi mogao učiniti niti jedan pianist toga, što izvađaju ruke gospođe Curie. To je potpuna tehnika koja je umanjila koeficient ličnih zabuna tako reći na ništicu.

Kako je onda očito veliko i iskreno njezino veselje, ako se pokažu računi, što ih naglo izvede za uspoređenje zaključaka, da je neskladnost daleko ispod dozvoljene granice, a što potvrđuje točnost njezinoga mjerenja.

Gospođica Chamié također je opisuje kod nekog važnog pokusa, kod dobivanja aktinija

X za spektar zraka alfa, kod zadnjega djela što ga je Marija do kraja izvela pred smrću:

Aktinij X mora biti čist i u takvom kemijskom stanju, da se njegove emanacije ne mogu osloboditi. Radni dan nije dosta dug, da izvede rastavljanje. Gospođa Curie ostane bez večere preko večeri u laboratoriju. Ipak rastavljanje toga počela tek lagano napreduje; treba raditi cijelu noć, da ne bi jaki izvor snage, što ga pripravlja, odviše »pao«.

Dva sata je izjutra, treba izvesti još zadnji zahvat; tekućina mora teći jedan sat kroz centrifugu koja je izrađena na poseban način. Ova se vrti sa zamornim štropotom, no gospođa Curie ostane pokraj nje i ne će ostaviti prostorije. Pogledava stroj tako, kao da njezina vruća želja za sretnim završetkom pokusa može sugestivno pospješiti događanje. U tome trenutku za nju ne postoji ništa osim centrifuge; ni sutrašnji dan, ni umornost. To je potpuna odsutnost osobe i koncentracija cijele duše na posao što ga obavlja . . .

Ako pokus ne dade željenog uspjeha, čini se kao da je Mariju zadesila teška nesreća. Spusti se na stolicu i praznog pogleda zuri pred sebe; ruke je skrstila, a leđa pogrbila; tako je slična staroj seljakinji koja se u nijemom očaju predaje velikoj boli.

A kada pokus uspije, kao da su joj porasla krila. Vesela žuri na vrt kao da želi reći svome cvijeću, svojim lipama i suncu, koliko e sretna! Tada je pomirena sa znanošću i tada bi se smijala i oduševljavala.

Dvadeset i sedmo poglavlje

ZAVRŠETAK POSLANJA

Gospođa Curie često govori o svojoj smrti. Na oko gleda ravnodušno na neizbježiv događaj i njegove posljedice. Mirno veli: »Jasno je, da više ne mogu živjeti mnogo godina«, ili »Sudbina radijskog instituta me uznemiruje, kad me više ne bude«.

Ipak to nije prava vedrina i predanost. Sa svom snagom nagona odbacuje misao na svršetak. Ljudi, koji joj se izdaleka dive, drže, da je za

nju život besprimjeran. A u Marijinim očima ovaj život nije važan, važan je samo njezin odnos prema započetom radu.

Prije trideset godina se Pierre Curie, kao da naslućuje smrt, prouzročenu slučajem, zakopao u rad s tragičnom ospjedntošću. A sada se Marija opire mračnoj prijetnji. Da bi se osigurala pred napadajem, kojega se boji, stavlja ona grozničavo pred sebe bedeme nacrta i zadataka. Umornost, koja je svakim danom veća, kronične bolesti od kojih pati — oslabljen vid, reumatični bolovi u ramenima, jaki šum u ušima — za sve to ne mari.

Zašto bi razmišljala o tome! Imade i važnijih stvari. U Arcueilu je upravo uredila tvornicu za obradbu radioaktivnih ruda u velikom opsegu. Već davno si je željela takove radionice; oduševljeno organizira prve pokuse. Isto tako imade preko glave posla sa svojom knjigom — s pravim spomenikom znanosti, knjigom koje ne bi nitko više mogao napisati, kada gospođe Curie ne bi više bilo. Osim toga ni istraživanja srodstva aktinijevog ne napreduju dosta brzo! Pa zar se ne bi trebalo latiti i istraživanja o finoj izgradnji zraka alfa? Marija ustaje rano, da dohrli u laboratorij kuda se vraća i poslije večere...

Radi s čudnim elanom i s čudnom neopreznošću koja je značajna za nju. Nikada se nije držala pravila opreznosti, što ih je s najvećom strogošću propisivala svojim učenicima, kao: tube s radioaktivnim tvarima treba hvatati s klještima, neosiguranih tuba nikada se ne dotakni, treba upotrebljavati olovne ploče, kako bismo izbjegli štetnom izžarivanju. Jedva se pomirila s krvnim pretragama koje su u Radijskom institutu obavezne. Sastav njezine krvi nije normalan. Pha!... eć se trideset i pet godina gospođa Curie bavi s radijem, te udiše njegovu emanaciju. Za vrijeme rata četiri se godine izlagala još opasnijim rentgenskim zrakama. Laka promjena krvnog sastava, mučne i bolne opekline na rukama, koje se osuše i opet ognoje, konačno nisu prestro-

ga kazna za ovako brojne pogibli kojima se bila ispostavljala!

Više djeluje na gospođu Curie kratka bolest godine 1933. Rentgenski pregled ustanovi dosta veliki žučni kamen, bolest koja joj je uzela oca!... Da izbjegne operaciji, jer se je boji, pokori se propisanoj dieti i donekle se čuva.

A upravo se neočekivano s velikom brzinom lati još i nekog drugog posla. Učenjakinja, koja nije nikada pitala za svoju udobnost i koja je uvijek skromne osobne nacrte odlagala, hoće zidati kuću za ljetovanje u Sceauxu i promijeniti stan u Parizu. Bavi se s građevnim nacrtima i bez oklijevanja nakopava si velike izdatke. Onda se domisli, da vila mora biti sagrađena još za ljeta i da će se u lisotpadu 1934. preseliti iz svoga stana na Quai de Béthune u novu modernu kuću u Cité Universitaire.

Osjeća, da je slabašna, a hoće samoj sebi dokazati, da joj nije ništa. U Versaillesu se skliže i prati Irenu u Savoye na skijanje. Sretna je, da si je očuvala okretnost i gipkost. Za Uskrs otputuje sa sestrom Bronjom, koja joj je došla u posjete, automobilom na francuski jug.

Putovanje bude sudbonosno. Marija želi sestri pokazati svu ljepotu pokrajine i zato čini velika obilaženja. Kada nakon mnogih postajkivanja konačno prispiju u njezinu vilu u kraju Cavalaire, ona je prehlađena i njezine su snage iscrpljene. Kod njihovog dolaska u kući je silno hladno. Centralno grijanje, koje su uveli u brzini, ne može kuće dosta brzo ogrijati. Mariju trese groznica te je spopane očaj. Plače na Bronjinim rukama poput bolesnoga djeteta. Misao na njezinu knjigu progoni je i boji se, da joj bronchitis neće dozvoliti završiti je. Bronja je poslužuje i miri. Slijedećeg dana svladala je živčani slom koji se više ne će ponoviti.

Nekoliko lijepih dana utješi je i okrijepi. Kada se povrati u Pariz, bolje joj je. Liječnik joj je govorio o gripi te kao svi liječnici već kroz četr-

deset godina — o preopterećenosti radom. Temperauri, koja se stalno pomalo diže, ne daje prevelikog značenja. Bronja otputuje uznemirena natrag u Poljsku. Pred varšavskim vlakom sestre se po zadnji puta zagrliše.

Marija visi između zdravlja i bolesti. U dane, kada joj je bolje, odlazi u laboratorij. Kada se ne osjeća dobro i kada je slaba, ostaje kod kuće i bavi se sa svojom knjigom. Više sati na tjedan posvećuje svom novom stanu i nacrtima za vilu u Sceauxu.

Što dalje, to je veća moja potreba po kući s vrtom; ostvarenje ovog nacrta moja je naiskrenija želja, piše Bronji 8. svibnja 1934. *Troškovi za gradnju su tako proračunani, da odgovaraju mojim sredstvima. Dakle, moći ćemo početi s radom.*

Ipak joj je potajni neprijatelj za petama. Groznica ne popusti, a drhtanje je jače. S velikom strplijovšću i spretnošću nagovori Eva majku, da dozvoli pozvati liječnika. Sa izlikom, da su »dosadni« i »jer čovjek nema mogućnosti, da ih plati« — niti jedan francuski liječnik nije htio od Marije primiti honorara — uvijek se obranila od liječničke njege. Učenjakinja i prijateljica napretka u zdravstvenom pogledu je tvrdoglava kao seljakinja.

Prvi je prijateljski pregleda profesor Regaud koji preporuči dr. Raveaua. Ovaj opet pošalje profesora Boulina koji, čim opazi njezino beskrvno lice, reče: »Ležati i potpunoma ispreći«.

Gospođa Curie je to više puta čula i niti ne pomišlja, da bi se toga držala. Hoda gore i dolje po stepenicama svoga stana na Quai de Béthune, koje zamaraju, i gotovo svaki dan radi u Institutu za radij. Jednog sunčanog svibanjskog dana godine 1934. ostane do pola četiri u fizikalnoj dvorani gdje sa umornom rukom prihvaća svoje vjerne drugove — kutije i naprave — te izmijeni sa suradnicima par riječi: »Groznićava sam«, izusti, »idem kući«.

Još jednoć pođe preko vrta u kojemu žari upravo rascjetalo cvijeće. Pred zakržljalom vrtnom ružom zastane i pozove mehaničara: »Georges, pogledajte si ovu ružu! Odmah se morate pobrinuti za nju!«

Približi joj se učenica i moli je, da ne ostaje nipošto vani i neka dopusti, da je odvezu kući. Pristane, no prije nego uđe u kola, još se jedanputa okrene:

»Georges, ne zaboravite ruže...«

Zabrinuti pogled na zakržljalu biljku njezin je oproštaj s laboratorijem.

Sada više ne ustane iz postelje. Slaba borba s neodređenim trpljenjem, koje zovu sada gripom, sada bronchitisom, sili je na neugodno liječenje. S predanošću, koja pobuđuje strah, predaje mu se i čak pristane na temeljitu pretragu na klinici. Dvije rentgenske snimke, pet ili šest analiza dovede specialiste pozvane k njoj, u najveću nepriliku i čuđenje. Izgleda, da nije oštećen niti jedan organ, a ne mogu ustanoviti nikakove izrazite bolesti. A jer se rentgenološki pokaže nekoliko starih oštećenja i upala pluća, odrediše obloge i pijavice. Kako se stanje ne popravi, ali niti ne pogorša, vrati se ona u svoj stan; sada progovore prvi puta o sanatoriju.

Oklijevajući stavi joj Eva taj prijedlog. Marija se pokori i ovaj puta te pristane na putovanje. Polaže nadu u čisti zrak, jer misli, da se ne može oporaviti zbog velegradske buke i prašine. Načine osnovu. Eva će pratiti majku i ostat će nekoliko tjedana s njome, onda će joj činiti društvo brat i sestra, koji će doći iz Poljske te će konačno kolovoz proboraviti kod nje opet Irena. Na jesen će biti opet zdrava.

U bolesničkoj sobi razgovaraju se s gospođom Curie Irena i Frédéric Jolliot o radu u laboratoriju, o vili u Sceauxu, o korekturama knjige koju

je Marija upravo dovršila. Eva se zabavlja sa uređivanjem novoga stana te izabire boju tapeta i tkanina.

Marija se katkada malko nasmjehne te potraži pogled svoje kćerke:

»Možda se odviše trudimo, a ni za što...«

Za ovakove zgode imade Eva uvijek pripremljenu šalu i prigovor; a poduzetnike tjera na brži rad, što je Mariji vidljivo olakšanje. Ipak se Eva baš ništa ne nada, da bi izmakla sudbini; makar liječnici nisu pesimisti i makar nije u kući naoko nitko uznemiren, ona je spremna na najgore, a da ne zna zašto.

Za svijetlih dana ovog predivnog proljeća proboravi Eva sa svojom majkom, koja je osuđena na nerad, vrlo ugodne duge sate dubokog snatrenja. Sada se očituje Marijina netaknuta duša, njezino ranjivo i plemenito srce i njezina beskrajna nježnost, koju u času, kada dolazi do izražaja, čovjek jedva podnosi. Opet je »nježna Mé« od nekada. A prije svega je mlado djevojče, koje je pred četrdeset i šest godina pisalo u nekom poljskom pismu:

Ljudi, koji sve tako jako osjećaju kao ja i koji ne mogu izmijeniti svoju narav, moraju nastojati, da je barem, koliko je moguće, prikriju...

To je ključ do ove, zatvorene u se, osjetljive i lako ranjive duše. U cijelom svom divnom životu Marija nije nikada dala maha niti jednom impulzivnom pokretu, niti jednom priznanju slabosti i vjerojatno niti jednom pozivu za pomoć koji joj se silio na usnice.

Pa i sada se ne ispovijedi, gotovo ne jadikuje i ako to ipak učini, čini to jedva primjetljivo. Govori samo o budućnosti... O budućnosti laboratorija, o budućnosti varšavskog zavoda, o budućnosti svoje djece: nada se, znade, da će Irena i Frédéric Jolliot dobiti Nobelovu nagradu! Napokon govori još o

svojoj vlastitoj budućnosti u stanu kojega neće dočekati, u vili koje neće nikada sagraditi.

Slabost se povećava. Prije nego se odluči za prijevoz u sanatorij, pozove Eva četvoricu najboljih i najpoznatijih liječnika na zadnje vijećanje. Pola sata pretražuju iscrpljenu i od nerazumljive bolesti na smrt osuđenu ženu. U svojoj nesigurnosti misle, da se opet obnovio stari tuberkulozni proces i drže, da će s boravkom u gorama nestati i vrućice. Prevarili su se.

S tragičnom brzinom vrše se pripreme za putovanje; na Mariju paze; neka bi primala samo najbliže prijatelje. No ona zabrani prkosi i pozove k sebi potajno svoju suradnicu gospođu Cotelle, da bi joj dala potrebne upute: »Aktinij mora biti do moga povratka brižno spremljen i zaključan. Oslanjam se na vas, da će biti sve uređeno. Poslije praznika latit ćemo se iznova posla«.

Usprkos nenadanom pogoršanju liječnici savjetuju najbrži odlazak. Vožnja je neizrecivo mučna. Kod dolaska na stanicu Saint-Gervais Marija se u vlaku sruši onesvještena na ruke kćerki i dvorkinji. Kada se konačno nađe u sanatoriju u Sancellemoz, gdje joj dadoše najljepšu sobu, počnu je iznova rentgenizirati i pretraživati: pluća ne dolaze u obzir kao uzrok bolesti, a putovanje je bilo nepotrebno.

Vrućica naraste iznad četrdeset stupnjeva. Mariji toga ne mogu zatajiti, jer sa znanstvenom točnošću sama nadzire svoju temperaturu. Brzo pozovu iz Ženeve profesora Rocha koji usporedi krvne pretrage zadnjih dana iz kojih se vidi, da naglo pada broj bijelih kao i crvenih krvnih zrnaca. Njegovo je mišljenje, da se pojavljuje teška perniciozna anemija. Mariju, koju progoni misao na njezinu žučnu bolest, umiri. Zajamči joj, da je neće operirati te pokuša s najvećim naporom postići poboljšanje. Ali nije više moguće zadržati života u njezinom iscrpljenom organizmu.

Započinje se žilava i mučna borba, kada se tijelo divlje brani pred uništenjem, borba

koju zovemo »lijepa smrt«. A uz majku mora se boriti i Eva: premda je gospođa Curie kod potpune svijesti, još nije pomislila na smrt. Sada treba taj duševni mir očuvati, uštedjeti Mariji neizmjerne muke kojih ne bi mogla ublažiti nikakova predanost. A prije svega je potrebno spriječiti tjelesne muke — ne samo duša, i tijelo se mora umiriti. Radi toga napustiše mučne procedure i transfuziju krvi koja više ne može koristiti i koja bi je samo uznemirivala. Pa ni rođake ne pozovu k postelji umiruće, jer bi pri pogledu na njih odmah bila svijesna strašne neizbježnosti.

Uvijek ću se sjećati ljudi koji su mojoj majci pomagali u ovim strašnim danima. Ravnatelj sanatorija, dr. Tobé i dr. Pierre Lowys ne pomogoše Mariji samo svojim medicinskim znanjem. Čini se, da je zamrla cijela kuća na vijest, da gospođa Curie umire. Oba liječnika izmijenjujuju se u njezinoj sobi i čine sve što mogu, da bi joj pomogli. I Evi pomažu, podupiru njezine laži i obećaju joj bez njezine molbe, da će zadnje časove trpljenja olakšati svim raspoloživim sredstvima omamljivanja.

3. srpnja prije podne gospođa Curie još zadnji puta pročita na termometru, koji drži u drhtavoj ruci, svoju temperaturu i ustanovi nenadani pad vrućice koji se uvijek javlja pred svršetkom. Veseli smiješak rasvijetli joj lice. I kada joj Eva tvrdi, da je to prvi znak oporavka, reče s požudnim i punim nade pogledom kroz otvoreni prozor suncu i nepomičnim gorama: »Nisu mi pomogli lijekovi, nego visina i visinski zrak ...«

Kada je u agoniji, čuju se slabašni glasovi boli i tihe nekako začuđene jadikovke: »Ne mogu više pravo reći, što bih željela ... Omamljena sam ...« Nisu joj usnice izrekle nikakovog imena, ne zove niti Eve, niti starije kćerke koja je prošlog dana stigla sa svojim mužem, niti ikoga od svojih. Malene i velike brige zvanja blude joj po mozgu i oglašuju se u isprekidanim stavcima: »Trebat će izjednačiti paragrafe poglavlja ... Mislila sam na tu pobulikaciju ...«

I s nepomičnim pogledom na šalicu čaja, u kome s mukom pomiče žličicu — ali ne, tà to nije žličica, nego mješalica, nekaki nježni fizički instrument — veli:

»Da li su ga pripremili s radijem ili mezotorijem?«

Udaljila se od ljudi. Za uvijek je napustila ljubljene stvari kojima je posvetila život.

Sada se čuju samo još nejasne riječi i slab poklik otpora, kada joj liječnik htjede dati injekciju:

»Neću toga. Neka me puste na miru.«

Posljednji sati pokazuju strahovitu otpornu snagu bića, čija je nemoćnost bila samo prividna, pokazuju otpornost srca koje neumorno i neumoljivo još dalje bije u tijelu iz kojega bježi životna toplina. Šesnaest sati drže dr. Pierre Lowys i Eva ledene ruke žene, za koju ne mari ni život ni smrt. Kada osvijetli jutarnja zora gorske vrhunce, kada nastupi sunce svoj put po jasnome nebu, kada preplavi jarka svijetlost žarkog jutra sobu i postelju i takne se upalog lica i očiju, što se gase, onda srce konačno stane.

Uz to mrtvo tijelo mora znanost još jedan puta progovoriti. Nenormalni znaci i krvna slika, koja se razlikuje od poznatih primjera perniciozne anemije, prokazuju pravoga krivca: radij.

Gospođu Curie možemo pribrojiti k žrtvama radioaktivnih počela što ih je otkrila zajedno s mužem, piše profesor Regand.

A u Sancellemozu upiše dr. Tobé ovaj primjer u dnevnik slijedećim riječima:

Gospođa Curie je preminula u Sancellemozu 4. srpnja 1934.

Njezina bolest je vrlo brzo tekla, bila je to perniciozna anemija sa vrućicom. Kostni mozak vjerojatno zato nije reagirao, jer se radi stalnog djelovanja izžarivanja promijenio.

Novost se raširila iz udaljenog sanatorija po svijetu i ovdje-ondje iznudi bolnu jadikovku: u Varšavi stigne Helu; u Berlinu, u vlaku, koji juri prema francuskoj, Josipa Sklodowskog i Bronju, koja je uzalud nastojala, da još pravovremeno dođe u Sancellemoz, kako bi još jedanput vidjela ljubljeno lice; u Montpellieru Jacquesa Curiea; u Londonu Mrs. Meloney; u Parizu vjerne prijatelje.

U Institutu za radij britko proplaču mladi znanstvenici. Georges Fournier, najmiliji učenik Marijin piše: »Izgubili smo sve«.

Međutim počiva gospođa Curie na postelji u Sancellemozu daleko od sviju bolova, sviju uznemirivanja i sviju počasti. Niti jedan tuđi pogled ne smije narušavati njezinog mira. Niti jedan znatiželjnik neće saznati kakov nadzemaljski sjaj izrazuju njezine crte. Bijelo obučena i s bijelom kosom, koja joj ne otkriva širokog čela, te s tihim licem koje je strogo i odlučno poput lica ratnika, u ovome trenutku je ljepša i plemenitija od svega na zemlji.

Nabrekle i tvrde, od radijskih opeklina razrovane ruke ne drhću više. Sada su spuštene na perini i potpuno nepomične.

Te ruke koje su toliko radile.

U petak 6. srpnja 1934. zauzme gospođa Curie sasvim skromno svoje mjesto na posljednjem počivalištu. Nema nikakove pogrebne povorke, nikakovih govora, nikakovih službenih zastupnika. Pokopaše je na groblju u Sceauxu, otpratiše je njezini najbliži, prijatelji i suradnici koji su je ljubili. Njezin lijes

polože na lijes Pierra Curieja. Bronja i Josip bace u otvoreni grob grudicu poljske zemlje. Nadgrobni kamen bude upotpunjen novim natpisom: Marija Curie-Sklodowska, 1867-1934.

Godinu dana kasnije donijet će knjiga, koju je gospođa Curie završila tik pred smrću, mladim »zaljubljenicima u fiziku« još njezinu zadnju poruku.

U Institutu za radij, gdje se opet počeo novi rad, stave omašnu knjigu u svijetlu knjižnicu k ostalim znanstvenim djelima. Na sivom omotu je autorovo ime: »Madame Pierre Curie. Profesor na Sorbonni. Nobelova nagrada za fiziku. Nobelova nagrada za kemiju«.

A naslov je jedna samo blještava riječ:

RADIOAKTIVNOST.

DODATAK

NAGRADE KOJE JE DOBILA
GOSPOĐA CURIE

1898. Gegnerova nagrada pariške Akademije znanosti.
1900. Gegnerova nagrada pariške Akademije znanosti.
1902. Gegnerova nagrada pariške Akademije znanosti.
1903. Nobelova nagrada za fiziku (zajedno sa H. Becquerelom i Pierrom Curie).
1904. Nagrada Osiris, podijeljena od sindikata pariškog tiska (zajedno sa E. Branlyem).
1907. Actonianova nagrada britanskog Kraljevskog društva .

1911. Nobelova nagrada za kemiju.
1921. Ellen Richardsova nagrada za znanstveno istraživanje.
1924. Velika nagrada markiza d'Argenteuil za godinu 1923., zajedno sa brončanom medaljom Društva za pospješivanje narodne industrije.
1931. Cameronova nagrada, podijeljena od sveučilišta u Edinburghu.

MEDALJE KOJE JE DOBILA GOSPOĐA CURIE

1903. Berthelotova medalja (zajedno s Pierrom Curiejem)
1903. Počasna medalja grada Pariza (zajedno s Pierrom Curiejem).
1903. Davyeva medalja Kraljevskog društva u Londonu (zajedno s Pierrom Curiejem).
1904. Mateuccijeva medalja Talijanskog znanstvenog društva (zajedno s Pierrom Curiejem).
1908. Kuhlmannova velika zlatna medalja Industrijskog društva u Lillu.
1909. Zlatna medalja Elliota Cressona, podijeljena od Franklinovog instituta.
1910. Albertova medalja Kraljevskog društva umjetnosti u Londonu.
1919. Veliki križ civilnog reda Alfonza XII. Španjolskog.
1921. Medalja Benjamina Franklina Američkog filozofskog društva u Filadelfiji.
1921. John Scottova medalja Američkog filozofskog društva u Filadelfiji.

1921. Zlatna medalja Narodnog instituta socijalnih znanosti u New Yorku.
1921. William Gibbsova medalja Američkog kemijskog društva u Chicagu.
1924. Odlikovanje prvog stupnja za zasluge, podijeljeno od rumunjske vlade sa zlatnom medaljom i diplomom.
1924. Zlatna medalja Radiološkog društva S. A. D.
1929. Medalja Saveza ženskog kluba grada NewYorka.
1931. Medalja Američkog kolegija za radiologiju.

POČASNI NASLOVI, PODIJELJENI GOSPOĐI CURIE

1904. Počasna članica Carskog društva prijatelja prirodoslovnih znanosti, antropoloogije i etnografije u Moskvi.
1904. Počasna članica britanskog Kraljevskog društva.
1904. Vanjska članica londonskog Kemijskog društva.
1904. Dopisna članica Filozofskog društva u Bataviji.
1904. Počasna članica Društva za fiziku u Meksiku.
1904. Počasna članica Akademije znanosti u Meksiku.
1904. Počasna članica Društva za pospješivanje industrije i trgovine u Varšavi.
1906. Dopisna članica Argentinskog znanstvenog društva.
1907. Vanjska članica Holandijskog znanstvenog društva.
1907. Počasni doktor prava sveučilišta u Edinburghu.
1908. Dopisna članica Carske akademije znanosti u Petrogradu.
1908. Počasna članica Prirodoslovnog društva u Braunschweigu.

1909. Počasni doktor medicine sveučilišta u Ženevi.
1909. Dopisna članica Akademije znanosti u Bologni.
1909. Vanjska članica Češke akademije znanosti, književnosti i umjetnosti.
1909. Počasna članica Kolegija za farmaciju u Filadelfiji.
1909. Djelatna članica Akademije znanosti u Krakovu.
1910. Dopisna članica Znanstvenog društva u Chile.
1910. Članica Američkog filozofskog društva.
1910. Vanjska članica Kraljevske švedske akademije znanosti.
1910. Članica Američkog kemijskog društva.
1910. Počasna članica Društva za fiziku u Londonu.
1911. Počasna članica Društva za fizičko istraživanje u Londonu.
1911. Vanjska dopisna članica Znanstvene akademije Portugalske.
1911. Počasni doktor prirodoznanstvenih nauka sveučilišta u Manchesteru.
1912. Počasna članica Belgijskog kemijskog društva.
1912. Članica-suradnica Carskog Instituta za eksperimentalnu medicinu u Petrogradu.
1912. Redovita članica Znanstvenog društva u Varšavi.
1912. Počasna članica filozofskog fakulteta sveučilišta u Lvovu.
1912. Članica Fotografskog društva u Varšavi.
1912. Počasni doktor politehnike u Lvovu.
1912. Počasna članica Društva prijatelja znanosti u Vilni.
1913. Izvanredna članica Kraljevske akademije znanosti u Amsterdamu (odsjek za matematiku i fiziku).
1913. Počasni doktor sveučilišta u Birminghamu.
1913. Počasna članica Znanstvenog i umjetničkog udruženja u Edinburghu.
1914. Počasna članica Fizikalno-medicinskog društva na sveučilištu u Moskvi.
1914. Počasna članica Filozofskog društva u Cambridgeu.
1914. Počasna članica Znanstvenog instituta u Moskvi.
1914. Počasna članica Higijenskog instituta u Londonu.

1914. Dopisna članica Akademije prirodoznanstvenih nauka u Filadelfiji.
1918. Počasna članica Kraljevskog španjolskog društva za elektrologiju i medicinsku radiologiju.
1919. Počasna ravnateljica Instituta za radij u Madridu.
1919. Počasna profesorica sveučilišta u Varšavi.
1919. Članica Poljskog kemijskog društva.
1920. Redovita članica Kraljevske danske akademije znanosti i književnosti.
1921. Počasni doktor prirodoznanstvenih nauka Yalovog sveučilišta.
1921. Počasni doktor prirodoznanstvenih nauka sveučilišta u Chicagu.
1921. Počasni doktor prirodoznanstvenih nauka sveučilišta Northwestern.
1921. Počasni doktor prirodoznanstvenih nauka Smithovog kolegija.
1921. Počasni doktor prirodoznanstvenih nauka Wellesleyevog kolegija.
1921. Počasni doktor Ženskog medicinskog kolegija u Pensylvaniji.
1921. Počasni doktor prirodoznanstvenih nauka univerze u Columbiji.
1921. Počasni doktor prava sveučilišta u Pittsburghu.
1921. Počasni doktor prava sveučilišta u Pensylvaniji.
1921. Počasna članica Mineraloškog kluba u New Yorku.
1921. Počasna članica Radiološkog društva Sjeverne Amerike.
1921. Počasna članica Udruženja učitelja kemije u Novoj Engleskoj.
1921. Počasna članica Američkog prirodoslovno - povjesnog muzeja.
1921. Počasna članica Kemijskog društva u New-Yerseju.
1921. Počasna članica Društva za industrijsku kemiju.
1921. Članica Akademije u Kristianiji.
1921. Počasna doživotna članica Knoxove akademije umjetnosti i znanosti.

1921. Počasna članica Američkog radijskog društva.
1921. Počasna članica Nordijskog društva za medicinsku radiologiju.
1921. Počasna članica Francuske alijanse u New Yorku.
1922. Neobvezna članica Medicinske akademije u Parizu.
1922. Počasna članica Akademskog ruskog skupa u Belgiji.
1922. Počasna članica Rumunjskog društva za medicinku hidrologiju i klimatologiju.
1923. Počasni doktor prava sveučilišta u Edinburghu.
1923. Počasna članica društva čeških matematičara i fizičara u Pragu.
1924. Počasna građanka grada Varšave.
1924. Upisano je njezino ime (zajedno sa Pasteurovim) u jednoj od dvorana Town Halla u New Yorku.
1924. Počasna članica Poljskog kemijskog društva u Varšavi.
1924. Počasni doktor medicine sveučilišta u Krakovu.
1924. Počasna građanka grada Rige.
1924. Počasna članica Društva za fizička istraživanja u Ateni.
1925. Počasna članica Medicinskog društva u Lublinu.
1926. Redovita članica društva »Pontificia Tibernia« u Rimu.
1926. Počasna članica Kemijskog društva u Sao Paulo (Brazilija).
1926. Dopisna članica Brazilske akademije znanosti.
1926. Počasna članica Brazilskog društva za progres feminizma.
1926. Počasna članica Farmaceutskog i kemijskog društva u Sao Paulo (Brazilija).
1926. Počasna članica Brazilskog farmaceutskog udruženja.
1926. Počasni doktor odsjeka za kemiju na politehnici u Varšavi.
1927. Počasna članica Akademije znanosti u Moskvi.
1927. Vanjska članica Češkog književnog i znanstvenog društva.

1927. Počasna članica Akademije znanosti u S. S. S. R.
1927. Počasna članica Medicinskog udruženja za međudržavno nastavljanje studija u Sjevernoj Americi.
1927. Počasna članica Novozelanskog instituta.
1929. Počasna članica Društva prijatelja znanosti u Poznanju (Poljska).
1929. Počasni doktor prava sveučilišta u Glasgowu.
1929. Počasna građanka grada Glasgow.
1929. Počasni doktor prirodoslovnih nauka sveučilišta u Saint-Lawrenceu.
1929. Počasna članica Newyorške medicinske akademije.
1929. Počasna članica Poljskog medicinskog i zubarskog društva u Americi.
1930. Počasna članica Francuskog udruženja izumitelja i učenjaka.
1930. Počasna predsjednica Francuskog udruženja izumitelja i učenjaka.
1931. Počasna članica Svjetovnog saveza za mir u Ženevi.
1931. Počasna članica Američkog kolegija za radiologiju.
1931. Vanjska dopisna članica Akademije eksaktnih fizičkih i prirodoslovnih nauka u Madridu.
1932. Članica Cesarske njemačke akademije prirodoslovaca u Hallu.
1932. Počasna članica Medicinskog društva u Varšavi.
1932. Počasna članica Čehoslovačkog kemijskog društva.
1933. Počasna članica Britanskog instituta za radiologiju i društva za rentgenologiju u Londonu.

K r a j

SADRŽAJ

TISKARA »MERKANTILE« (Jutriša i Sedmak) Zagreb, Ilica 35